

กรอบวาทกรรมวิเคราะห์กับกรณีศึกษาไทย
(Discourse Analysis Frameworks and Thai Cases)

โดย

รองศาสตราจารย์ ดร.อรวรรณ ปิรันธน์โสภาท

ทุนวิจัยอภปรวทวณแผ่นดิน พ.ศ.2544

๓๐๙.
3๐2.๗3
๑.421๐

16100

ห้องสมุดคณะนิเทศศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

16100

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กรอบวาทกรรมวิเคราะห์กับกรณีศึกษาไทย
(Discourse Analysis Frameworks and Thai Cases)

16100

ห้องสมุดคณะศึกษาศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โดย

รองศาสตราจารย์ ดร.อรรวรรณ ปิรันธน์โอวาท

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทูลวิจักษณ์ประมาณแผ่นดิน พ.ศ.2544

คำนำ

นักวิชาการบางคนตั้งข้อสังเกตไว้ว่า งานวิชาการของมิเชล ฟูโกต์ ไม่เหมาะแก่การสร้างทฤษฎีวิพากษ์ทางวาทกรรม แต่ผู้วิจัยมีทรรศนะต่องานของฟูโกต์เช่นเดียวกับที่ฟูโกต์มีทรรศนะต่องานของนิชเซ่ (Nietzsche) ว่า งานของเขาเหล่านี้ควรนำมาใช้ประโยชน์ มาใช้จุดประกายความคิด มากกว่าที่จะมามัวนั่งเคร่งครัดว่าฟูโกต์เขียนในสิ่งนี้ว่าอย่างไร และผู้วิจัยได้เคร่งครัดต่อการตีความฟูโกต์หรือไม่ จากจุดนี้เองทำให้ผู้วิจัยได้ความคิดว่าประเด็นเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความรู้ อุดมการณ์ ภาวะความเป็นผู้นำ น่าจะเริ่มต้นจากการมองโลกของฟูโกต์ และจากการที่เขาต้องคิดว่าวาทกรรมคือสิ่งที่มีผู้สถาปนาหรือผลิต เปลี่ยนแปลง เคลื่อนย้าย กดทับจนหาประธานไม่ได้เป็นความคิดแปลกใหม่ แต่ผู้วิจัยก็ยังคิดว่าวาทกรรมสร้างตัวตน/ประธาน/สังคม เท่าๆ กับที่ตัวตน/ประธาน/สังคม สร้างประธานผ่านทางการใช้สัญลักษณ์ซึ่งถือเป็นรูปแบบหนึ่งของพฤติกรรม นั่นจึงเป็นที่มาของการใช้แนวคิดของแฟร์คลาฟ และแวนดิงค์ ตลอดจนนักคิดอื่นๆ มาเป็นหลักในการสร้างกรอบวิเคราะห์วาทกรรม ผู้วิจัยได้ทำการวิจัยเรื่องนี้เพื่อสำรวจว่าในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมา เมื่อนักวิชาการในประเทศไทยตื่นตัวเรื่องการเรียนการสอนทางวาทกรรม ประเด็นเรื่องการสื่อสารระหว่างบุคคลโดยงานวิจัยนี้จะเน้นการสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นหลักแต่อาจจะมี การสื่อสารอย่างอื่นมาเป็นตัวอย่างบ้างเล็กน้อย ในแวดวงวาทนิเทศ (Speech Communication) ได้มีการตอบสนองอย่างไร ผู้วิจัยได้ลองเสนองกรอบวิเคราะห์วาทกรรมในวาทนิเทศในเชิงบูรณาการแนวคิดของฟูโกต์ แฟร์คลาฟ และแวนดิงค์ เข้าด้วยกัน และเปิดกว้างต่อทรรศนะต่างๆ ที่จะมีต่องานวิจัยชิ้นนี้ด้วยความขอบคุณยิ่ง

อรรรณ ปิรันธน์ไธวาท

กุมภาพันธ์ 2546

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เลขเรียกหนังสือ	นค. 302.23/0121ก
เลขทะเบียน	16100
วัน เดือน ปี	24 มี.ย. 46

บทคัดย่อภาษาไทย

งานวิจัย “กรอบวาทกรรมวิเคราะห์กับกรณีศึกษาไทย” ศึกษาการวิเคราะห์วาทกรรม ซึ่งมีการตื่นตัวอย่างมากในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา โดยเฉพาะในยุโรป ในประเทศไทย ในงานด้านนิเทศศาสตร์ คำว่า “วาทกรรม” เพิ่งแพร่หลายไม่นานนัก งานวิจัยได้ยึดแนวคิดของ มิเชล ฟูโกต์ นักคิดชาวฝรั่งเศสเป็นจุดเริ่มต้นในการพิจารณาหากรอบวิเคราะห์วาทกรรม แนวคิดของฟูโกต์ที่เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ อุดมการณ์ ความเป็นใหญ่ ตระรกะและกฎเกณฑ์ที่จะทำให้วาทกรรมต่างๆ เกิดเป็นชุดความรู้ในยุคหนึ่งๆ เกิดการซ้อนทับ เคลื่อนย้าย เปลี่ยนแปลงจนทำให้วาทกรรมชุดหนึ่งๆ หาดำประธานไม่ได้ การกดทับ ปิดบัง ซ่อนเร้น ทำให้สิ่งใดกลายเป็นสิ่งที่พูดได้พูดไม่ได้ในยุคหนึ่งๆ จากแนวคิดของฟูโกต์ งานวิจัยชิ้นนี้ได้ผนวกงานของนอร์แมน แฟร์คลาฟ นักภาษาศาสตร์ผู้ซึ่งเสนอว่าวาทกรรมผลิตหรือสถาปนาตัวตนหรืออัตลักษณ์ของประธาน ประธานผู้ผลิตสร้างวาทกรรม มีความสำคัญพอๆ กับที่วาทกรรมสร้าง/ผลิตประธานและโดยภาคขยาย สังคมผลิตวาทกรรมเฉกเช่นที่วาทกรรมผลิตสังคม เดิน แวน ดิจค์ เป็นนักคิดทางด้านสังคมศาสตร์อีกคนหนึ่งซึ่งงานวิจัยชิ้นนี้ได้ผนวกเอาแนวคิดของเขามาสร้างกรอบวิเคราะห์ แนวคิดของเขาเริ่มต้นว่า วาทกรรมคือปฏิสัมพันธ์เชิงสังคม ทั้งบทและบริบทต่างมีปฏิสัมพันธ์กัน และการใช้ภาษาคือพฤติกรรมเชิงสังคม ซึ่งหมายความว่า การใช้ภาษาบ่งบอกเจตนาของผู้ใช้ จากแนวคิดของทั้ง 3 คน ผู้วิจัยได้นำตัวแปรหลักๆ อันได้แก่ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ อุดมการณ์ ภาวะเป็นใหญ่ อัตลักษณ์ บริบท สหบท ตัวบท ภาคปฏิบัติการวาทกรรม (การสื่อสารในรูปแบบต่างๆ) ภาคปฏิบัติการเชิงสังคม (บริบทการเมือง เศรษฐกิจ สังคม) มาใช้กับกรอบวิเคราะห์ 5 กรอบที่ผู้วิจัยได้ประมวลขึ้นมาเพื่อวิเคราะห์กรณีศึกษาโดยแบ่งเป็น (1) กรอบวาทกรรมวิเคราะห์กับวาทกรรมปฏิบัติงาน (2) กรอบวาทกรรมวิเคราะห์กับวาทกรรมสถาบัน (3) กรอบวาทกรรมวิเคราะห์กับอัตลักษณ์ (4) กรอบวาทกรรมวิเคราะห์กับการเมือง (5) วาทกรรมวิเคราะห์เชิงทฤษฎีวิพากษ์ ผลการวิจัยพบว่า กรอบทั้ง 5 กรอบมีลักษณะเป็นสากลคือสามารถใช้ได้กับกรณีศึกษาไทยซึ่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดวาทกรรมและชุดความรู้หรือความจริงในยุคสมัยนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Abstract

This research "Discourse Analysis and Thai Cases" examines discourse analysis which has been widely studied during the past two decades especially in Europe. In the field of Communication Arts, the word "discourse" has been recently popular. This research explores the concepts of Michel Foucault, the French thinker, as the starting point to conceptualize frameworks for discourse analysis. Foucault emphasizes power relations, ideology, hegemony, logic, rules and regulations which will make discourse a set of knowledge in a period. In each period, discourses or what people communicate have been influenced by and interwoven with their preceding texts and their cotexts that they form innumerable complicated networks thereby no one can claim to own these expressions, hence no role of subjects. Besides, some of these texts and talks have been transformed, mutated, submerged, or hidden until particular sets of discourse can only become knowledge (not in the epistemological sense). From Foucault's concepts, the researcher focuses on the work of Norman Fairclough, a British linguist who proposes that discourse produces/constitutes selfhood or identity of the subject. The subject who produces/creates discourse is as significant as discourse that produces/creates the subject, and by extension, society constitutes discourse as well as discourse creates society. Teun van Dijk, a Dutch social scientist, whose ideas contribute also to this research, asserts that discourse is social interaction, Both text and context interact with one another in the sense that the use of language or speech act implies the intention of the user. Integrating the concepts of the three above-mentioned thinkers, the researcher selects important variables to configure five frameworks of discourse analysis. These variables, encompassing power relations, ideology, hegemony, identity, context, intertextuality, text, discursive practices, (various forms of communication), and socio-cultural practices (political, economic, and social contexts), are used by the researcher to conceptualize five frameworks for discourse analysis of Thai cases: (1) framework to analyze Pragmatics; (2) framework to analyze institutional discourse; (3) framework to analyze discourse and identity; (4) framework to analyze discourse and politics; (5) framework for critical discourse analysis. The results show that the five frameworks apply well with the Thai cases in which power reigns and constitutes a set of discourse or the so-called Foucaultian "truth" "knowledge" in this epoch.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	
คำนำ	
บทที่ 1 บทนำ	1
-เกริ่นนำ	1
-นิยามและที่มาของแนวคิดเรื่องวาทกรรม	2
-วัตถุประสงค์ในการวิจัย	7
-คำถามนำวิจัย	8
-ขอบเขตการวิจัย	8
-ระเบียบวิธีวิจัย	9
-ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	9
บทที่ 2 ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	10
-แนวคิดเรื่องวาทกรรมจากหลายมุมมอง	10
-ทฤษฎีความหมายของไกร์ช	16
-ทฤษฎีวิัจจนกรรมหรือเจตนาของผู้ส่งสาร	17
-แนวคิดเรื่องการวิเคราะห์การสนทนา	21
-วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง	26
บทที่ 3 ผลการวิจัย : วาทกรรมตามแนวคิดของฟูโกต์ แฟร์คลาฟ และ แวนดิจค์	32
-ฟูโกต์กับโครงสร้างนิยมกับแนวคิดเรื่องวาทกรรม	32
-ฟูโกต์กับวิธีการศึกษาวาทกรรมแนวโบราณคดีและแนววงศาวิทยา : ความรู้ ความจริง อำนาจ อุดมการณ์	35
-ฟูโกต์และการวิเคราะห์วาทกรรม : การก่อตัวของวาทกรรมสหบท	41
-ฟูโกต์กับความจริงในวาทกรรม	44
-ชนิดของวาทกรรมที่ฟูโกต์สนใจ	45
-ฟูโกต์กับแนวคิดเรื่องอัตลักษณ์	47
-นอร์แมน แฟร์คลาฟ กับการประยุกต์แนวคิดฟูโกต์กับการรอบการวิเคราะห์วาทกรรม	50
-เติน แวน ดิจค์ กับการประยุกต์แนวคิดฟูโกต์กับการวิเคราะห์วาทกรรม	60
-บูรณาการ	74

สารบัญ(ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4 ผลการวิจัย : กรอบการวิเคราะห์วาทกรรมชนิดต่างๆ กับกรณีศึกษาไทย	77
-กรอบที่ 1 : กรอบวิเคราะห์วาทกรรมปฏิบัติงาน	77
-กรอบที่ 2 : กรอบวิเคราะห์วาทกรรมสถาบัน	87
-กรอบที่ 3 : กรอบวิเคราะห์วาทกรรมกับอัตลักษณ์	95
-กรอบที่ 4 : กรอบวิเคราะห์วาทกรรมกับการเมือง	107
-กรอบที่ 5 : วาทกรรมวิเคราะห์เชิงทฤษฎีวิพากษ์	119
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	138
-สรุปและอภิปรายผล	138
-กรอบวิเคราะห์วาทกรรมที่ได้แนวคิดจากมิเชล ฟูโกต์	138
-กรอบวิเคราะห์วาทกรรมที่ได้จากแนวคิดของนอร์แมน แฟร์คลาฟ	140
-กรอบวิเคราะห์วาทกรรมที่ได้จากแนวคิดของเติน แวน ดิจค์	143
-สรุปและอภิปรายผลการใช้กรอบวิเคราะห์ที่ได้จาก 3 นักคิด	146
-ข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อไป	152
หนังสืออ้างอิง	153
ภาคผนวก	159

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

ความกระหายที่จะเรียนรู้เรื่องราวทศวรรษได้เกิดเมื่อราว 2 ทศวรรษนี้ โดยเหตุผลหลายประการ (Jaworski and Coupland, 1999) ประการแรก เมื่อมนุษย์เปลี่ยนวิธีคิดจากการเป็นปัญญาชนที่มั่นใจว่ารู้อะไรทุกอย่างแล้ว อธิบายทุกอย่างได้หมด (security) มาเป็นการคิดการรู้แบบใหม่ นั่นคือ การเปลี่ยนในญาณวิทยา (epistemology) การเปลี่ยนในทฤษฎีความรู้โดยเฉพาะตามแนวคิดของมิเชล ฟูโกต์ นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศส ซึ่งดึงเอาความสัมพันธ์ระหว่างวาทกรรม อำนาจและอุดมการณ์เข้ามาเกี่ยวข้อง (ซึ่งจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป) ประการที่สอง เมื่อภาษาศาสตร์ (linguistics) มีการขยายขอบเขตที่กว้างขวางขึ้น จากการศึกษาภาษาศาสตร์แบบบริสุทธ์คือ เน้นการออกเสียงให้ถูกต้องในระดับประโยคและไวยากรณ์มาเป็นการศึกษาภาษาที่เกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์และบริบทของสังคมวัฒนธรรม ประการที่สาม ความสนใจในวาทกรรมเพิ่มขึ้นเมื่อประเทศพัฒนาเริ่มมีความมั่นคง เห็นความแตกต่างที่ชัดเจนระหว่างยุคก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เรียกว่า ยุคสมัยใหม่ของอุตสาหกรรมก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 (“modern” industrial pre-World War Two period) และยุคต่อมา หรือยุคสมัยใหม่เพิ่มขึ้น (“Late” or “High Modernity”) และยังมียุคหลังสมัยใหม่ (Postmodernity) ซึ่งเป็นเศรษฐกิจทุนนิยมแบบก้าวหน้า (advanced capitalist economy) ซึ่งเปลี่ยนจากอุตสาหกรรมโรงงานหรืออุตสาหกรรมการผลิตเป็นอุตสาหกรรมบริการ นอร์แมน แฟร์คลาฟ (Norman Fairclough) อาจารย์ทางด้านภาษาศาสตร์แห่งอังกฤษเรียกสภาพการณ์นี้ว่า การสร้างเทคโนโลยีแห่งวาทกรรม (technologization of discourse) ในยุคหลังสังคมฟอร์ด (post-Fordist Societies) กล่าวอีกนัยหนึ่งสภาพคนงานผลิตรถยนต์ ฯลฯ ในโรงงานอุตสาหกรรมถูกแทนที่ด้วยคนทำงานหลังเคาน์เตอร์เป็นตัวแทนของบริษัทในการพบปะติดต่อกับลูกค้า ภาษามีบทบาทมากขึ้นในธุรกิจที่เน้นผู้บริโภค ประการที่สี่ การเติบโตอย่างรวดเร็วของสื่อที่ใช้สื่อสาร เช่น ดาวเทียม โทรศัพท์และวิทยุแบบดิจิทัล การพิมพ์ระบบเดสก์ท็อป โทรศัพท์เคลื่อนที่ การประชุมทางไกล อีเมลล์ อีคอมเมิร์ซ สื่อเพื่อความบันเทิงรูปแบบใหม่ๆ สิ่งเหล่านี้ล้วนสร้างสื่อใหม่ๆ ซึ่งเพิ่มบทบาทใหม่ของการใช้ภาษา และในขณะเดียวกันภาษาก็ถูกดัดแปลงตกแต่งโดยนักโฆษณา นักหนังสือพิมพ์ นักวิทยุโทรทัศน์ เพื่อจะดึงดูดความสนใจและโน้มน้าวใจ ในสภาพการณ์เช่นนี้ ภาษาเป็นสื่อที่ขายได้ ภาษากลายเป็นสินค้าและคนที่ใช้ภาษาอย่างเก่งฉลาดเล่นนี้สามารถ “ขาย” ตัวเองได้โดยทักษะทางการใช้ภาษาของพวกเขา ในสภาพเช่นนี้วาทกรรมหยุดบทบาทที่จะเป็น “function of work” นั่นคือมีหน้าที่ถูกใช้งานในฐานะเครื่องมือสื่อสาร แต่เป็นงานหรือ “work” ที่จะต้องถูกวิพากษ์วิเคราะห์ วาทกรรมจึงมีความสำคัญ การวิเคราะห์วาทกรรมมีความสำคัญ 2 ประการ หนึ่งในสำหรับผู้อยู่ในวงการธุรกิจ เศรษฐศาสตร์ภาษา (language economics) คือการใช้ภาษาอย่างประหยัด แต่ได้

ความมากที่สุด สอง สำหรับคนที่ต้องการรีอแคโนใหม่ (deconstruct new trends) วาทกรรมวิเคราะห์ช่วยให้นักวิจัยเข้าใจพลังใหม่นี้ และสามารถวิพากษ์มันได้

นิยามและที่มาของแนวคิดเรื่องวาทกรรม

คำว่า “วาทกรรม” เป็นศัพท์บัญญัติพากษ์ไทยในการศึกษางานของมิเชล ฟูโกต์ ของสมเกียรติ วันทะนะ วาทกรรมถูกให้ความหมายไว้ต่างซับซ้อนหลายประการ นิธิ เอียวศรีวงศ์เองให้ความหมายของวาทกรรมว่า หมายถึง “การโยงใยข้อเท็จจริงที่สลับซับซ้อนที่สุดเป็นข้อเท็จจริงทุกด้านที่สังคมนั้นรู้ ไม่ว่าจะเป็นการแพทย์ วิทยาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ปรัชญา ภาษา วรรณคดี ฯลฯ เป็นองค์ความรู้ของสังคม วาทกรรมเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นเหมือนองค์ความรู้ก็เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น คนทุกคนตกอยู่ใต้อำนาจของวาทกรรมหนึ่งๆ ทั้งสิ้น เพราะโลกภายนอกมันสัมพันธ์กันอย่างนี้ เราจึงควรมีสถานะอย่างนี้ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2532)

งานวิจัยเรื่อง “วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์แบบวงศ์วานวิทยา (Genealogy) ของ ดร.ธงชัย วินิจจะกุล (2534) กล่าวถึงปรัชญาประวัติศาสตร์ในยุคแห่งเหตุผล (the Age of Reason) ซึ่งมีเฮเกลเป็นผู้นำว่าเป็นผู้ที่เชื่อว่า มนุษย์เป็นศูนย์กลางของทุกสิ่ง (anthropocentric) ฉะนั้นมนุษย์จึงเป็นผู้ตัดสินใจที่จะทำสิ่งต่างๆ ในขณะที่ยุคศตวรรษที่ 20 ประชาชนอย่างมิเชล ฟูโกต์ มิได้คิดเช่นนั้น เขาคิดว่ามนุษย์เป็นผู้ถูกกระทำ มนุษย์ถูกสร้างขึ้นโดยวาทกรรม (discourse) วาทกรรมหมายถึงการแสดงออก การสื่อสาร การสื่อความ การพูดคุย ถกเถียง อภิปราย ทั้งข้อเขียน หนังสือ (การสื่อความทุกรูปแบบ) โดยที่เมื่อใช้คำนี้ จะไม่พุ่งเล็งถึงบุคคลที่ทำการสนทนาหรือสื่อสารกัน แต่พุ่งเล็งถึงตัวการกระทำคือ การสื่อความและพุ่งเล็งที่ความหมายหรือสิ่งที่สื่อความกัน นอกจากนี้วาทกรรมยังหมายถึงการแสดงออกในสถานที่ เวลา และเหตุการณ์จำนวนมากโดยไม่ระบุชัดเจนว่า เมื่อใด ที่ไหน ยิ่งกว่านั้นในความหมายของฟูโกต์ นอกจากวาทกรรมจะมาในรูปของถ้อยคำทั้งพูดและเขียนแล้ว วาทกรรมยังอาจมาในรูปของการปฏิบัติ พฤติกรรม อากัปกริยาต่างๆ มนุษย์รับรู้ตัวตนเป็นมนุษย์อยู่ได้ เพราะมนุษย์รู้จักใช้ภาษาสื่อความกัน และวาทกรรมยังมีมิติของความสัมพันธ์เชิงอำนาจอยู่ด้วย

ธเนศ วงศ์ยานนาวา ดูจะเป็นนักวิชาการที่เพิ่มมิติของตรรกะเข้าไปในการตีความวาทกรรมนอกเหนือจากมิติด้านอำนาจเขาอธิบายวาทกรรมว่า “ภายใต้ระเบียบวิธีการจัดการที่เกี่ยวกับความจริงนี้ มีกลไกที่จะทำให้สามารถแยกแยะได้ว่าประโยคความรู้ใดถูก ประโยคความรู้ใดผิด ลักษณะของกฎเกณฑ์ทางภาษาที่ผลิตประโยคความรู้ชุดหนึ่งซึ่งจัดกลุ่มผิดกลุ่มถูกได้นั้น เรียกว่า ดีสคอร์ด คุณลักษณะที่มีเอกภาพของดีสคอร์ดนั้นมิได้ขึ้นอยู่กับความหมายหรือความตั้งใจของผู้ใช้ภาษาแต่ประการใด หากขึ้นอยู่กับระบบตรรกภายในดีสคอร์ดนั่นเอง (ธเนศ วงศ์ยานนาวา, 2532)

ย้อนหลังไปในอดีตก่อนหน้าที่แนวคิดเรื่องวาทกรรมจะเฟื่องฟู แนวคิดมนุษยนิยมเป็นวาทกรรมของปรัชญาและความรู้มาอย่างน้อยตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 ความเชื่อแบบนี้ถือว่ามีมนุษย์เป็นหัวใจของความรู้ทั้งปวง ในทางปรัชญา หมายถึงการยกย่องว่ามนุษย์เป็นผู้กระทำการทั้ง

มวล เป็นผู้คิด ผู้รู้ ผู้สำนึก และเป็นผู้สร้างให้เกิดปฏิบัติการ และเหตุการณ์ทั้งหลาย ปัจจัยเหนือธรรมชาติถูกมองว่าเป็นเรื่องเหลวไหล ไม่น่าเชื่อ และไม่ต้องนำมาพิจารณา ปัจจัยทางสังคมทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมหรือแบบแผนทางวัฒนธรรมที่เป็นปัจจัยหล่อหลอมหรือเป็นเงื่อนไขของการกระทำของมนุษย์ต้องนำมาศึกษาพิจารณาด้วย แต่ทั้งนี้สมมติฐานก็คือมนุษย์เป็นผู้บังการความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในท้ายที่สุดแล้ว แนวคิดแบบนี้ถือว่า มนุษย์เป็นองค์ประธาน (subject)

ความเชื่อมั่นในสถานะของมนุษย์แบบนี้เป็นความเชื่อมั่นของนักคิด เช่น Hegel (นักปรัชญาชาวเยอรมัน) ซึ่งเชื่อว่ามนุษย์จะพัฒนาไปสู่สภาวะสมบูรณ์โดยพัฒนาศักยภาพทางปัญญาถึงความเป็นหนึ่งที่จะเข้าใจความจริงได้ถ่องแท้ ปรัชญาเหล่านี้แม้จะยอมรับว่า มนุษย์ปัจจุบันยังไม่สมบูรณ์ ยังต้องมีการพัฒนาอีก และยังคงอยู่ภายใต้อิทธิพลของปัจจัยต่างๆ อีกมาก ซึ่งนำไปสู่ความรู้ไม่จริง แต่มนุษย์ในเชิงนามธรรมหรือมนุษยชาติ จะสามารถพัฒนาข้ามขีดจำกัดทั้งหลายไปได้ในที่สุด กล่าวอีกนัยหนึ่ง มนุษย์ (ในเชิงนามธรรม) เป็นผู้ที่มีสาระที่แท้จริง (essence) เป็นธรรมชาติที่สถาวร เป็นผู้กระทำการที่ยิ่งใหญ่ตลอดไปชั่ววันรันดร์ ทรรศนะเช่นนี้เรียกว่า anthropocentric และทรรศนะเหล่านี้เองที่มิเชล ฟูโกต์ ปรัชญาชาวฝรั่งเศส ซึ่งมีอิทธิพลมากทางด้านแนวคิดเรื่องวาทกรรม (discourse) และนักคิดอื่นๆ อีกมากในระยะเวลา 30 กว่าปีที่ผ่านมามีความพยายามปฏิเสธ (ธงชัย วินิจจะกุล, 2534)

อารยธรรมของศตวรรษที่ 20 มีแนวคิดมนุษยนิยมแผ่ขยายครอบคลุมอย่างกว้างขวาง ส่วนหนึ่งเป็นเพราะอิทธิพลของลัทธิเสรีนิยมและประชาธิปไตยแบบตะวันตก สงครามโลกทั้งสองครั้งเป็นการตอกย้ำอิทธิพลของมนุษยนิยม ในด้านหนึ่งเป็นการตอกย้ำชัยชนะของเสรีนิยมเหนือระบอบอำนาจนิยมอื่นๆ เพราะระบอบอำนาจนิยมอื่นๆ ไม่ว่าจะบอบบฟัสซิสต์หรือเลนินนิสต์ถูกมองว่าเป็นตัวแทนระบอบความคิดที่ปฏิเสธความเป็นมนุษย์ แต่ในอีกด้านหนึ่งภัยพิบัติจากสงครามโลกทั้งสองครั้ง ทำให้นักคิดวิพากษ์ว่ามนุษยนิยมและความเชื่อมั่นในความเป็นเหตุเป็นผลของมนุษย์มาแต่ศตวรรษที่ 18 ไม่ได้ทำให้โลกเข้าสู่สภาวะสมบูรณ์แต่อย่างใด แต่กลับนำไปสู่หายนะจากสงครามโลกทั้งสองครั้ง ระบอบอำนาจนิยมทั้งหลายก็มีรากเหง้าจากมนุษยนิยมและความเชื่อในจุดหมายปลายทางที่สมบูรณ์ของมนุษย์ ยิ่งไปกว่านั้น ลัทธิเสรีนิยมของมหาอำนาจตะวันตกยังนำมาซึ่งระบอบอาณานิคม การครอบงำโลกทั้งในแง่กายภาพและวัฒนธรรม (ธงชัย วินิจจะกุล, 2534)

การตีความลัทธิเสรีนิยมในแง่ของการให้ความเชื่อมั่นในมนุษย์กลายเป็นรากฐานให้ความชอบธรรมแก่การเมืองโลกตะวันตกในยุคสงครามเย็น โลกเสรีกลายเป็นฝ่ายธรรมะในขณะที่โลกสังคมนิยมกลายเป็น “ฝ่ายปีศาจ” ปรากฏการณ์ทั้งการล่มสลายของระบบสตาลินทั่วยุโรปตะวันตกในปี 1989

ในขณะเดียวกันนี้เอง ฝ่ายที่ชื่นชมสังคมนิยมและต่อต้านจักรวรรดินิยมยุคใหม่ก็ต่อสู้โดยพยายามชี้ให้เห็นว่าลัทธิเสรีนิยมแบบตะวันตกคือ การกดขี่ขูดรีดครอบงำเช่นกัน การปฏิวัติสังคมนิยมเป็นทางออกของมนุษยชาติซึ่งจะเกิดขึ้นโดยเจตน์จำนงเสรี (free will) ทั้ง

ของปัจเจกและนักปฏิวัติ เพื่อนำไปสู่สังคมที่ปราศจากการกดขี่ขูดรีด จุดประสงค์เพื่อควบคุมวิวัฒนาการของมนุษย์ไปสู่จุดหมายปลายทางที่พึงปรารถนาด้วยความสามารถของมนุษย์ อาจกล่าวได้ว่า ทั้งกรอบความคิดแบบมุ่งเสรีนิยมและสังคมนิยมต่างเชื่อว่ามนุษย์สามารถเป็นองค์ประธาณที่สมบูรณ์ในตัวเองและชี้นำวิวัฒนาการของมนุษย์เองได้ (ธงชัย วินิจจะกุล, 2534)

ในท่ามกลางกระแสความคิดที่ทำทลายมนุษย์มากที่สุดคือ โครงสร้างนิยม (Structuralism) (Kurzweil, 1980; Sturrock, 1979; Hawkes, 1977) ผู้ที่เป็นผู้นำทางแนวคิดโครงสร้างนิยมคือ Ferdinand de Saussure ซึ่งแทนที่จะสนใจภาษาศาสตร์เชิงชาติพันธุ์วรรณนา (Ethnolinguistics) คือศึกษาภาษาถิ่นต่างๆ ของมนุษย์ หรือแทนที่จะสนใจนิรุกติศาสตร์ (Philology) คือศึกษารากเหง้าที่มาของคำต่างๆ เขากลับสนใจภาษาศาสตร์เชิงโครงสร้าง (Structural Linguistics) คือ ระบบกฎเกณฑ์ที่ร่วมกันของภาษาต่างๆ ว่าแท้จริงแล้วที่เราสื่อสารกันรู้เรื่องเพราะมนุษย์ต่างอยู่ภายใต้ไวยากรณ์ทั่วไป (General Grammar) ของภาษาที่ไม่รู้กำเนิดที่มา แต่มีโครงสร้างและระบบกฎเกณฑ์ที่คล้ายๆ กันถึงแม้จะมีการแตกแขนงออกไปต่างๆ นานาภายใต้โครงสร้างและระบบกฎเกณฑ์ของไวยากรณ์ทั่วไป นี้เอง (Saussure, 1974)

ความเป็นมนุษย์มีคุณลักษณะสำคัญที่เชื่อมกันมาตลอดคือความสามารถในการสร้างสรรค์และสื่อสารด้วยระบบสัญลักษณ์ภาษาของมนุษย์ เป็นประจักษ์พยานแสดงถึงความเป็นองค์ประธาณของมนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้นมาและใช้อย่างสร้างสรรค์ไม่มีที่สิ้นสุด แต่แล้ว Saussure กลับทำให้มนุษย์อยู่ใต้ผลการของโครงสร้างทรงอำนาจของไวยากรณ์ที่มนุษย์ควบคุมไม่ได้ มนุษย์เป็นเพียงส่วนขยาย (extension) ของไวยากรณ์ทั่วไปแค่นั้นเอง Saussure เรียกภาษาต่างๆ ของมนุษย์ซึ่งเป็นชนิดย่อยๆ นั้น เขาเรียกว่า Langue ส่วนการพูดเขียนสื่อสารในภาษาหนึ่งๆ เขาเรียกว่าParole นั่นคือมนุษย์ในชีวิตประจำวันมิได้เป็นผู้สร้างภาษา เป็นแต่เพียงผู้แสดงการสื่อสารในฐานะปัจเจกออกมาในภาษาเฉพาะสังคมนเฉพาะถิ่นแบบหนึ่งๆ ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นแค่ส่วนขยายหรือผลผลิตของ Langue นั้นเอง กล่าวอีกนัยหนึ่งมนุษย์มีอิสระเป็นแค่ประธาณของภาษาภายใต้ขอบเขตที่แน่นอนของไวยากรณ์ทั่วไป (General Grammar) เท่านั้นเอง

ทรรศนะของ Saussure มีการนำไปขยายผลจนเป็นรากฐานของความคิดแบบโครงสร้างนิยมโดยนักจิตวิเคราะห์ชื่อ Jacque Lacan และนักมานุษยวิทยาชื่อ Claude Levi-Strauss Lacan เสนอทฤษฎีของเขาว่า ตัวตน (Subject) ของมนุษย์มิได้เกิดจากแรงขับภายในของมนุษย์ซึ่งมีอัตลักษณ์เฉพาะตนมาแต่กำเนิด แต่ตัวตน (Subject) และการจำแนกชาย-หญิง เป็นผลผลิตที่ระบบสัญลักษณ์ในสังคมวัฒนธรรมสร้างขึ้น ระบบสัญลักษณ์ในที่นี้หมายถึง แบบแผนพฤติกรรมทุกอย่างในชีวิตโดยมีภาษาเป็นระบบสัญลักษณ์ที่ทรงอิทธิพลที่สุด ดังนั้นปัจเจกอาจมีความแตกต่าง มีอัตลักษณ์เฉพาะตัว แต่แท้จริงเป็นผลผลิตของการสร้างอย่างแตกต่างหลากหลายและกระบวนการทำให้เป็นมนุษย์ (humanization) โดยมีมือของระบบและภาษาสัญลักษณ์ซึ่งมีโครงสร้างและกฎเกณฑ์ที่แน่นอนอีกทีหนึ่ง มนุษย์จึงมีอัตลักษณ์เป็นตัว

ของตัวเอง เป็นประธานภายใต้กรอบของโครงสร้างและกฎเกณฑ์ของระบบสัญลักษณ์เท่านั้น (Kurzweil 1980; Sturrock, 1979; ยศ สันตะสมบัติ, 2533)

Levi-Strauss ศึกษาניתานปรัมปราและระบบเครือญาติของมนุษย์ในอารยธรรมดั้งเดิม แต่ในขณะที่นักมานุษยวิทยาชี้ให้เห็นความแตกต่างหลากหลายของวัฒนธรรม Levi-Strauss กลับชี้ให้เห็นว่า โครงสร้างของการคิดและระบบเหตุผลที่แสดงออกในภาษาและระบบสัญลักษณ์ของแต่ละวัฒนธรรมแท้ที่จริงแล้วไม่แตกต่างกัน มนุษย์ทุกวัฒนธรรมทุกยุคทุกสมัยอยู่ภายใต้โครงสร้างชุดหนึ่งของระบบตรรกะหรือ “ไวยากรณ์ทั่วไปทางภาษา” Levi-Strauss ชี้ให้เห็นว่า แม้แต่นิทานปรัมปราเช่นออดิปปัสอันเป็นรากฐานของอารยธรรมตะวันตกก็ไม่ต่างกับนิทานพื้นบ้านของมนุษย์ในอารยธรรมดั้งเดิมอื่นๆ ดนตรีคลาสสิก แบบแผนชีวิตการกินอยู่ของวัฒนธรรมปารีสก็อยู่ภายใต้โครงสร้างและกฎเกณฑ์เดียวกัน (Kurzweil, 1980; Sturrock 1979; Leach 1970; ปรีติตา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล, 2533) โครงสร้างและกฎเกณฑ์หรือระบบตรรกะนี้อยู่ถาวรเปรียบเหมือนระบบสัญลักษณ์และการแยกแยะความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งชุดหนึ่งๆ ในแต่ละวัฒนธรรมเปรียบเหมือน Langue ส่วนนิยายปรัมปราแต่ละเรื่องแต่ละบทตอนเป็น Parole ซึ่งมีได้หลากหลายภายใต้ไวยากรณ์ของ Langue ซึ่งอยู่ภายใต้ไวยากรณ์ทั่วไปหรือ General Grammar ดังนั้นในทรรศนะของ Levi-Strauss อารยธรรมของมนุษย์เป็นเพียงผลผลิตของโครงสร้างและไวยากรณ์ของการคิดชุดหนึ่งซึ่งมีอยู่ในทุกวัฒนธรรม (ดูวิธีคิดของ Levi-Strauss ในภาคผนวก)

โดยสรุปโครงสร้างนิยมโดยเฉพาะ Levi-Strauss ไม่ได้อ้างว่าตนสามารถให้รายละเอียดเกี่ยวกับโครงสร้างของภาษา ระบบตรรกะและการคิดหรือโครงสร้างของจิต แต่พวกเขาเห็นว่าการนิยามคือแนวทางที่เข้าถึงความรู้ที่สุดเป็น Science of Man ที่สุด เพราะพยายามเข้าใจกฎเกณฑ์ทั่วไป (General Laws) ว่าด้วยมนุษย์ แนวคิดโครงสร้างนิยมนี้ถูกวิพากษ์โดยนักคิดกระแสหลังโครงสร้างนิยม (Post-Structuralism) ดังนี้

ประการแรก โครงสร้างนิยมลดฐานะมนุษย์จากการเป็นองค์ประธาน เป็นผู้บงการสรรพสิ่ง เป็นเพียงตัวตนที่ถูกสร้างขึ้นหรือกระทำ โครงสร้างนิยมกลับให้น้ำหนักแก่โครงสร้างให้เป็นองค์ประธานแทนมนุษย์ โครงสร้างจึงเป็นตัวกระทำที่ถาวรและแน่นอน กระแสหลังโครงสร้างนิยมจะปฏิเสธองค์ประธานที่ดำรงอยู่โดยตัวมันเองหรือเป็นผู้กำหนดถาวร

ประการที่สอง โครงสร้างนิยมวิพากษ์ปรัชญาและความรู้ที่ถือเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง แต่กลับอ้างว่าตนเข้าถึงความจริงแท้อันลึกซึ้งที่อยู่ลึกใต้ปรากฏการณ์และสรรพสิ่งต่างๆ เชิงประจักษ์ โครงสร้างนิยมจึงยกย่องความเป็นวิทยาศาสตร์เป็นรูปแบบสูงสุดของความรู้และวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เป็นวิธีการเข้าถึงความจริงที่แท้ในขณะที่กระแสหลังโครงสร้างนิยม ถือว่าวิธีวิทยาศาสตร์เป็นเพียงรูปแบบหนึ่งของการเข้าถึงความรู้

ประการที่สาม แม้มนุษย์จะมีใจประธาน นั่นคือถูกกำหนดหรือประกอบขึ้นมาจากผู้กระทำอื่นๆ แต่ในท้ายที่สุดมนุษย์ก็เป็นผู้เป็นตัวตน มีอัตลักษณ์ (Identity) มีกายหรือจิตซึ่งแม้จะถูกผลิตกระทำหรือประกอบขึ้นมาก็มีเอกภาพ กระแสหลังโครงสร้างนิยมคิดว่ามนุษย์ถูกกระทำ

ไม่มีเอกภาพ ไม่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่ว่าจะทางร่างกายหรือจิต ร่างกายเป็นที่รวม ส่วนต่างๆ ที่แยกแตก (Fragmented) มาประกอบกัน

มนุษย์ในทรรศนะของฟูโกต์ไม่ใช่ประธานที่กำหนดประวัติศาสตร์ของสรรพสิ่ง—ตรงกันข้ามมนุษย์เป็นผลผลิตของตัวกระทำอื่น ได้แก่ วาทกรรม (discourse) ในเรื่อง *The Order of Things* ฟูโกต์ได้รับการเปรียบเทียบกับเป็นพวกโครงสร้างนิยมที่ยกฐานะประธานให้แก่ภาษา เนื่องจากเขาศึกษาาระบบตรรกะและชุดของการคิดในแบบต่างๆ อันก่อให้เกิดวิชาเศรษฐศาสตร์ ภาษาศาสตร์ และชีววิทยาสมัยใหม่หันจากศตวรรษที่ 17 ถึง 19 โดยเขาเสนอให้เห็นว่าระบบตรรกะในการคิดการใช้ภาษาก่อให้เกิดแบบแผนของความรู้ทั้ง 3 วิชาขึ้นมาในลักษณะหนึ่งครั้งเมื่อระบบตรรกะในการคิดเปลี่ยนไปในแต่ละศตวรรษ แบบแผนของความรู้ทั้งสามก็เปลี่ยนไป ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการศึกษาความรู้ทั้งสามก็แปรเปลี่ยนไปด้วย ดังนั้นความรู้ของมนุษย์จึงมิได้มาจากการค้นพบความจริงในโลกธรรมชาติและสังคม แต่กลับถูกกำหนดให้ผันแปรและค้นพบสิ่งใหม่ๆ โดยระบบตรรกะในการคิดของมนุษย์นั่นเอง ซึ่งมนุษย์มิได้ควบคุมหรือสร้างสรรค์เอง แต่ฟูโกต์ไม่ได้มองว่าตัวเองเป็นพวกโครงสร้างนิยม ระบบตรรกะในการคิดของเขาเป็นคนละแบบกับ “โครงสร้างนิยม” และมนุษย์ที่เป็นผลผลิตของภาษาเป็นคนละแบบกับมนุษย์ที่เป็นเอกภาพมีลักษณะเฉพาะ ต่างจากที่พวกโครงสร้างนิยมเสนอ (ธงชัย วินิจจะกุล, 2534)

ฟูโกต์เสนอว่า มนุษย์ไม่ได้ดำรงอยู่ในตัวมันเอง และไม่มีโครงสร้างถาวรแน่นอนในสมองของเขาซึ่งไปสร้างหรือกำหนดสรรพสิ่ง แต่มนุษย์ถูกผลิตถูกกระทำจากโลกทางสังคมและเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ (Hoy, 1986: 4-5) และเขาเห็นตรงข้ามกับพวกโครงสร้างนิยมโดยที่เขาเห็นว่า มนุษย์ไม่มีแม้แต่เอกภาพ ความเป็นตัวของตัวเอง อัดลักษณะเฉพาะตัว แม้แต่เรือนร่าง (Body) ของมนุษย์ก็สามารถจำแนกได้เป็นส่วนๆ ซึ่งแต่ละส่วนถูกกำหนด สร้างและบงการจากสังคม มิใช่จากโครงสร้างลึกกลับในสมอง (Dreyfus and Rabinow, 1982) แต่ละเป็นกลไกบางอย่างของอำนาจที่มากับวาทกรรมหรือ Discourse ในการบงการการสร้างเรือนร่างของมนุษย์

แต่นอกจากมนุษย์จะเป็นผลผลิตของเทคโนโลยีและอำนาจของวาทกรรมแล้ว มนุษย์ยังตกเป็นเครื่องมือของวาทกรรมในการสร้างตัวมนุษย์ด้วยตนเอง กล่าวคือ มนุษย์รับอำนาจของวาทกรรม แล้วนำกฎเกณฑ์มาตรฐานต่างๆ ที่วาทกรรมสร้างไปกำหนดมนุษย์ด้วยตนเองให้มีแบบแผน พฤติกรรมและความเป็นมนุษย์ในกรอบที่วาทกรรมอนุญาต มนุษย์ปฏิบัติต่อมนุษย์คนอื่นราวกับเป็นผู้อยู่ใต้บังคับตน (Hoy, 1986)

ธงชัย วินิจจะกุล สรุปไว้ว่า (ธงชัย วินิจจะกุล, 2534 : 161)

เอาเข้าจริงสถานะของมนุษย์อันน่าสับสนและตรงกันข้าม ระหว่างความเป็นองค์ประธานของเหตุการณ์ต่างๆ กัน การเป็นผลผลิต เป็นผู้ถูกกำหนดหรืออยู่ใต้บังคับของสิ่งอื่นนั้น ความสับสนแสดงออกอยู่แล้วในตัวสื่อความ (Signifier) ในภาษา กล่าวคือทั้งองค์ประธานและผู้อยู่ใต้บังคับใช้ศัพท์คำเดียวกันคือ subject ความเข้าใจที่ว่า มนุษย์ทุกคนเป็น subject เป็นความเข้าใจภาษาที่มีอยู่ทั่วไป ศาสตราจารย์ศึกษามนุษย์ก็ศึกษามนุษย์ที่เป็น subject แต่ศาสตราจารย์สับสนเองที่มัวสนใจแต่ subject ในความหมายเดียวกัน หรือเป็นความจงใจที่จะมองข้ามความหมายตรงข้าม ศาสตร์ทั้งหลายจึงสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับ subject ขึ้นมาเฉพาะในแง่ที่ยกฐานะมนุษย์เป็นผู้บันดาลเหตุการณ์ความเปลี่ยนแปลงต่างๆ แต่กลับไม่สนใจเท่าที่ควรว่าแท้ที่จริงแล้ว subject หมายถึงผู้อยู่ใต้บังคับนั่นเอง

โดยบทนำดังที่กล่าวมาแล้ว งานวิจัยชิ้นนี้จึงมุ่งศึกษาวาทกรรมกับสังคม โดยเริ่มศึกษาแนวคิดของฟูโกต์ ซึ่งทรงอิทธิพลอย่างใหญ่หลวงต่อวาทกรรม แนวคิดเรื่องวาทกรรมกับนิเทศศาสตร์ การประยุกต์ใช้ การวิเคราะห์วาทกรรมกับการสื่อสารชนิดต่างๆ เน้นการสื่อสารระหว่างบุคคล และมีการสื่อสารรูปแบบอื่นบ้าง โดยได้กำหนดวัตถุประสงค์ในการวิจัยไว้ดังนี้

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับวาทกรรมของมิเชล ฟูโกต์ ซึ่งถือเป็นต้นแบบทางแนวคิดด้านวาทกรรม
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวาทกรรมกับบริบท (context) สหบท (intertextuality) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (power relations) ซึ่งเป็นความรู้ที่ดึงเป็นอนุพันธ์ (derivatives) มาได้จากฟูโกต์ และปรากฏในงานของ นอร์แมน แฟร์คลาฟ (Norman Fairclough) และเติน แวน ดิจค์ (Teun van Dijk)
3. เพื่อสร้างกรอบวาทกรรมวิเคราะห์ในมิติต่อไปนี้โดยใช้กรณีตัวอย่างจากสังคมไทย
 - 3.1 วาทกรรมการใช้งาน (Pragmatics)
 - 3.2 วาทกรรมสถาบัน (Institutional Discourse)

คำว่า subject ในภาษาอังกฤษมีความหมาย 2 อย่าง อย่างหนึ่งคือ องค์ประธาน ซึ่งก็คือมนุษย์ผู้บันดาลความเปลี่ยนแปลงต่างๆ หรือประธานของกริยาในหลักไวยากรณ์ อีกความหมายหนึ่ง subject หมายถึง ผู้อยู่ใต้อำนาจ เช่น ข้าราชการบริพารในพระเจ้าแผ่นดินก็เรียกว่า subject (ผู้วิจัย)

- 3.3 วาทกรรมกับอัตลักษณ์
- 3.4 วาทกรรมกับการเมือง
- 3.5 วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์

คำถามนำวิจัย

1. แนวคิดเกี่ยวกับวาทกรรมของฟูโกต์ เป็นอย่างไร
2. นิยามและแนวคิดเกี่ยวกับวาทกรรมของนักคิดสำคัญๆ อันได้แก่ แพรร์คลาฟและ แวนดีจค์ เป็นอย่างไร
3. แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างปริบท สหบท อุดมการณ์ อำนาจในวาทกรรม มาประยุกต์กับการวิเคราะห์สังคมไทยอย่างไร
4. คู่สื่อสารพยายามดำรงความสัมพันธ์เชิงอำนาจ โดยช่องว่างระหว่างอำนาจเพิ่มขึ้นหรือลดลงผ่านทางกลยุทธ์อะไรบ้าง
5. ลักษณะของวาทกรรมวิเคราะห์ให้มิติต่างๆ ต่อไปนี้เป็นอย่างไร
 - 5.1 วาทกรรมการใช้งาน
 - 5.2 วาทกรรมสถาบัน
 - 5.3 วาทกรรมกับอัตลักษณ์
 - 5.4 วาทกรรมกับการเมือง
 - 5.5 วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์

ขอบเขตการวิจัย

แวนดีจค์ กล่าวว่านักวิชาการที่ศึกษาทางด้านการศึกษาวาทกรรมอาจจะศึกษาวาทกรรมในภาคตัดขวางได้โดยรวมสหสาขาวิทยาการเข้ามา ที่นิยมแบ่งกันคือ 3 วิธี (approaches) เข้ามาบูรณาการคือ วิธีแรก จะเป็นตัวบทและตัววาทะ (text and talk) วิธีที่สอง จะเป็นการรู้ซึ่งในงานวิจัยนี้จะเป็นการรู้เชิงสังคม (social cognition) และวิธีที่สามคือเน้นโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม (social structure and culture)

การที่กล่าวว่า งานวิจัยจะเป็นตัวบทและตัววาทะ หมายถึงว่างานวิจัยนี้จะศึกษาทั้งบทความและการสนทนา ซึ่งถือว่าอยู่ในขอบข่ายทางวาทกรรมที่ศึกษากันโดยทั่วไป และงานวิจัยนี้จะจำกัดขอบเขตไว้แค่นี้ (งานวิจัยชิ้นอื่นอาจจะศึกษาวาทกรรมในสื่อสิ่งพิมพ์ ในสื่อมวลชน ในบทภาพยนตร์ หรือ วาทกรรมในฉากละคร เป็นต้น) ส่วนที่สองที่กล่าวว่า งานวิจัยชิ้นนี้จะศึกษาการรับรู้เชิงสังคมหมายความว่า นักวิจัยจะพยายามค้นหาว่าผู้คนหรือคู่สื่อสารใช้ประโยชน์จากวาทกรรมในการทำให้แผนงานและโครงการเป็นจริงขึ้นมาและวิธีการหลากหลายที่คู่สื่อสารสร้างวาทกรรมร่วมกัน (jointly construct) ส่วนที่สามที่เน้นโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมหมายความว่างานวิจัยนี้จะศึกษาวาทกรรมในปริบทที่โครงสร้างของอำนาจ อุดมการณ์ อัตลักษณ์ เชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ มาสัมพันธ์กันอันก่อให้เกิดสหบทซึ่งนำไปสู่วาท

กรรมหลากหลายรูปแบบและวาทกรรมเหล่านี้ในทางกลับกันก็ประกอบสร้างและธำรงไว้ซึ่งโครงสร้างของอำนาจ อุดมการณ์และอัตลักษณ์หลากหลายเช่นกัน

นอกจากงานวิจัยชิ้นนี้จะผนวกวิธีการศึกษาทั้ง 3 แบบเข้าด้วยกันแล้ว ผู้วิจัยจะใช้กรณีศึกษาจากการสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นหลักและผนวกการสื่อสารในสื่อสิ่งพิมพ์บ้างเพื่อคู่ทั้ง talk and text ซึ่งจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้ใช้การวิจัยเอกสารเป็นหลัก โดยรวบรวมแนวคิดของนักคิดต่างๆ เพื่อสร้างปริบทให้แก่นักคิดที่เป็นต้นแบบของแนวคิดวาทกรรมคือ นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสชื่อมิเชล ฟูโกต์ ซึ่งงานของเขาส่งผลต่อนักคิดไทยอย่างมากมาย หลังจากนั้นผู้วิจัยจะสังเคราะห์งานของนักคิดต่างประเทศอีก 2 คนคือ นอร์แมน แฟร์คลาฟ และ เดิน แวน ดิงค์ ก่อนจะนำแนวคิดของนักวิชาการทั้ง 3 คนมาสร้างเป็นกรอบวาทกรรมวิเคราะห์ในสังคมไทย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ได้กรอบในการวิเคราะห์วาทกรรมโดยเน้นในแง่การสื่อสารระหว่างบุคคลและบทความในสื่อสิ่งพิมพ์ โดยนำแนวคิดทางตะวันตกมาประยุกต์กับสังคมไทย
2. เป็นแนวทางให้เกิดการวิจัยกว้างขวางในแง่การขยายความของคำว่า “วาทกรรม” ในแง่ของการขยายเนื้อหาสารที่วาทกรรมวิเคราะห์จะใช้ได้ อาทิ พฤติกรรม ทัศนสาร อวัจนสาร เป็นต้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้จะได้กล่าวถึงงานวิจัยและตำราที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาด้านวาทกรรม ซึ่งมีทั้งของไทยและของต่างประเทศ

1. แนวคิดเรื่องวาทกรรมจากหลายมุมมอง
2. ทฤษฎีความหมายของไกรซ์ (Grice)
3. ทฤษฎีวิัจจนกรรมหรือเจตนาของผู้ส่งสาร
4. แนวคิดเรื่องการวิเคราะห์การสนทนา
5. วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเรื่องวาทกรรมจากหลายมุมมอง

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ในบทความ "ทฤษฎีวาทกรรมแห่งวาทกรรม : ทำความเข้าใจอำนาจแห่งวาทกรรมด้วยนารายณ์สิบปาง" (2533) เป็นการประยุกต์วาทกรรมเข้ากับทฤษฎีวาทกรรม ทั้งที่โดยชนบแล้ววาทกรรมมักจะนำมาประยุกต์กับประวัติศาสตร์ สังคมวิทยาอยู่เสมอ การที่นำเอาทฤษฎีวาทกรรมมาเป็นแนวทางพิจารณาปัญหาเกี่ยวกับเหตุผลว่า "ถ้า discourse ทรงอำนาจกว้างขวางครอบคลุมสรรพสิ่งอย่างที่เราบางคนเข้าใจ ทฤษฎีวาทกรรมในฐานะการศึกษาธรรมชาติของพระเป็นเจ้าหรือสิ่งอันเป็นปรมาตมและความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งอันทรงอำนาจสูงสุดนี้กับมนุษย์และโลกก็น่าจะเป็นแนวทางพิจารณาอำนาจของวาทกรรมได้อย่างเหมาะสมไม่มากก็น้อย" (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, หน้า 176) ชัยวัฒน์กล่าวว่าเขาพยายามจะอธิบายอำนาจของวาทกรรมด้วยทฤษฎีวาทกรรมพราหมณ์ที่ปรากฏอยู่ในนารายณ์สิบปาง โดยมุ่งศึกษาพลังอำนาจของวาทกรรมกระแสหลักที่ทรงพลังกว่าวาทกรรมทวนกระแส (counterdiscourse) เพราะเห็นว่าถ้าเข้าใจความคงทนของวาทกรรมกระแสหลักก็คงช่วยให้ตระหนักได้ว่า เหตุใดวาทกรรมทวนกระแสจึงก้าวขึ้นมาสู่ส่นามวาทกรรมได้ยาก

ชัยวัฒน์อ้างฟูโกต์เมื่อเขาอธิบายว่า ฟูโกต์กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างวาทกรรมกับอำนาจไว้ว่า "วาทกรรมมิใช่เป็นเพียงสิ่งที่แสดง (หรือซ่อน) ความปรารถนา แต่ยังเป็นวัตถุแห่งปรารถนานั้นด้วย และดังที่ประวัติศาสตร์ได้สอนเราไว้ เมื่อวาทกรรมมิใช่สิ่งที่เพียงแปลสภาพการต่อสู้ หรือระบบของการครอบงำ แต่การต่อสู้นั้นเป็นไปโดยและเพื่อวาทกรรมนั่นเอง วาทกรรม(จึง) คืออำนาจที่จะต้องถูกยึดกุม" ชัยวัฒน์อธิบายเพิ่มว่า แต่วาทกรรมก็มีใช้ตัวอำนาจจริง ๆ แล้ววาทกรรมเป็นรอยต่อระหว่างอำนาจกับความรู้ ในแง่นี้ฟูโกต์อธิบายว่า สังคมทุกสังคมจะมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ซ้อนทับกันอยู่และเป็นตัวแทรกอยู่ทุกส่วนในสังคมจนอาจกล่าวได้ว่า สังคมคืออำนาจที่ประสานกันเป็นตัวสังคมนั่นเอง แต่ความสัมพันธ์ของอำนาจเหล่านี้ไม่สามารถถูกจัดตั้ง รวบรวมหรือเอาไปใช้การได้ หากไร้การผลิตสะสม หมุนเวียนและการทำงานของวาทกรรม และอำนาจเป็นตัวกำหนดความรู้ด้วย และถ้าอำนาจกำหนดความรู้ในนัยยะกลับกัน อำนาจก็กำหนดด้วยว่าอะไรไม่ใช่ความรู้ และความรู้

เหล่านี้ก็จะปรากฏตัวผ่านวาทกรรมนานาชาติสานถักกันเป็นตาข่ายทางภาษาที่ใช้กันในสังคม มนุษย์ก็ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของวาทกรรมที่สัมพันธ์รัดรูปอยู่โดยรอบในแง่ที่วาทกรรมหมายถึง "ภาษาที่ถูกนำมาใช้" ซึ่งหมายความว่า ผู้คนในสังคมต้องทำตามที่วาทกรรมกำหนดในชีวิตประจำวันโดยที่หลีกเลี่ยงได้ยาก ชัยวัฒน์สรุปว่า "ภาษาที่นำมาใช้" ในชีวิตประจำวันไม่ได้หมายถึงเฉพาะภาษาพูดหรือเขียนเท่านั้น แต่ยังรวมถึงพฤติกรรมของมนุษย์ด้วย

ใน "ทฤษฎีแห่งวาทกรรม" ชัยวัฒน์เสนอสาระว่า ความพยายามของอสูรที่จะทำลาย วาทกรรมหลักคือประเพณีที่โลกต้องเล่าเรียน (ซึ่งพระพรหมเดริยมจะนำมาสั่งสอนโลกและ เทพามนุษย์) เพื่อให้สถาบันผลิตวาทกรรมหลักหน่วยหนึ่งหมดความชอบธรรมต้องเผชิญกับการตอบโต้จากฝ่ายที่มีหน้าที่พิทักษ์ระเบียบในสังคมให้วาทกรรมหลักดำรงความเป็นเสาหลัก ในสังคมสืบไป นั่นคือพระนารายณ์ที่จะอวตารมาปราบอสูร และวิธีการที่วาทกรรมกระแสหลักจะเอาชนะวาทกรรมที่มาท้าทายชนบประเพณีนั้นมีใช้เอาชนะด้วยกำลังอย่างเดียวหากแต่ ด้วยเพทุบายและปัญญาก็ย่อมได้ และชัยวัฒน์สรุปบทความด้วยการประยุกต์วาทกรรมเข้ากับ ศาสนพิธี นั่นคือวาทกรรมในฐานะการเชื่อมโยงอำนาจและความรู้จะมีหน้าที่จัดความรู้ให้เป็น "มาตรฐาน" มีสถาบันการศึกษาและนักวิชาการผู้ทำหน้าที่ผลิตวาทกรรมมาช่วยเหลือ ต้องอาศัยอำนาจในรูปของสถาบันราชการที่จะมากำหนดกฎเกณฑ์ของศาสนพิธี

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2543) กล่าวถึงวาทกรรมโดยอ้างอิงไปยังมิเชล ฟูโกต์ว่า สำหรับไชยรัตน์ วาทกรรมหมายถึงระบบและกระบวนการในการสร้าง/ผลิต (constitute) ยึด ลักษณะ (density) และความหมาย (significance) ให้กับสรรพสิ่งต่างๆ ในสังคมที่ห่อหุ้มเราอยู่ ไม่ว่าจะเป็ความรู้ ความจริง อำนาจ หรือตัวตนของเราเอง นอกจากนี้วาทกรรมยังทำหน้าที่ ตรึงสิ่งที่สร้างขึ้นให้ดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับของสังคมในวงกว้าง (valorize) ขณะเดียวกันวาท กรรมก็ทำหน้าที่เก็บกด/ปิดกั้นมิให้อัตลักษณ์และความหมายแฝงบางอย่างเกิดขึ้น หรือไม่ก็ทำ ให้อัตลักษณ์และความหมายบางสิ่งที่ดำรงอยู่แล้วในสังคมเลือนหายไปพร้อมๆ กันด้วย ฉะนั้น วาทกรรมจึงเป็นมากกว่าเรื่องของภาษาหรือคำพูด แต่มีภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรม (discursive practices) ซึ่งรวมถึงจารีตปฏิบัติ ความคิด ความเชื่อ คุณค่าและสถาบันต่างๆ ใน สังคมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น ๆ ด้วย วาทกรรมจึงสร้างสรรพสิ่งต่างๆ ขึ้นมาภายใต้กฎเกณฑ์ชัดเจนชุดหนึ่ง กฎเกณฑ์นี้จะเป็ตัวกำหนดการดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลงหรือเลือนหายไปของ สรรพสิ่งควบคู่ไปกับสรรพสิ่งที่สังคมสร้างขึ้น วาทกรรมจึงถูกสร้างขึ้นมาจากความแตกต่าง ระหว่างสิ่งที่สามารถพูดได้อย่างถูกต้องในช่วงเวลาหนึ่ง (ภายใต้กฎเกณฑ์และตรรกะชุดหนึ่ง)

ส่วนการวิเคราะห์วาทกรรม (discourse analysis) นั่นก็คือการพยายามศึกษาและสืบ ค้นถึงกระบวนการ ขั้นตอน ลำดับเหตุการณ์และรายละเอียดปลีกย่อยต่างๆ ในการสร้างอัต ลักษณ์และความหมายให้กับสรรพสิ่งในสังคมในรูปของวาทกรรม และภาคปฏิบัติการของวาท กรรมเกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ ว่ามีความเป็นมาอย่างไร มีการกำหนดกฎเกณฑ์ว่าด้วยเรื่องนั้นๆ อย่างไรบ้าง มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบุคคล สถาบัน สถานที่ เหตุการณ์อะไรบ้าง และผล กระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้าง รวมถึงการเก็บกด/ปิดกั้นของวาทกรรม ดังนั้นสำหรับแนวคิด

ของฟูโกต์ (Foucault, 1972b:45) จึงมองมนุษย์หรือผู้พูดเป็นเพียง “ร่างทรง” หรือผู้ที่กระทำตาม/ตอกย้ำ/ผลิตซ้ำ (enact) กฎเกณฑ์ของสิ่งที่พูด มากกว่าคิดค้นหรือสรรสร้างระบบ กฎเกณฑ์ขึ้นมาใหม่ วาทกรรมจึงเป็นเสมือนตัวกำหนดว่าใครจะเป็นผู้พูด พูดอะไร พูดเมื่อไร และพูดอย่างไรในต่างสถานที่ ต่างโอกาส หรือฐานะทางสังคมที่แตกต่างกัน

วาทกรรมใน Dictionary of Media and Communication Studies โดย James Watson และ Anne Hill อธิบายว่า Discourse หรือวาทกรรมหมายถึงรูปแบบ (mode or genre) ของการใช้ภาษา แต่ละปัจเจกจะมีคลังส่วนตัวของวาทกรรมหลากหลายชนิด วาทกรรมแห่งความรักแห่งความเป็นใหญ่ แห่งกีฬา แห่งสภาพการณ์ภายในบ้าน (domestic scene) ถ้าใช้ในความหมายที่เกี่ยวกับสื่อมวลชน ตัวอย่างของวาทกรรมจะเป็นข่าว โดยสะท้อนให้เห็นการเลือกภาษามาใช้และลีลาของการนำเสนอปริบททางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมซึ่งห้อมล้อมวาทกรรมนั้นอยู่

ศาสตราจารย์เครส (Kress, 1985) ได้อธิบายการใช้วาทกรรมไว้ว่า สถาบันต่างๆ และการรวมกลุ่มกันทางสังคม มีความหมายและค่านิยมที่เฉพาะเจาะจงซึ่งแสดงออกทางภาษาอย่างเป็นระบบ เมื่อใช้งานเขียนของมิเชล ฟูโกต์เป็นหลัก ศาสตราจารย์เครสได้ให้คำอธิบายของการพูดที่มีการจัดระเบียบอย่างเป็นระบบดังกล่าวแล้วว่า “วาทกรรม” เขาอธิบายว่า วาทกรรมเป็นตัวทำให้เกิดความหมายและค่านิยมของสถาบันหนึ่งๆ นอกเหนือจากนั้น วาทกรรมเป็นตัวนิยาม บรรยาย/พรรณนาและจำกัดสิ่งที่พูดได้หรือพูดไม่ได้ และโดยนัยยะเดียวกัน สิ่งที่ทำได้/ทำไม่ได้ของสถาบันนั้นๆ ไม่ว่าจะพิจารณาจากส่วนหลักหรือส่วนชายขอบของสถาบันนั้น (central and marginal) วาทกรรมทำให้เกิดข้อความในประเด็นหนึ่งๆ เป็นตัวเรียบเรียงและจัดโครงสร้างหัวข้อและกระบวนการในสิ่งที่จะพูดในแง่ที่ว่าวาทกรรมจะเป็นตัวสร้างคำบรรยาย กฎเกณฑ์ การอนุญาต หรือการห้ามสังคมหรือปัจเจกกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด

การวิเคราะห์วาทกรรมเป็นกิจกรรมหลักของการศึกษาสื่อซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับว่า เราใส่รหัสตัวบทอย่างไร และความหมายของตัวบทเหล่านั้นซึ่งได้รับผลกระทบจากปริบทจะถูกถอดรหัสอย่างไร วาทกรรมในความหมายของศาสตราจารย์ John Fiske เป็นสิ่งที่ “ร่วมกันสร้างโดยสังคม (socially produced) และให้ความหมายของประสบการณ์นั้นๆ ร่วมกันโดยสังคม ความจริงเป็นส่วนคงที่ของประสบการณ์ คำถามคือ มันถูกผลิตซ้ำให้เป็นวาทกรรมได้อย่างไร และมันได้รับอิทธิพลจากวาทกรรมอื่นอื่นๆ อย่างไรบ้าง (นี่คือความหมายของสหบทหรือ intertextuality)

วาทกรรมทั้งหมดมักจะอยู่ในรูปของเรื่องเล่า (narratives) รูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ในข่าวหรือในนิยาย นิทานคือสิ่งที่เกิดขึ้น วาทกรรมคือคำตอบว่านิทานถูกเล่าอย่างไร และนัยประหวัด (connotation) ที่แฝงอยู่คือสิ่งที่ให้ความหมายที่ผู้ส่งสารต้องการ (the preferred readings) วาทกรรมสร้างความดึงดูดใจและสามารถนิยามความเป็นจริงให้กับสาธารณชน วาทกรรมจะสอดคล้องกับประเพณีนิยม ซึ่งจะเป็นการควบคุมข้อมูลข่าวสารและจะผูกติดกับอุดมการณ์

ในท้ายที่สุด วาทกรรมจะใช้เป็นตัวอธิบายและนำไปสู่มายาคติ (myth) Christopher P. Campbell (1995) มองมายาคติว่า ไม่ใช่เรื่องเล่าที่ยิ่งใหญ่เกี่ยวกับอดีต แต่เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับสังคมปัจจุบันเพื่อลดความขัดแย้งและความสลับซับซ้อน นี่คือนิยามที่วาทกรรมของชาวทำอยู่ มันประกอบด้วย นิทานที่ต่อเนื่องไปเรื่อยๆ ซึ่งรักษามายาคติไว้ให้มั่นคงเพื่อจะใช้เน้นย้ำระเบียบและความไร้ระเบียบ แคมป์เบลอธิบายว่าชาวคือการสร้างระเบียบจากความไร้ระเบียบ ให้ความหมายทางวัฒนธรรม ทางแก้ปัญหาและความมั่นใจ

วาทกรรมเป็นตัวรับใช้มายาคติ และมีเป้าหมายสำคัญคือสามัญสำนึก พุดอีกนัยหนึ่ง วาทกรรมจะเป็นเรื่องของสามัญสำนึกเสียจนการพูดตรงข้ามจะเป็นเรื่องแปลก/หน้าซัน

การวิเคราะห์วาทกรรมเป็นรูปแบบหนึ่งของการวิเคราะห์สื่อมวลชน ซึ่งจะเน้นวิธีการที่สื่อนำเสนอข้อมูลโดยดูภาษาที่นำเสนอ-รูปแบบของภาษา การเลือกใช้คำและวลี ไวยากรณ์ และความเกาะเกี่ยวกันของเรื่อง (coherence) การวิเคราะห์วาทกรรมจะอธิบายถึงวิธีการที่สื่อนำเสนออุดมการณ์ต่อผู้รับสารด้วย

แคมป์เบล อธิบายว่า วาทกรรมแห่งอำนาจ (discourse of power) มีรากฐานมาจากนักปรัชญาชาวฝรั่งเศสชื่อ มิเชล ฟูโกต์ ซึ่งเขียนว่า การโต้แย้งทั้งหลายเกี่ยวกับความจริงมีแรงจูงใจมาจากความต้องการมีอำนาจ นั่นคือต้องการควบคุมผู้อื่น ในแง่ของสื่อมวลชน วาทกรรมถูกมองว่าเป็นวิธีที่จะพยายามมีอิทธิพลและควบคุมคนฟัง/คนดู ฟูโกต์มองดูวาทกรรมเหมือนที่นักฟิสิกส์มองดูสนามแม่เหล็ก วาทกรรมเกิดขึ้นไม่ใช่เพราะผู้พูดแสวงหาความจริง แต่แสวงหาอำนาจ และอำนาจก็จะมีระดับต่างๆ กัน ในเรื่องของการสื่อสารเชิงวาทกรรม (discursive communication) ซูซาน แลงเกอร์ (Susanne Langer, 1942) แบ่งระหว่างสิ่งที่เธอเรียกว่า discursive communication ว่าประกอบด้วยร้อยแก้วและละคร ในขณะที่สิ่งที่เรียกว่า non-discursive communication ได้แก่ ร้อยกรอง ดนตรี และพิธีกรรม คำว่า ช่องว่างในวาทกรรม (discursive gap) บัญญัติโดย ศาสตราจารย์ Roger Fowler (1991) ในหนังสือของเขา Language in the News Discourse and Ideology in the Press “ช่องว่าง” คือสิ่งที่อยู่ระหว่างวิธีการเขียนของหนังสือพิมพ์ อาทิ เป็นทางการ สำนักพระราชกร กับวิธีการที่ผู้รับสาร รับรู้สารอย่างไม่เป็นทางการ ส่วนหนึ่งตัวเป็นกันเองโดยเฉพาะคนที่อ่านหนังสือพิมพ์ประเภทชายดี

ฟาวเลอร์อธิบายว่า วิธีการที่จะทำให้ช่องว่างนี้แคบลงคือการใช้วิธีการสื่อสารด้วยปากเปล่าให้มากขึ้นในตัวของหนังสือพิมพ์ โดยทำให้เป็นเหมือนการสนทนา ใช้สามัญสำนึกในการวิเคราะห์เรื่องที่เห็นพ้องต้องกันแล้ว ฟาวเลอร์เชื่อว่า งานชั้นพื้นฐานของนักเขียนคือการเขียนข้อความของสถาบันต่างๆ ในรูปของการสื่อสารระหว่างบุคคล เพราะผู้อ่านเป็นปัจเจกและนักการสื่อสารเช่นนั้น งานของผู้เขียนไม่ใช่เป็นเรื่องลีลาเท่านั้น แต่ต้องเป็นอุดมการณ์ด้วย แนวคิดของสถาบันต่างๆ ควรจะมีการแปลให้เป็นสำนวนการสื่อสารระหว่างบุคคล นั่นคือ สื่อสิ่งพิมพ์จะต้องพยายามเลียนแบบให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า “orality” ซึ่งทำเสมือนหนึ่งว่า ผู้เขียนนั่งสนทนากับคนอ่านข้างๆ โต๊ะในครัวหรือในบาร์เหล่า และต่างฝ่ายต่างก็ “ผลิตสารร่วมกัน”

(co-production) และผลิตผลที่ได้คือ ความเห็นพ้องต้องกัน (consensus) หรืออีกนัยหนึ่งคือ วิสัยทัศน์ร่วมกันนั่นเอง (shared vision of the world)

ธเนศ วงศ์ยานนาวา ในบทความ "อำนาจนฟูโก้" อธิบายว่าฟูโกต์ให้ความสนใจกับความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประธานและอำนาจตลอดระยะเวลาสี่สิบกว่าปีที่ผ่านมา (คือตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา ผู้วิจัย) แต่ความสนใจของเขานั้น มิได้อยู่ที่การวิเคราะห์ปรากฏการณ์เรื่องอำนาจหรือตลอดจนรากฐานของการวิเคราะห์อำนาจแต่ประการใด ความสนใจของเขายู่ที่ประวัติศาสตร์ที่มนุษย์นั้นถูกสร้างให้เป็นองค์ประธาน (subjects) อันเกิดจากรูปแบบของการกระทำที่มนุษย์นั้นตกเป็นวัตถุ (objectification) ในการศึกษา เช่นเดียวกับสรรพสิ่งในธรรมชาติชนิดอื่นๆ เช่น กระบวนการทำให้เป็นวัตถุในการศึกษาขององค์ประธานที่พูด (objectivizing of the speaking subject) ที่เกิดในวิชาประวัติศาสตร์และภาษาศาสตร์ หรือกระบวนการทำให้เป็นวัตถุในการศึกษาขององค์ประธานที่ผลิต (objectivizing of the productive subject) ที่เกิดขึ้นในวิชาเศรษฐศาสตร์ หรือกระบวนการศึกษาสิ่งมีชีวิตที่เกิดขึ้นในชีววิทยาหรือประวัติศาสตร์ธรรมชาติ เป็นต้น นอกเหนือไปจากการเกิดขึ้นขององค์ประธานในลักษณะที่กล่าวมานี้ ฟูโกต์ยังให้ความสนใจการเกิดของการเป็นองค์ประธานอีกสองชนิดด้วยกันคือ สิ่งที่ฟูโกต์เรียกว่า "การปฏิบัติการณ์เพื่อแยกตัว" (dividing practices) โดยองค์ประธานนั้นจะแยกตัวเองภายใน (inside) ตัวของเขาเองหรือแยกตัวออกจากคนอื่นๆ เช่น คนบ้าและคนปกติ คนป่วยจากคนสุขภาพสมบูรณ์ อาชญากรกับคนดี เป็นต้น สำหรับรูปแบบสุดท้ายซึ่งเป็นแนวทางที่ฟูโกต์ทำการศึกษาอยู่ก่อนที่จะสิ้นชีวิตก็คือ การที่มนุษย์นั้นทำให้ตัวเองกลายเป็นองค์ประธาน ซึ่งในกรณีนี้ฟูโกต์ได้เลือกศึกษาเรื่องของ "Sexuality"

องค์ประธานเกิดขึ้นเมื่อมีการเกิดขึ้นของมนุษย์ ซึ่งแนวความคิดดังกล่าวนี้มิได้มีมาก่อนหน้าจนกระทั่งยุคของคานท์ (Kant) หรือในราวปลายศตวรรษที่สิบแปด การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่นี้ ฟูโกต์มิได้ให้เหตุผลไว้ว่า ทำไมถึงได้มีการเปลี่ยนแปลงระบบความคิดดังกล่าว การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ทำให้มนุษย์มิได้อยู่ในฐานะแค่เพียงองค์ประธานที่อยู่ในหม้อของวัตถุอื่นๆ เท่านั้น มนุษย์ยังรู้ตัวดีอีกว่าเขามีหน้าที่จะต้องเข้าใจตัวของเขาเองนอกเหนือไปจากวัตถุอื่นๆ ดังนั้นจึงเกิดศาสตร์ที่เกี่ยวกับมนุษย์ สภาพของมนุษย์จึงอยู่ในฐานะที่เป็นวัตถุที่วิชาต่างๆ ในศาสตร์ที่เกี่ยวกับมนุษย์พูดถึง การพูดถึงแง่มุมต่างๆ ของศาสตร์ที่เกี่ยวกับมนุษย์นี้เป็นสิ่งที่ฟูโกต์ให้ความสนใจว่าทำไมถึงต้องพูดถึงมนุษย์ในแง่มุมนี้และทำไมไม่พูดถึงในแง่มุมนั้นๆ แนวนอนกลไกที่ทำให้เกิดกระบวนการเลือกสรรที่จะนำเสนอความรู้บางอย่างนั้น มิได้เกิดขึ้นจากเจตนาของมนุษย์ มิได้เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ทางชนชั้น ไม่ใช่ปัญหาทางญาณวิทยา แนวนอนสิ่งเหล่านี้ก็มีความสำคัญ แต่สำหรับฟูโกต์นั้น เขากลับให้ความสนใจในกระบวนการเลือกสรรที่ก่อเป็นระบบความคิดที่ฟูโกต์เรียกว่า "discursive practices" ซึ่งลักษณะของการดีสคอร์ตส์ (discourse) นี้มิได้เป็นไปอย่างที่มีจะมีการกล่าวกันว่า งานของฟูโกต์นั้นเป็นการลดทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นปัญหาเชิงภาษา ในทางตรงกันข้ามปฏิบัติการดีสคอร์ตส์นี้ไม่สามารถที่จะลดระดับให้เหลือแค่ตรรกวิทยาหรือภาษาศาสตร์เท่านั้น นอกจากนั้น ปฏิบัติการ

ดีสคอร์ดส์นี้มีใช้เพียงแค่สร้างดีสคอร์ดส์ขึ้นมาเท่านั้น แต่มันยังเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมอื่นๆ นั่นก็คือ ฟูโกต์ต้องการที่จะชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างดีสคอร์ดส์และกิจกรรมที่ไม่ใช่ดีสคอร์ดส์ (non-discourse) เช่น เป็นส่วนประกอบอันหนึ่งที่มีอยู่ในกระบวนการทางเทคนิค เป็นส่วนหนึ่งของสถาบัน เป็นส่วนหนึ่งของพฤติกรรมทั่วไป เป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบของการถ่ายทอด ตลอดจนเป็นรูปแบบของการอบรมสั่งสอน ซึ่งทั้งหมดก็มีอยู่เพื่อการบังคับใช้หรือรักษาสภาพไว้เท่านั้น

ราบินาวและโดรฟัสเสนอว่า เจตนาหรือพฤติกรรมในการพูด (speech act) ตามทัศนะของจอห์น เซิร์ล (John Searle) นั้นมีลักษณะ ที่แตกต่างจากงานของฟูโกต์ โดยราบินาวและโดรฟัสขอเรียกสิ่งทีฟูโกต์นำเสนอว่าเป็นพฤติกรรมในการพูดที่จริงจัง (serious speech act) ทั้งนี้เพราะว่าสิ่งที่ฟูโกต์นำเสนอ นั้นจะต้องผ่านขั้นตอนทางสถาบัน (institutionalized) มาเรียบร้อยแล้ว หรืออีกนัยหนึ่งได้รับการรับรองจากสถาบัน (หรือเป็นที่ยอมรับในสังคม) มาเรียบร้อยแล้ว โดยพฤติกรรมในการพูดที่จริงจังนี้เกิดขึ้นในสภาวะที่ว่า เมื่อมีการพูดว่าสิ่งใดจริงหรือไม่จริงนั้น ย่อมมีผลลัพธ์ที่ตามมาในสังคมอย่างมากมาย ส่วนงานของเซิร์ลนั้นพิจารณาพฤติกรรมของการพูดในระดับชีวิตประจำวัน เช่น ประโยค "ผมปวดท้อง" เซิร์ลจะสนใจแต่เพียงประโยคดังกล่าวเป็นประโยคแบบไหนและมีความหมายอย่างไร ซึ่งเป็นการใช้ภาษาในชีวิตประจำวันแบบพื้นๆ เท่านั้น แต่ฟูโกต์ไม่ได้ให้ความสนใจในทำนองนั้น (เรื่องของ Searle จะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

กล่าวโดยสรุปโดยเหตุที่งานวิจัยทางวาทนิเทศจะมีบทบาทของคู่มือสารเข้ามาเกี่ยวข้องในเรื่องของการสื่อสารระหว่างบุคคล ฉะนั้นจึงมีเรื่องของตัวตนของคู่มือสารหรืออัตลักษณ์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เราจึงอาจสรุปแนวคิดหลักของวาทกรรมที่จะศึกษาได้ดังนี้

1. การทำความเข้าใจวาทกรรมต้องผ่านความเข้าใจในระบบที่สิ่งต่างๆถูกให้ความหมายและถูกสร้างอัตลักษณ์จนสถาปนาให้กลายเป็นความจริงของสังคม
2. วาทกรรมที่ดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับของสังคมนวมทั้งทำหน้าที่กำหนดสังคมด้วยนั้นเรียกว่า วาทกรรมหลัก (dominant discourse) หรือวาทกรรมที่ครอบงำทางอุดมการณ์ (hegemony discourse)
3. วาทกรรมหลักยังทำหน้าที่กำกับความจริงที่เรียกว่าวาทกรรมเกี่ยวกับความจริง (discourse of truth) เพราะสิ่งที่เรียกว่าความจริงนั้น มิใช่ข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์แต่เป็นกฎเกณฑ์ยุคหนึ่งที่กำลังจะอะไรจริง ไม่จริง มีผลต่อความเข้าใจและการตัดสินใจคุณค่า
4. วาทกรรมเป็นการผสมผสานของตัวบท (intertextuality) จึงมีความสัมพันธ์กับวาทกรรมชุดต่างๆ อยู่เสมอ และจะเข้าใจเมื่อพิจารณาควบคู่กับประเด็นต่างๆ เหล่านั้น เช่น ในเรื่องอัตลักษณ์ก็จะเป็นเรื่องชนชั้น (class) เชื้อชาติ (race) เพศสภาพ (gender)
5. วาทกรรมมีความสัมพันธ์กับประเด็นเรื่องอำนาจและอุดมการณ์ (power and ideology) ปฏิสัมพันธ์ทั้งหลายล้วนแต่ได้รับอิทธิพลจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจและอุดมการณ์ในบริบทเฉพาะ

5. โดยเหตุผลที่ว่าทฤษฎีสถาปนาสิ่งต่างๆ ภายใต้กฎเกณฑ์ชัดเจนชุดหนึ่ง กฎเกณฑ์นี้จะเป็นตัวกำหนดการดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลงหรือการเลือนหายไปของสิ่งต่างๆ ควบคู่ไปกับสิ่งที่คนสร้างขึ้น ฉะนั้นทฤษฎีจึงถูกสร้างขึ้นมาจากความแตกต่างระหว่างสิ่งที่ถูกพูดได้อย่างถูกต้อง ในช่วงเวลาหนึ่ง (ภายใต้กฎเกณฑ์และตรรกะชุดหนึ่ง)

2. ทฤษฎีความหมายของไกรซ์ (Grice's Theory of Meaning)

เอช พอล ไกรซ์ (1957) ได้ให้ความหมายการสื่อสารที่มีความตั้งใจ (intentional communication) ไว้ว่า เป็นการส่งผ่านความหมายที่ไม่ได้เกิดขึ้นตามธรรมชาติ (ซึ่งต่างจากความหมายที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เช่น กลุ่มควั่นนั้นหมายถึงไฟ) และเป็นกระบวนการซึ่งผู้พูด (โดยการที่พูด ก ออกมา) ต้องการที่จะสื่อสารเจตนาของตนเองและผู้ฟังก็บรรลุเป้าหมายของตนเอง เมื่อเจตนาของตนเป็นที่เข้าใจและรับรู้ของผู้ฟัง และกลายเป็นความรู้ร่วมกัน

ทฤษฎีความหมายของไกรซ์แสดงให้เห็นว่า สิ่งที่ผู้พูดไม่จำเป็นต้องถอตรงสัจเจตนาในการสื่อสารของตนอย่างชัดเจนทุกครั้งไป วาทกรรมปฏิบัติงานคือการอธิบายว่าผู้ฟังสามารถอุดช่องว่างระหว่างความหมายของข้อความและความหมายของผู้พูดอย่างไร ฉะนั้นหน่วยของการวิเคราะห์จึงไม่ใช่ประโยค (ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของทฤษฎีภาษาศาสตร์) แต่เป็นข้อความที่เปล่งหรือเขียนออกมา (utterances) ภายใต้บริบทหนึ่งๆ

ไกรซ์กล่าวว่า คนที่มีส่วนร่วมในการพูดจะต้องตกลงอย่างเป็นที่รู้จักกันว่าจะมีความร่วมมือเกิดขึ้น ต่างฝ่ายต่างก็มีส่วนร่วมที่จะแลกเปลี่ยนการพูดไปในทิศทางที่เหมาะสมและต่างฝ่ายต่างก็ต้องอาศัยกฎเกณฑ์ 4 แบบ

- ก. หลักแห่งคุณภาพ (maxim of quality) หมายถึง เราไม่พูดสิ่งที่ไม่จริงหรือมีหลักฐานไม่พอเพียง ต้องจริงใจในการพูด ไม่พูดโกหก
- ข. หลักแห่งปริมาณ (maxim of quantity) นั่นคือ ในการพูดจะไม่มี การให้ข้อมูลมากหรือน้อยกว่าที่ต้องการ ไม่พูดพรั่าเพรื่อ
- ค. หลักแห่งสำนวนลีลา (maxim of manner) หมายถึง ผู้พูดต้องพยายามละทิ้งความคลุมเครือ ต้องไม่ซับซ้อน พูดมีระเบียบ
- ง. หลักแห่งความเกี่ยวข้อง (maxim of relevance) หมายถึง เนื้อหาที่พูดต้องเกี่ยวข้องกับประเด็นที่ตั้งไว้

ดูตัวอย่างต่อไปนี้ จอม อายุ 11 ปี ดวง อายุ 9 ปี และ ปิน อายุ 7 ปี

แม่ : จอมมีการบ้านหรือเปล่าลูก

จอม : ทำเสร็จแล้วครับ

ปิ่น : พี่จอมไม่ได้ตอบคำถามแม่

ดวง : พี่จอมตอบแล้ว พี่จอมบอกทำเสร็จแล้ว ไม่งั้นเดี๋ยวแม่ก็ถามอีก (แม่จะได้ไม่ต้องถามอีกคำถามหนึ่ง-ผู้วิจัย)

ถ้าพิจารณาตามหลักของไกรซ์ 4 หลัก จะเห็นได้ว่า คำตอบของจอมืดหลักแห่งความเกี่ยวข้อง ซึ่งเด็กๆ อย่างปิ่นจะสังเกตได้ แต่ผู้ใหญ่มาก อย่างดวงจะเข้าใจว่า คำตอบนี้เกี่ยวข้องกับความหมายของคำถามมากกว่าที่จะเกี่ยวข้องว่าคำถามถามอะไร ลักษณะแฝงที่ทำการจนเป็นธรรมเนียมนี้ (conventional implicates) เป็นส่วนของบทสนทนาในชีวิตประจำวัน ซึ่งไกรซ์จะเรียกมันว่า นัยแฝงในบทสนทนา (conversational implicates)

ถ้าคน 2 คนคุยกัน “เป็นคนดีจริง” และตั้งใจจะให้หมายถึงคนที่ทรยศเพื่อน ข้อความนี้จะเป็นการเสียดสี (irony) ถ้าทั้ง 2 คน เข้าใจตรงกันว่า นี่คือการประชดประชัน กฎของคุณภาพจะไม่ถูกละเมิด แต่ถ้าทั้ง 2 คนเข้าใจไม่ตรงกัน จะผิดกฎแห่งคุณภาพ (maxim of quality) เพื่อถือว่าข้อความนี้จริงสำหรับคนหนึ่ง และไม่จริงสำหรับอีกคนหนึ่ง

เด็ก : นัยอะไรครับ
 ผู้หญิง : เราซื้อหมดทั้งร้านไม่ไหวหรอก
 ชายแก่ : อ้อ เขาเป็นเด็กดี เขาแค่อยากรู้เท่านั้นแหละ

แม้ตีความคำพูดของลูกว่า มีนัยแฝงในบทสนทนา นั่นคือ การขอร้องอดอันให้ซื้อของเล่นให้ แต่จากการที่ตาโต้ตอบ แสดงว่าเป็นการคิดของแม่ไปเอง (mother's attribution) จริงๆ แล้ว เด็กจะตั้งใจพูดว่าอะไรไม่มีใครทราบ เขาอาจจะขอร้องหรือไม่ขอร้องให้แม่ซื้อของเล่นให้ (Blum-Kulka, 1989)

เพราะฉะนั้น สรุปได้ว่า การใช้หลักเกณฑ์ (maxim) ของไกรซ์ขึ้นอยู่กับ การเปลี่ยนแปลงของบริบท (contextual variation) ประเด็นของข้อมูลที่ต้องการขึ้นอยู่กับบทบาททางสังคมของ 2 ฝ่าย ในบริบทและขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ด้านอำนาจของคู่สนทนา ถ้าความสัมพันธ์ไม่เท่ากัน (asymmetrical) การปฏิบัติตามหลักเกณฑ์จะขึ้นอยู่กับผู้มีอำนาจเหนือกว่า ซึ่งจะเป็นผู้ตัดสินใจ ข้อมูลที่ได้เพียงพอหรือยัง ซึ่งในที่นี้แม่เป็นคนตัดสินใจ จึงตอบได้ลูกตามการตีความของตนเอง

3. ทฤษฎีวิัจจนกรรมหรือเจตนาของผู้สื่อสาร (Speech Act Theory)

ทฤษฎีวิัจจนกรรมเป็นเรื่องของการจัดกลุ่มของความตั้งใจในการสื่อสารอย่างเป็นระบบและจะศึกษาว่า ความตั้งใจในการสื่อสารเหล่านั้นถูกใส่รหัสอย่างไรในบริบทต่าง ๆ กัน นักปราชญ์ทางการสื่อสารที่ศึกษาทางด้านนี้มี 2 คน คือ John L. Austin (1962) และ John R. Searle (1969 : 1975) ซึ่งทั้งสองตั้งสมมุติฐานว่า การเปล่งข้อความทางภาษาสามารถก่อให้เกิดกิจกรรมทางการสื่อสาร เช่น การถามคำถาม การออกคำสั่ง การขอขมา การขอบคุณ ฯลฯ

ออสตินแบ่งชนิดของวจนกรมออกเป็น performatives คือ วจนกรมที่พูดว่า ผมขอขมา ฉันทัดือนคุณ ข้าพเจ้าขอประกาศ ข้อความเหล่านี้ไม่สามารถกล่าวได้ว่าจริงหรือเท็จ แต่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการกระทำ ออสตินบอกว่า ในการที่จะให้การกระทำสัมฤทธิ์ผล ปรับทต้องเอื้ออำนวยด้วย เรียกว่า felicity condition หรือ appropriate condition ออสตินตระหนักดีกว่า ในทุก ๆ ข้อความที่บ่งบอกถึงการกระทำ (performative) จะมีการกระทำ 2 ชนิด

1. Locutionary act คือ สิ่งที่อยู่พูดพูดขึ้นมา ประกอบด้วยภาคประธานและภาคแสดง

2. illocutionary act คือ สิ่งที่ย่อความบอกการกระทำของคนพูด เช่น บ่งบอกถาม สั่งสัญญา ฯลฯ วจนกรมชนิดนี้คือ สิ่งที่คนพูดกระทำในการพูดข้อความนั้น เช่น ครูพูดว่า เปิดหนังสือหน้า 20 สิ่งที่คนพูดทำ คือ สั่ง (directive)

Hart (1997) ได้ลองจัดแบ่ง Speech Acts ตามทฤษฎีของออสตินและเซิร์ล ได้ดังนี้ คือ

activating	disputing	ordering
amusing	distracting	placating
angering	diverting	praising
announcing	edifying	promising
avoiding	enacting	refuting
calming	encouraging	reminding
challenging	enlightening	reporting
commencing	entertaining	requesting
confusing	escalating	retracting
consecrating	finishing	rousing
continuing	frightening	shocking
deceiving	humiliating	soothing
delaying	inciting	startling
demanding	inspiring	surprising
detering	insulting	teaching
displaying	intimidating	warning
disposing	leading	

Searle (1979) กล่าวว่า เรามี illocutionary acts มาก แต่เราสามารถจัดแบ่งออกได้เป็น 5 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

1. Representatives คือ ข้อความที่ใช้พรรณนาสถานการณ์หรือกิจกรรม โดยยืนยัน สรุป อ้าง เช่น ดวงอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออก

2. Directives คือ ข้อความที่พูดให้คนฟังทำบางอย่าง เช่น สั่ง ขอ ขอร้อง ถาม เช่น ปิดประตูหน่อย ตอนนี้ก็โงงแล้ว

3. Commissives คือ ข้อความที่กำหนดให้คนฟังทำบางอย่าง โดยมีข้อผูกพัน เช่น สัญญา สาบาน

4. Expressives คือ ข้อความที่ใช้บ่งบอกถึงจิตวิทยาของผู้ฟัง เช่น ขอขอบคุณ ขอโทษ แสดงความยินดี ปลอบโยน

5. Declaratives คือ ข้อความที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่น ประกาศสันติภาพ ไล่คนออก

ประเภทของวัจนกรรมทั้ง 5 ประเภท ไม่ค่อยเป็นที่ยอมรับกันนัก แต่สิ่งที่ Searle ตั้งให้แก่วงการ คือ ทฤษฎี expressibility นั่นคือ อะไรที่มีความหมายได้ มันก็จะ (ถูก) พูดได้ แต่การพูดต้องเกิดในสถานการณ์ที่เหมาะสม นั่นคือ สถานการณ์ก่อให้เกิด (constitutive) การพูด สถานการณ์ที่ว่านี้มี 4 แบบ คือ

1. Prepositional Content ศึกษาถึงเนื้อหาด้านความหมายของข้อความ หรือเนื้อหาเสนอให้ทำอะไร เช่น คำขอร้องจะอ้างอิงไปถึงอนาคต คำขอโทษหมายถึงกิจกรรมที่เกิดในอดีต

2. Preparatory Conditions พูดถึงเงื่อนไขที่จำเป็นทางปริบทเพื่อเตรียมให้เกิดวัจนกรรม เช่น ผู้ฟังมีความสามารถที่จะทำอย่างที่คุณพูดได้หรือไม่ เช่น กรณีวัจนกรรมเป็น directive นั่นคือ คำสั่งที่รอการเชื่อฟัง หรือเราได้ทำให้คนบางคนเจ็บปวด และเราเตรียมตัวจะต้องขอโทษ

3. Sincerity Conditions พูดถึงความต้องการและความเชื่อของคนพูด เช่น คนพูดต้องการให้คนฟังทำสิ่งที่คนพูดขอร้อง หรือคนพูดต้องการให้รู้ว่าตนเองเจ็บปวดและคนฟังก็รับรู้ (ว่าตนเองต้องขอโทษ)

4. Essential Condition คือ เงื่อนไขที่เป็นข้อใหญ่ใจความเป็นชนบปฏิบัติที่รู้ว่า “คำสั่ง” คือ ต้องการให้คนฟังทำบางอย่าง “การขอร้อง” คือ การขอให้คนฟังปฏิบัติตามคำขอ ด้วย “การสัญญา” คือ การที่คนพูดมีพันธะจะต้องผูกพันตนเองที่จะทำบางอย่าง

วัจนกรรมหรือเจตนาของการพูด เวลาที่มีการขอร้องอาจจะมีการขอร้องโดยตรงไม่มีความคลุมเครือ หรืออาจจะมีการให้ทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดโดยอ้อมดังตัวอย่างต่อไปนี้

- 1) ขอให้ช่วยเปิดประตูหน่อย ได้ไหม
- 2) ขอความกรุณาช่วยเปิดประตูหน่อยได้ไหม
- 3) รู้สึกข้างในนี้ร้อนนะ

ข้อ 1, 2, 3 ต่างกันที่ระดับของวัจนกรรมทางอ้อม (Weizman, 1993)

(ก) ทั้ง 3 ข้อ ต่างเป็นคำขอร้อง นี่คือนสิ่งที่เรียกว่า illocutionary transparency คือ ความตั้งใจของผู้ส่งสารนั้นชัดเจนแค่ไหน ในการขอให้ผู้ฟังเปิดประตูให้

(ข) ทั้ง 3 ข้อ ต่างแสดงลักษณะ (nature) ของการขอร้อง นั่นคือ ขอร้องให้ทำอะไร และใครจะเป็นคนทำตามคำขอร้องนั้น นั่นคือ prepositional act

ขอให้สังเกตข้อ 1, 2 เอ่ยถึงผู้เปิดประตูที่ทราบเป็นเลา ๆ และการกระทำที่จะต้องทำในขณะที่ข้อ 3 องค์ประกอบเหล่านี้ไม่ปรากฏชัดเจน ความแตกต่างของทั้ง 3 ข้อความนี้มีการอภิปรายกัน 3 ข้อ คือ (1) ทฤษฎีวิัจจนกรรมสามารถชี้ให้เห็นการจัดกลุ่มอย่างเป็นระบบของวิัจจนกรรมทางอ้อมได้หรือไม่ (2) การใช้วิัจจนกรรมทางอ้อมขึ้นอยู่กับการใช้สำนวนภาษาขนาดไหน (3) คู่สนทนาจะสามารถตีความวิัจจนกรรมทางอ้อมได้ขนาดไหน

คำตอบสำหรับคำถามข้อ 1 คือ Searle (1975) กล่าวว่า มีชนบของการเชื่อมข้อความที่พูดอ้อม ๆ กับเงื่อนไขที่การพูดอ้อม ๆ นั้นจะนำไปสู่การกระทำ การเชื่อมนี้จะชัดเจนมาก ในกรณีของการออกคำสั่ง (directives) ซึ่งจะเริ่มด้วยการถามด้วย หนึ่ง preparatory condition คือ การถามว่า คุณทำได้ไหม คือดูความพร้อมหรือใช้ สองsincerity condition คือ พูดว่า ผมต้องการให้คุณทำการใช้ preparatory condition อ้างอิงไปถึงความสามารถของคู่สนทนา สาม ถ้าใช้ proposition content ก็จะเป็นการคาดคะเนว่า คู่สนทนาจะทำการสิ่งที่ถูกสั่งในอนาคต เช่น คุณจะช่วยทำได้ไหม ถึงแม้ Searle จะยืนยันว่า ตัวอย่างแบบที่ยกมาทั้งหมดนี้ไม่จำเป็นต้องเป็นวิัจจนกรรมแบบ directives ตัวอย่างจากวิัจจนกรรมแบบอื่น ๆ ก็ยากที่จะหา โดยสรุปคือ การพูดอ้อม ๆ แบบขอร้องจะอยู่ในรูปการพูดตรง ๆ แบบ directives นั่นคือเป็นคำสั่ง

คำถามข้อที่ 2 คือ ภาษามิบบทบาทอย่างไรในการสื่อความหมายของการพูดอ้อม ๆ เช่นนี้ ขอให้สังเกตว่า เราใช้คำว่า “ได้ไหม” ในภาษาไทยคล้าย ๆ ภาษาอังกฤษที่ถามว่า “can you” นั่นคือ แสดงความสามารถของผู้ถูกถาม หรืออาจจะมีความหมายแฝงในเชิงขอร้อง เพราะฉะนั้น เราสรุปได้ว่า การพูดขอร้องแบบอ้อม ๆ มี 2 แบบ คือ

1. การพูดอ้อม ๆ แบบที่ปฏิบัติกันเป็นประเพณี (conventional indirectness) ได้แก่

1.1 เปิดประตูได้ไหม (อาจหมายความว่าทั้งการขอร้อง และการถามถึงความสามารถของคู่สนทนาที่จะเปิดประตู)

1.2 เดี่ยวช่วยจอดรถส่งผมลงแถวบ้านคุณหน่อย (เป็นการพูดอ้อม ๆ เพราะมีคำว่า “เดี่ยวช่วย.....หน่อย”)

1.3 ช่วยขับรดหน่อย (เป็นคำพูดอ้อม ๆ เพราะมีคำว่า “ช่วย.....หน่อย”)

1.4 ขอยืมไนต์เลคเชอร์เมื่อวานนี้หน่อย (เป็นคำพูดอ้อม ๆ เพราะมีคำว่า “หน่อย”)

1.5 คุณอาจจะช่วยล้างจานให้ก็ได้ (เป็นคำพูดอ้อม ๆ เพราะมีคำว่า “อาจจะช่วย.....ให้ก็ได้”)

การพูดอ้อม ๆ

2. การพูดอ้อม ๆ แบบที่ไม่เป็นไปตามธรรมเนียมปฏิบัติ เช่น

2.1 แม่ : จอม มีการบ้านหรือเปล่าลูก 2.2 เด็ก : หน้ะอะไรครับแม่ (ในร้านขายของเล่น) 2.3 ช่างในนี้ร้อนจังเลย	จากตัวอย่างทฤษฎี ของไกรซ์ ที่กล่าว มาแล้ว

การตีความวัจนกรรมแบบอ้อม ๆ ขึ้นอยู่กับระดับและชนิดของชนบทที่ใช้ปฏิบัติ (conventionality) นั่นคือ ยิ่งชนบทปฏิบัติทางด้านเนื้อหาและรูปแบบเป็นที่ใช้กันมากในสังคม (นั่นคือ มีระดับสูง) การตีความจะทำได้แคบในบางข้อความ (คือ ความหมายจะเฉพาะเจาะจงแปรเปลี่ยนได้ยาก) ในบางข้อความ การขอร้องมีความหมายซ้อนกันอยู่ ความหมายเชิงขอร้องปรากฏอยู่ในความหมายตามตัวอักษรแล้ว Blum-Kulka เรียกสภาพเช่นนี้ว่า pragmatic duality (Blum-Kulka, 1989) กลยุทธ์เช่นนี้ทำให้ความหมาย “ต้อรองได้” ในรูปแบบที่เฉพาะเจาะจงอาจเป็นไปได้ว่า ผู้พูดอาจจะปฏิเสธว่าตนไม่ได้ขอร้องหรือผู้ฟังทำเป็นละเลยไม่ใส่ใจต่อคำขอร้องนั้น ตัวอย่างเช่น เด็กอาจจะพูดว่า “แม่ซ่อมตุ๊กตาให้หนูหน่อยได้ไหมคะ” แม่ตอบว่า “ไม่ใช่เดี๋ยวนี้” เด็กอาจจะตอบว่า “หนูแค่อยากรู้เท่านั้นว่าแม่ทำให้ได้หรือเปล่า” โดยปฏิเสธว่า ตนเองไม่ได้ขอร้องให้แม่ทำเดี๋ยวนี้

ในทางกลับกัน การพูดอ้อม ๆ แบบที่ไม่เป็นไปตามธรรมเนียมปฏิบัติ (non conventional directness) ในตัวอย่างที่ 2.3 ทำให้การตีความเปิดกว้างขึ้น ข้อความที่ว่า “ช่างในนี้ร้อนจังเลย” ขึ้นอยู่กับบริบทอย่างมาก คนพูดอาจเป็นคุณนายไปเยี่ยมคนในชุมชนแออัด อาจจะเป็นเด็กตอนเวลาเข้านอน อาจเป็นผู้ชายที่คิดอยากจะซื้อเครื่องปรับอากาศมาติดตั้งที่บ้าน อาจจะเป็นครูที่อยากให้นักเรียนเปิดพัดลมให้ เพราะฉะนั้น ในตัวอย่างข้อ 2.1 และ 2.2 ความคลุมเครือจึงเกิดขึ้นเพราะวิธีการพูดอ้อม ๆ แบบที่คนไม่ปฏิบัติกันเช่นนี้ ทำให้ตีความได้หลายแบบ เช่นเดียวกับ 2.3

4. แนวคิดเรื่องการวิเคราะห์การสนทนา

การวิเคราะห์การสนทนาต่างจากการวิเคราะห์วาทกรรมตรงที่ฝ่ายแรกจะไม่เป็นแนววิพากษ์เชิงอำนาจและอุดมการณ์เช่นฝ่ายหลัง (Fairclough, 1997) พื้นฐานของการวิเคราะห์การสนทนาคือความต่อเนื่อง (sequential organization) หรือวิธีการผลัดกันพูด (turn by turn) ข้อสำคัญของการวิเคราะห์การสนทนามีดังนี้ (อ้างถึงใน ฌ็องรูซ มั่นสาคร, 2543)

บทสนทนามีความเสถียรภาพ (stable) และมีลำดับ (Orderly)

การวิเคราะห์การสนทนา ต้องพิจารณาถึงความเชื่อมโยงของบทสนทนา (Coherence) ซึ่งหมายถึง บทสนทนาที่มีความเชื่อมต่อกันถูกวางแผนอย่างดีจากคู่สนทนา การเชื่อมโยงต้องทำการศึกษาอย่างลึกซึ้งถึงความสลับซับซ้อน ฉะนั้นการวิเคราะห์บทสนทนาต้องคำนึงถึง หลักปฏิบัติการสนทนา (Conversational Maxims) ร่วมด้วย

H.Paul Grice ได้อธิบายถึงหลักของการสนทนา คือหลักของความร่วมมือ (Cooperative principle) หมายถึง ความเต็มใจที่จะสนทนาตามจุดประสงค์ของการสนทนา โดยหลักความร่วมมือนี้ประกอบด้วยหลักย่อยอีก 4 ข้อที่เราได้กล่าวมาแล้วคือ

1. หลักด้านปริมาณ (Quantity maxims) บทสนทนาต้องประกอบด้วยเรื่องที่มีประสิทธิภาพ แต่ข้อมูลต้องไม่มากเกินไป การฝ่าฝืนกฎข้อนี้เมื่อคำกล่าวสั้นเกินไปหรือมีคำพูดพรว้าเพรี้อ

2. หลักด้านคุณภาพ (Quality maxims) คำพูดที่อยู่ในบทสนทนาต้องเป็นความจริงเต็มไปด้วยความจริงใจในการพูด การฝ่าฝืนกฎข้อนี้คือการพูดโกหกหรือการสื่อสารที่ตั้งใจไม่ซื่อสัตย์

3. หลักการตรงประเด็น (Relevancy maxims) เมื่อพูดออกมาแล้วต้องเข้าเรื่องเกิดความเกี่ยวเนื่องในบทสนทนา

4. หลักการแสดงท่าทาง (Manner maxims) การแสดงท่าทางนั้นต้องไม่คลุมเครือและไม่ทำให้ซับซ้อน

การสนทนาที่เป็นการฝ่าฝืนหลักปฏิบัติทั้ง 4 ที่กล่าวมาข้างต้นนั้นไม่ถือว่าบทสนทนา นั้นจะไม่มีประสิทธิภาพเสมอไป ทั้งนี้เนื่องจากการฝ่าฝืนกฎในการสื่อสารจะช่วยให้บทสนทนา มีชีวิตชีวาเป็นการสนทนาที่เกิดขึ้นจริงในชีวิตประจำวัน การฝ่าฝืนกฎแบบแรกคือการพูดอ้อม (indirect statement) การพูดอ้อมค้อมมีอยู่ในทุกสังคม โดยบทสนทนาที่อ้อมค้อมนี้เกิดขึ้นจาก สถานการณ์หรือเหตุผลส่วนตัว เช่น เมื่อผู้พูดต้องการความสุภาพ (politeness) เช่น

1st person How much does your car cost?

(รถของคุณราคาเท่าไร)

2nd person Oh, quite a bit.

(โอ้ ก็เอาเรื่องอยู่เหมือนกัน)

จากตัวอย่างข้างบน ผู้พูดคนที่สองตอบคำถามของผู้พูดคนแรก “ก็เอาเรื่องอยู่เหมือนกัน” ซึ่งคำตอบของคำถามควรเป็นราคาารถ แต่ผู้พูดคนที่สองแสดงความสุภาพในการไม่เอ่ยถึงราคา และการสนทนาที่ขัดต่อหลักปริมาณคือ สั้นเกินไป แต่พิจารณาในเรื่องของมารยาทในการสนทนา ผู้พูดคนที่สองตอบคำถามแบบเลี่ยงตอบ

การฝ่าฝืนกฎการสนทนาอีกวิธีหนึ่งคือ การบอกแทรกกว่าจะฝ่าฝืนกฎการสนทนา (Licenses for Violation) กฎนี้ทำให้ผู้พูดสามารถฝ่าฝืนหลักของการสนทนา โดยปราศจากการคิดค้นจากคู่สนทนา ดังตัวอย่าง

1st person How did you and your husband meet?

(คุณเจอสามีคุณได้อย่างไร)

2nd person Well, that's a long story.

(เรื่องมันยาว)

1st person Okay, I'm not going anywhere let's hear it.
(เล่ามาเถอะ ฉันว่างไม่ได้ไปไหน)

จากตัวอย่าง ก่อนที่ผู้พูดคนที่สองจะตอบคำถาม ผู้พูดคนที่สองพูดว่าเรื่องที่จะเล่ายาว (ขัดต่อหลักการสนทนาด้านปริมาณ) เป็นการขออนุญาตก่อนทำการสนทนา

เมื่อพิจารณาถึงหลักของการวิเคราะห์บทสนทนาทั้ง 4 หลักพื้นฐานแล้ว การวิเคราะห์บทสนทนายังต้องพิจารณาถึงความเชื่อมโยงในบทสนทนาอีกด้วย โดยความเชื่อมโยงของหลักบทสนทนา (conversational coherence) มีอยู่ 2 หลักด้วยกันคือ

วิธีการดูลำดับความคิด (using local principle: the sequencing approach) บทสนทนาประกอบด้วยชุดของวัจนกรรมที่ร้อยเรียงไว้แล้ว โดยความเชื่อมโยงนี้จะดูที่วัจนกรรมที่เกิดขึ้นทีหลังว่าได้ตอบสนองกับวัจนกรรมที่เกิดขึ้นหน้าหรือไม่ว่างไร เช่น

1st person Hi, How are you? (สวัสดี เป็นอย่างไรบ้าง)

2nd person Fine, How are you? (สบายดี และคุณล่ะเป็นอย่างไรบ้าง)

จากตัวอย่าง ผู้พูดคนที่สองพูดกล่าวตอบคำทักทายของผู้สนทนาคนที่หนึ่งภายในหัวข้อเดียวกันคือทักทายและตอบรับคำทักทาย ซึ่งถือได้ว่าวัจนกรรมของทั้งสองฝ่ายมีความเชื่อมโยงกัน

วิธีการดูลำดับของการเชื่อมโยงบทสนทนานี้เน้นที่ประโยคสนทนาที่ติดกัน ที่เรียกว่า adjacency pair โดยพิจารณาจากคำพูดที่เกิดขึ้นโดยเรียงลำดับก่อนหลัง และเรียกบทสนทนาที่เกิดขึ้นก่อนว่า The First Pair Part (FPP) และคู่วัจนกรรมที่เกิดขึ้นทีหลังเรียกว่า The Second Pair Part (SPP) เป็นการพิจารณาคู่สนทนาที่เกิดขึ้นเป็นลำดับ

กฎการเชื่อมโยงของบทสนทนาอาจเรียกได้ว่า กฎการเปลี่ยนกันพูด (turn taking) โดย Harvey Sacks และ Emanuel Schegloff และ Gail Jefferson ได้เสนอแนวคิดเรื่องความเชื่อมโยงของบทสนทนาที่เกิดขึ้นคู่ๆ (adjacency pair) โดยในแต่ละเหตุการณ์ที่มีความสอดคล้องกัน

คู่สนทนา (adjacency pair) ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง สามารถแยกออกเป็น 15 คู่สนทนา ดังนี้

1. คำถามกับคำตอบ (question and answer)
2. การทักทายกับคำทักทาย (greeting)
3. การเสนอกับการยอมรับ (an offer by and acceptance)
4. การร้องขอกับการยอมรับหรือคัดค้าน (a request by an acceptance or a rejection)
5. การกล่าวยืนยันกับคำเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย (assert / assent, dissent)
6. การเรียกกับการตอบสนอง (summons/answer)
7. การกล่าวลากับการกล่าวลา (closing)
8. คำร้องกับการทำตามข้อ หรือการปฏิเสธสิ่งที่ขอร้อง (request/grant, denial)

9. การกล่าวดูถูกกับการตอบสนอง (insult/response)
10. การกล่าวคำขอโทษกับการยอมรับหรือการปฏิเสธ (apology/acceptance, refusal)
11. การกล่าวชมกับการยอมรับคำชมหรือการปฏิเสธคำชม (compliment/acceptance, rejection)
12. การกล่าวคำขู่กับการตอบสนองต่อคำขู่ (threat/response)
13. การกล่าวท้าทายกับการยอมรับคำท้า (challenge/response)
14. การกล่าวขอโทษกับการปฏิเสธหรือยอมรับ (accusation/denial, confession)
15. การกล่าวอวดอ้างกับการชื่นชมและการกล่าวอวดอ้างกับการเหยียดหยัน (boast/appreciation/derision)

คู่สนทนาคนแรก (ผู้พูด) The First Pair Partner (FPP) และคู่สนทนาคนที่สอง (ผู้ฟัง เริ่มการสนทนาลำดับที่สอง) The Second Pair Partner ต่างต้องโต้ตอบบทสนทนาอย่างเหมาะสมและเชื่อมโยง ด้วยการใช้คู่ของบทสนทนา (adjacency pair) เป็นคู่ๆ จะทำให้การสนทนาเกิดขึ้นต่อเนื่อง (sequence) ต่อไปได้อย่างราบรื่นและสามารถบรรลุเป้าหมายของการสนทนา ยิ่งไปกว่านั้น การวิเคราะห์การสนทนายังต้องพิจารณาความพึงพอใจของการคล้อยตามของผู้พูดด้วยเช่นกัน (preference for agreement) ซึ่งหมายความว่า คู่สนทนาคนที่สอง (SPP) ต้องถูกคาดหวังให้เกิดการสนทนาในเชิง ตอบรับ และเห็นด้วยกับผู้พูดคนแรก (FPP) ดังตัวอย่าง

FPP "Don't you just love the sun?" (คุณไม่ชอบดวงอาทิตย์เหรอ)

SPP "Sure do" (แน่นอนฮิ ฉันทชอบ)

หรือ

FPP "Can I borrow your sunscreen?" (ฉันขอยืมโลชั่นกันแดด)

SPP "Sure" (ได้สิ)

ทั้งสองตัวอย่างที่แสดง คู่สนทนาคนที่สอง (SPP) ถูกคาดหวังจากคู่สนทนาคนแรก (FPP) ว่าจะต้องเห็นด้วยกับคู่สนทนาคนแรก ซึ่งวัจนกรรมที่แสดงออกมามีความหมายในทางเดียวกับความตั้งใจของคู่สนทนาคนแรก (ผู้เริ่มทำการสนทนา)

หรือการกล่าวเกี่ยวกับผลของการกระทำที่น่าจะเกิดขึ้นหลังการสนทนา นำมาพูดเป็นการเปิดบทสนทนา (presequence or insertion) ตัวอย่างเช่น

FPP Have you washed your hands? (presequence)

(ล้างมือหรือยัง)

SPP No, why? (ยังเลย ทำไมล่ะ)

FPP 'Cause dinner's ready, (เพราะว่า อาหารเย็นพร้อมแล้ว นะฮิ)

SPP Okay, I'll do it. (ได้เลย ฉันทจะไปล้างมือเดี๋ยวนี้แหละ)

หรือการกล่าวเสริมแทรกเข้าไปในบทสนทนาเป็นการใช้ Insertion ตัวอย่างเช่น

FPP Would you like to go out sometime? (คุณจะไปข้างนอกไหม)

SPP With you? (Insertion) (กับคุณนะเหรอ)

FPP Yeah, me (ใช่แล้ว กับฉัน)

SPP Oh, Okay (โอ้ ไปซิ)

จากลำดับการสนทนาที่กล่าวมาข้างต้น เป็นการยืนยันได้ว่า การวิเคราะห์บทสนทนา นั้นต้องทำการพิจารณาการสนทนาออกเป็นคู่ๆ ซึ่งต้องพิจารณาทั้งฝ่ายเริ่มทำการสนทนา (ผู้พูด) และฝ่ายผู้ฟัง (ผู้เริ่มการสนทนาลำดับที่สอง)

การวิเคราะห์การสนทนา สามารถวิเคราะห์คู่สนทนาที่ละคู่ ตั้งแต่เริ่มการสนทนาด้วยการทักทาย - จนจบการสนทนา ด้วยการกล่าวลา โดยดูความสอดคล้องของวัจนกรรมในบทสนทนา ซึ่งบทสนทนาแต่ละบทจะมีความแตกต่างกัน ทั้งเนื้อหา สถานการณ์ และความตั้งใจของผู้พูด ซึ่งสังเกตได้จากตัวอย่างการวิเคราะห์บทสนทนา ดังตัวอย่าง

A Conversation Sequence

Greeting-greeting	FPP	Hi
	FPP	SPP Hi, Great dress.
Compliment-acceptance	SPP	FPP Thanks. My mom bought it for me this weekend.
	FPP	SPP Yeah, it looks great on you.
Compliment-rejection	FPP	Well not great really.
	FPP	How's Terry?
Question-answer	SPP	He's okay getting better and better.
	FPP	Will he be out of the hospital soon?
Question-answer	FPP	SPP In about three days, I think.
	FPP	Great.
Assertion-assert	FPP	Well, I gotta go.
	SPP	Yeah, me too. See ya.
Closing-closing		

วิธีการลงความเห็น (The inferential stratetegoc approach) บทสนทนาเป็นไปตามหลักเหตุผล (reasonable maxims) และหลักความเชื่อมโยงของการสนทนา (coherence maxims) และการสนทนายังขึ้นอยู่กับวิธีการที่แสดงเหตุผลของการสื่อสาร ลำดับชั้นของการแสดงวจนกรรมปรากฏขึ้นอย่างมีเหตุผล ทฤษฎีนี้นำเสนอโดย Sally Jackson และ Scott Jacobs อธิบายว่า ในการสื่อสารนั้นผู้ที่ทำการสื่อสารทั้งสอง ไม่ได้พิจารณาเฉพาะความเกี่ยวข้องของคำพูดที่แสดงออกมาเท่านั้น หากแต่ต้องพิจารณาถึงความตั้งใจโดยรวม การสร้างความเชื่อมโยงในบทสนทนาและการวางแผนในการสื่อสารด้วย โดย Jackson และ Jacobs ได้เสนอกฎของการเชื่อมโยงบทสนทนาที่มีความสำคัญมากคือ 1) กฎของความเที่ยงตรง (validity rules) โดยมีความจริงใจในการสื่อสารสนทนา เพื่อให้เกิดความเชื่อมโยงกันของผู้สนทนา 2) กฎของเหตุผล (reason rules) เมื่อเกิดการสนทนาจะต้องเป็นไปตามหลักของเหตุและผลที่ต้องการแสดงออกเมื่อเวลาสื่อสารสนทนา

สรุปว่าวาทกรรมสนทนาที่ประสบความสำเร็จคือ คู่สื่อสารต่างโต้ตอบบทสนทนาอย่างเหมาะสมและเชื่อมโยง ไม่ละเมิด maxims ใช้คู่ adjacency pair ที่เหมาะสม ทำให้เกิดการสนทนาอย่างต่อเนื่อง บรรลุเป้าหมายของการสนทนา ยิ่งกว่านั้น คู่สนทนาทั้งสองถูกคาดหวังให้เกิดการสนทนาในเชิงตอบรับและเห็นด้วยกับผู้พูดคนแรก

แนวคิดเรื่องการวิเคราะห์การสนทนา ผู้วิจัยจะสอดแทรกในกรอบวิเคราะห์วาทกรรม เนื่องจากเมื่อวิเคราะห์วาทกรรมการสื่อสารระหว่างบุคคล เราจะดูความสมเหตุสมผล เชื่อมโยงการสนทนาต่อเนื่องและคู่สนทนาพอใจด้วย

5. วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง

วิทยานิพนธ์ของ ไพโรจน์ วิไลนุช เรื่อง “สื่อโฆษณาขายบริการทางเพศต่อการสร้างความหมายและกำหนดเอกลักษณ์ให้กับประเทศไทยของกลุ่มนักท่องเที่ยวชาวอังกฤษ” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการในการตีความและสร้างความหมายให้กับประเทศไทยหลังจากที่นักท่องเที่ยวได้พบเห็นสื่อต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการค้าประเวณีของประเทศไทย โดยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ตามระเบียบวิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory Approach) อาศัยแนวคิดเรื่องการวิเคราะห์วาทกรรม (Discourse Analysis) ของ Norman Fairclough เป็นกรอบความคิดในการวิจัย และทำการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ระดับลึกเป็นภาษาอังกฤษจากนักท่องเที่ยวชาวอังกฤษจำนวน 31 ราย เป็นเพศชาย 27 ราย และเพศหญิง 4 รายโดยมีอายุระหว่าง 22-35 ปี บริเวณสถานที่ท่องเที่ยวตามธรรมชาติและวัฒนธรรม ได้แก่ กรุงเทพมหานคร กระบี่ พังงา ภูเก็ต สงขลา และสุราษฎร์ธานี

จากการศึกษาในครั้งนี้ได้ข้อค้นพบว่ากระบวนการตีความของนักท่องเที่ยวชาวอังกฤษต่อประเทศไทยหลังจากที่นักท่องเที่ยวเหล่านี้ได้พบเห็นสื่อโฆษณาขายบริการทางเพศ “ตัวสื่อ” ไม่มีผลต่อการตีความแบบเบ็ดเสร็จ ทั้งนี้เนื่องจากสื่อโฆษณาขายบริการทางเพศ ต้องต่อสู้อะไร

ช่วงชิงอำนาจกับเงื่อนไขอื่น เพื่อการครอบครองพื้นที่แห่งการครองงานนักท่องเที่ยว เงื่อนไขดังกล่าว ล้วนแล้วแต่อยู่ใน “ระบบคิด” ของนักท่องเที่ยว ได้แก่ ข้อมูลเดิมที่นักท่องเที่ยวได้รับในครั้งแรก อคติทางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ การขัดเกลาทางสังคมในเรื่องเพศ ลักษณะเนื้อหาของสื่อ รูปแบบของสื่อและระดับการเปิดรับสื่อ และด้วยเงื่อนไขเหล่านี้ จึงส่งผลกระทบต่อภาพลักษณ์ของประเทศไทยที่เกิดขึ้นตามทฤษฎีของนักท่องเที่ยวยุโรปในหลายลักษณะ โดยภาพลักษณ์ที่เกิดขึ้นมิได้เกี่ยวข้องกับเรื่องเพศพาณิชย์แต่เพียงอย่างเดียว

การตีความประเทศไทยของนักท่องเที่ยวชาวอังกฤษจากสื่อโฆษณาขายบริการทางเพศในช่วงก่อนการเดินทางมายังประเทศไทย และการตีความประเทศไทยหลังจากเดินทางมายังประเทศไทย มีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ก่อนการเดินทางมายังประเทศไทย การตีความประเทศไทยจะเกี่ยวข้องกับการค้าประเวณีส่วนหนึ่ง ภายใต้ปริบททางสังคมที่เป็นแบบของชาวอังกฤษเป็นส่วนใหญ่ นัยนี้จึงหมายความว่าสื่อโฆษณาขายบริการทางเพศมีอำนาจในภาคปฏิบัติการทางวาทกรรม แต่เมื่อนักท่องเที่ยวเดินทางมายังประเทศไทย ได้สัมผัสกับประเทศไทยด้วยตนเองแล้ว โดยได้รับรู้ถึงความเจริญทางธุรกิจ แหล่งท่องเที่ยวตามธรรมชาติ ความมีเสรีภาพและประชาธิปไตย บุคคลสำคัญและผู้นำประเทศ แหล่งผสมผสานทางวัฒนธรรม นิสัยใจคอของคนไทย และความจริงบางอย่างเกี่ยวกับธุรกิจค้าประเวณี ซึ่งจัดเป็นภาคปฏิบัติการทางสังคมที่มีความเข้มข้นและมีอำนาจในการปฏิเสธ กดทับ และบดบังอำนาจของสื่อโฆษณาขายบริการทางเพศให้ปฏิบัติงานได้ยากขึ้น จึงส่งผลให้นักท่องเที่ยวชาวอังกฤษตีความประเทศไทยไปในเชิงบวกมากขึ้น

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาในครั้งนี้นอกจากเรื่องการสื่อสารในแง่ของการตีความและสร้างความหมายจากวาทกรรมในรูปสื่อแล้ว ยังได้รับข้อเตือนใจว่าในการพัฒนาภาพลักษณ์ โดยอาศัยสื่อนั้นต้องผลิตสื่อต่างๆ โดยอาศัยศาสตร์หรือองค์ความรู้จากวิชาการด้านอื่นเพื่อให้สื่อมีประสิทธิภาพอย่างแท้จริง นอกจากนี้ในการสร้างภาพลักษณ์ของประเทศในกลุ่มนักท่องเที่ยว จะต้องนำเสนอสิ่งที่นักท่องเที่ยวสนใจจริงและผ่านสื่อที่เหมาะสมโดยมีผลเมืองภายในประเทศที่มีโอกาสสัมผัสนักท่องเที่ยวเป็นองค์ประกอบในการนำเสนอจึงจะเป็นการสร้างภาพลักษณ์ให้กับประเทศอย่างแท้จริง

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์วาทกรรมรายการวิทยุ จ.ส.สนทนา” ของวิไล สมพันธ์ การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทราบลักษณะ รูปแบบและจุดมุ่งหมายของการปฏิบัติการวาทกรรม (Discursive Apparatus) ในรายการ จ.ส.สนทนา การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งทำการศึกษาจากเทปบันทึกการเป็นระยะเวลา 31 วัน (25 กรกฎาคม-24 สิงหาคม 2535) โดยได้ข้อมูลจากการถอดเทป การสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องแบบเจาะลึก และจากการเข้าไปสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในฐานะที่ผู้วิจัยเป็นผู้ดำเนินรายการคนหนึ่งในสถานีวิทยุ จ.ส.100 ข้อมูลที่รวบรวมได้นั้นถูกนำมาวิเคราะห์วาทกรรมร่วมกับแนวคิดและทฤษฎีต่างๆ เพื่อความเข้าใจอย่างถูกต้องชัดเจน ผลการวิจัยพบว่า 1) รายการ จ.ส.สนทนาเป็นเพียงรายการแสดงความคิดเห็นเท่านั้น และผู้ที่แสดงความคิดเห็นได้ต้องเป็นผู้ที่ผ่านการคัดเลือกมาแล้วจึงได้รับ

การไว้วางใจให้พูดออกอากาศได้ ผู้ร่วมสนทนาส่วนใหญ่เป็นสมาชิก ทำให้มีผู้ร่วมสนทนาดังเดิม 2) รายการ จส.สนทนาเป็นรายการแสดงความคิดเห็นที่ไม่ได้เปิดกว้างอย่างเสรี เนื่องจากเป็นสถานีของกองทัพบก กฎเกณฑ์ต่างๆ จึงถูกตั้งขึ้นมาเพื่อไม่ให้เกิดความเสื่อมเสียต่อภาพพจน์ และทำให้ไม่สามารถเป็นเวทีแสดงความคิดเห็นอย่างเสรีได้จริงๆ 3) วาทกรรมที่เกิดขึ้นเป็นวาทกรรมที่มีหน้าที่ชี้แจง อธิบายเรื่องราวให้คนรับรู้เท่านั้น และวาทกรรมที่เกิดขึ้นไม่ได้สร้างองค์ความรู้ใหม่ ๆ หรือเพิ่มพูนความรู้ใดๆ 4) การวิเคราะห์ภาษาที่ใช้ในการพูดในรายการนั้นมีลักษณะทางวาทกรรมคือ (1) Interpretative Repertoire ประเด็นของเรื่องที่ตีความซึ่งในรายการนั้นประเด็นก็คือเรื่องที่เป็นประเด็นร้อนๆ ประจำวันเรื่องที่มีคนสนใจ เช่น การกำหนดความเร็วในการขับรถ/บทบาทของพ่อแม่ในครอบครัว ฯลฯ (2) Construction การสร้างสรรค์ภาษาพูด ใช้ความเรียบง่าย ไม่มีการแสดงความคิดเห็นที่ขัดแย้ง รุนแรง (3) Variation วิธีการใช้ภาษาเปรียบเปรย เช่น หัวปิงปองแทนคำว่า ตำรวจจราจร (4) Function จุดมุ่งหมายของการแสดงความคิดเห็นของผู้ฟังรายการคือ การระบายอารมณ์ไม่ได้หวังให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือการนำไปปฏิบัติ การได้โทรศัพท์เข้ามาในรายการเป็นการแสดงให้คนอื่นเห็นว่าตนเองทันสมัยเท่านั้น

โดยสรุปคือ รายการ จ.ส.สนทนากำเนิดขึ้นมาจากนโยบายของผู้บริหารบริษัทที่ต้องการให้มีสีสันมากยิ่งขึ้น และสิ่งที่เกิดขึ้นก็เพื่อตอบสนองนโยบายของบริษัท คือรายการทำหน้าที่เป็นรายการเสริมรายการงานจราจร ซึ่งเป็นหลักประกอบกับรายการอยู่ใต้การควบคุมของกองทัพบก ทำให้ไม่สามารถเป็นเวทีเสรีทางความคิดเห็น ทำให้ผู้จัดต้องระมัดระวังและควบคุมผู้โทรเข้ามาจนกว่าจะแน่ใจว่าพูดในสิ่งที่พูดได้ และไม่ทำอะไรให้รายการเดือดร้อน

ดังนั้น รายการ จ.ส.สนทนา จึงไม่ใช่รายการแสดงความคิดเห็นอย่างเสรี ดังที่รายการแสดงความคิดเห็นทั่วไปควรจะเป็น

วิทยานิพนธ์ของบุษกรรณ จินเจริญ เรื่อง “การต่อสู้ทางวาทกรรมของโสภณทิพย์หญิงไทย จากสื่อกระแสหลักสู่เว็ลด์ไวด์เว็บ”

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบวาทกรรมของโสภณทิพย์หญิงไทยที่ปรากฏในสื่อกระแสหลัก กับสื่อเว็ลด์ไวด์เว็บ ด้วยวิธีวิเคราะห์วาทกรรม และวิเคราะห์หาปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการต่อสู้ทางวาทกรรมของโสภณทิพย์หญิงไทย ที่ปรากฏในสื่อทั้งสองประเภท โดยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างที่เป็นหนังสือและเอกสารทางวิชาการจำนวน 5 เล่ม และเว็บไซต์ที่มีการนำเสนอขายบริการออนไลน์โสภณทิพย์หญิงไทยในเชิงธุรกิจ เว็บไซต์ที่เปิดโอกาสให้มีการซื้อขายบริการในลักษณะการพูดคุยและโต้ตอบในห้องสนทนา และเว็บไซต์ที่มีการถกประเด็นเสรีในเรื่องโสภณทิพย์หญิงไทย รวมทั้งได้ตั้งกระทู้ในหมวดตอบรับสังคมของ

www.mweb.co.th รวมทั้งสิ้น 10 เว็บไซต์

ผลการวิจัยพบว่า 1. ในสื่อเว็ลด์ไวด์เว็บ มีการผลิตซ้ำความหมายของโสภณทิพย์ในฐานะวัตถุทางเพศ สินค้า หรือเป็นผู้หญิงเลว ที่ “เป็นอื่น” ในสังคม ซึ่งเป็นความหมายที่โสภณทิพย์สร้างขึ้นโดยสังคม และสื่อกระแสหลักช่วยตอกย้ำและผลิตซ้ำความหมายนี้ภายใต้อุดมการณ์

หลักที่ขายเป็นใหญ่ 2. สื่อเวลาด์ ไรต์ เว็บบ์ ที่มีคุณสมบัติ Interactive และเปิดโอกาสให้มีการสื่อสารแบบสองทางได้ ทำหน้าที่เป็นเวทีสาธารณะทางสังคมให้แก่ผู้หญิง และโสเภณีที่มีความรู้หรือรวมพลังเป็นกลุ่ม ได้มีโอกาสเปิดตนเองออกจากโลกส่วนตัว ก้าวเข้าสู่เวทีสาธารณะ เพื่อสร้างอัตลักษณ์และความหมายใหม่ให้แก่ตนเอง คือความหมายของการเป็นผู้หญิงดี ต่อสู้ชีวิต ความหมายของโสเภณีในฐานะผู้ประกอบการอาชีพประเภทหนึ่ง และความหมายของโสเภณีในฐานะผู้ที่มีอำนาจต่อรอง

วิทยานิพนธ์ของสุกัญญา ตีติเพนทร์ เรื่อง “วาทกรรมการสร้างความจริงเชิงรัฐศาสตร์ กับนิติศาสตร์ของหนังสือพิมพ์ในคดีปกปิดทรัพย์สินของ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ที่ปรากฏในรายงานข่าวและบทความของหนังสือพิมพ์รายวัน 4 ชื่อฉบับคือ ประชาชาติธุรกิจ มติชน ไทยรัฐ และไทยโพสต์ ศึกษาว่าวาทกรรมที่ใช้ในการเสนอข่าวดังกล่าวให้ความชอบธรรมกับแนวทางพิจารณาด้านรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์อย่างไร ซึ่งการเสนอวาทกรรมตามแนวคิดทั้งสอง มีส่วนสะท้อนวัฒนธรรมการเมือง

ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบที่ใช้นำเสนอคดีปกปิดทรัพย์สินของ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร มากที่สุด คือรูปแบบการรายงานข่าว การสร้างวาทกรรมของสื่อมวลชนเป็นผลมาจากปัจจัยสองประการคือ ปัจจัยภายในคือ การทำงานด้านข่าว ความคิด ความเชื่อ ทศนคติ และนโยบายของสถาบัน และ ปัจจัยภายนอกคือ สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ล้วนมีส่วนกำหนดวาทกรรมของสื่อมวลชนในการสร้างความจริงต่อการใช้วาทกรรมทางด้านนิติศาสตร์ และรัฐศาสตร์ โดยสื่อมวลชนเลือกใช้วาทกรรมรัฐศาสตร์มากกว่าวาทกรรมนิติศาสตร์ อันสะท้อนให้เห็นว่าวัฒนธรรมการเมืองไทยมีลักษณะลื่นไหล สามารถเปลี่ยนกลับไปกลับมาได้ ดังนั้น จึงสรุปได้ว่าเมื่อวัฒนธรรมการเมืองของไทยมีลักษณะที่ลื่นไหลและให้ความชอบธรรมกับหลักรัฐศาสตร์มากกว่าหลักนิติศาสตร์แล้ว สื่อมวลชนซึ่งมีหน้าที่ผลิตวาทกรรมเพื่อสร้างความรู้และความจริงให้กับสังคมก็จะมีแนวโน้มเลือกผลิตข่าววาทกรรมรัฐศาสตร์ที่สอดคล้องกับสภาพวัฒนธรรมการเมืองไทย

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์วาทกรรมจากการถ่ายทอดการแข่งขันกีฬาซีเกมส์ครั้งที่ 19 ทางโทรทัศน์” ของสุรัชย์ มีทองคลัง ศึกษาถึงรูปแบบการนำเสนอและวาทกรรมที่เกิดขึ้นจากการถ่ายทอดการแข่งขันกีฬาซีเกมส์ครั้งที่ 19 ทางโทรทัศน์ ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการบันทึกเทปการถ่ายทอดตลอดจนการแข่งขันรวม 80 ชั่วโมง การศึกษานี้ต้องการหาภาพสะท้อนที่ได้จากการถ่ายทอดการแข่งขันกีฬาซีเกมส์ครั้งที่ 19 นี้ว่าจะสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการจัดการแข่งขันกีฬาซีเกมส์ที่ว่า 1) เพื่อเป็นการเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศสมาชิกในภูมิภาคเดียวกัน 2) เพื่อเป็นการพัฒนาคุณภาพของนักกีฬาในภูมิภาคนี้ให้ทัดเทียมนานาชาติ และมีความพร้อมในการแข่งขันในระดับเอเซียเกมส์และโอลิมปิก

โดยการวิจัยนี้ได้แบ่งการวิเคราะห์จากการถ่ายทอดทางโทรทัศน์ ดังนี้ 1) พิธีเปิดและปิดการแข่งขันกีฬาซีเกมส์ครั้งที่ 19 2) การถ่ายทอดการแข่งขันกีฬาแต่ละประเภท 3) การนำเสนอข่าวกีฬาในช่วงที่มีการแข่งขัน

สุรัชย์ มีทองคำ ได้นิยามวาทกรรมตามแนวคิดของ Guy Cook ว่า “คือปฏิสัมพันธ์ระหว่างบทกับบริบท (text and context) ในลักษณะที่ผู้ร่วมการสื่อสารรับรู้อารมณ์ ความหมาย ดังนั้นจุดมุ่งหมายของการวิเคราะห์วาทกรรมคือ การอธิบายหรือพรรณนาปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษาโดยทั่วไป และสิ่งสำคัญที่อยู่ในปรากฏการณ์เหล่านี้ด้วย

วาทกรรมที่เกิดขึ้นจากเหตุการณ์ต่างๆ เหล่านี้ ทำให้เห็นถึงเอกลักษณ์ถูกนำเสนอโดยการถ่ายทอดการแข่งขันสู่ผู้ชม นอกจากนี้ไม่ได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ดีจากการที่ได้เข้าร่วมการแข่งขันกีฬาแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงการขบเคี้ยว แย่งชิง มุ่งหวังในชัยชนะจากการแข่งขันทั้งจากไหวพริบ สติปัญญา และการวางแผนในการแข่งขัน ซึ่งมีความพยายามที่ดีและไม่ดี

การแสดงออกในเชิงของความสัมพันธ์ของผู้บรรยายต่อผู้ชมนั้น ได้แสดงออกถึงการเป็นผู้ชี้แนะ อธิบาย เหตุการณ์ในเกมการแข่งขัน โดยผู้บรรยายจะนำเสนอข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวกับการแข่งขันของนักกีฬาไทย เป็นการตอกย้ำให้เกิดความภาคภูมิใจ และการบรรยายที่มีตอกอองเชียร์อินโดนีเซียที่โหดร้าย ป่าเถื่อนถึงแม้ว่าจะตัดภาพเหตุการณ์ออก แต่ผู้บรรยายก็ยังบรรยายอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นการสร้างภาพลักษณ์ของประเทศเจ้าภาพอินโดนีเซีย

วิทยานิพนธ์เรื่อง “คุกกับคน” อำนาจและการต่อต้านขัดขืนนี้ เขียนขึ้นโดยสายพิณ ศุภุทธมงคล ตามหลักสูตรสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล สาขาวิชาสังคมวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีการศึกษา 2542 มีความมุ่งหมายเพื่อหาคำตอบว่าการต่อต้านขัดขืนการครอบงำของอำนาจโดยสามัญชนคนธรรมดาที่มีความเป็นไปได้หรือไม่ โดยใช้คุกกึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นพื้นที่ซึ่งอุดมด้วยการครอบงำของอำนาจ และกลไกของอำนาจ โดยเฉพาะกลไกหรือเทคโนโลยีการสร้างวินัย มีปฏิบัติการที่สามารถมองเห็นได้ชัดเจนที่สุด โดยใช้แนวคิดเรื่องอำนาจและการต่อต้านขัดขืนซึ่งศึกษาโดยใช้ปฏิบัติการวาทกรรมของฟูโกต์เป็นกรอบในการศึกษา ฟูโกต์เสนอว่า (1) อำนาจไม่ได้มีลักษณะเหมือนสิ่งของซึ่งใครสามารถแสวงหา ฉวยชิง หรือแบ่งปันแก่ผู้อื่น (2) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจไม่ใช่ความสัมพันธ์ซึ่งอยู่ภายนอกหรือแยกอย่างเด็ดขาด เป็นเอกเทศ จากความสัมพันธ์ในสังคมชุดอื่น แต่ปรากฏในความสัมพันธ์ทางสังคมที่กล่าวมาแล้ว และทันทีที่ความสัมพันธ์เหล่านี้เกิดการแบ่งแยก ความไม่เท่าเทียม หรือเสียศูนย์ไปชั่วขณะ อากักรที่กล่าวแล้วก็อาจเป็นผลมาจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจซึ่งอยู่ในความสัมพันธ์ทางสังคมนั้น (3) อำนาจดำรงอยู่ทุกแห่งหน ซึ่งหมายความว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจมีหลายชั้นหลายซ้อน ปรากฏอยู่ และมีบทบาทในความสัมพันธ์ชุดต่างๆ และเป็นฐาน เป็นปริณิถน ซึ่งก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวและเคลื่อนไหวไหลของอำนาจจากจุดหนึ่งไปยังจุดหนึ่ง ทันทีที่มีช่องว่างขึ้น (4) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจมีทั้งที่เกิดขึ้นโดยเจตนาและไม่ใช่อัตวิสัย (intentional and nonsubjective) หมายความว่าไม่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจใดที่เกิดขึ้นโดยปราศจากเป้าหมายและจุดมุ่งหมาย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจทั้งหมดต้องเป็นผลมาจากทางเลือกและการตัดสินใจของปัจเจกบุคคล และ (5) ณ ที่ใดก็ตามที่อำนาจปรากฏ ที่นั่นย่อมมีการต่อต้านขัดขืน ด้วยเหตุนี้การต่อต้านขัด

ซึ่งจึงมีไปสิ่งที่อยู่นอกความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และการดำรงอยู่ของอำนาจก็ขึ้นกับการต่อต้าน
 ชัดขึ้น ณ จุดต่างๆ ในความสัมพันธ์ทางสังคม

ผู้ศึกษาได้แจกแจงปฏิบัติการของอำนาจที่กระทำผ่านการนิยามความปกติ/ไม่ปกติ ซึ่ง
 ส่งผลต่อ “ความเป็นธรรมชาติ” และความชอบธรรมของการใช้เทคโนโลยีการสร้างวินัยและ
 ความเคร่งครัดรัดกุมของระบบคุก ในขณะที่เดียวกันก็สะกดให้เสียงของผู้ต้องขังเจียบลง ผ่าน
 ภาพของคุกซึ่งสะท้อนในงานสารคดีเกี่ยวกับคุก เพื่อนำมาเปรียบเทียบกับภาพอันเกิดจากการ
 ปลอ่ยให้ผู้ต้องขังได้แสดงการโต้แย้งจากรอบนอก ในปริมณฑลต่างๆ เสียงโต้แย้งเหล่านี้แสดง
 ให้เห็นการต่อต้านชัดเจนกลไกการสร้างวินัย อันประกอบด้วยกำราบพฤติกรรมนิสัย “ผิดปกติ”
 ด้วยตารางเวลา การแก้ไขและพัฒนาพฤติกรรมนิสัย และการสอดส่องให้ปฏิบัติการของกลไกดังกล่าว
 เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยการจัดพื้นที่ หน่วยงาน และจัดวางผู้ต้องขังแต่ละคน ซึ่งมีภูมิ
 หลังทางสังคม เศรษฐกิจ การศึกษา และการกระทำผิดแตกต่างกัน ลงในพื้นที่ที่เหมาะสม
 กับภูมิหลังดังกล่าว รวมทั้งการต่อต้านชัดเจนระบอบคุกซึ่ง “ตัดอิสระภาพ” ในการดำรงชีวิตทาง
 สังคมในรูปแบบเดิม โดยเฉพาะการดำรงชีวิตในครอบครัว และการขัดขืนการเปลื้องตัวตนหรือ
 อัตลักษณ์ทางสังคม โดยอาศัยเกณฑ์การชี้ขาดและวินัยของศาสนาเป็นเครื่องมือในการต่อต้าน
 ชัดขึ้น

อย่างไรก็ตาม การต่อต้านชัดเจนที่เกิดขึ้น ก็อาจถูกฉวยชิงโดยระบอบคุก และถูกใช้เป็น
 หนทางซึ่งนำไปสู่การเพิ่มเติมและขยายกลไกเชิงอำนาจออกสู่ปริมณฑลใหม่ของผู้ต้องขังสร้างขึ้น
 ซึ่งก็จะนำไปสู่การต่อต้านชัดเจนด้วยรูปแบบใหม่ๆ และในปริมณฑลอื่นต่อไป

โดยสรุปแล้ว วิชยานิพนธ์ที่นำมาศึกษาได้นำแนวคิดเรื่องวาทกรรมเป็นกรอบในการ
 วิเคราะห์ และเป็นวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับอำนาจ อุดมการณ์ ความรู้ ความจริง ตามแนวคิด
 ของฟูโกต์ ยกเว้นวิชยานิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์วาทกรรมรายการวิทยุ จ.ส.สนทนา” และ
 เรื่อง “การวิเคราะห์วาทกรรมจากการถ่ายทอดการแข่งขันกีฬาซีเกมส์ครั้งที่ 19 ทางโทรทัศน์”
 ซึ่งใช้คำว่า “วาทกรรม” ในความหมายว่าเป็นการสื่อสารที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างตัวบท
 และปริบทและวิชยานิพนธ์เรื่อง “คุกกับคณะอำนาจและการต่อต้านชัดเจน” แสดงให้เห็นถึง
 นิยามของวาทกรรมว่ารวมถึงพฤติกรรมที่สถาน ชุดของความรู้ภายใต้กฎเกณฑ์และตรรกะ
 ของสังคมในยุคหนึ่งๆ

ในงานวิจัย “กรอบวาทกรรมวิเคราะห์กับกรณีศึกษาไทย” ผู้วิจัยจะอิงแนวคิดมิเชล ฟู
 โกต์ นอร์แมน แฟร์คลาฟ และเดิน แวน ดิจค์ เพื่อสร้างกรอบวิเคราะห์ซึ่งจะมีตัวแปรสำคัญคือ
 ตัวบท ภาควิปฏิบัติกรวาทกรรม ภาควิปฏิบัติกรสังคม ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ อุดมการณ์
 หรือความเชื่อ ภาวะความเป็นใหญ่ และอัตลักษณ์

บทที่ 3

ผลการวิจัย : วาทกรรมตามแนวคิดของฟูโกต์ แฟร์คลาฟ และแวนดีจค์

1. มิเชล ฟูโกต์

1.1 ฟูโกต์กับโครงสร้างนิยมกับแนวคิดเรื่องวาทกรรม

คำถามที่สำคัญที่สุดที่พวกโครงสร้างนิยมพยายามแสวงหาคำตอบคือ มนุษย์สร้างภาษาหรือภาษาสร้างความเป็นมนุษย์ ฟูโกต์มีทรรศนะคล้ายพวกโครงสร้างนิยม เช่น Lacun ที่ว่า มนุษย์มิได้เป็นผู้กำหนดหรือบงการกำเนิดของภาษา แต่มนุษย์กำเนิดมาในท่ามกลางภาษาและสื่อความที่แพร่หลายอยู่แล้ว และเมื่อการสื่อความแพร่ขยายขึ้น มนุษย์ก็มีหน้าที่เรียนรู้วาทกรรมหรือการสื่อความที่แพร่หลายอยู่ในขณะนั้น เพื่อจะสามารถมีตัวตนความเป็นมนุษย์ได้ และเมื่อสื่อความออกไปแล้ว วาทกรรมนั้นก็มิได้มีมนุษย์ผู้ใดเป็นเจ้าของอีกต่อไปแล้ว วาทกรรมนั้นจะแพร่กระจายในบรรดามนุษย์กลุ่มหนึ่ง ๆ และมนุษย์เหล่านี้ต้องยอมรับความหมายหรือกฎเกณฑ์ของวาทกรรมนี้ด้วยเพื่อจะได้สื่อสารด้วยประโยค กฎเกณฑ์หรือความหมายนี้และยังรวมไปถึงแบบแผน คำนิยม แนวปฏิบัติด้วย

แต่ฟูโกต์มีจุดแตกต่างจากพวกโครงสร้างนิยมตรงที่ว่าเขามีได้คิดว่ามนุษย์มีโครงสร้างหรือตรรกะของการคิดที่ลึกกลับในโครงสร้างของภาษาที่กำหนดการรับรู้และการใช้ภาษาของมนุษย์ แต่มนุษย์ถูกกำหนดว่าจะพูด จะแสดงออก ก็ด้วยบรรดาวาทกรรมทั้งหลายที่ครอบคลุมชีวิตของพวกเขาเอง ตัวอย่างเช่น คำกล่าวที่ว่า “เขาทำผิดศีลห้าอยู่เรื่อย เพราะฉะนั้นเขาได้รับผลตอบแทนให้มีความสุขความเจริญในชีวิต” เราจะรู้สึก ว่า คำเชื่อม “เพราะฉะนั้น” ไม่น่าจะถูกตัดเพราะมันแสดงความสัมพันธ์แบบเป็นเหตุเป็นผลต่อกัน แต่ความสัมพันธ์นี้น่าจะเป็นเชิงขัดแย้งกัน คำว่า “เพราะฉะนั้น” น่าจะเปลี่ยนเป็น “แต่” จึงจะพอเป็นที่เข้าใจได้ คำถามคือ การสื่อความที่ไม่เข้าใจนั้นมาจากความผิดพลาดทางไวยากรณ์หรือมาจากการหล่อหลอมการรับรู้ของเราจากสังคมว่าการผิดศีลห้าไม่ควรจะนำไปสู่ความสุขความเจริญในชีวิต ประโยคทั้งสองประโยคจึงขัดต่อวาทกรรมที่เกี่ยวกับศาสนา

ข้อความที่ว่า “นักเรียนแปลกประหลาด ทูจริตในห้องสอบไม่เป็น” อาจจะมีสะดุดหูคนฟัง ประโยคไม่ผิดไวยากรณ์ แต่เป็นวาทกรรมที่ผิดชนบการรับรู้ของสังคม เป็นวาทกรรมที่ตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ผิดปกติ

ในทำนองเดียวกันบริกรในรัฐบางรัฐในสหรัฐอเมริกาจะรู้สึกหงุดหงิดใจอย่างมากเมื่อมีเพื่อนร่วมชาติมาสั่งเขาว่า “I want a cup of coffee and a snail for my breakfast.” ในสหรัฐอเมริกา a snail ไม่ได้หมายถึง หอยทากสำหรับอาหารเช้า แต่หมายถึงขนมปังชด

เหมือนหอยทาก นี่คือวาทกรรมที่สื่อความกันได้ในคนหมู่หนึ่ง แต่ไม่ใช่ในคนอีกหมู่หนึ่งในวัฒนธรรม หรือสถานการณ์ที่แตกต่างกัน

ทั้งหมดนี้พอสรุปได้ว่า การรับรู้ ความคิดและการแสดงออกของมนุษย์มิใช่เป็นเพียงเรื่องของหลักไวยากรณ์ แต่ถ้าเป็นไปภายใต้กรอบที่กำหนดโดยวาทกรรมจำนวนมากในสังคมและยังชี้ให้เห็นถึงบทบาทของวาทกรรมที่มีต่อตรรกะ ความเข้าใจได้หรือเข้าใจไม่ได้ ความเฉพาะเจาะจงหรือความเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปของวาทกรรม (พึงสังเกตว่าวาทกรรมในที่นี้มีความหมายเป็นนัยยะบ่งถึงชนบ ุพัตสถาน ค่านิยม กฎเกณฑ์ในสังคมหนึ่ง ๆ ในยุคหนึ่ง ๆ)

ฟูโกต์ อธิบายว่า วาทกรรมมีอำนาจตัดสินประเมินในเชิงคุณค่าด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความสามารถในการแยกแยะความดี ความไม่ดีก็ถูกตัดสินด้วยวาทกรรมเช่นกัน ไม่ใช่เป็นคุณสมบัติที่ฝังรากลึกในอัตลักษณ์สายเลือดหรือสังคมอันลึกลับแต่ประการใด ฟูโกต์สนใจในอำนาจของวาทกรรมในการตัดสินคุณค่า ในตัวอย่างเกี่ยวกับความทำผิดศีลห้าแล้วได้ดิบได้ดี หรือนักเรียนต่างก็ทุจริตในห้องสอบทั้งนั้น ถ้าปรากฏการณ์เหล่านี้เป็นเรื่องปกติ สังคมยุคหนึ่งรับรู้เช่นนี้ นี่ก็คือวาทกรรมที่กำหนดเป็นความรู้ในยุคหนึ่ง ๆ เกี่ยวกับการปฏิบัติตามศีลห้าหรือพฤติกรรมของนักเรียน

เพื่อจะขยายความให้เข้าใจยิ่งขึ้น ฟูโกต์ได้ศึกษาถึงวาทกรรมของอารยธรรมยุโรปว่าด้วยความบ้า อาชญากรรมและการลงโทษ (Foucault, 1965 ; Foucault 1977, Foucault 1978) คือ ศึกษาว่าในยุคต่าง ๆ มนุษย์เข้าใจว่าความบ้าคืออะไร ลักษณะอย่างไร เรียกว่าบ้า ความบ้าเป็นปรากฏการณ์ของอำนาจลับ เป็นความไร้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจเหมือนขโมยและคนว่างงานหรือเป็นโรค เป็นอาการป่วยทางจิต ฟูโกต์ศึกษาเกี่ยวกับอาชญากร ศึกษาว่าในยุคสมัยต่าง ๆ มนุษย์ประกอบอาชญากรรมเพราะอะไร และเราจะมึวิธีการจัดการกับสาเหตุของอาชญากรรมและตัวอาชญากรรมอย่างไร ความเข้าใจต่อความบ้า ความบ้าอาชญากรรมและอาชญากรที่เปลี่ยนไปในศตวรรษต่าง ๆ ทำให้เราตัดสินบุคคลและพฤติกรรมและหาวิธีแก้ไขต่าง ๆ นานากัน แต่ความเข้าใจและการตัดสินเรื่องความบ้าและอาชญากรรมนี้มีได้เกิดจากการค้นคว้าแบบวิทยาศาสตร์ที่เราอาจเรียกว่า ความรู้ที่แท้จริง แต่เกิดจากวาทกรรมเกี่ยวกับความบ้าและอาชญากรรมที่เป็นไปในยุคหนึ่ง ๆ ก่อนศตวรรษที่ 19 ความบ้าไม่ถูกจัดว่าเป็นโรค เป็นคนที่เพียงต่างจากคนประเภทอื่นหรือเป็นคนที่ไร้ประสิทธิภาพต่อการผลิต จนถึงศตวรรษที่ 19 ความบ้าถูกจัดเป็นอาการป่วยที่ต้องรับการบำบัด เริ่มมีการศึกษาค้นคว้าอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ อาชญากรรมและการลงโทษก็เช่นกัน ก่อนศตวรรษที่ 19 ถือเป็นความชั่วร้ายที่แฝงในอาชญากรจึงต้องลงโทษทางร่างกาย เช่น สมัยโรมันมีการเขียนดีเป็นการประจานให้สังคมรู้จักความชั่วที่ไม่พึงกระทำ แต่จากศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ถือเป็นเรื่องผิดปกติกจากพฤติกรรมหรือนิสัยหรือจิตใจ อาชญากรจึงต้องถูกอบรม

นิสัยลงโทษที่วิญญาน เช่น การกักขังจองจำ โดยที่การลงโทษกระทำในที่มืดปิดลอดจากสายตาผู้คน

ดังนั้น สำหรับฟูโกต์แล้ว วาทกรรมมิได้หมายถึงแต่การสื่อความเท่านั้น แต่วาทกรรมเป็นเครือข่ายของกฎเกณฑ์ คำนิยม การรับรู้ ความเข้าใจร่วม มาตรฐานความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ ของชีวิตมนุษย์ที่เกิดจากการสื่อความกัน เครือข่ายดังกล่าวไม่ได้สังกัดสำนักคิดใด แต่มีที่มาจากการสื่อความของคนจำนวนมากจนไม่รู้ที่มา จนไม่มีใครสามารถอ้างความเป็นเจ้าของวาทกรรมได้* คำถามอย่างฟูโกต์คือ เราจะสามารถอธิบายการสื่อความ การพูด การแสดงออกได้อย่างไร

ฟูโกต์อธิบายว่า สภาพประวัติศาสตร์หรือบริบทเป็นตัวให้วาทกรรมดำรงรูป แต่วาทกรรมเหล่านั้นไม่ได้เผยตัวออกมา การเผยตัวคือการประสานกันของกฎเกณฑ์ คำนิยม ความรู้ มาตรฐานความเชื่อที่ครอบคลุมชีวิตมนุษย์อยู่ เช่นข้อความ “ผู้อำนวยการทำผิดศีลห้าตลอดเวลา แต่ก็ยังมีความสุขความเจริญในชีวิต” อาจแยกได้เป็น

วาทกรรม ก	คนถือศีลห้าจะมีความสุขความเจริญ
วาทกรรม ข	ผู้อำนวยการทำผิดศีลห้าตลอดเวลา
วาทกรรม ค	ใจนผู้อำนวยการจึงยังมีความสุขความเจริญ

จากวาทกรรม ก ข ค อาจก่อให้เกิดการสื่อความอีกได้มากมาย เช่น “ผู้อำนวยการเป็นตำแหน่งสูงในองค์กร” คน “ตำแหน่งสูงควรมีจิตใจสูง” “ทำดีได้ดีมีที่ไหน ทำไม่ดีได้ดีมีถมไป” แต่การสถานการณ์หนึ่ง ๆ ทำให้การพูดว่า “ผู้อำนวยการทำผิดศีลห้าตลอดเวลา แต่ก็ยังมีความสุขความเจริญ” สามารถสื่อความหมายได้ เป็นเหตุการณ์ (event) ที่มีเหตุปัจจัยประกอบกันเข้ามาคือวาทกรรม ก ข ค วาทกรรมเหล่านี้ดำรงอยู่แล้วและประสานกันเข้ามาเพื่อเกิดวาทกรรมชุดนี้หรืออาจไปประสานกับวาทกรรมอื่น ก่อให้เกิดคำพูดมากมายนับไม่ถ้วน

ประเด็นที่ฟูโกต์ต้องการจะเน้นคือ การจะเข้าใจวาทกรรมนี้อาจแยกออกจากการพูดหรือการสื่อสาร เขาเรียกการพูดว่าเป็น discursive practice (Foucault, 1972 สำหรับฟูโกต์ discursive practice ไม่ใช่สิ่งที่ผู้พูดเป็นเจ้าของหรือผลิตขึ้นมาล้วน ๆ แต่เป็นสถานการณ์หรือปรากฏการณ์ที่เป็นการเผยตัวของเหตุปัจจัยจำนวนมากมาประกอบกัน มนุษย์ไม่ใช่ผู้

* นี่คือ ต้นกำเนิดของความคิดของฟูโกต์เกี่ยวกับการไม่เน้นประธานหรืออัตลักษณ์ของผู้พูด และเป็นที่มาของแนวคิดเรื่องสหบท (intertextuality) ที่ว่าวาทกรรมทั้งหลายมีบริบทและตัวบทหรือบริบทเกี่ยวพันกับบริบทและตัวบทที่เกิดขึ้นก่อนหน้าและที่กำลังเกิดในเวลาเดียวกัน

กระทำแต่เป็นเครื่องมือที่ช่วยให้องค์ประกอบของเหตุปัจจัยต่าง ๆ ปรากฏตัวออกมา ฉะนั้น วาทกรรมจึงเป็นเครือข่ายของการสื่อความในสังคมที่เปิดโอกาสแก่ “possibility for knowledge” นั่นคือ เปิดโอกาสให้มีความรู้โดยการประสานกันขององค์ประกอบต่าง ๆ ทำให้เกิดผล 2 ชั้นคือ ชั้นแรก ก่อให้เกิดความเข้าใจ ความหมายและรับรู้กัน ในชั้นที่ลึกลงไป คือเราสามารถแยกแยะว่า อะไรถูก-ผิด ควร/ไม่ควร โดยสรุปคือ การสื่อสารมิได้อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของไวยากรณ์ที่เรารู้จักกันเท่านั้น และมีได้เกิดจากโครงสร้างลึกกลับในตัวภาษาหรือสมองของเรา แต่อยู่ภายใต้ความเป็นไปได้ของเครือข่ายวรรณกรรมที่จะอนุญาตให้เราเข้าใจ/ไม่เข้าใจการสื่อสารดังกล่าว ฉะนั้น วาทกรรมจึงไม่ใช่สิ่งที่เราจะศึกษากฎเกณฑ์ได้ แต่ต้องพยายามศึกษาโอกาสหรือเงื่อนไขที่วาทกรรมจะเปิดเผยตัวออกมาเป็น discursive practice

1.2 พูโกต์กับวิธีการศึกษาวาทกรรมแนวโบราณคดีและแนววงศาวิทยา : ความรู้ความจริง อำนาจ อุดมการณ์

พูโกต์เรียกวิธีการศึกษาวาทกรรมของเขาว่า วิธีการ Archaeology (Foucault, 1972) วิธีการของเขาคล้ายการขุดค้นและการสร้างคำอธิบายของนักโบราณคดี เพียงแต่เขาใช้วิธีการของเขากับภาษา ประวัติศาสตร์ ปรัชญา และความรู้ของมนุษย์ ธงชัย วินิจจะกุล อธิบายว่า (2534 : 27)

สิ่งที่พูโกต์ต้องการจะทำที่สุดมิใช่เพียงการเปิดเผยโฉมหน้าไวยากรณ์ของการสื่อความในสังคม แต่ต้องการชี้ให้เห็นบทบาทและการใช้อำนาจของ Discourse ต่อมนุษย์ในสังคม และต้องการทำลายความชอบธรรมของความรู้ทุกชนิดที่มนุษย์เชื่อถืออยู่ โดยการเปิดเผยให้เห็นว่าอำนาจและความชอบธรรมที่มนุษย์อ้างอิงว่ามาจากความรู้สารพัดนั้น แท้ที่จริงแล้วความรู้เหล่านั้นเป็นเพียงผลผลิตของ Discourse เท่านั้น

พูโกต์มองไปที่ไหนก็พบแต่วาทกรรมและถ้าเราจะทำวาทกรรมให้เป็นบุคลาธิษฐาน เมื่อ
วาทกรรม

ปรากฏตัวที่ใดก็ตาม เขาจะพบการต่อสู้ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ที่อ้าง “ความถูกต้องชอบธรรม” ให้แก่วาทกรรมหนึ่ง ๆ กับกลุ่มที่ถูกปฏิเสธความชอบธรรมแก่วาทกรรมของตน (White, 1979)

การที่พูโกต์ขนานนามสิ่งที่เขาทำว่าเป็น “โบราณคดีแห่งความรู้” หรือ “Archaeology of Knowledge” เพราะเขาต้องการขุดค้นเปิดเผยให้เห็นส่วนประกอบต่าง ๆ และ

ชั้นของความรู้ พูโกต์ถือว่าหลักฐานในแต่ละแหล่งแต่ละชั้นดินเป็นผลผลิตของเฉพาะยุคสมัยหนึ่ง จึงมีความสมบูรณ์ในตัวเองหรือกล่าวได้ว่าเป็นอิสระจากหลักฐานยุคสมัยอื่น กลายเป็นองค์ความรู้ชุดหนึ่งที่มีระบบเป็นเอกภาพ นี่คือการประมวลกันเข้าขององค์ประกอบที่เป็นอิสระจากกัน แต่มีความสัมพันธ์กัน พูโกต์เห็นว่าความรู้ทั้งหลายก็มีลักษณะเช่นนี้ และตัวตนและความเป็นมนุษย์ก็มีลักษณะเช่นนั้น วาทกรรมก็มีลักษณะเหมือนวัตถุสิ่งของในชั้นดิน กล่าวคือก่อตัวและดำรงอยู่ภายใต้เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์แบบหนึ่ง แต่ละวาทกรรมมีความเป็นมาเฉพาะของตน เป็นผลผลิตของสภาวะการณ์เฉพาะเจาะจง วาทกรรมในชีวิตปกติของมนุษย์มีหลากหลาย มีเงื่อนไขในการดำรงอยู่เฉพาะของตน เมื่อรวมกันเข้าก็เป็นเครือข่ายที่ครอบคลุมชีวิตมนุษย์ เปรียบเหมือนวัตถุจากแหล่งต่าง ๆ ในชั้นดินต่าง ๆ จำนวนมาก เมื่อเรากล่าวว่าวาทกรรมต่าง ๆ เป็นเครือข่ายของ Possibility of Knowledge จึงหมายถึง การที่วาทกรรมในระนาบต่าง ๆ สามารถประสานหรือบรรจบกันเป็นครั้งคราวเกิดเป็น discursive practice เกิดเป็นความหมายหรือความรู้ (Lament & Gillian, 1982 : 43)

พูโกต์อธิบายเพิ่มเติมในเรื่องความรู้ว่า ความรู้ของเราสามารถวิเคราะห์ได้ในเชิงพื้นที่ (space) ของข่าย ปริมณฑล การแทนที่ การโยกย้ายที่ เราสามารถเข้าใจกระบวนการที่ความรู้สถาปนาอำนาจและแผ่ขยายผลของอำนาจนั้นได้ ด้วยการวิเคราะห์ในเชิง space (Foucault, 1980 : 69-70) ความรู้ใด ๆ ก็ตามหรือวาทกรรมหนึ่ง ๆ เปรียบเหมือนพลัง (force) นามธรรมที่ครอบครองพื้นที่หรือ "กินที่" ในขอบข่ายหนึ่ง การเกิดขึ้นสิ้นสุดลงหรือเปลี่ยนแปลงใด ๆ ของวาทกรรม หมายถึงการที่พื้นที่ที่ถูกครอบครองด้วยวาทกรรม เป็นอิสระจากวาทกรรมหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงหรือขยายอำนาจของวาทกรรมหนึ่ง ๆ เหนือพื้นที่นั้น ชีวิตทางสังคมของมนุษย์จึงเปรียบเสมือนล้อมรอบไปด้วยปริมณฑลย่อย ๆ จำนวนมากที่วาทกรรมต่าง ๆ ครอบครองอยู่ ปฏิบัติการของวาทกรรมหมายถึงภาวะที่พื้นที่หรือปริมณฑลเหล่านั้นมีปฏิสัมพันธ์กัน เช่น ประสาน ปะทะ ต่อสู้แย่งชิงพื้นที่ บุรณาการ ขจัดออกจากพื้นที่เดิม เป็นต้น

ดังนั้นวาทกรรมจึงมิใช่เพียงภาพสองมิติของชั้นหน้าดินที่เรียงลงไปเป็นชั้น ๆ แต่เป็นภาพสามมิติที่รวมพื้นที่หรือปริมณฑล ปฏิบัติการทางวาทกรรมคือความสัมพันธ์ของคำพูด เหตุการณ์ในการประสาน ปะทะ ต่อสู้แย่งชิงพื้นที่ บุรณาการ ฯลฯ แนวการวิเคราะห์วาทกรรมในเชิง space เป็นความสนใจของพูโกต์ เขาเห็นว่าด้วยวิธีการวิเคราะห์เช่นนี้ทำให้มองความสัมพันธ์ระหว่างวาทกรรมกับปริบทไม่ใช่ในเชิงความต่อเนื่อง ซึ่งต่างจากชนบของการศึกษาประวัติศาสตร์ (Foucault, 1980)

ยกตัวอย่างประโยคที่ว่า "ผู้อำนวยการทำผิดพลาดอยู่ตลอดเวลา ฉะนั้นจึงมีความสุขความเจริญ" เมื่อประโยคหรือข้อความเกี่ยวกับความเป็นผู้อำนวยการ ศิลปิน ความสุข ความเจริญ เป็นวาทกรรมที่มาประมวลกันจากวาทกรรมทั่วไปเกี่ยวกับความเป็นผู้อำนวยการ

วาทกรรมทั่วไปเกี่ยวกับศีลห้า และวาทกรรมทั่วไปเกี่ยวกับความสุข ความเจริญ วาทกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ย่อมมีกฎเกณฑ์ติดมาด้วย ในปริมณฑลที่เป็นสถานการณ์ต่าง ๆ และทำให้รู้ว่าวาทกรรมนี้สมเหตุสมผลหรือไม่ ฟังดูขัดหูหรือผิดตรรกะ และอาจไปจนถึงกระทั่งความไม่รู้เรื่อง เช่น ประโยคที่ว่า ระยะทางสามควายหลับ เป็นวาทกรรมของชาวนาว่าด้วยควาย-เกวียน-การหลับ และระยะทาง เราจะฟังดูไม่รู้เรื่องในฐานะคนกรุง กล่าวได้ว่า ประโยคนี้อยู่นอกขอบเขตปริมณฑลของความรู้ทางภูมิศาสตร์ของเรา ความรู้ของเราสามารถเข้าใจได้เฉพาะวัดระยะทางด้วยหน่วยวัด แต่การวัดระยะทางด้วยเวลาเป็นสิ่งนอกเหนือความรู้ (ธงชัย วินิจจะกุล, 2534)

วิธีการ Genealogy หรือที่ ดร.สมเกียรติ วันทะนะ แห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้เสนอให้ใช้คำว่า วงศาวិทยา เป็นวิธีการที่ฟูโกต์ได้ใช้แก้ไขวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการวิจัยด้านวาทกรรม เราต้องเข้าใจเสียก่อนว่า ความคิดในเชิงปรัชญาประวัติศาสตร์แบบ Hegelian ได้ครอบครองแนวคิดตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ซึ่งมีอิทธิพลต่อแนวคิดด้านวาทกรรม แนวคิดแบบ Hegelian มีจุดเด่น 3 ประการ คือ

ประการแรก ความเชื่อที่ว่าสรรพสิ่งทั้งหลายกำลังพัฒนาไปสู่ความก้าวหน้าขึ้นเรื่อย ๆ สิ่งใหม่ดีกว่าสิ่งเก่า มนุษย์ก็อยู่ในวิวัฒนาการของความก้าวหน้าขึ้นเรื่อย ๆ การคิดแบบนี้เรียกว่า “grand narratives” หรือ “metanarratives”

ประการที่สอง คือความเชื่อที่ว่าวิวัฒนาการทั้งหลายมีทิศทางหรือมีแนวโน้มที่ถูกต้องโดยเป้าหมายบางอย่าง อาทิ เสรีภาพ การเข้าถึงจิตชั้นสูงสุด สังคมไม่มีชนชั้น

ประการที่สาม ความเชื่อว่าลักษณะของวิวัฒนาการเป็นแบบต่อเนื่อง หมายความว่าสรรพสิ่งทั้งหลายมีสาระหรือธาตุแท้ที่เปลี่ยนแปลงมาท่ามกลางปริบทต่าง ๆ อย่างไม่ขาดตอน สิ่งต่าง ๆ ที่เราพบในปัจจุบันล้วนมีข้อดี ๆ ทั้งหมด

แต่ทรรศนะของฟูโกต์มองว่า การที่สรรพสิ่งต่าง ๆ ดำรงอยู่ในความเป็นจริงอย่างไฉน ไม่สำคัญเท่ากับการรับรู้ของเราและวาทกรรมของเราต่อสิ่งนั้น และวิธีการ Archaeology ที่ใช้ขุดคุ้ยเปิดเผยองค์ประกอบที่ละส่วนของวาทกรรมก็เป็นคนละแบบกับประวัติศาสตร์ที่เรารู้จักดี ฟูโกต์ชี้ให้เห็นว่ามีสิ่งหนึ่งที่เรียกว่า Rule of Exclusion คือสิ่งที่ถูกขจัดออกไปในยุคหนึ่งสมัยหนึ่งจะมีสิ่งที่พูดได้ พูดไม่ได้ และสิ่งที่จะเป็นตัวกำหนดให้วาทกรรมเหล่านี้มีการเผยตัวหรือไม่เผยตัวคืออำนาจที่ดำรงอยู่ในยุคหนึ่ง ๆ

ในแนวคิดของฟูโกต์เรื่อง Genealogy* ฟูโกต์เน้นที่ปฏิบัติการของวาทกรรมต่าง ๆ และในแง่หนึ่ง ฟูโกต์พัฒนาแนวคิดที่ว่าด้วย “อำนาจ” ขึ้นมาแทนอำนาจที่ศึกษากันอยู่ทั่วไปในความรู้ทางสังคมศาสตร์ (Power and Knowledge, 1980) ถ้าหาก Archaeology คือการตีแผ่ว่า สัจจะ (truth) ทั้งหมดเป็นผลผลิตของวาทกรรมเท่าที่ระบบกฎเกณฑ์ของวาทกรรมเปิดโอกาสให้คิดและรับรู้ได้ Genealogy คือ การชี้ให้เห็นว่า สัจจะถูกผลิตและรักษาให้ดำรงสถานะเป็น สัจจะเพราะมีอำนาจบางอย่างถูกผลิตควบคู่กันในวาทกรรมนั้น ๆ ด้วย ซึ่งฟูโกต์เรียกว่า “ระบบแห่งสัจจะ” (Regime of Truth) (Rabinow, 1974 : 74) ฟูโกต์เองกล่าวด้วยว่า Archaeology เป็นวิธีศึกษาเพื่อวิเคราะห์วาทกรรมต่าง ๆ ออกมา แต่ Genealogy คือ วิธีการที่เปิดทางให้วาทกรรมย่อย ๆ ที่ถูกบดบังหรือครอบงำด้วยอำนาจของวาทกรรมที่เชื่อว่าเป็นสัจจะ สามารถมีบทบาทออกมาได้ โดยการแสดงให้เห็นว่าความเป็นสัจจะ แท้ที่จริงดำรงอยู่ได้ด้วยอำนาจ (Power and Knowledge, 1980 : 85) ธงชัย วินิจจะกุล อธิบายต่อไปว่า นอกจากความเป็นสัจจะจะดำรงอยู่ด้วยอำนาจแล้ว วงศาวิทยาายังชี้ให้เห็นว่าการเผยตัวของสิ่งใดก็ตามไม่สามารถอ้างประธานได้

การศึกษาวิเคราะห์การเผยตัวจึงหมายถึง การศึกษากระบวนการ ขั้นตอน และ ขณะต่าง ๆ ที่ Discourse ประกอบกับปัจจัยทางสังคมมาปะทะประสานจน “ผลิ” ออกมาเป็นสิ่งใหม่ วงศาวิทยาไม่แสสร้งว่าจะย้อนอดีตเพื่อฟื้นความต่อเนื่องไม่ขาดสายของอะไรบางอย่างในอดีตที่ยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน วงศาวิทยาจะชี้ให้เห็นปฏิบัติการณ์ ขณะต่าง ๆ ของการผันแปรจะชี้ให้เห็นความบกพร่อง ประเมินพลาด คำนวณผิด หรืออะไรก็ตามที่ให้งำเนิดเป็นสิ่งต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่และมีความหมายต่อเรา ในแง่นี้การเผยตัวของอะไรก็ตามจึงไม่ใช่ผลงานสร้างสรรค์หรือความรับผิดชอบของใครทั้งสิ้น ไม่มีใครอ้างความรุ่งโรจน์ได้ เพราะมันเป็นผลจากการปะทะประสาน สำหรับวงศาวิทยาจึงไม่มีองค์ประธานที่เป็นปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคนเป็นผู้ผลิตด้านประวัติศาสตร์ (ธงชัย วินิจจะกุล, 2534 : 43)

ความมุ่งหมายของฟูโกต์ในการนำเสนอวงศาวิทยาขึ้นมาก็คือเพื่อเปิดเผยให้เห็นระบบความรู้ต่าง ๆ ที่ปะทะประสานประกอบเข้าเป็นสิ่งที่หนึ่ง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเป็น

*Genealogy คือแนวคิดที่ว่า สรรพสิ่งไม่มีธาตุแท้หรือสาระแท้จริง เพราะเนื้อแท้หรือสาระของสรรพสิ่งมาจากการประกอบกันเข้าขององค์ประกอบต่าง ๆ หลากหลาย เช่นจะไม่ถือว่าลักษณะของสังคมมนุษย์ที่เห็นทุกวันนี้มีอะไรเป็นธาตุแท้ เป็นเอกลักษณ์ที่สืบย้อนไปถึงสมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์ ในขณะที่ส่วนอื่นเป็นส่วนเสริม ส่วนเสื่อมถอย แต่จะถือว่าคุณลักษณะต่าง ๆ มีคุณค่าพอ ๆ กัน ประกอบเป็นลักษณะของสังคมมนุษย์ที่เรารู้จัก ซึ่งเผยตัวการปัจจุบันแนวคิดของ Genealogy จะไม่พูดเรื่อง “กำเนิด” (origin) แต่จะเน้นเรื่องการเผยตัว (emergence) การเผยตัวหมายถึงภาวะที่พลังขององค์ประกอบด้านต่าง ๆ มาปะทะประสานกัน (Nietzsche Genealogy, History : 156)

มนุษย์ และแม้แต่ร่างกายของมนุษย์ซึ่งถูกอำพรางไว้ด้วยความเป็นตัวตนของมนุษย์และของสิ่งหนึ่ง ๆ ที่ดูราวกับมีเอกภาพ มีลักษณะเฉพาะหรือเป็นตัวของตัวเอง

วงศาวทยาจึงเป็นวิธีวิพากษ์สังคมและมนุษย์ ทำให้เราตื่นตระหนกและกระตุ้นการวิพากษ์วิจารณ์ เพราะวงศาวทยาปฏิเสธกำเนิดสิ่งที่จะที่ตายตัว ปฏิเสธความเชื่อในการพัฒนาหรือความก้าวหน้าใด ๆ ปฏิเสธธาตุแท้ จุดหมายปลายทาง ปฏิเสธความต่อเนื่องสิ้นสุดไม่ขาดสาย

จากหนังสือ *Discipline and Punish : Birth of the Prison* เป็นต้นมา พูโกต์แสดงทรรศนะว่า ความเป็นสัจจะของความรู้ใด ๆ มิได้เกิดจากคุณสมบัติเชิงญาณวิทยาใด ๆ อาทิ ระบบตรรกะ ทฤษฎี ข้อพิสูจน์ คำอธิบาย ของตัวองค์ความรู้นั้น ๆ แต่เกิดจากอำนาจที่มาคู่กับความรู้นั้น และอำนาจที่ความรู้นั้นผลิตขึ้นมา พูโกต์ยกตัวอย่างเรื่องการสร้างวินัยและการลงโทษซึ่งเป็นการแปรเปลี่ยนของความรู้และวาทกรรมในศตวรรษต่าง ๆ จากยุคคลาสสิกจนถึงกึ่งกลางศตวรรษที่ 19 อันเนื่องมาจากการปะทะประสานของวาทกรรม อาชญากรรมในสมัยคลาสสิก (ศตวรรษที่ 16) และวิธีการลงโทษแตกต่างจากศตวรรษต่อมา คุกซึ่งอยู่คู่กับอาชญากรรมเป็นแบบแผนในการสร้างวินัย ความต้องการสร้างวินัยนี้ทำให้ลักษณะคุกและวาทกรรมว่าด้วยอาชญากรรมเปลี่ยนแปลงไป คุกสำหรับศตวรรษที่ 19 เน้นการกักขังและช้อนอาชญากรจากโลกภายนอกน้อยกว่ายุคก่อนหน้า แต่จะใช้คุกสำหรับปรับปรุงวินัยของอาชญากร การลงโทษทางกายกลายเป็นการฝึกฝนควบคุมทางจิตวิญญาณ หรือชีวิตปกติของนักโทษจนกระทั่งความมีวินัยเป็นเป้าหมายในตัวมันเองทั้งในบ้าน โรงเรียน และโรงงาน

สิ่งที่ *Discipline and Punish* เน้น คือบทบาทของอำนาจ อำนาจที่ไม่ได้มาจากกลไกหรือชนชั้นผู้ปกครอง แต่เป็นอำนาจที่อยู่คู่กับการอ้างว่าเป็นแบบแผนอันถูกต้อง เป็นธรรมชาติหรือเป็นไปตามกฎเกณฑ์ทางชีวภาพ อำนาจนี้จึงสามารถทำให้เกิดการลงโทษ ฝึกฝน ดัดแปลงนิสัยผู้ที่ถูกกล่าวหาว่าเบี่ยงเบนต่อบุคคลในองค์กรหรือกลไกรัฐไม่ใช่แหล่งที่มาของอำนาจแต่เป็นผู้กระทำการโดยอ้างอิงอำนาจนี้ เป็นผู้ใช้ (exercise) อำนาจของความเป็นสัจจะ

เหตุใดจึงกล่าวว่าความรู้สัมพันธ์กับอำนาจในทรรศนะของพูโกต์ จากที่กล่าวมาตลอดจะเห็นว่า ภายในปริมณฑลทางสังคมมีวาทกรรมการจัดกระจายเต็มไปหมด ในงานชิ้นหลัง ๆ ของพูโกต์ยังยอมรับว่าภายในปริมณฑลทางสังคมมีปัจจัยอื่น ๆ นอกเหนือจากวาทกรรม อาทิ เจื่อนไซทางธรรมชาติ หรือวาทกรรมที่ฝังรากลึกจนกลายเป็นสถาบัน การปะทะประสานกันของวาทกรรมก่อเกิดเป็นวาทกรรมใหม่ ความรู้สึกใหม่ พฤติกรรมใหม่ กิจกรรมใหม่ แต่แท้ที่จริงแล้ว การดำรงอยู่ของวาทกรรมหนึ่ง ๆ ย่อมมีวาทกรรมอีกชุดหนึ่งที่แตกต่างกันเป็นคู่ตรงข้ามดำรงอยู่ด้วย เช่น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมีทั้งดีและเลว ความแตกต่างของวาทกรรมว่าด้วยเรื่องเดียวกัน แต่มีสาระต่างกันย่อมก่อให้เกิดการแย่งชิงปริมณฑลในสังคมให้ได้เหนือคู่แข่งของตน เช่น วาทกรรมที่ว่าสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นคนดี สามารถครองความเชื่อ

ของผู้คนไว้ได้ แสดงว่ามีอำนาจเหนือวาทกรรมที่เป็นคู่ต่อสู้ การใช้อำนาจจึงแฝงอยู่ที่ความแตกต่างและปรากฏตัวเสมอในการครอบงำปริณทลให้เหนือกว่าคู่ขัดแย้งเพราะต้องใช้อำนาจในการปราบวาทกรรมอื่นให้กลายเป็นความไม่จริง ไม่สมเหตุสมผลหรือผิดเพี้ยนจากปกติ เช่น วาทกรรมที่เด่นที่สุดในยุคนี้ หลัง 11 กันยายน 2001 อาจจะเป็นการใช้คำที่สหรัฐอเมริกาใช้คำว่า “ผู้ก่อการร้าย” กับโลกตะวันออกกลาง และกล่าวว่าจะต้องกำจัด “ผู้ก่อการร้าย” คือ 3 ชาติในโลกให้หมดสิ้นไปอันได้แก่ อิรัก เกาหลีเหนือ และลิเบีย หรือวาทกรรมเชิงวิทยาศาสตร์มีความถูกต้องชอบธรรมกว่าวาทกรรมเชิงไสยศาสตร์ จะเห็นว่าอำนาจแฝงตัวตลอดเวลาในความรู้ทั้งหลาย ฝ่ายใดชนะก็จะได้ครอบครองปริณทลที่ใช้อธิบายเหตุการณ์นั้น และใช้อำนาจเบียดคู่ต่อสู้ให้กลายเป็นไม่ชอบธรรม ไร้เหตุผล ไม่รู้เรื่อง ฯลฯ

สรุป พูโกต์ได้ให้แนวทางศึกษาอำนาจตามทรรศนะของเขา ซึ่งพอจะประมวลได้ดังนี้ (ธงชัย วินิจจะกุล, 2534)

หนึ่ง อย่ามุ่งศึกษาอำนาจที่เป็นระบบ มีสถาบันที่แน่ชัดรองรับ เช่น กฎหมาย อำนาจรัฐ แต่ให้สนใจอำนาจที่แผ่กระจายทุกหนทุกแห่ง กล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมทุกชนิดเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชีวิตปกติของมนุษย์เรา

สอง อย่ามุ่งศึกษาอำนาจจากมุมมองขององค์ประธาน (subject) แต่ให้สนใจอำนาจที่อยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ อย่าสนใจแต่เพียงต้นตอหรือเหตุที่มาของอำนาจ แต่ให้สนใจการกระทำและผลของอำนาจ อำนาจไม่จำเป็นต้องเกิดจากความจงใจหรือไตร่ตรองมาก่อน

สาม อำนาจไม่ใช่ปรากฏการณ์ที่เกิดจากฝ่ายหนึ่งครอบงำอีกฝ่ายหนึ่ง ไม่ว่าจะ เป็นกลุ่มหรือชนชั้น เราไม่อาจแยกแยะได้ว่าใครมีอำนาจมากกว่ากัน เพราะอำนาจอยู่กระจัดกระจายไปทั่วทุกขณะที่มีวาทกรรม

สี่ อย่าศึกษาอำนาจโดยมองหาศูนย์กลางของแหล่งอำนาจและดูอำนาจที่กระจายไปสู่ฐานของสังคม หรือมุ่งทำการผลิตซ้ำอำนาจต่าง ๆ ในสังคม ซึ่งเป็นการศึกษาอำนาจแบบจากบนลงล่าง (descending analysis of power) อย่างที่นิยมกระทำกัน แต่ต้องศึกษาอำนาจแบบจากล่างขึ้นบน (ascending analysis of power) ด้วยเช่นกัน นั่นคือสนใจความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ณ จุดหลาย ซึ่งอาจจะมีกลไกอำนาจของตนเอง (เช่น วิทยุชุมชนของชาวบ้าน) พูโกต์เรียกจุดนี้ว่าศึกษาแบบ Micro Physics of Power หรืออนุภาพเล็ก ๆ ของอำนาจซึ่งแผ่กระจายเต็มสังคมไปหมด

ห้า เมื่อมีอำนาจ อำนาจต้องพัฒนาตัวเองต่อไปด้วยการสร้างความรู้ขึ้นมารองรับอำนาจ ขึ้นมาอธิบายอำนาจนั้น ฟังดูเหมือนเป็นจิตสำนึกจอมปลอมหรืออุดมการณ์จอมปลอม (เช่น “30 บาท รักษาทุกโรค”) แต่พูโกต์จะสนใจในความรู้ที่เป็นความจำเป็นของการดำรงอยู่ของอำนาจ ซึ่งจะนำไปสู่ข้อที่หก

ทก อำนาจมิได้มีแต่ด้านลบ คือนำไปสู่การกดขี่ แต่อำนาจมีเชิงบวกด้วย เพราะอำนาจนำไปสู่การสร้างความรู้และวาทกรรมต่าง ๆ จนกลายเป็นอารยธรรมมนุษย์ (ฟูโกต์ อธิบายเรื่องนี้ละเอียดใน “Two Lectures” ใน *Power and Knowledge* 1980) ฟูโกต์ชี้ให้เห็นว่า ความรู้ที่พบว่า “ถูกต้อง” นั้นเป็นผลผลิตทางอำนาจเท่านั้น

1.3 ฟูโกต์และการวิเคราะห์วาทกรรม : การก่อตัวของวาทกรรม สหบท

ทฤษฎีของฟูโกต์เป็นประโยชน์อย่างมากในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวาทกรรมกับอำนาจ การใช้วาทกรรมในการสร้างประธานและความรู้ และหน้าที่ของวาทกรรมในความเปลี่ยนแปลงทางสังคม

งานวิจัยนี้ได้สำรวจงานของฟูโกต์ซึ่งได้เป็นต้นแบบของวาทกรรมวิเคราะห์ โดยได้กล่าวถึงงาน 2 ระยะ คือ

ระยะที่ 1 งานเกี่ยวกับ “โบราณคดี” (archaeological studies) ซึ่งส่งผลต่อแนวคิดด้านวาทกรรม ช่วงนี้เป็นช่วงปี 1972

ระยะที่ 2 งานเกี่ยวกับการศึกษา “วงศ์วานวิทยา” (genealogical work) ซึ่งทำให้สถานะของวาทกรรมของฟูโกต์เปลี่ยนไป ช่วงนี้เป็นช่วงปี 1979-1981)

ซึ่งทั้งสองช่วงนี้น่าจะได้นำมาบูรณาการและวิจัยได้พิเคราะห์ทฤษฎี TODA (textually oriented discourse analysis) ของศาสตราจารย์ นอร์แมน แฟร์คลาฟ เพื่อนำมาผนวกกับแนวคิดของฟูโกต์เพื่อทำกรอบวิเคราะห์วาทกรรมที่น่าจะใช้ได้ในสังคมไทย

ระยะที่ 1 งานเกี่ยวกับ “โบราณคดี” ของฟูโกต์ ในงานของฟูโกต์ในปี 1972 ในประเด็นแรกเขามองว่าวาทกรรมเป็นตัวก่อเกิดหรือสร้าง (constitute / construct) สังคมในหลายมิติ วาทกรรมสร้างสิ่งที่เราารู้ (objects of knowledge) สร้างผู้รู้หรือองค์ประธาน (social subjects) และอัตลักษณ์รูปแบบต่าง ๆ (forms of “self”) ความสัมพันธ์ทางสังคมและกรอบแนวคิดต่าง ๆ ในประเด็นที่สอง ความพึ่งพากันและกันของการใช้วาทกรรมในสังคมหรือสถาบันหนึ่งนั่นคือตัวบท (texts) มีเนื้อหาเกี่ยวโยงพาดพิงหยาบยกระและเปลี่ยนแปลงตัวบทร่วมสมัยและที่มีมาก่อนในประวัติศาสตร์ ซึ่งเราเรียกกันว่า สหบท (intertextuality) และวาทกรรมที่เกิดขึ้นก็เป็นวาทกรรมที่บูรณาการมาจากชุดอื่น ๆ และมีความสัมพันธ์กับชุดอื่น ๆ

ในงาน “โบราณคดี” ของฟูโกต์ เขามองวาทกรรมวิเคราะห์ว่าเป็นการวิเคราะห์ข้อความ (statements) ความหมายของข้อความนี้ฟูโกต์อธิบายว่า (Foucault, 1972 : 107-8) หมายถึง การวิเคราะห์การกระทำของถ้อยคำ (verbal performances) นอกจากนี้ยังหมายถึง การวิเคราะห์ข้อความหลัก (propositions) การวิเคราะห์ไวยากรณ์ของประโยคและการวิเคราะห์ทางด้านจิตวิทยาและปริบท สิ่งที่เห็นได้ชัดคือ วาทกรรมวิเคราะห์ของฟูโกต์เป็นคนละอย่างกับการวิเคราะห์สภาพสังคม วาทกรรมวิเคราะห์ของฟูโกต์คือการดูระบบของกฎเกณฑ์ ซึ่งทำให้วาทกรรมชุดหนึ่งและไม่ใช้ชุดอื่นเกิดขึ้นได้ในเวลา สถานที่และสถาบันที่เฉพาะ

การฟอร์มหรือก่อรูปของวาทกรรม (discursive formation) หรือ DF ประกอบด้วย กฎเกณฑ์ของชุดของข้อความต่าง ๆ ซึ่งกฎเกณฑ์เหล่านี้ได้แก่ กฎเกณฑ์ของการฟอร์มตัวของสิ่ง ที่ต้องรู้/ความรู้กฎเกณฑ์ของวิธีการแสดงออกและจุดยืนของประธาน กฎเกณฑ์ของการฟอร์ม ตัวของแนวคิด (Foucault, 1972 : 31-9) กฎเกณฑ์ของการฟอร์มตัวเหล่านี้ถูกสร้างโดยการ รวมองค์ประกอบทั้งที่เป็นวาทกรรมและไม่ใช่วาทกรรมเข้าด้วยกันและการสื่อสารสิ่งเหล่านี้ ออกมาทำให้วาทกรรมเป็นการปฏิบัติทางสังคม

1. การฟอร์มตัวของสิ่งที่ต้องรู้ (The formation of objects) ความรู้นี้รวมทุก อย่างทั้งด้านวิชาการและโดยนัยยะ สามารถรวมถึงสิ่งที่ต้องรู้ในชีวิตประจำวัน (ฟูโกต์ยกตัว อย่างความบ้าซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องรู้ในวิชาจิตวิทยาบำบัด ซึ่งพัฒนามาตั้งแต่คริสต์วรรษที่ 19 ดังได้ กล่าวแล้ว) ตัวอย่างในสมัยปัจจุบันคือการก่อรูปของ “ชาติ” หรือ “ชาติพันธุ์” โดยผ่านทางวาท กรรมการเมืองและวาทกรรมของสื่อ ฟูโกต์อธิบายว่า “ความเจ็บป่วยทางจิตถูกสร้างขึ้นโดยชุด ของข้อความซึ่งตั้งชื่อให้มัน แบ่งแยกชนิดของมัน บรรยายมัน อธิบายมัน.....” (Foucault, 1972 : 32) ยิ่งไปกว่านั้นความบ้าไม่ใช่ความรู้ที่หยุดนิ่ง แต่เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ระหว่างวาทกรรมชุดต่าง ๆ และภายในตัววาทกรรมเองด้วย สิ่งที่ยังเป็นนัยยะสำคัญของแนว คิดนี้ต่อวาทกรรมวิเคราะห์คือ การมองว่าวาทกรรมเป็นการสร้างเป็นสิ่งที่ผลิต เปลี่ยนแปลง และผลิตซ้ำซึ่งความรู้ (และตัวผู้รู้ด้วย ซึ่งเราจะได้อีกต่อไป) ของชีวิตในสังคม ซึ่งสามารถสรุป ได้ว่า วาทกรรมเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กับความจริง และภาษาเป็นตัวสร้างความหมายให้ ความจริง ฟูโกต์กล่าวว่า “the unity of a discourse is based not so much on the permanence and uniqueness of an object as on the space in which various objects emerge and are continuously transformed” (Foucault, 1972 : 32) คำว่า space ในที่นี้ หมายถึงปริมาตรซึ่งเราพบมาแล้วว่า ฟูโกต์ใช้ในความหมายว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบัน ต่าง ๆ ระหว่างกระบวนการเศรษฐกิจและสังคม แบบแผนของพฤติกรรม ระบบของพัสดุสถาน เทคนิค ชนิดของการแบ่งหมวดหมู่ และลักษณะของการบรรยายสิ่งต่าง ๆ ซึ่งสิ่งที่ถูกรู้ได้เปลี่ยน ตลอดเวลา (Foucault, 1972 : 45) เราอาจสรุปได้ว่าแนวคิดเรื่องสหบท (intertextuality) หรือความสัมพันธ์ของวาทกรรมชุดย่อยในชุดใหญ่ (inter discursive relations) น่าจะมีบทบาท อย่างยิ่งในการทำวาทกรรมวิเคราะห์ เพราะแนวคิดดังกล่าวทำให้เราสำรวจตรวจตราโครงสร้าง

แนวคิดเรื่องสหบทนี้มีตัวอย่างที่ชัดเจนในการ์ตูน ชัย ราชวัตร ในไทยรัฐ ฉบับวันที่ 15 เมษายน 2546 เมื่อชัย ราชวัตรเสนอภาพการ์ตูน 2 ช่อง ช่องแรกเป็นรูปรถต.เฉลิม อยู่บำรุง กับ ดวงเฉลิม อยู่บำรุง พร้อมคำบรรยายว่า “พ่อวังเดินช่วยเหลือลูก” การ์ตูนช่องที่ 2 เป็น รูปรัฐมนตรีสนธยา คุณปลื้ม และ กำนันเป๊าะ สมชาย คุณปลื้ม พร้อมคำบรรยายว่า “ลูกวัง เดินช่วยเหลือพ่อ” ทั้งสองภาพนี้มีวาทกรรมย่อยซ้อนเร้นอยู่มากมายและละัวสัมพันธ์กับวาทกรรม ชุดใหม่ซึ่งแสดงออกในงานของ ชัย ราชวัตร นับเป็นตัวอย่างของสหบทได้

ของการฟอร์มตัวของวาทกรรมควบคู่ไปกับวาทกรรมชนิดอื่น ๆ และความสัมพันธ์ของวาทกรรมเหล่านี้ภายในสถาบันและสังคม ซึ่งฟูโกต์เรียกว่า ระเบียบของวาทกรรม (orders of discourse)* (Foucault, 1992 : 43)

2. การฟอร์มตัวของวิธีการแสดงออก(the formation of enunciate modalities) แนวคิดของฟูโกต์ในเรื่องนี้คือ คนที่ผลิตข้อความออกมาไม่ใช่คนที่อยู่นอกวาทกรรมเป็นอิสระจากวาทกรรม วาทกรรมเป็นตัวกำหนดจุดยืนผู้เป็นประธานและตัวผู้ที่ประธานสื่อสารด้วย คำว่าวิธีการแสดงออกนี้ (enunciate modalities) หมายถึงชนิดต่าง ๆ ของกิจกรรมทางวาทกรรม อาทิ บรรยาย สร้างสมมติฐาน กำหนดกฎเกณฑ์ สอน ฯลฯ ซึ่งแต่ละกิจกรรมจะมีความสัมพันธ์ระหว่างวาทกรรมกับตัวประธาน ฟูโกต์บรรยายว่า

If, in clinical discourse, the doctor is in turn the sovereign direct questioner, the observing eye, the touching finger, the organ that deciphers signs, the poetic of which previously formulated descriptions are integrated, the laboratory technician, it is because a whole group of relations is involved... Between and number of distinct elements, some of which concerned the status of doctors, others the institutional and technical site (hospital, laboratory, private practice, etc.) from which they spoke, others their position as subjects perceiving, observing, describing, teaching, etc. (Foucault, 1972 : 53)

สิ่งที่ฟูโกต์บรรยายนี้มีความสำคัญยิ่ง ฟูโกต์กำลังชี้แนะว่า วิธีการแสดงออกที่หลากหลายและกิจกรรมต่าง ๆ ของหมอแสดงให้เห็นถึงความกระจัดกระจาย/ความไม่เป็นหนึ่งเดียวขององค์ประธาน (dispersion/fragmentation) กล่าวอีกนัยหนึ่ง หมอคนหนึ่งถูกสร้างขึ้นโดยการรวมกัน (configuration) ของวิธีการแสดง (enunciate modality) ซึ่งถูกกำหนดโดยกฎเกณฑ์ของวาทกรรมทางการแพทย์ ตัวอย่างง่าย ๆ อีกตัวอย่างคือ ผู้เป็นแพทย์สามารถให้คนไข้เปลี่ยนผ้า

* ระเบียบของวาทกรรมไม่มีการนิยามไว้ชัดเจน แต่ผู้วิจัยสรุปความได้ว่าหมายถึง (ก) ชนิดต่าง ๆ ของวาทกรรม (mixed genres) เช่น chat show ในโทรทัศน์อาจมองได้ว่าเป็นทั้งรูปแบบ conversation และ entertainment-performance (ข) การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างวาทกรรม (โครงสร้างของภาวะความเป็นใหญ่) เช่น บทสนทนาระหว่างอาจารย์-ศิษย์ก่อนและหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม แสดงว่าอำนาจย้ายที่ได้ นักศึกษามีบทบาทมากขึ้น อาจารย์ “ฟัง” นักศึกษามากขึ้น อำนาจไปสู่ความสมมาตรมากขึ้น (symmetry)

ได้ ในขณะที่ประชาชนอื่นทำไม่ได้ นี่คือกฎเกณฑ์ของวาทกรรมทางการแพทย์ งานของฟูโกต์ เป็นประโยชน์มากในการลดความสำคัญขององค์ประธาน และทรรศนะที่สำคัญของเขาคือองค์ประธานนี้ถูกสร้าง ถูกผลิตซ้ำ และถูกทำให้เปลี่ยนแปลงโดยผ่านปฏิบัติการทางสังคมและองค์ประธานเป็นส่วนประกอบที่แยกย่อย (fragmented) ไม่ใช่หนึ่งเดียว

3. การฟอร์มตัวของแนวคิด (The formation of concepts) คำว่า “แนวคิด” หรือ concepts นี้ ฟูโกต์หมายถึงประเภทหรือชนิดที่ศาสตร์ ๆ หนึ่งใช้ในการจัดระเบียบเรียงความหมาย เช่น ประธาน ส่วนแสดง นาม กริยา ในการสร้างวาทกรรมจะมีกลุ่มข้อความ (field of statements) เช่น ในตัวบทหนึ่ง ๆ เราจะผนวกข้อความไว้ด้วยกันอย่างไร เช่น ด้วยการบรรยาย การสรุปแบบนिरนัย การนิยาม เช่นนี้เรียกว่าความเกี่ยวโยงภายในตัวบท (intratextual) คือ การผนวกรวมกันของข้อความต่าง ๆ ในตัวบทหนึ่ง ๆ มีอีกสิ่งหนึ่งเรียกว่า สหบท (interdiscourse / intertextuality) ซึ่งสามารถแยกแยะได้ว่า แต่ละข้อความอยู่ในประเภทของ “ความเป็นจริง” (presence) ประเภทของความ “สอดคล้องต้องกัน” (concomitance) และประเภทของ “ความทรงจำ” (memory) ประเภทของความเป็นจริงคือข้อความที่ฟอร์มตัวในที่แห่งหนึ่งแห่งใดและนำมาใช้ในวาทกรรมและยอมรับกันว่าเป็นข้อความที่เป็นจริง มีการบรรยายที่ถูกต้อง การอ้างเหตุผลมีหลักฐานดี มีสมมติฐานที่จำเป็นถูกต้อง สิ่งที่น่ามาวิพากษ์ อภิปราย ตัดสิน ตัดออกหรือผนวกเข้าล้วนมีคุณภาพ ประเภทของความสอดคล้องต้องกัน คือข้อความจากการฟอร์มตัวของวาทกรรมชนิดต่าง ๆ และเกี่ยวข้องมีความสัมพันธ์ระหว่างวาทกรรมด้วยกัน ประเภทของความทรงจำ คือ ข้อความที่ไม่ได้รับการยอมรับหรือโต้แย้งอีกต่อไป ซึ่งเรื่องราวของต้นกำเนิด การเปลี่ยนแปลง ความต่อเนื่องและการขาดตอนทางประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่ไม่อาจรื้อฟื้นก่อสร้างขึ้นมาได้อีก ฟูโกต์สรุปว่าไม่มีข้อความใดเลยที่ไม่ได้เกี่ยวเนื่องหรือก่อให้เกิดข้อความอื่น (“there can be no statement that in one way or another does not reactualize others”) (Foucault, 1972 : 98) แนวคิดของฟูโกต์เกี่ยวข้องกับสหบท (intertextuality) ซึ่งหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวบท (interdiscursivity) หรือความสัมพันธ์ระหว่างวาทกรรมหรือชนิดต่าง ๆ ของวาทกรรม ฟูโกต์บอกว่าไม่สามารถใช้คำว่าบริบท (context) อย่างที่ชอบใช้กัน บริบทจะแตกต่างกันตามการฟอร์มตัวของวาทกรรม (discursive formation) ต่าง ๆ ชนิดกันไป เช่น อัตลักษณ์ของผู้พูด เช่น เพศ ชาติพันธุ์ หรืออายุจะส่งผลต่อรูปแบบความหมายในบทสนทนาแต่ก็อบไว้ความหมายในการประชุมทางชีววิทยา เป็นต้น ฉะนั้น จะเห็นได้ว่าเราไม่สามารถวิเคราะห์บริบทได้แบบ context-text-meaning relationship แบบที่ภาษาศาสตร์เชิงสังคมหรือวาทกรรมใช้งาน (Pragmatics) กระทำกัน แต่ต้องถอยหลังหนึ่งก้าวและขุดลึกลงไปดูการฟอร์มตัวของวาทกรรมและการแสดงออกในระเบียบวาทกรรม (orders of discourse)

1.4 ฟูโกต์กับความจริงในวาทกรรม

เกี่ยวกับความจริง (truth) นี้ พูโกต์มีจุดยืนว่าโดยเหตุที่ความรู้เป็นสิ่งคู่กับอำนาจ นั่นคืออำนาจทำให้ความเชื่อในยุคหนึ่ง ๆ กลายเป็นความรู้ชุดหนึ่ง ๆ ขึ้นมา ความรู้นี้ไม่ใช่ความรู้ในแง่ญาณวิทยา (epistemology) แต่เป็นความรู้ที่ถูกทำให้เป็นจริงในยุคหนึ่ง ๆ ฉะนั้นความรู้เป็นความจริงได้ก็เชื่อมโยงกับอำนาจและอุดมการณ์ในยุคสมัยนั้น ๆ กล่าวคืออำนาจทำให้ชุดของความรู้ในยุคหนึ่ง ๆ กลายเป็น “ความจริง” ขึ้นมา พูโกต์ถือว่าไม่เคยมีความสัมพันธ์ที่สมบูรณ์ระหว่างสัญลักษณ์และสิ่งที่มันอ้างไปถึง (referent) และโดยเหตุที่ศาสตร์เกี่ยวกับมนุษย์ไม่สามารถสืบอ้างไปถึงต้นตอว่าเป็นเหตุเป็นผลเสมอไป (nonrational origins) ฉะนั้น “ความจริง” จึงขึ้นอยู่กับวาทกรรม ทั้งความจริงและวาทกรรมเป็นสิ่งสัมพันธ์ (relative) กัน จะไม่มีข้อความใดที่เป็นจริงอยู่ได้ในทุก ๆ วาทกรรม และจะไม่มีข้อความใดเลยที่กล่าวได้ว่าเป็นจริงสำหรับทุก ๆ วาทกรรม (There cannot be any statements which are true in all discourses, nor can there be any statements which are true for all discourses Condit, Lucautes, and Caudill, 1997) ประโยคแรกหมายความว่า ในวาทกรรมหลากหลายชุด ชุดหนึ่ง ๆ ประกอบด้วยข้อความที่หลาย ๆ ข้อความ ข้อความนี้อาจจะจริงสำหรับวาทกรรมชุดนี้ แต่อาจจะไม่จริงสำหรับวาทกรรมชุดอื่น ๆ เช่น ข้อความที่ว่า “ระบอบการค้ำเสีที่ดีที่สุดในโลก” อาจจริงสำหรับวาทกรรมในประเทศ ก แต่ไม่จริงสำหรับวาทกรรมในประเทศ ข ประโยคที่สองหมายความว่า จะไม่มีข้อความใดเลยซึ่งถือว่าเป็นจริงสำหรับวาทกรรมทั้งหมดข้ามยุคข้ามสมัย ถ้าพูโกต์ศึกษาประวัติศาสตร์แบบโบราณคดีและวงศาวทยา พูโกต์จะไม่เห็นความต่อเนื่องของประวัติศาสตร์ เขาจะศึกษาวาทกรรมในยุคหนึ่ง ๆ ซึ่งบางอย่างพูดได้ บางอย่างพูดไม่ได้ ความรู้ ความจริงสำหรับยุคหนึ่งจะเป็นอย่างหนึ่ง ในขณะที่ในยุคอื่น ๆ ก็จะเป็นความรู้ความจริงอีกชุดหนึ่ง

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร (2540 : 28) กล่าวว่า พูโกต์มิได้สนใจกับอัตลักษณ์หรือตัวตนของสิ่งที่ศึกษา แต่สนใจวาทกรรมที่สร้างอัตลักษณ์เรื่องตัวตน สนใจศึกษากฎเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนดสร้าง “ความจริง” หรือพูดถึงความจริง ความจริงมิใช่ข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ แต่คือกฎเกณฑ์ชุดหนึ่งที่กำกับว่าอะไรจริง/ไม่จริง พูโกต์กล่าวว่า “ความจริง” จะต้องถูกเข้าใจในฐานะที่เป็นระบบของกฎเกณฑ์ กระบวนการแบบหนึ่งที่ทำหน้าที่ผลิต กำกับ แจกจ่าย เผยแพร่ และกำหนดการทำงานของบรรดาถ้อยแถลงต่าง ๆ” (Foucault, 1972 : 133) สิ่งที่บ่งเป็นนัยยะในความคิดเรื่องสัจจะแห่งวาทกรรมของพูโกต์คือ เขาไม่ได้เน้นสัจจะในแง่ของจริยธรรมในการสื่อสาร

1.5 ชนิดของวาทกรรมที่พูโกต์สนใจ

ชนิดของวาทกรรมที่พูโกต์ให้ความสนใจเป็นพิเศษคือ วาทกรรมในจิตบำบัด เศรษฐศาสตร์การเมือง และประวัติศาสตร์ธรรมชาติ เขาศึกษาปฏิสัมพันธ์ใหญ่แบบเฉพาะโดย

ศึกษาคู่สื่อสารที่มีลักษณะเฉพาะ เช่น การให้คำปรึกษาในผู้สัมภาษณ์และผู้ถูกสัมภาษณ์ ซึ่งแนวคิดของฟูโกต์นี้มีการประยุกต์ใช้ในการแพทย์ สังคมวิทยา การสัมภาษณ์งานและการสัมภาษณ์ในสื่อมวลชน (Kress, 1988)

สิ่งที่ฟูโกต์ได้ทำประโยชน์ให้แก่การศึกษาวาทกรรมคือชนิดของวาทกรรม ซึ่งสอดคล้องกับองค์การทางสังคมสมัยใหม่และค่านิยมวัฒนธรรม โดยเฉพาะชนิดที่เด่นที่สุดคือ การสัมภาษณ์และการให้คำปรึกษา ซึ่งกลายเป็น genre ที่ข้ามอาณาเขต ข้ามสถาบันใช้กันในการบำบัด การศึกษาการจ้างงาน การให้คำปรึกษา การสัมภาษณ์และการให้คำปรึกษาเป็นตัวแทนที่แสดงให้เห็นถึงการทำให้คนให้เป็นวัตถุสิ่งของ (objectifying) และการทำให้คนให้เป็นประธาน ซึ่งการทำให้คนให้เป็นวัตถุสิ่งของตรงกับเทคนิคการตรวจสอบ (examination) และการทำให้คนให้เป็นประธานตรงกับเทคนิคการสารภาพ (confession) ซึ่งเสนอโดยฟูโกต์*

กล่าวโดยสรุป สิ่งที่ฟูโกต์ได้ทำประโยชน์ให้แก่วาทกรรมในงานวงศาวทาคือ

1. อำนาจมีพลังทางวาทกรรม ปฏิบัติและเทคนิคของการตรวจสอบและการสารภาพเป็นเรื่องราวของวาทกรรม (นั่นคือ ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดในสองกระบวนการเป็นเรื่องราวของวาทกรรม)
2. วาทกรรมมีลักษณะเป็นการเมือง การต่อสู้เพื่ออำนาจเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในวาทกรรมและเหนือวาทกรรม
3. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีลักษณะเป็นวาทกรรม การเปลี่ยนแปลงปฏิบัติการทางวาทกรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญในการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

จุดอ่อนของแนวคิดของฟูโกต์คือ อำนาจและแรงต้าน การต่อสู้และการเปลี่ยนแปลง ฟูโกต์มองว่า คนที่ถูกกดขี่จะไม่สู้กลับซึ่งเท่ากับสัมพันธ์ภาพไม่สมดุล ซึ่ง Gramsci และ

*ฟูโกต์อธิบายว่า เทคนิคของอำนาจจะผ่านการใช้สองทางคือ ทางวินัย (discipline) โดยผ่านทาง การตรวจสอบ (examination) และทางการสารภาพ (confession) ฟูโกต์อธิบายโดยยกกรณีของการตรวจสอบทางการแพทย์อธิบายแล้ว ซึ่งทำให้ปัจเจกกลายเป็นเอกสารซึ่งก็คือบันทึกทางการแพทย์ ผลคือทำให้คน ๆ หนึ่งกลายเป็นวัตถุ ซึ่งบรรยายได้วิเคราะห์ได้และการใช้บันทึกเหล่านั้นทำข้อสรุปเกี่ยวกับประชากร บังเจกกลายเป็น "กรณีศึกษา" เป็นวัตถุแห่งความรู้ โดยนัยยะกลับกัน การสารภาพก็เป็นเทคนิคที่ทำให้คนเป็นองค์ประธาน ในขณะที่คนสารภาพเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางความรัก ความสัมพันธ์ในครอบครัว การแพทย์ การศึกษา เขาพยายามต่อต้านเพื่อที่จะปลดปล่อยตัวเองออกจากอำนาจที่จะทำให้เขาเป็นวัตถุ อยู่ในรูปของผู้ถูกกระทำ การสารภาพทำให้ผู้สารภาพได้รับการไถ่โทษ ล้างบาป มีสภาพเป็นประธาน แท้จริงแล้วการสารภาพทำให้มนุษย์เข้าไปอยู่ในขอบเขตของอำนาจ

Hall จะเขียนได้ดีกว่าในเรื่องนี้ (Gramsci 1970 ; Hall 1988) ทั้งสองคนคือกรัมซีและฮอลล์ จะมองว่าความสับสนอลหม่านที่มาจากปัญหาชนชั้นจะนำไปสู่การต่อสู้ที่ไม่หยุดหย่อน ในขณะที่ฟูโกต์ จะไม่พูดถึงแนวทางการปฏิบัติและกลไกที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง(ดูภาคผนวก)

1.6 ฟูโกต์กับแนวคิดเรื่องอัตลักษณ์

การศึกษาเรื่องอัตลักษณ์ตามแบบชนบ (traditional) คือการศึกษาอาทิแบบ แนวชีววิทยา (เพศ, เชื้อชาติ, เผ่าพันธุ์) แนวภูมิศาสตร์ (ถิ่นพำนัก) การเมือง (พรรคสังกัด ฯลฯ) สังคมและวัฒนธรรม (ชั้นวรรณะ) ความรู้สึกสมานฉันท์ภายในกลุ่ม เศรษฐกิจ (สถานะทางเศรษฐกิจ) การศึกษาเช่นนี้เป็นการศึกษาตามทฤษฎีอัตตสาระ (essentialism) นั่นคือเชื่อว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมมีอัตลักษณ์ติดตัวมา และ “เราเป็นเราเพราะความแตกต่างของคนอื่นจากเรา” ความแตกต่างก่อให้เกิดอัตลักษณ์เฉพาะตัว” Hall ให้คำนิยามว่า อัตลักษณ์ต้องเป็นกระบวนการแบบเหรียญสองด้าน ด้านหนึ่งคือเรารู้สึกว่าเราเป็นเรา (self-ascription) และอีกด้านหนึ่งคนอื่นก็ต้องรู้สึกว่าเป็นเราด้วย (ascription by other) หลังจากนั้นแล้วเราก็ต้องศึกษาว่ากระบวนการก่อตัวของอัตลักษณ์เป็นอย่างไร เน้นแนวคิดที่อัตลักษณ์เป็นสิ่งลื่นไหล (fluid) คือเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา อันเป็นผลจากการที่มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น บาร์คเกอร์ กล่าวว่า อัตลักษณ์ไม่ใช่สิ่งที่ติดตัวมากับธรรมชาติ แนวคิดเช่นนี้เรียกว่า anti-essentialism เขากล่าวว่า อัตลักษณ์เป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นมาจากสังคม (socially constructed) กล่าวอีกนัยหนึ่งอัตลักษณ์เกิดจากการที่เราสัมผัสปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น (Hall, 1990) เช่น เรารู้ว่าอัตลักษณ์ของเราในฐานะหญิงไทยทำงานในโรงงานจะเป็นอย่างไร หรือถ้าพูดในภาษาอัลทูแซร์ (Althusser) ก็จะต้องพูดว่า อัตลักษณ์ (อัลทูแซร์ ใช้คำว่า subjectivity) เกิดจากบรรดาสถาบันหรือตัวแทนสถาบัน “เรียก” (interpellate) เราว่าอย่างไร เช่น พนักงานเสิร์ฟอาหารชายในกรุงเทพฯ (ซึ่งมักมีภูมิลำเนาจากต่างจังหวัด) มักจะถูกเรียกว่า “น้อง” “หนุ่ม” “พระเอก” ถ้าเรียกว่า “บ๊อย” อาจจะไม่ถูกหูผู้ฟังนัก

เราทราบมาแล้วในตอนต้นของบทที่ 3 ว่า ฟูโกต์ไม่เห็นในตัวประธาน ปฏิบัติการทางวาทกรรมและปฏิบัติการทางสังคมก่อเกิดหรือสถาปนา (constitute) องค์ประธาน แต่องค์ประธานหรือมนุษย์ผู้ใช้วาทกรรมไม่ได้เป็นตัวฟอร์มสังคม เมื่อเป็นเช่นนี้จุดยืนของฟูโกต์ในเรื่องอัตลักษณ์ (identity) ของปัจเจกจึงเป็นการดึงข้อสรุปจากข้อเขียนของฟูโกต์ซึ่งไม่เคยเอ่ยชัดเจนในเรื่องนี้

ในงาน Archaeology ของฟูโกต์ เขาเน้นย้ำว่าประธานถูกสร้าง/ผลิตโดยเป็น “ผล” จากวาทกรรม โดยใช้วิธีการต่อรูปที่เฉพาะเจาะจง ไม่มีความเป็นอยู่ ไม่มีสภาวะต่อเนื่องหรืออัตลักษณ์จากสถานะหนึ่งไปยังอีกสถานะหนึ่ง วาทกรรมเป็นตัวสร้างสถานะของประธาน (subject positions) โดยใช้กฎแห่งการก่อรูปและกลยุทธการใช้สำนวนภาษาต่าง ๆ (rules of formation

and modalities of enunciation) จุดยืนเหล่านี้พบในงาน Madness and Civilization, The Birth of the Clinic, The Order of Things และ The Archaeology of Knowledge

ฟูโกต์อธิบายว่า งานของวงศาวิชยา (Genealogy) “คือ การเปิดเผยร่างกายมนุษย์ ซึ่งมีร่องรอยแห่งประวัติศาสตร์และกระบวนการทำลายร่างกายนั้นโดยประวัติศาสตร์” (Foucault, 1972 : 63) ในงานวงศาวิชยานั้น ถือได้ว่าฟูโกต์ได้ “รื้อ” (deconstruct) ร่างกาย ซึ่งเป็นที่ซ่อนของมนุษย์ (“Man”) และได้ผลิตซ้ำ (“reconstruction”) ในแง่ของการผลิตผ่านประวัติศาสตร์ผ่านวงศาวิชยา ผ่านวาทกรรมที่เรียกว่า historical, genealogical and discursive formations. ร่างกายมีการสร้าง ตกแต่ง และแปรเปลี่ยนด้วยกรรมวิธีของปฏิบัติการทางวาทกรรม จากงานของวงศาวิชยา เราพอตั้งข้อสรุปได้ว่า ฟูโกต์มีแนวคิดด้าน Constructivism นั้นคือร่างกายนั้นแปรรูปได้ไม่รู้จักจบสิ้น แปรเปลี่ยนเข้ากับสถานการณ์ตลอดเวลา กล่าวอีกนัยหนึ่ง ฟูโกต์กำลังบอกว่า ไม่มีอะไรในตัวมนุษย์แม้แต่ร่างกายของเขาเองที่จะคงอยู่พอที่จะถือได้ว่าเป็นรากฐานของการตระหนักรู้ตัวเอง (self-recognition) หรือแม้แต่จะเข้าใจคนอื่น*

กล่าวได้ว่า ในเรื่องอัตลักษณ์ ฟูโกต์ไปไกลที่สุดในงานเขียน (ซึ่งเขียนไม่เสร็จก่อนเขาสิ้นชีวิต) ชื่อว่า History of Sexuality (The Use of Pleasure 1987) ; The Care of the Self, 1988 ; “The Perversions”) ซึ่งเขาได้บ่งเป็นนัยยะว่า กฎหมายรวมทั้งกฎเกณฑ์ทั้งหลายนั้นไม่เพียงพอที่จะทำหน้าที่อบรมสั่งสอนเทศนา จัดระเบียบวินัย แต่จะต้องมีการผลิตปฏิบัติการตอบสนอง (จากความสามารถจากกลไกของผู้เป็นประธานด้วย) ในบทนำของ The Use of Pleasure ฟูโกต์เขียนว่า

จะพูดถึงแนวปฏิบัติทั้งหลาย ซึ่งจะนำไปสู่ความสนใจในตัวเอง เพื่อที่แต่ละปัจเจกจะได้บรรยาย ตระหนักและยอมรับว่าตนเองคือประธานที่มีความอยาก (subjects of desire) นำตนเองให้มาประสานกับตนเองเพื่อจะได้ค้นพบในความกระหายใคร่อยากนั้น ความจริงของการมีตัวตน ไม่ว่าจะเกิดโดยธรรมชาติหรือถูกทำให้เกิดก็ตาม กล่าวอย่าง

* ถ้าเราหันกลับไปดูจุดยืนของฟูโกต์ตั้งแต่แรกจะเห็นว่า ข้อยืนยันของฟูโกต์ที่ว่าสถานะของประธานนั้นเป็นเพียงผลผลิตของปฏิบัติการทางวาทกรรม เป็นข้อยืนยันที่สม่าเสมอ คงเส้นคงวา เหตุใดผู้วิจัยจึงกล่าวเช่นนี้ เพราะฟูโกต์ได้แถลงว่า วาทกรรมเป็นเรื่องที่มีสหบทเป็นชุดของความรู้ ความเชื่อ ความจริง คำนิยาม ปทัสถาน ทักษะคติ ที่มีการกล่าวมาแล้วหลายยุคหลายสมัยจนหาตัวประธานไม่ได้ เราทราบแต่เพียงว่า ในยุคหนึ่งสมัยหนึ่ง สิ่งใดพูดได้ สิ่งใดพูดไม่ได้เท่านั้น

สรุป ด้วยวงศาวินิจฉัยเช่นนี้ เราจะสำรวจว่าแต่ละปัจเจกถูกชักนำให้ปฏิบัติการต่อตนเองและต่อผู้อื่น ตามนัยยะแห่งการถอดความ ความอยากนี้อย่างไร (1987 : 5)**

Stuart Hall นักวาทกรรมศึกษาแห่งอังกฤษ (Hall, 1996) สรุปว่า แม้ฟูโกต์จะมีจุดยืนเกี่ยวกับประธานในลักษณะที่ยอมรับเรื่องความอยาก ความต้องการ แต่ฟูโกต์จะไม่ใช้คำว่า อัตลักษณ์ หรือ identity (Hall, 1996 : 13) Hall มีความเห็นว่า ในตอนปลายของชีวิต เมื่องานเขียนของฟูโกต์เข้มข้นขึ้น ฟูโกต์ก็หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะยอมรับจากความคิดของเขาเองว่า โดยเหตุที่ประธานไม่ได้เป็นศูนย์กลาง (the decentering of the subject) ไม่ได้หมายถึง การทำลายตัวประธาน และโดยเหตุที่การเป็นศูนย์กลางของปฏิบัติการทางวาทกรรมจะเป็นไปไม่ได้หากปราศจากการสถาปนาตัวประธาน งานของทฤษฎีทั้งหลายจะสัมฤทธิ์ผลไปไม่ได้เลย ถ้าไม่เติมส่วนของกฎเกณฑ์ทางด้านวาทกรรมและด้านระเบียบวินัย โดยการเอ่ยถึงการสถาปนาตัวตนของประธาน (Hall, 1996 : 13) ณ จุดนี้ผู้วิจัยเห็นว่า ลักษณะของประธานที่ฟูโกต์เอ่ยถึงยังคงห่างไกลกับ ความหมายของคำว่า “อัตลักษณ์” ที่นักคิดคนอื่นได้ใช้กันอยู่ ฟูโกต์จะแตะส่วนตัวตนของประธานก็ต่อเมื่อพูดถึงความปรารถนาทางเพศเท่านั้น โดยทั่วไปแล้วฟูโกต์จะให้บทบาทของประธานเป็นเพียงผลผลิตของปฏิบัติการทางวาทกรรมเท่านั้น ดังที่เราได้ดูกันมาในตอนต้น ๗

เมื่อรายงานการวิจัยฉบับนี้พูดถึง “วาทกรรมกับอัตลักษณ์” ในภาคต่อไป จะได้พูดถึงคำโต้แย้งของแฟร์คลาฟที่มีต่อฟูโกต์และข้อเสนอของแฟร์คลาฟเพื่อสร้างกรอบวิเคราะห์วาทกรรม ซึ่งผู้วิจัยจะได้สังเคราะห์เพื่อนำมาประยุกต์กับปริบทไทย

ในการผนวกแนวคิดของนอร์แมน แฟร์คลาฟในช่วงต่อไปของงานวิจัย แฟร์คลาฟจะไม่เห็นด้วยกับฟูโกต์ในแง่การรับบทบาทของประธาน

แฟร์คลาฟอธิบายว่า ฟูโกต์มีทรรศนะว่า วาทกรรมเป็นตัวสร้างและกำหนดประธาน(subjects) แฟร์คลาฟแย้งว่า สิ่งที่ถูกรู้และผู้รู้มีตัวตน/ถูกสร้างมาก่อนหน้าปฏิบัติการวาทกรรมหนึ่ง ๗ (preconstituted) แฟร์คลาฟมองว่า กระบวนการสร้างสิ่งที่ถูกรู้และประธานผู้รู้ควรมองในแง่วิชาวิธี (dialectic) นั่นคือ ผลกระทบของปฏิบัติการทางวาทกรรมขึ้นอยู่กับว่า

** ในประโยคสุดท้าย ภาษาอังกฤษเขียนว่า “with this genealogy, the idea was to investigate how individuals were led to practice, on themselves and on others, a hermeneutics of desire”

มันมีปฏิสัมพันธ์กับความเป็นจริงที่ถูกสร้างมาก่อนหน้านี้เพียงใด เมื่อพูดถึงสิ่งที่ถูกรู้ เราควรจะใช้คำว่าอ้างอิงไปถึง (referring) หรือให้ความหมาย (signifying) นั่นคือ วาทกรรมรวมกับการอ้างอิงถึงสิ่งที่ถูกรู้ที่ถูกสร้างขึ้นมาก่อนหน้านี้แล้วและยังรวมถึงการสร้างความหมาย (constitutive signification) ให้กับสิ่งที่ถูกรู้ เพราะฉะนั้นถ้าวิเคราะห์การปฏิบัติจริงและตัวบทจริงเป็นการแก้ไขจุดอ่อนของฟูโกต์ที่ว่าวาทกรรมสร้างสิ่งที่ถูกรู้และประธาน โดยไม่พิจารณาว่ามันถูกสร้างมาก่อนหน้านี้แล้ว สิ่งที่เป็นแฟรคลาฟเสนอก็คงใช้ไม่ได้ ซึ่งความจริงก็ไม่ใช่เป็นเช่นนั้นแน่นอนว่า สหบทต้องเข้ามามีความสำคัญอย่างมาก ยกตัวอย่างเช่น วาทกรรมในสื่อซึ่งแสดงให้เห็นว่า ตัวบทมีการตีความอย่างไร มีการจัดระเบียบเรียงอย่างไร การตีความอาจจะทำได้หลายมุมมอง ทั้งที่สอดคล้องกันและเห็นเป็นตรงข้าม และแน่นอนว่า กระบวนการทางวาทกรรมนี้ย่อมมีผลต่อการสร้างประธาน/ผู้รู้และบ่งเป็นนัยว่า ประธานนี้ไม่ใช่เป็นผู้ถูกกระทำ แต่สามารถต่อรองอัตลักษณ์ของตัวเองได้ในวาทกรรมหลากหลายรูปแบบที่เขาเข้าไปมีบทบาท

2. นอร์แมน แฟรคลาฟกับการประยุกต์แนวคิดฟูโกต์กับกรอบการวิเคราะห์วาทกรรม

แฟรคลาฟเป็นนักภาษาศาสตร์และได้สืบทอดแนวคิดฟูโกต์โดยศึกษาวาทกรรมในแง่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวบท (text) ปฏิบัติการทางวาทกรรม (discursive practice) และปฏิบัติการทางสังคม (social practice) แฟรคลาฟ อธิบายว่า ในทางภาษาศาสตร์ วาทกรรมหมายถึงบทสนทนาเป็นการพูดซึ่งตรงข้ามกับ “ตัวบท” (texts) ซึ่งเป็นการเขียน การวิเคราะห์ตัวบทและการวิเคราะห์วาทกรรมในที่นี้จะไม่ใช่การวิเคราะห์ประโยคหรือหน่วยไวยากรณ์ที่เล็กกว่านั้น ตรงข้ามมันจะมีจุดเน้นที่การเรียบเรียงบทสนทนาในระดับสูงกว่าประโยค เช่น การผลัดกันพูดหรือโครงสร้างของการเปิดปิดบทสนทนา หรืออาจจะเน้นที่ตัวบท เช่น การศึกษาโครงสร้างของการรายงานเรื่องอาชญากรรมในหนังสือพิมพ์ นอกจากการศึกษาการวิเคราะห์ภาษาในระดับสูงกว่าประโยคคือ การเรียบเรียงของภาษาแล้ว (higher-level organizational features) วาทกรรมดังที่กล่าวมาแล้วยังศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง ผู้เขียนและผู้อ่าน ศึกษากระบวนการของการผลิตและการตีความวาทะและข้อเขียน และปริบทของการใช้ภาษา “ตัวบท” ในที่นี้หมายถึง มิติหนึ่งของวาทกรรม นั่นคือ เป็น “ผลิตภัณฑ์” ที่มาจากการพูดหรือการเขียนในขบวนการผลิต นอกจากนี้แล้ว “วาทกรรม” ยังหมายถึงภาษาชนิดต่าง ๆ ที่ใช้ในสถานการณ์สังคมต่าง ๆ กัน เช่น วาทกรรมของหนังสือพิมพ์ วาทกรรมของงานโฆษณา วาทกรรมในห้องเรียน วาทกรรมการปรึกษาทางการแพทย์ (Fairclough, 1992)

วาทกรรมในความหมายที่ฟูโกต์ใช้หมายถึงชุดของความรู้และแนวปฏิบัติทางสังคม วาทกรรมที่กล่าวถึงนี้ไม่ได้สะท้อนหรือเป็นตัวแทนของสิ่งต่าง ๆ (entities) หรือความสัมพันธ์ในสังคม แต่ได้ผลิตหรือก่อให้เกิดสิ่งต่าง ๆ หรือความสัมพันธ์ต่าง ๆ เหล่านี้ขึ้น แฟรคลาฟยกตัวอย่างของความหมายของคำว่า สิ่งต่าง ๆ ที่สำคัญ (Key entities) เช่น โรคภัยทางจิต ความเป็นพลเมือง การรู้หนังสือ นอกจากวาทกรรมจะสร้างสิ่งต่าง ๆ แล้ว วาทกรรมยังสร้างจุดยืน

ของคนในสังคมในฐานะ “ประธานในสังคม” (social subjects) เช่น เป็นหมอ เป็นคนใช้ เป็นอาจารย์ เป็นนักศึกษา และผลของวาทกรรมในเชิงสังคมเช่นนี้คือจุดเน้นของการศึกษาวาทกรรมวิเคราะห์ และจุดเน้นของการศึกษาอีกประการหนึ่งคือการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ นั่นคือ วาทกรรมชนิดต่าง ๆ บูรณาการกันอย่างไร ภายใต้สภาพการณ์ทางสังคมหนึ่ง ๆ เพื่อที่จะสร้างวาทกรรมที่สลับซับซ้อนยิ่งขึ้นไป ตัวอย่างที่ดีคือ การสร้างวาทกรรมทางสังคมของโรคเอดส์ ซึ่งประกอบด้วย วาทกรรมทางระบาดวิทยา วาทกรรมของการ “รุกราน” ทางวัฒนธรรมของตัวประหลาด วาทกรรมของมลพิษ การนิยามวาทกรรมเช่นที่กล่าวแล้วจะเน้นทางความหมายส่วนที่เป็นทฤษฎีและสังคม (social-theoretical sense) ของวาทกรรม

จุดมุ่งหมายของแฟร์คลาฟ คือ การพยายามบูรณาการวาทกรรมในความหมายเชิงทฤษฎีและสังคมเข้ากับวาทกรรมในแง่ของตัวบทและปฏิสัมพันธ์ในทางภาษาศาสตร์ การผนวกเช่นนี้ก่อให้เกิดมุมมองศึกษา 3 มิติ คือ วาทกรรมขึ้นหนึ่งขึ้นใดหรือเหตุการณ์ทางวาทกรรมสักเหตุการณ์หนึ่ง อาจมองได้ว่าเป็นตัวบท (text) อาจมองได้ว่าเป็นตัวอย่างของปฏิบัติการทางวาทกรรม (discursive practice) และมองได้ว่าเป็นตัวอย่างของปฏิบัติการทางสังคม มิติที่หนึ่งคือ มิติทางด้านตัวบทหมายถึง การวิเคราะห์ภาษาของตัวบทต่าง ๆ มิติที่สอง คือ มิติของปฏิบัติการทางวาทกรรมเหมือน “ปฏิสัมพันธ์” ในแนวคิด ตัวบท-และ-ปฏิสัมพันธ์” มิตินี้ศึกษา ลักษณะของกระบวนการในการผลิตตัวบท ดีความตัวบท เช่น วาทกรรมชนิดไหนมีอิทธิพลในการผลิตและการตีความและวาทกรรมเหล่านี้มารวมกันได้อย่างไร มิติที่สามคือ ปฏิบัติการสังคม วัฒนธรรม นั่นคือ ศึกษาสถานการณ์ในเชิงสถาบันและองค์กรของวาทกรรมที่เกิดขึ้นและดูว่าสถานการณ์เหล่านั้นได้มีอิทธิพลต่อปฏิบัติการทางวาทกรรมอย่างไรและผลของวาทกรรมที่เกิดขึ้นเป็นอย่างไร

แฟร์คลาฟ เสนอว่า ความสำคัญของภาษาในทางสังคมไม่ใช่เรื่องใหม่ ทฤษฎีทางสังคมในยุคปัจจุบันให้ความสำคัญแก่ภาษา กรัมสกี (Gramsci, 1971) และอัลทุสแซร์ (Althusser, 1971) ซึ่งเป็นนักมาร์กซิสได้เน้นย้ำความสำคัญของอุดมการณ์ในการผลิตซ้ำในสังคมสมัยใหม่ เปชเชอ (Pecheux, 1982) ระบุว่า วาทกรรมเป็นรูปแบบทางวาทศาสตร์ที่แสดงอุดมการณ์ แฟร์คลาฟอธิบายว่า การผลิตซ้ำ หมายถึง กลไกซึ่งสังคมใช้สืบสานโครงสร้างทางสังคมและความสัมพันธ์ทางสังคมตามเวลาที่ผ่านไป แฮร์เบอร์มาส (Habermas, 1984) ได้เสนอว่าระบบซึ่งจัดการโดยเศรษฐกิจและรัฐก่อให้เกิดรูปแบบของการครอบงำหรือการล่าอาณานิคมขึ้น ฉะนั้นภาษาจึงควรใช้เป็นที่ก่อให้เกิดความเข้าใจโดยการใช้อยู่ของภาษา (“Strategic” uses of language) เพื่อให้เกิดความสำเร็จ เพื่อให้คนทำสิ่งที่เราต้องการ การยก ระดับของภาษาและวาทกรรมเข้ามาอยู่ในขอบข่ายของทฤษฎีทางสังคมอาจพบได้ในงานศึกษา สื่อของแวนดัจค์ (Van Dijk, 1985) และศึกษาบทสนทนาของแอตคินสันและเฮอริเทจ (Atkinson and Heritage)

แฟร์คลาฟได้แยกการวิเคราะห์งานวาทกรรมของเขาออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มหนึ่งเขาเรียกว่า แนวไม่วิพากษ์ (non-critical analysis) และอีกกลุ่มหนึ่งเขาเรียกว่าแนววิพากษ์ (critical analysis) แนวไม่วิพากษ์จะดูตัวบทหรือวาทะในลักษณะที่ดูการผลิตหรือผู้ผลิตตัวบท (production / producer) โดยไม่รวมการตีความ (interpretation) ของผู้ฟัง/ผู้อ่าน/ผู้วิจารณ์ โดยทั่วไปจะดูลักษณะของวาทศิลป์ที่ใช้ในวาทกรรม ไม่สนใจเรื่องการสร้างอัตลักษณ์ของผู้สื่อสาร (construction of identity) ในลักษณะที่ว่าอัตลักษณ์เป็นเรื่องพลวัตซึ่งเกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงขณะที่มีการสื่อสารและไม่ดูทั้งในเรื่องอำนาจและอุดมการณ์ที่แฝงเร้นอยู่ ลักษณะการศึกษาแบบนี้คือ การศึกษาแบบการวิเคราะห์บทสนทนา (Conversation Analysis /CA) อีกกลุ่มหนึ่งจะเป็นการศึกษาแนววิพากษ์ซึ่งเป็นการตีความผนวกไปกับการผลิต การตีความนี้จะผนวกสาระทางด้านสังคมและวัฒนธรรม การสร้างหรือการก่อเกิดอัตลักษณ์ในขณะที่มีการสื่อสาร และจะเน้นในเรื่องอำนาจและอุดมการณ์

งานวิจัยนี้ไม่แยกวิเคราะห์ตามแนวของแฟร์คลาฟ แต่ใช้กรอบวิเคราะห์การสนทนาหรือ CA เพราะต้องการดูการตอบสนองและปฏิสัมพันธ์ในการสื่อสารระหว่างบุคคล อาทิ ดู adjacency pair (เอ่ยถึงแล้วในบทที่ 2) และงานวิจัยนี้ถือว่าเรื่องอัตลักษณ์เป็นเรื่องที่ศึกษาได้ทั้งใน CA (Conversational Analysis) และ CDA (Critical Discourse Analysis) ดังที่ Pomerantz และ Fehr ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ในการศึกษาวิเคราะห์บทสนทนานั้น วิธีการสนทนาตั้งแต่ต้นจนจบเป็นนัยยะถึงอัตลักษณ์ บทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างคู่สนทนา เราจะวิเคราะห์สิทธิ พันธะ ความคาดหวังที่คู่สนทนามีต่อกันและกัน เราจะตั้งคำถามว่าวิธีการที่คู่สนทนาสื่อสารนั้นบ่งถึงความสัมพันธ์ บทบาท สถานภาพ อย่างไรบ้าง เวลาที่คู่สนทนาเอ่ยถึงคน สิ่งของ แนวคิด สถานที่ กิจกรรม ฯลฯ มันบ่งบอกถึงอัตลักษณ์หรือความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขาอย่างไรบ้าง วิธีการพูด การผลิตเวรกันพูด บ่งบอกถึงอัตลักษณ์ บทบาท ความสัมพันธ์ ชนิดใดเป็นพิเศษหรือเปล่า (Pomerantz and Fehr, 1997)

แฟร์คลาฟอธิบายว่าจุดยืนของนักภาษาศาสตร์ชื่อ Ferdinand de Saussure (1959) ได้ถูกโจมตีเสมอมา โสซัวร์เสนอว่า คำพูดหรือ parole ไม่สามารถศึกษาอย่างเป็นระบบได้ เพราะเป็นกิจกรรมของปัจเจกที่เราไม่สามารถทำนายได้ตามแต่ความปรารถนาและความตั้งใจของแต่ละคน ภาษาที่เป็นระบบและเป็นเรื่องของสังคมเรียกว่า langue นักภาษาศาสตร์พูดเรื่อง parole การใช้ภาษาของปัจเจกเพื่อจะละเลยไม่ศึกษามัน จุดยืนของโสซัวร์คือการศึกษาภาษาอย่างเป็นระบบต้องศึกษาที่ langue ไม่ใช่ศึกษาที่การใช้ (use) ซึ่งก็คือ parole

แฟร์คลาฟ (1992 : 63-73) เสนอว่าในความเห็นของเขา วาทกรรม (discourse) คือ รูปแบบหนึ่งของภาคปฏิบัติการทางสังคมมากกว่าที่จะเป็นกิจกรรมของปัจเจกหรือเป็นตัวแปรทางด้านสถานการณ์ การที่พูดว่าวาทกรรมเป็นรูปแบบหนึ่งของปฏิบัติการทางสังคมมีนัยยะหลายประการ ประการแรก มันบ่งเป็นนัยว่า วาทกรรมเป็นการกระทำรูปแบบ

หนึ่ง เป็นการกระทำที่คนปฏิบัติต่อโลก ต่อคนอื่นซึ่งกันและกัน และวาทกรรมก็เป็นในรูปของตัวแทนความคิด โดยผ่านทางภาษาและสัญลักษณ์ (a mode of representation) ด้วย ประการที่สอง มีความสัมพันธ์เชิงวิภาษ (dialectical relationship) ระหว่างวาทกรรมและโครงสร้างทางสังคมหรืออีกนัยหนึ่งระหว่างปฏิบัติการทางสังคมและโครงสร้างทางสังคม โครงสร้างทางสังคมเป็นเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดและเป็นผลของปฏิบัติการทางสังคม ในด้านหนึ่งวาทกรรมถูกกำหนดรูปแบบโดยโครงสร้างทางสังคมในความหมายที่กว้างที่สุดในทุกระดับ นั่นคือ โดยชนชั้นและความสัมพันธ์ทางสังคมอื่น ๆ โดยความสัมพันธ์กับสถาบันที่เฉพาะเจาะจง เช่น กฎหมาย การศึกษา โดยระบบการแบ่ง โดยปทัสถานหลายรูปแบบ โดยชนบของสิ่งที่เป็นและไม่เป็นวาทกรรม ฯลฯ เหตุการณ์ทางวาทกรรมเองก็มีโครงสร้างแตกต่างกันไปแล้วแต่กรอบของสถาบันในอีกด้านหนึ่ง วาทกรรมสร้างสิ่งต่าง ๆ ในสังคม นี่คือนสิ่งที่ฟูโกต์หมายถึง เมื่อเขาพูดถึงการสร้างสิ่งต่าง ๆ ประชานและแนวคิดต่าง ๆ วาทกรรมสร้างมิติต่าง ๆ ของโครงสร้างสังคม ซึ่งมีมิติต่าง ๆ เหล่านี้ก่อรูปโครงสร้างสังคมไม่ทางตรงก็ทางอ้อม ปทัสถาน ชนบต่าง ๆ ความสัมพันธ์ อัตลักษณ์ และสถาบันวาทกรรมเป็นปฏิบัติการซึ่งไม่เพียงแต่เป็นตัวแทนโลก แต่ให้ความหมายแก่โลก เราสามารถแยกลักษณะ 3 อย่าง ของผลของการสร้างของวาทกรรม หนึ่งวาทกรรมสร้างสิ่งที่เรียกว่า “อัตลักษณ์ทางสังคม” (social identities) และ “จุดยืนของประธาน” (subject positions) ประการที่สอง วาทกรรมช่วยสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคน ประการที่สาม วาทกรรมสร้างระบบความรู้และความเชื่อ

ปฏิบัติการทางวาทกรรม (discursive practice) เป็นตัวสร้างในความหมายแบบชนบนิยมและในความหมายทางสร้างสรรค์ ในความหมายตามที่ยึดถือกันมา ปฏิบัติการทางวาทกรรมสร้างอัตลักษณ์ทางสังคม ความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบความรู้และความเชื่อ นอกจากนี้ปฏิบัติการทางวาทกรรมยังเปลี่ยนแปลงสังคม แฟร์คลาฟยกตัวอย่างว่า อัตลักษณ์ระหว่างครู และนักเรียนและความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขาซึ่งเป็นหัวใจของการศึกษาขึ้นอยู่กับความคงเส้นคงวา ความคงทนของรูปแบบการพูด ซึ่งอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์นั้นซึ่งจะมีการผลิตซ้ำอยู่เรื่อย ๆ อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ก็แปรเปลี่ยนได้โดยเริ่มต้นมาจากวาทกรรม คำพูดในห้องเรียน สนามเด็กเล็ก ห้องพักครู การอภิปรายทางการศึกษา ฯลฯ

ปฏิบัติการทางสังคมมีทิศทาง (orientations) หลายอย่าง เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม อุดมการณ์ และวาทกรรมก็จะถูกบ่งเป็นนัยอยู่ในทิศทางหรือมิติเหล่านี้โดยที่มิติเหล่านี้ไม่จำเป็นต้องถูกขุดทอนลงมาให้เหลือแค่เป็นวาทกรรม ยกตัวอย่างเช่น มีหลายวิธีที่จะกล่าวได้ว่าวาทกรรมเป็นรูปแบบหนึ่งของปฏิบัติการทางเศรษฐกิจ เช่น ตัวเลขของวาทกรรมซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งของปฏิบัติการทางเศรษฐกิจ ปฏิบัติการทางเศรษฐกิจอาจจะไม่มีลักษณะเป็นวาทกรรมเลย เช่น การสร้างสะพาน การผลิตเครื่องซักผ้า แต่ก็เหมือนกันที่ปฏิบัติการทางเศรษฐกิจมีลักษณะเป็นวาทกรรม เช่น ตลาดหุ้น การหนังสือพิมพ์ การเขียนละครน้ำเน่า

สำหรับโทรทัศน์ ในที่ที่มีการตลาดเกิดขึ้น ซึ่งมีการผลิตตัวบท การจำหน่ายแจกจ่ายและการบริโภคเหมือนเป็นสินค้า

ความสัมพันธ์ระหว่างตัวบท (text) ปฏิบัติการทางวาทกรรม (discursive practice) และปฏิบัติการทางสังคม (social practice)

แฟร์คลาฟ อธิบายว่า ปฏิบัติการทางวาทกรรมเป็นรูปแบบหนึ่งของภาคปฏิบัติการทางสังคม ในบางกรณีปฏิบัติการทางสังคมอาจถูกสร้าง/ผลิตโดยภาคปฏิบัติการทางวาทกรรม และในบางกรณีภาคปฏิบัติการทางสังคมจะหมายถึงการผสมกันระหว่างภาคปฏิบัติการที่เป็นวาทกรรมและไม่ใช่วาทกรรม การวิเคราะห์ภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมจะเน้นกระบวนการผลิตตัวบท (production) การจำหน่ายแจกจ่าย (distribution) และการบริโภค (consumption) กระบวนการเหล่านี้เป็นเรื่องของทางสังคมและจะต้องมีการอ้างอิงไปถึงบริบททางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสถาบันต่าง ๆ ที่ซึ่งวาทกรรมถูกสร้างขึ้น การผลิตและการบริโภควาทกรรมจะมีลักษณะในแง่การรับรู้เชิงสังคม (social-cognitive nature) เพราะกระบวนการเหล่านี้จะต้องใช้กระบวนการเปลี่ยนแปลงการรับรู้และความเชื่อ (cognitive processes) ของการผลิตและการตีความ ซึ่งมีรากฐานอยู่ที่โครงสร้างสังคมและชนบ ซึ่งทุกคนรับรู้อยู่ในใจ (internalized) ในการที่จะวิเคราะห์กระบวนการของการรับรู้เชิงสังคมนี้ สิ่งที่น่าวิจัยต้องทำคือระบุว่า วาทกรรมนั้นประกอบด้วยระเบียบวาทกรรมหรือลักษณะการประพันธ์แบบใด (orders of discourse/genres) มีวิธีการผลิตและการตีความอย่างไร ตัวบทนี้สัมพันธ์กับปฏิบัติการทางสังคมอย่างไรในแง่ของโครงสร้างและการต่อสู้ เราไม่สามารถเล่าถึงกระบวนการผลิตซ้ำหรืออธิบายกระบวนการตีความโดยพูดถึงเฉพาะตัวบท วิธีหนึ่งที่จะเชื่อมภาคปฏิบัติ

* การผลิตตัวบท การจำหน่ายแจกจ่าย และการบริโภคเป็นศัพท์ที่เหมาะสมแก่การวิเคราะห์วาทกรรมของสื่อมวลชนในขณะที่งานวิจัยชิ้นนี้จะเน้นการสื่อสารระหว่างบุคคล อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาพึงเข้าใจแนวคิดหลักของแฟร์คลาฟให้ครบถ้วน

อีกแนวความคิดหนึ่งที่น่าสนใจยิ่งของตัวบท (text) คือการมองตัวบทตามแนวสัญวิทยา (กาญจนนา แก้วเทพ, 2541) นั่นคือ สัญวิทยาจะขยายขอบเขตของสิ่งที่สามารถจะ "มีความหมายให้กว้างขวางออกไปมากกว่าเรื่องของภาษา โดยการวิเคราะห์สัญวิทยาจะตีความหมายว่าทุกสิ่งๆ ที่เข้ามาอยู่ในแวดวงของการให้ความหมายแล้ว จะมีคุณสมบัติเป็นสัญญาได้ทั้งสิ้น อาทิ คำพูด การแต่งกาย ของที่ระลึก ขวบนนท์ ตึกรามบ้านช่อง ดังนั้นวิธีการวิเคราะห์สัญญาและรหัสจึงขยายขอบเขตและความสำคัญออกไปอย่างกว้างขวางมาก สิ่งที่น่ามาศึกษาทุกชนิดเรียกว่า ตัวบท (text) แม้งานวิจัยชิ้นนี้ยังไม่ศึกษาตัวบทในแง่นี้ แต่แนวคิดเรื่องตัวบทในแง่สัญวิทยาจะมีประโยชน์ในการวิเคราะห์วาทกรรมที่รวมถึงท่าที ทัศนคติ พฤติกรรม ที่นอกเหนือไปจากคำพูด

การวาทกรรมและกระบวนการผลิต แจกจ่าย และบริโศคตัวบทได้คือการเน้นที่สหบท (inter textuality)

แฟร์คลาฟ ได้เสนอภาพในหน้านี้เพื่ออธิบายแนวคิด 3 มิติของวาทกรรมโดยเขา อธิบายว่า ในการทำวาทกรรมวิเคราะห์ จำเป็นต้องศึกษาถึง 3 มิตินี้ (Fairclough, 1992 : 72-99)

1. มิติที่ว่าวาทกรรมเป็นตัวบท (discourse as text) แฟร์คลาฟ อธิบายว่า เมื่อพูดถึงตัวบทเรามักจะไม่รวมถึงการผลิตและการตีความมากเท่ากับเวลาที่เรารู้ถึงปฏิบัติการทางวาทกรรม

กรอบวิเคราะห์หนึ่งที่ใช้วิเคราะห์ตัวบทคือความสัมพันธ์ระหว่างตัวหมาย (signifier) และตัวหมายถึง (signified) ในขณะที่นักภาษาศาสตร์ในแนวชนบ เช่น de Saussure บอกว่า ความสัมพันธ์ระหว่างตัวหมายและตัวหมายถึงเป็นไปแบบตามอำเภอใจ (arbitrary) ไม่มีแรงจูงใจ ไม่มีเหตุผล นักวิเคราะห์ในแนววิพากษ์ (critical approach) กล่าวว่า ความสัมพันธ์ของตัวหมายและตัวหมายถึง เป็นไปด้วยแรงจูงใจทางสังคม (socially motivated) หมายความว่ามีความหมายทางสังคมที่จะผนวกตัวหมายเข้ากับตัวหมายถึง เช่นคำว่า ผู้ก่อการร้าย ในดินแดนที่เป็นอาณานิคมของมุขอำนาจตะวันตก พวกเขาเป็นผู้ก่อการร้ายหรือผู้ต่อสู้เพื่อเสรีภาพแล้วแต่มุมมองของผู้พูด

กรอบที่ใช้ในการวิเคราะห์ตัวบทปกติประกอบด้วย การวิเคราะห์ 7 องค์ประกอบ (1) ศัพท์ (2) ไวยากรณ์ (3) การเชื่อมระหว่างอนุประโยคและประโยคหลัก (collusion) และ (4) การจัดโครงสร้างของตัวบท (text structure) (5) ความตั้งใจในการส่งสาร (force of utterances) (6) การเกาะเกี่ยวกันของบรรดาตัวบท (coherence of texts) และ

(7) สหบท (intertextuality) ของตัวบททั้งหลาย ซึ่งทั้ง 7 อย่างนี้ แฟร์คลาฟใช้ในการวิเคราะห์ ทั้งตัวบทและภาคปฏิบัติการทางวาทกรรม (ซึ่งก็คือตัวบทในรูปแบบวาทกรรมชนิดต่าง ๆ)

เมื่อจะวิเคราะห์คำศัพท์ มีเทคนิคที่จะวิเคราะห์โดยหลายอย่าง อาทิ การใช้ คำศัพท์ใหม่สำหรับความหมายเดิม (rewording) เช่นเรียก การไม่แจ้งทรัพย์สินของนายกรัฐมนตรี ทักษิณ ชินวัตร ว่า “บกพร่องโดยสุจริต” การวิเคราะห์อุปมาอุปไมย (metaphor) ฯลฯ

ในการดูการเชื่อมระหว่างอนุประโยคและประโยคหลัก (collusion) อาจจะใช้วิธีใช้คำเหมือน (near-synonyms) สรรพนาม คำสันธาน คำพรรณนา คำนิยาม โครงสร้างการโต้แย้งเพื่อดูว่าเจ้าของตัวบทได้ใช้เหตุผลอะไรในการโต้แย้ง

โครงสร้างของตัวบทจะดูว่า เหตุการณ์มีการผูกร้อยกันอย่างไร เพื่อจะ ประกอบกันเป็นบทสนทนา การรายงานข่าวอาชญากรรมในหน้าหนังสือพิมพ์ เป็นต้น (ตัวอย่างข้อ 5, 6, 7 จะมีในการอธิบายมิติภาคปฏิบัติการทางวาทกรรม)

2. มิติที่เกี่ยวกับปฏิบัติการทางวาทกรรม (discursive practice) ปฏิบัติการทางวาทกรรมเกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิต จำหน่าย และบริโภคตัวบท และกระบวนการเหล่านี้แตกต่างกันไปแล้วแต่ชนิดของวาทกรรม ซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยทางด้านสังคม ถ้าจะดูกระบวนการอย่างคร่าว ๆ ก็เช่น บทความในหนังสือพิมพ์มีการผลิตในบริบทเฉพาะทางสังคม การจะผลิต บทความก็จะต้องมีการเข้าถึงแหล่งข่าว (เช่น แม้แต่ประเทศไทยก็ใช้ยูพี รอยเตอร์) และมีการแปลงแหล่งข่าวเหล่านี้ (ซึ่งมักอยู่ในรูปตัวบทแล้ว) เป็นรายงานอย่างคร่าว ๆ และตัดสินใจว่าจะเอาร่างรายงานนี้ไว้ที่หน้าไหนของหนังสือพิมพ์ นอกจากบทความในหน้าหนังสือพิมพ์แล้ว การ “ผลิตตัวบท” ยังทำได้อีกหลายวิธี เช่น การผลิตภาพยนตร์การ์ตูน “พระมหาชนก” ซึ่งจะรวมผู้ทำงานหลายฝ่าย “ตัวบท” ยังอาจหมายถึง “วัตถุสิ่งของ” (artifacts) ในงานวาทกรรมด้วย เช่น การผลิตเครื่องปั้นดินเผา การผลิตผ้าทอ ฯลฯ

การบริโภค/ถอดรหัส/รับสารจากตัวบทก็มีกระบวนการต่าง ๆ กันและมีลักษณะต่าง ๆ กันทั้งนี้ก็มีกระบวนการตีความเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย บางคนรับสารอย่างใจจดจ่อ บางคนทำอย่างอื่นไปด้วยขณะรับสาร บางคนอ่านตำราปรุงอาหารก็ยอมไม่ใช่ลักษณะเดียวกับการอ่านกวีนิพนธ์

บางตัวบทมีการจำหน่ายจ่ายแจกเรียบริย บทสนทนาจึงเป็นการแจกจ่ายในบริบทฉับพลันระหว่างคู่สื่อสาร ถ้าเป็นการเจรจาต่อรองทางการทูตในระดับนานาชาติ ตัวบทก็จะมี การจ่ายแจกในหลายมิติ หลายสาขา หลายสื่อออกเป็นแถลงการณ์ ออกเป็นข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ ข่าวทางโทรทัศน์ แต่ในแต่ละมิตินั้นก็จะมีแบบแผนการบริโภคของตนเองรวมทั้งกระบวนการผลิตซ้ำและเปลี่ยนแปลงตัวบท พวกเขาต้องวิเคราะห์ผู้รับสาร

ทั้งกระบวนการผลิตและตีความมีเงื่อนไขทางสังคมที่ต้องคำนึงถึง 2 ประการ ประการแรก เราต้องคำนึงถึงสิ่งที่แฟร์คลาฟเรียกว่า ลักษณะติดต่อหรือทรัพยากรของสมาชิกในสังคม (members' resources) อันได้แก่ โครงสร้างสังคม ซึ่งสมาชิกทุกคนตระหนักรู้อยู่แล้ว ปทัสถาน ขนบประเพณี รูปแบบคำประพันธ์ที่ผสมผสานเป็นตัวบท ขนบในการผลิต แจกจ่าย และบริโศค ประการที่สอง กระบวนการผลิตและตีความต้องคำนึงว่า มันได้ใช้ทรัพยากรของสมาชิก (อาทิ สหบท) ชนิดไหนบ้าง มากน้อยเพียงใด และใช้อย่างไร อาทิ ใช้ตามกฎระเบียบสังคม (normative) ใช้แบบคิดสร้างสรรค์ใหม่ (creative) แบบเห็นพ้องกับกลุ่มหรือแบบเห็นตรงข้าม จุดเด่นสำคัญที่สุดของกรอบวิเคราะห์วาทกรรม 3 มิติ (การผลิต การแจกจ่าย และการบริโศคตัวบท) คือ สามารถใช้กรอบนี้ในการวิเคราะห์เงื่อนไขทางสังคม 2 ประการดังกล่าวแล้วโดยเฉพาะเงื่อนไขประการที่ 2 คือ หาความสัมพันธ์ระหว่างปริบททางสังคม/สหบทกับการผลิต การแจกจ่าย และการบริโศคตัวบท อาทิ รายการนายกทักษิณคุยกับประชาชนทุกเช้าวันเสาร์ทางวิทยุอาจมองว่าเป็นเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลผ่านสื่อกับรายการ "ชวนออนไลน์" ทุกวันอาทิตย์ทางอินเทอร์เน็ต

แฟร์คลาฟได้อธิบายอีก 2 องค์ประกอบที่เหลือจาก 7 องค์ประกอบ คือ เจตนาของผู้ส่งสาร (force of utterances) และความเกาะยัดกันของข้อความ (coherence) สำหรับเจตนาของผู้ส่งสาร แฟร์คลาฟใช้คำว่า force และยกตัวอย่างว่าเจตนาของผู้ส่งสารแตกต่างจากตัวสาระหรือข้อความหลักของสารที่เรียกว่า proposition เช่น ประโยคที่ว่า "ฉันสัญญาว่าจะใช้หนี้ให้เธอ 1,000 บาท" ข้อความนี้เจตนาคือ สัญญา ใจความคือ ก คืนเงินให้ ข สิ่งที่เป็นปัญหาคือบางครั้งเจตนาของผู้ส่งสารคลุมเครือ เช่น "ยกกระเป๋าให้ได้ไหม" อาจเป็นคำถาม คำขอร้อง คำสั่ง คำแนะนำ คำบ่น เราอาจจะวิเคราะห์ "พลัง" หรือ เจตนาของผู้ส่งสารโดยบอกว่า ข้อความนี้เป็นคำถามนี้คือ เจตนาโดยตรง (direct force) และเจตนาโดยอ้อม (indirect force) อาจเป็นคำสั่ง คำบ่น ฯลฯ สิ่งที่จะช่วยแก้ความคลุมเครือก็คือปริบทนั่นเอง

เมื่อพูดถึงความเกาะยัดกันของข้อความ ความเกาะยัดจะแสดงให้เห็นถึงจุดยืนของผู้ตีความซึ่งสามารถสร้างความสัมพันธ์และข้อสรุป ซึ่งมีฐานะอยู่บนอุดมการณ์ ยกตัวอย่างเช่น ประโยคสองประโยคมีความว่า "หล่อนจะออกจากงานอาทิตย์หน้า หล่อนตั้งครุภ" สมมติฐานมีอยู่ว่าบรรดาผู้หญิงหยุดทำงานเวลามีลูก ถ้าผู้ตีความมีจุดยืนดังกล่าวและเชื่อมทั้งสองประโยคด้วยตรรกะเช่นนี้ แสดงว่านี่คือ "งาน" ด้านอุดมการณ์ของตัวบท (ideological "work" of text) อย่างไรก็ตาม ตัวบทย่อมมีการอ่านได้หลายอย่าง

องค์ประกอบสุดท้ายใน 7 องค์ประกอบ คือ สหบท สหบทคือสภาวะที่ตัวบทบูรณาการ ใจความ คัดค้าน สะท้อนความคิด ฯลฯ จากวาทกรรมอื่น ๆ รวมกัน ในแง่ของการผลิต สหบทจะเน้นความสำคัญในประวัติศาสตร์ (historicity) ของตัวบทในแง่การคลี่ขยายตัวของ การสื่อสาร ซึ่งตัวบทใหม่จะตอบสนองต่อตัวบทเก่า ในแง่ของการแจกจ่าย สหบทจะช่วยให้

เราสำรวจเครือข่ายว่าสหบทมีการเคลื่อนตัวอย่างไร เช่น วาทะของการเมืองจะมีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นรูปของรายงานข่าว และในแง่ของการบริโภค การมองจากสหบทจะทำให้เข้าใจว่าไม่ใช่เฉพาะ “ตัวบท” เท่านั้นที่ทำให้เกิดการตีความเช่นนี้ แต่เป็นบรรดาบททั้งหลายที่นักตีความได้นำมาบูรณาการเข้ากับบรรดาบททั้งหลายจนกลายเป็นตัวบทที่เห็น

โดยสรุปแล้ว การวิเคราะห์ปฏิบัติการทางวาทกรรมควรจะบูรณาการทั้งการวิเคราะห์ระดับจุลมิติ (micro-analysis) และระดับมหมิติ (macro-analysis) การวิเคราะห์แบบแรกคือการวิเคราะห์ที่นักวิเคราะห์ที่ทสนทนามีความเชี่ยวชาญ นั่นคือ ผู้สื่อสารผลิตและตีความอย่างไรบนฐานของทรัพยากรของผู้สื่อสาร แต่การตีความแบบจุลมิติจะต้องได้รับการประกบคู่กับแบบมหมิติ ซึ่งจะทำให้ทราบถึงลักษณะของทรัพยากร รวมถึงระเบียบของวาทกรรม (orders of discourse) ที่ถูกนำมาใช้ในการผลิตและการตีความ

3. มิติเกี่ยวกับวาทกรรมในฐานะปฏิบัติการทางสังคม

ในเรื่องเกี่ยวกับวาทกรรมในฐานะปฏิบัติการทางสังคม แฟร์คลาฟพูดถึงอุดมการณ์และความเป็นใหญ่ (hegemony) แฟร์คลาฟ กล่าวว่า อุดมการณ์เป็นตัวให้ความหมาย (significations) / และตัวสร้าง (constructions) ความจริง ความจริงที่ว่าเป็นคือโลกกายภาพ ความสัมพันธ์ทางสังคม อัดลักษณะทางสังคมซึ่งมีการสร้างเข้าไปในมิติต่าง ๆ ของรูปแบบ/ ความหมายของปฏิบัติการทางวาทกรรม และอุดมการณ์นี้นำไปสู่การผลิต การผลิตซ้ำหรือการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ด้านการครอบงำอุดมการณ์ต่าง ๆ ที่ฝังตัวอยู่ในปฏิบัติการทางวาทกรรมจะมีประสิทธิผลมากที่สุดเมื่อมันดูเป็นเรื่องธรรมชาติ ดูเป็นเรื่อง “สามัญสำนึก”

แฟร์คลาฟ ถือว่า อุดมการณ์มีอยู่ในโครงสร้าง (นั่นคือ ระเบียบของวาทกรรมที่เรียกว่า orders of discourse) ซึ่งทำให้เกิดผลจากเหตุการณ์ในอดีตและเงื่อนไขสำหรับเหตุการณ์ปัจจุบัน

คำถาม คือ อุดมการณ์จะแสดงออกในระดับไหนของตัวบท หรือวาทกรรม คำตอบคือ ความหมาย โดยเฉพาะความหมายของคำอุดมการณ์จะแทรกอยู่ในรูปแบบ (forms) ของข้อความ ในลีลาการพูด/การเขียน ในระดับต่าง ๆ กัน การผลิตกันพูดในห้องเรียน ความสุภาพระหว่างเลขาภิกับนายจ้าง บ่งเป็นนัยถึงสมมติฐานเกี่ยวกับอุดมการณ์ เกี่ยวกับอัดลักษณะทางสังคมและความสัมพันธ์ทางสังคม และในที่นี้แฟร์คลาฟอยากจะย้ำความเป็นผู้กระทำ (active role) ของประธานอีกครั้งหนึ่งในปฏิบัติการทางวาทกรรมอันหลากหลายและบรรดาอุดมการณ์ที่นำทางพวกเขา สมดุลย์ระหว่างประธานในฐานะที่เป็น “ผล” อันเกิดจากอุดมการณ์และบทบาทในฐานะเป็นผู้กระทำ (active agent) เป็นตัวแปรซึ่งขึ้นกับเงื่อนไขทางสังคม อาทิ ความมั่นคงของสัมพันธ์ภาพเชิงครอบงำ เช่น บทบาทวาทกรรมของนักศึกษาในกรณี 14 ตุลาคม 2516 สันคลอนวาทกรรมเชิงครอบงำ ซึ่งผู้สอนมีต่อผู้เรียนมาโดยตลอด

แฟร์คลาฟ ยืนยันว่าวาทกรรมทุกชิ้นมีอุดมการณ์แฝงอยู่ตราบเท่าที่วาทกรรมหรือการปฏิบัติทางวาทกรรมนั้นได้รวมความหมาย (significations) ซึ่งนำไปสู่การรักษาไว้ซึ่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจ อุดมการณ์เกิดในสังคมซึ่งมีลักษณะการครอบงำทางอำนาจ ซึ่งมีรากฐานอยู่บนเรื่องของชนชั้น เพศสภาพ กลุ่มวัฒนธรรม และถ้าเมื่อใดมนุษย์ไม่ได้สังกัดหรือสามารถอยู่เหนือสังคมเหล่านั้น มนุษย์สามารถอยู่เหนืออุดมการณ์ได้ และโดยเหตุที่วาทกรรมหลากหลายชนิดในสังคมเป็นวาทกรรมที่เปิดในหลักการ นั่นคือมีความเห็นจากหลายมุมมองปะปนกันอยู่ ฉะนั้น วาทกรรมแต่ละชนิดจึงมีอุดมการณ์แฝงอยู่ในระดับต่าง ๆ กัน อาทิ วาทกรรมในงานโฆษณาจะมีอุดมการณ์แฝงอยู่มากกว่าวาทกรรมของฟิลลิปส์ (Fairclough, 1992 : 91)

ความเป็นใหญ่ (hegemony) แฟร์คลาฟ ให้นิยามความเป็นใหญ่ว่าหมายถึงภาวะผู้นำพอ ๆ กับที่เป็นภาวะครอบงำทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และอุดมการณ์ของสังคม ๆ หนึ่ง ภาวะความเป็นใหญ่นี้คือ อำนาจเหนือสังคมที่มีการแบ่งชั้นตามเศรษฐกิจ แต่อำนาจนี้ไม่ใช่อำนาจถาวรและเป็นอำนาจเพียงบางส่วนเท่านั้น อำนาจนี้เป็นลักษณะ “สมดุลที่สั่นคลอน” (unstable equilibrium) ภาวะความเป็นใหญ่นี้เป็นการสร้างพันธมิตรมุ่งบูรณาการมากกว่าที่จะครอบงำชนชั้นได้อำนาจโดยพยายามให้พวกเขายินยอมพร้อมใจ มีการใช้อุดมการณ์เพื่อได้รับความเห็นชอบ การต่อสู้เพื่อภาวะความเป็นใหญ่นี้เกิดในแคว้นก่อนซึ่งรวมสถาบันต่าง ๆ ของประชาสังคม (civil society) ได้แก่ การศึกษา สหภาพ ครอบครัวยังอาจจะมีการต่อสู้หลากหลายระดับและมิติ (Fairclough, 1992 : 92)

กรณีนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร เป็นกรณีตัวอย่าง นายกรัฐมนตรีต่อสู้เพื่อช่วงชิงอำนาจ วาทกรรมจึงเป็นไปในทางสยบฝ่ายค้าน (ด้วยเสียงข้างมากที่ท่วมท้นในสภา) สยบนักวิชาการ (ด้วยวาทกรรมที่มั่นใจในตนเองสูง) และสยบผู้คนในพรรคไทยรักไทย ซึ่งนายกรัฐมนตรีจะออกมาปราบด้วยวาทกรรมเป็นครั้งคราวว่าคราวหน้าจะไม่สนับสนุนให้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร หากยังปฏิบัติตนไม่เป็นไปตามนโยบายหรือมติพรรค วาทกรรมเหล่านี้คือ ดาบที่ผลิตซ้ำแล้วซ้ำเล่า แจกจ่ายและให้ผู้รับสารบริโภคนและตีความ นายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร เป็นผู้ใช้วาทกรรมในแนวเด็ดขาดเยี่ยงจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในอดีต เพียงแต่เป็นผู้นำในระบอบที่เรียกว่า “ประชาธิปไตย” โดยผ่านการเลือกตั้งเท่านั้น แต่ในขณะเดียว

* คำศัพท์คำว่า hegemony นี้ Gramsci เป็นผู้นำมาใช้ กลยุทธ์ของการ hegemonize ในสื่อนี้จะไม่มีการใช้อำนาจบังคับกันอย่างรุนแรง หากแต่จะใช้วิธีการนำเสนอ “อย่างที่ไม่ต้องมีการตั้งคำถามกันเลย” เพราะ “เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปแล้ว” “รู้กันแล้วโดยปริยาย” Gramsci มีความเห็นว่าการ hegemony ทางสื่อมวลชนจะทรงพลังมากกว่าเศรษฐกิจและการเมือง เพราะสื่อมวลชนให้นิยามสังคม นิยามชีวิต นิยามกลุ่มคน นิยามเหตุการณ์ แม้สื่อมวลชนจะไม่ได้กระทำการโดยตรง แต่สื่อมวลชนก็มักเปิดโอกาสให้ผู้มีอำนาจทางสังคมเข้ามาใช้เป็นส่วนใหญ่ (กาญจนา แก้วเทพ, 2543)

กัน วาทกรรมของนายกรัฐมนตรีก็พยายามเรียกร้องความยินยอมพร้อมใจจากผู้รับเอกสารโดยการสร้างความชอบธรรมผ่านทางนโยบายต่างๆที่ “ฟังดูดี” อาทิ การทำความเข้าใจกับประชาชนเป็นระยะๆ ด้วยรายการ “นายกทักษิณคุยกับประชาชน” “การไม่ให้สัมภาษณ์พรีเพรื่อ” นโยบายต่อต้านและปราบปรามยาเสพติด

โดยสรุป สิ่งที่แฟร์คลาฟเติมให้แก่ความเห็นของฟูโกต์ คือ ตัวตนของประธาน แฟร์คลาฟแสดงความเห็นว่า นัยยะที่สำคัญของแนวคิดของฟูโกต์คือ ฟูโกต์ไม่ให้ความสำคัญแก่วาทกรรมในการสร้างตัวประธาน (constitution of social subjects) เพราะฉะนั้น โดยนัยยะนี้ ปัญหาเกี่ยวกับเรื่องอัตวิสัย (subjectivity) อัตลักษณ์ทางสังคม (social identity) และความเป็นตัวตน (selfhood) น่าจะเป็นเรื่องที่สำคัญในทฤษฎีของวาทกรรมและภาษาและในการวิเคราะห์ของสองศาสตร์นี้ด้วย แฟร์คลาฟเห็นว่า ในชนบปัจจุบันที่ปฏิบัติกันอยู่ คนมีปฏิสัมพันธ์กันด้วยอัตลักษณ์ซึ่งติดตัวมาก่อน ซึ่งส่งผลต่อพฤติกรรมและปฏิสัมพันธ์ของพวกเขา แต่พวกเขากลับไม่ได้รับผลอะไรเลยจากปฏิสัมพันธ์เหล่านั้น ซึ่งแฟร์คลาฟเห็นว่าไม่ค่อยจะถูกต้อง (คำว่าอัตลักษณ์ หมายถึง แหล่งต้นตอทางสังคม (social provenance) เพศ ชั้นทางสังคม ทัศนคติ ความเชื่อ ฯลฯ) (Fairclough, 1992 : 45) แฟร์คลาฟ เห็นว่า การที่ฟูโกต์ไม่ให้ความสำคัญกับตัวประธาน คือยึดมั่นว่าประธานมีหน้าที่แค่เปล่งถ้อยคำในวาทกรรม (expressive theory of subjectivity) ทำให้บทบาทของวาทกรรมลดความสำคัญลงไปในพฤติกรรมทางสังคม ในขณะที่มุมมองของแฟร์คลาฟซึ่งสนับสนุนทฤษฎีการสร้างประธาน (constitutive theory) ไม่เป็นเช่นนั้น ฟูโกต์สนับสนุนแนวคิดที่ว่าประธานเป็นผลพวงจากการฟอร์มตัวของวาทกรรม ซึ่งเดินตามทฤษฎีโครงสร้าง (Structuralism) แฟร์คลาฟเห็นว่า ประธานหรือผู้พูดซึ่งเป็นตัวแทนสังคมมีบทบาทที่เป็นผู้กระทำ (active social agency) (Fairclough, 1992 : 45)

3. เติน แวน ดิจค์ กับการประยุกต์แนวคิดฟูโกต์กับกรอบการวิเคราะห์วาทกรรม

งานสำคัญของ Teun van Dijk ที่ได้ทำให้แก่วาทกรรม คือการเป็นบรรณาธิการของตำรา 2 เล่ม คือ Discourse as Structure and Process และ Discourse as Social Interaction ในเล่มแรก นักวิชาการได้แสดงให้เห็นว่าโครงสร้างของวาทกรรมอาจแสดงให้เห็นได้ในหลากหลายรูปแบบ เช่น วากยสัมพันธ์ (syntax) ความหมาย (semantics) สลีลา (stylistics) และในวาทศิลป์ (rhetoric) หรือในรูปแบบของการประพันธ์หรือสารที่เรียกว่า genres เช่น สารประเภทการโต้แย้ง แสดงเหตุผล (argumentation) หรือสารประเภทเรื่องเล่า หรือนิทาน (story-telling) นอกจากนี้ ผู้เขียนได้แสดงให้เห็นว่า การศึกษาวาทกรรมยังศึกษาได้ในแง่ของกระบวนการผลิตสารและกระบวนการเข้าใจของผู้ใช้ภาษาทั้งผู้ผลิตสารและผู้รับสาร (การเปลี่ยนความรู้ ทัศนคติ และพฤติกรรม)

ในเล่มที่ 2 ของ van Dijk เป็นการรวมบทความวิชาการที่ศึกษาวาทกรรมในแง่ของปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับสังคมและวัฒนธรรม เช่น วาทกรรมในรัฐสภานั้นเป็นวาทกรรมที่เน้นกิจกรรมทางสังคม ผู้สื่อสารมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคม ซึ่งตัวอย่างคือบทสนทนา (conversation and dialogue) ปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวจะมีปริบทหลากหลายในทางสังคมและวัฒนธรรม อาทิ การพบปะอย่างไม่เป็นทางการในหมู่เพื่อนหรือการพบปะอย่างเป็นทางการในหมู่คนร่วมอาชีพ ร่วมสถาบัน เช่น การอภิปรายในรัฐสภา เป็นต้น

ในการศึกษาวาทกรรมวิเคราะห์ของ van Dijk เขาได้กำหนดกรอบวิเคราะห์ดังนี้ (van Dijk, 1997)

1. การกระทำเชิงสังคมในปริบทและสังคม (social action in context and society) โดยกำหนดตัวแปร คือ

1.1 ผู้ใช้ภาษาและปริบท แทนที่จะให้ผู้ใช้ภาษาซึ่งใช้สำนวนของฟูโกต์ บางครั้งเรียกว่า “ประธาน” เป็นผู้ไม่มีบทบาท แวนดัจค์ กล่าวว่า ผู้ใช้ภาษาไม่ว่าจะเป็นผู้พูด นักเขียน ผู้ฟัง ผู้อ่าน ต่างคนต่างเป็นสมาชิกของกลุ่มคนในสังคม ในอาชีพ ในองค์การ ในชุมชน สังคมหรือวัฒนธรรมหนึ่งวัฒนธรรมใด ฉะนั้นคน ๆ หนึ่งต่างมีบทบาทและอัตลักษณ์ที่ติดตัวมาและในทางกลับกัน ในขณะที่สร้าง/ผลิตวาทกรรมในสถานการณ์ทางสังคม ผู้ใช้ภาษาต่างก็เป็นผู้สร้าง (construct) และแสดงให้เห็น (display) บทบาทและอัตลักษณ์นั้น คือ เป็นลักษณะกระทำ (active) ไปพร้อม ๆ กับที่ถูกกระทำ (passive) คือติดตัวมาและถูกกำหนดโดยสังคมและสถานการณ์

ตัววาทกรรมเองซึ่งแวนดัจค์เรียกว่า บทพูดและตัวบทเขียน (talk and text) ถือว่าเป็นตัวดัชนี ซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะหลายอย่างของปริบท อาทิ ความเป็นพิธีการหรือไม่เป็นพิธีการ เช่น การสนทนาในครอบครัว การอภิปรายในรัฐสภา กล่าวได้ว่าการพูดและตัวบทเป็นตัวแสดง ดัชนีบ่งชี้และในขณะเดียวกันก็เป็นตัวสร้าง (shape) หรือก่อให้เกิด ปริบท

1.2 การพูดและตัวบท (talk and text) เมื่อพูดถึงการพูดเรามักหมายถึงบทสนทนาที่เรียกว่า conversation และ dialogic ซึ่งหมายถึงการแลกเปลี่ยนเวร (turns) ในการสนทนาซึ่งเป็นการสื่อสารกันแบบตัวต่อตัว แต่เรายังมี การสื่อสารแบบจดหมายอิเล็กทรอนิกส์ การสื่อสารแบบพูดในที่สาธารณะ ในห้องเรียนซึ่งสามารถบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ทั้งหมดนี้เป็นตัวสารซึ่งมาในรูปแบบต่าง ๆ

1.3 ลำดับชั้นของการกระทำ (hierarchies of action) แวนดัจค์อธิบายว่า วาทกรรมอาจถูกประกอบสร้าง (be constituted) โดยลำดับชั้นของการกระทำที่สลับซับซ้อน ซึ่งหมายถึงว่ามีความเป็นนามธรรมต่างกัน (abstractness and generality) เช่น เราอาจจะทำ X ด้วย Y หรือ ทำ X ในขณะที่เดียวกับที่ทำ Y เช่น ดร.ทักษิณ ชินวัตร ในขณะที่เป็นนายกรัฐมนตรี

มนตรี เป็นตัวแทนพรรคไทยรักไทย พูดตำหนิผู้ว่าราชการจังหวัด และพูดปกป้องดาวเทียมไทยคม (คำที่ขีดเส้นใต้ เป็นคำกริยาที่แสดง speech acts และแสดง hierarchies of action)

1.4 วาทกรรมในฐานะปฏิบัติการทางสังคม และหน้าที่ทางสังคม (social practices and functions) การปฏิบัติและหน้าที่ทางสังคมนี้มีความหมายว่า วาทกรรมมิใช่เป็นเพียงบทสนทนาในการสื่อสารระหว่างบุคคล แต่หมายความว่า ถ้าเราจะศึกษาวาทกรรมในฐานะเป็นการกระทำ (discourse as action) วาทกรรมจะต้องมีมุมมองที่กว้างออกไป และจะต้องแสดงหน้าที่ในเชิงสังคม การเมือง และวัฒนธรรมภายในสถาบัน กลุ่มสังคม และวัฒนธรรมโดยทั่วไป เช่น คำยืนยันของศาลอาชญาจะทำหน้าที่เป็นคำตัดสินนักโทษ และในเวลาเดียวกันอาจจะทำหน้าที่ก่อเกิดความยุติธรรม (หรือความอยุติธรรม) ในระบบกฎหมาย อย่างไรก็ตาม ต้องมีเงื่อนไขว่า ถึงแม้วาทกรรมจะวิเคราะห์การกระทำได้หลายระดับ และวิเคราะห์หน้าที่เชิงสังคมได้หลายระดับ ผู้ใช้ภาษาจะกระทำสิ่งที่สัมฤทธิ์ผลโดยภาษานี้ในเวลาเดียวกัน บางครั้งผู้ใช้ภาษาอาจจะไม่รู้ตัวด้วยซ้ำไป กล่าวอีกนัยหนึ่ง การวิเคราะห์เชิงสังคมของวาทกรรมควรจะรวมถึงจุลลักษณะที่เรียกว่า local กับมหลักษณะที่เรียกว่า global เข้าด้วยกัน เช่น ในการวิเคราะห์วาทกรรมที่เรียกว่า “สร้างความยุติธรรม” ในศาลเราไม่ควรดูเฉพาะการไต่สวน และคำพิพากษา แต่เราต้องดูการผลัดเปลี่ยนกันพูดระหว่างโจทก์ จำเลย ทนาย อัยการ ผู้พิพากษา การถามคำถาม การกล่าวหา การบรรยายถึงพฤติกรรมในอดีต การใช้สำนวนกฎหมาย ฯลฯ สิ่งเหล่านี้เรียกว่า จุลลักษณะและในทำนองเดียวกัน ลักษณะปลีกย่อยของพฤติกรรมในสังคมก็เป็น การกระทำเชิงสังคม เพราะจากลักษณะปลีกย่อยเหล่านี้เองที่ทำให้การกระทำเชิงสังคมในระดับสูงขึ้นไปสามารถสัมฤทธิ์ผลได้ เกิดเป็นระดับมหัพภาคที่เรียกว่า global

2. เป้าหมาย (aims) เราได้เห็นแล้วว่าวาทกรรมนั้นไม่ควรมีการศึกษาเฉพาะในแง่รูปแบบ ความหมาย และกระบวนการทางการเปลี่ยนแปลงทางการรับรู้ แต่ควรศึกษาในแง่โครงสร้างที่สลับซับซ้อน ลำดับชั้นของปฏิสัมพันธ์ และการปฏิบัติทางสังคม และหน้าที่ของวาทกรรมในปริบท สังคม และวัฒนธรรม

แนวทางการศึกษาวาทกรรมในฐานะการปฏิบัติทางสังคมมีดังนี้

2.1 การกระทำ (action) เราให้คำจำกัดความวาทกรรมว่าเป็นการกระทำ แต่การกระทำคืออะไร และวาทกรรมเป็นปฏิสัมพันธ์ทางสังคมรูปแบบหนึ่งหมายความว่าอะไร

2.2 ปริบท (context) คือ การสอดประสานกันระหว่างวาทกรรมในฐานะพฤติกรรมและสถานการณ์และโครงสร้างทางสังคม คำถามคือปริบทคืออะไร

2.3 อำนาจ (power) ทั้งพฤติกรรมและปริบท แสดงให้เห็นถึงผู้มีส่วนร่วมในวาทกรรมนั้น ซึ่งมาจากสังคมต่าง ๆ กัน อำนาจเป็นปัจจัยสำคัญในการศึกษาความสัมพันธ์ของกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม

2.4 อุดมการณ์ (ideology)^{*} เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่เชื่อมระหว่างวาทกรรมและสังคม อุดมการณ์เป็นส่วนของความรู้คู่กันกับอำนาจ อย่างในกรณีความรู้ในเชิงสังคม อุดมการณ์เป็นตัวบังคับการใช้ภาษาของสมาชิกในกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมและเป็นตัวจัดการกับผลประโยชน์ทางสังคมและความขัดแย้งทั้งหลาย ในเวลาเดียวกัน วาทกรรมก็ใช้สำหรับการผลิตอุดมการณ์ต่าง ๆ ของกลุ่ม

3. การกระทำ (action) จะประกอบด้วยการศึกษาสิ่งต่อไปนี้

3.1 ความตั้งใจ (intentionality) การกระทำต่างจากความเคลื่อนไหว (motion) ตรงที่การกระทำต้องมีความตั้งใจ การตกบันได การฝัน หรือการเห็น ไม่ใช่การกระทำ เพราะเป็นสิ่งที่เราควบคุมไม่ได้ และถือว่าเป็นสิ่งที่เกิด (occur) กับเรา ขณะเดียวกันบางอย่างเราเรียกมันว่ากรกระทำในทางสังคม ในทางจริยธรรม หรือในทางกฎหมาย ถึงแม้เราจะไม่ได้ทำอะไรเลย อาทิ เราเงยบ เรานั่ง หรือเรางดเว้นจากการสูบบุหรี่ แต่สิ่งเรานั้นมีเป้าหมาย และการกระทำดังกล่าวแล้วมี “ความหมาย” เพราะฉะนั้น วาทกรรมที่เราจะวิเคราะห์จึงมีคุณสมบัติ 3 อย่างคือ เป็นกิจกรรมที่ตั้งใจ ควบคุมได้ และมีเป้าหมาย กิจกรรมทั้งหลาย เช่น พูด เขียน ยินยอม ถาม กล่าวหา สัญญา หลีกเสี่ยงจะพูด เล่านิทาน ปกป้องตัวเอง โหม่งหน้าใจ ฯลฯ เหล่านี้คือสิ่งที่เรา “ทำ” ด้วยถ้อยคำ การกระทำที่เราเรียกว่า “กิจกรรมการสื่อสาร” (communicative)

3.2 มุมมอง (perspective) เราอาจประสบปัญหาได้เมื่อพิจารณาจากมุมมอง เช่น กิจกรรมทางการสื่อสารที่เราเรียกว่า ดูถูก อาจจะมาจากมุมมองของผู้ฟังที่คิดว่า เขากำลังถูกดูถูก ซึ่งนำไปสู่ความขัดแย้ง แต่ผู้พูดอาจจะไม่เห็นด้วย ในกรณีเช่นนี้เราพบเหตุการณ์ทางวาทกรรมที่เป็นการกระทำ (act) เฉพาะจากมุมมองของคนฟัง แต่ผู้พูดปฏิเสธว่าได้กระทำการนั้นสำหรับผู้พูด การตระหนัก การรู้ตัว ความตั้งใจ และวัตถุประสงค์ จึงจะหมายถึงได้กระทำการนั้นจริง ๆ (“real” action) สำหรับคนฟัง สิ่งที่ดีว่าเป็นกิจกรรมทางการสื่อสารคือ สิ่งที่พูดออกมาและผลทางสังคม นี่เป็นเหตุผลว่าเหตุใดการวิเคราะห์วาทกรรมทางสังคมจึงมุ่งคนพูดน้อยกว่าคนฟัง และยังไม่สนใจความตั้งใจของคนพูดซึ่งสังเกตเห็นได้ยาก แต่การวิเคราะห์สนใจวาทะที่ได้ยินและมีการตีความ ในการวิเคราะห์เช่นนั้น มุมมองของคนอื่นจะเป็นมุมมองที่สำคัญที่สุด อาทิ นายกรัฐมนตรี ดร.ทักษิณ ชินวัตร กล่าวในคดีถูกกล่าวหาว่าชุกหุนว่า “ผมบกพร่องโดยสุจริต” ก็มีการตีความต่าง ๆ นานา หรือที่นายทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์ เขียนอีเมลถึงประธานาธิบดีจอร์จ บุช ให้ใช้น้ำมันหมูเป็นถูกระเบิดต่อสู้กับบิน ลาดิน ในกรณีดีกเวิร์ลเทรด กลุ่ม 11 กันยายน 2001 แม้ผู้พูดจะแถลงว่า ตนมีความตั้งใจอย่างหนึ่ง แต่การตีความของผู้ฟังก็เป็นอีกแบบหนึ่ง เพราะฉะนั้น ถึงแม้ผู้พูดจะไม่ตระหนัก จะไม่ตั้งใจพูดที่อาจตีความเป็นอื่น ก็ต้องมีความรับผิดชอบพอสมควร

* อุดมการณ์เป็นระบบสังคมและเป็นตัวแทนระบบความคิดคือความเชื่อและทัศนคติ อุดมการณ์เปรียบได้กับกฎเกณฑ์ของวาทกรรมซึ่งสมาชิกกลุ่มใช้ร่วมกันและในขณะเดียวกันก็ทำให้สมาชิกกลุ่มสามารถมีส่วนร่วมในการพูด การเขียนได้ (Van Dijk, 1997)

3.3 นัยยะ ผลลัพธ์ และส่วนประกอบ (implications, consequences and components) เราพูดถึงผลลัพธ์ของวาทกรรมสำหรับผู้รับสารและนัยยะสำหรับสังคม การพูดถึงส่วนประกอบหมายความว่า การผลิตประโยค คำ สีสลา วาทศิลป์ หรือการโต้แย้งถือเป็นการกระทำ (action) เช่นกัน ในการที่จะทำวาทกรรมให้เป็นกิจกรรมทางสังคม เช่น การยืนยัน การสัญญา เราต้องทำไม่เฉพาะแต่เจตนาของการส่งสาร (illocutionary acts / speech acts) เราต้องทำลักษณะเฉพาะของการเปล่งเสียงหรือ illocutionary or graphical acts (สีลาเป็นอย่างไร) และความหมาย (propositional acts หรือมันหมายความว่าอย่างไร) และสิ่งอื่น ๆ ก็ต้องนำมาพิจารณาด้วย เช่น พูดมีสำเนียงได้ สำเนียงอีสาน เหล่านี้ถือเป็นการกระทำ (act) หรือไม่ หรือถือเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นกับเรา (occur to us) คือเกิดในด้านผู้รับสาร แต่ไม่ใช่เจตนาของผู้ส่งสาร

3.4 ปฏิสัมพันธ์ (interactions) เมื่อไรที่การกระทำของคนเรียกว่าปฏิสัมพันธ์และไม่ใช่เป็นเพียงการกระทำที่เรียงกันมา คำถามคือ เราต้องจงใจที่จะปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นหรือไม่ เราต้องตระหนักใหม่ว่า มีคนอื่นอยู่ เราต้องได้ยินหรือเห็นเขาไหม เราจำเป็นต้องเข้าใจการกระทำของคนอื่นหรือไม่ คนอื่นจำเป็นต้องมีปฏิกิริยาตอบเราก่อนจึงจะเรียกว่ามีปฏิสัมพันธ์หรือไม่ ถ้าเราทักทายคนอื่นแล้วเขาไม่ตอบ อย่างนี้เรียกว่ามีปฏิสัมพันธ์หรือไม่ ฯลฯ

4. บริบท (Context) แวนดิงค์ ชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงนามธรรมและการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงสังคม สำหรับฝ่ายหลัง บริบทเป็นเรื่องสำคัญ แวนดิงค์ ให้คำจำกัดความบริบทว่าหมายถึงผู้มีส่วนร่วมในวาทกรรมนั้น บทบาทและเป้าหมายรวมทั้งลักษณะของสถานการณ์ อันได้แก่ เวลาและสถานที่ ลักษณะของผู้มีส่วนร่วมในบริบท เช่น เป็นหญิง ชาย หมู่สาว หรือแก่ มีอำนาจหรือไร้อำนาจ เหล่านี้ถือเป็นเรื่องสำคัญสำหรับบริบทเพราะลักษณะเหล่านี้มีอิทธิพลต่อการผลิตหรือการตีความ โครงสร้างของตัวบทและวาทกรรม เช่น การใช้คำสรรพนามและกริยา การเลือกหัวข้อ ชนิดของความสุภาพ

4.1 ผู้มีส่วนร่วมในวาทกรรม (participants) ควรปรับสิ่งที่เขาพูดและวิธีการที่เขาพูดและวิธีการที่เขาตีความสิ่งที่คนอื่นพูดให้เข้ากับบทบาท อัตลักษณ์ และบทบาทของคนอื่น ๆ

4.2 ฉาก (setting) ในที่นี้หมายถึง สถานการณ์ทางสังคม เวลา สถานที่ จุดยืนของคนพูด บริบทอาจจะเป็นส่วนตัวหรือสาธารณะ ไม่เป็นทางการหรือเป็นบริบทของสถาบัน

4.3 เครื่องประดับฉาก (props) อาทิเช่น เครื่องแบบ ธง เครื่องเขียน เหล่านี้แตกต่างในศาลหรือห้องเรียน ห้องข่าวและมีความหมายต่อวาทกรรมทั้งสิ้น

4.4 การกระทำ (action) นอกจากภาษาพูดแล้ว ภาษาท่าทางก็มีความสำคัญยิ่งในวาทกรรม

4.5 ความรู้และเจตนา ในการวิเคราะห์วาทกรรมเราจำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับทัศนคติ ค่านิยม และเจตนาของผู้ที่เกี่ยวข้องที่จะเป็นส่วนหนึ่งของบริบทเช่นกัน

4.6 การกระทำในระดับสูง (higher level action) เมื่อเราพูดถึงวาทกรรมในฐานะการกระทำ เราอาจนึกถึงการกระทำเช่นการสอนในชั้นเรียน คำตัดสินในศาล การไปพบแพทย์ การให้สัมภาษณ์ผู้สื่อข่าว คำถามคือปริบทกินความขอบเขตแค่ไหน รวมเอาผู้มีส่วนร่วมในปริบทเท่าใด ลักษณะไหน คำตอบคือ ไม่มีการจำกัดขอบเขตและระดับของปริบท การสอนในชั้นเรียนมีปริบทที่ใหญ่กว่าอยู่ในระดับสูงกว่าคือ โครงสร้างและระบบนิติบัญญัติ การวิพากษ์วาทกรรมของ ดร.ทักษิณ ชินวัตร กรณีชุกหุนจำเป็นต้องเข้าใจโครงสร้างและระบบการเมือง ระบบกฎหมาย ระบบรัฐศาสตร์ และระบบสังคมวัฒนธรรมของไทย

4.7 ปริบทจุลภาคและมหัพภาค (local and global contexts) วาทกรรมหลากหลายที่พบเห็นอยู่มีตรรกะและทำหน้าที่ของมันในโครงสร้างวัฒนธรรมและสังคม เพราะฉะนั้นการแยกแยะว่าวาทกรรมใดมีปริบทแบบจุลภาคหรือแบบเน้นปฏิสัมพันธ์ วาทกรรมใดมีปริบทแบบมหัพภาคหรือระดับสังคม จึงเป็นสิ่งจำเป็น (local, interactional vs. global, societal) วาทกรรมในระดับจุลภาคจะถูกผลิตและถูกมองว่ามีหน้าที่ในระดับมหัพภาค เช่น วาทะของ น.พ.ประเวศ วะสี เกี่ยวกับรัฐบาล พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร หลังปฏิรูประบอบราชการ 1 ต.ค. 2545 แสดงถึงอำนาจนิยม ทุนนิยม บ่งบอกถึง global context ที่แสดงถึงอำนาจนิยม ทุนนิยม และเผด็จการนิยมในระบอบการเมืองการปกครองไทย

4.8 การสร้างปริบท (constructing contexts) ประการแรก ปริบทยืดหยุ่นได้ เปลี่ยนแปลงได้ วาทกรรมอาจจะถูกกำหนดโดยปริบท (เช่น กรณีพระราชดำรัสพระเจ้าอยู่หัวช่วงพฤษภาทมิฬ) หรือวาทกรรมอาจจะมียุทธศิลป์และเป็นตัวสร้างปริบท เช่น พระราชดำรัสพระเจ้าอยู่หัวช่วงพฤษภาทมิฬ ทำให้เหตุการณ์บ้านเมืองเข้าสู่ความสงบเรียบร้อย)

ประการที่สอง ปริบทก็เฉกเช่นวาทกรรม นั่นคือ ไม่ใช่เป็นลักษณะปรนัย / วัตถุวิสัย มันประกอบด้วยข้อเท็จจริงทางสังคม คือ ไม่ใช่สิ่งที่ทุกคนเข้าใจตรงกันเหมือนกัน แต่ละคนต่างตีความ ต่างสร้างให้เกี่ยวข้องกับตนเองต่าง ๆ กันไป เรียกได้ว่า เป็นกรอบในความคิด (mental constructs) ของแต่ละคน ซึ่งต่างก็มีความเป็นอัตนัยวิสัย (subjectivity) แตกต่างกันไป

5. อำนาจ (Power) แนวคิดที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างวาทกรรมและสังคม คืออำนาจ อาทิจำนาจในองค์การ อำนาจของบุรุษเพศ อำนาจทางการเมือง ในวาทกรรมสิ่งที่เรามักศึกษาคือ อำนาจทางสังคม นั่นคือ ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมหรือในสถาบันต่าง ๆ วาทกรรมมักจะไม่ได้ศึกษาอำนาจส่วนตัวระหว่างปัจเจกต่อปัจเจก เว้นแต่ปัจเจกนั้นจะเป็นสมาชิกของกลุ่มในสังคม

5.1 การควบคุมการกระทำและจิตใจ เรานิยามอำนาจทางสังคมว่า ความสามารถของกลุ่มหนึ่งที่จะควบคุมอีกกลุ่มหนึ่ง วิธีหนึ่งที่จะควบคุมอีกฝ่ายหนึ่งได้คือ การใช้กำลัง ซึ่งมักใช้ในกองทัพ ตำรวจ ความสัมพันธ์ระหว่างชาย-หญิง-เด็ก แต่โดยทั่วไปแล้วในสังคมอำนาจที่พูดถึงเป็นอำนาจที่อยู่ในใจรับรู้กันโดยฝ่ายหนึ่งบอกอีกฝ่ายหนึ่งให้ทำ การออกคำสั่งคือการจำกัดทางเลือก และคือการจำกัดเสรีภาพของอีกฝ่ายหนึ่ง ในปฏิบัติการเรื่องอำนาจในวาท

กรรมนี้ เรามองประกอบ 3 อย่าง คือ วาทกรรม การกระทำ และการรู้ (cognition) (การรู้ประกอบด้วย ความตั้งใจ วัตถุประสงค์ แรงจูงใจ ฯลฯ) วาทกรรมเช่นคำสั่งนี้หมายถึงความตั้งใจของผู้พูดที่จะให้ผู้ฟังทำตามและผู้ฟังก็รู้และทำตามความตั้งใจของผู้พูด แหล่งของอำนาจนี้มักจะอยู่ในรูปสัญลักษณ์ เช่น ตำรวจ ผู้พิพากษา ครู ผู้ปกครอง หัวหน้าคนงาน มีอำนาจและอำนาจเหล่านี้มีรากฐานอยู่บนสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง

5.2 อำนาจโน้มน้าวใจ แทนที่จะออกคำสั่ง บางครั้งผู้มีอำนาจจะโน้มน้าวใจ แทน วิธีการสื่อสารที่ใช้ในการโน้มน้าวใจก็จะเป็นการขอร้อง การแนะนำ และอำนาจของพวกเขา ก็จะอยู่ที่ผู้ฟังยอมคล้อยตามเพื่อที่จะหลีกเลี่ยงผลลัพธ์ทางลบ วาทกรรมจะมีอำนาจก็ต่อเมื่อมีสมมติฐานว่าวาทกรรมนั้นสามารถควบคุมแหล่งอำนาจได้ ปกติแหล่งอำนาจที่เรียกว่าทรัพยากรที่นับถือกันในสังคม (social resources) ได้แก่ เงิน เงินเดือน การงาน ที่อยู่อาศัย หรือที่เป็นทรัพยากรเชิงสัญลักษณ์ ได้แก่ ความรู้ การศึกษา แหล่งที่อยู่อาศัย ภูมิลาเนา หรือการได้รับการยกย่อง เช่น วาทกรรมของ ร.ต.อ.ประชัย เปี่ยมสมบูรณ์ อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ที่จะจัดระเบียบสังคม เช่น การกำหนดเวลาเปิดปิดของผับเฮค แสดงว่าเขาสามารถควบคุมเจ้าของกิจการเหล่านี้ได้แต่การที่นายเสนาะ เทียนทอง ที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี แสดงความไม่เห็นด้วย แสดงว่ารัฐมนตรีประชัย ไม่มีอำนาจเหนือนายเสนาะ เทียนทอง แต่นายเสนาะ เทียนทอง จะยอมอยู่ในอำนาจของ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร

5.3 ภาวะความเป็นใหญ่และการยินยอมพร้อมใจ (hegemony and consensus) การควบคุมจิตใจและสมองนั้นอาจมาในรูปแบบที่เหมาะสมและในรูปแบบทางอ้อมของตัวบทและคำพูด แทนที่เราจะบอกคนอื่นให้ทำตามเรา ผ่านทางคำสั่ง คำขอร้อง คำแนะนำ เราสามารถสร้างจิตใจเขาให้ทำตามเราได้ดังกั๊บบว่า เขาทำทุกอย่างออกมาจากใจของเขาเอง แวนดิงค์เรียกภาวะที่คนกระทำราวกับว่าออกมาจากใจเป็นเรื่องธรรมชาติ เป็นเรื่องธรรมดาสามัญนี้ว่า hegemony มันเป็นภาวะคล้อยตามอย่างไรอย่างนั้น (van Dijk, 1997 : 19) คำถามที่สำคัญคือ เราจะทำอย่างไรจึงจะให้คนเป็นเช่นนั้นได้ คำตอบคือ วิธีการทั่วไปที่ใช้กันคือ การศึกษา การรณรงค์ การโฆษณาชวนเชื่อ การใช้สื่อ และการใช้วาทกรรมสาธารณะหลากหลายชนิด

5.4 การเข้าถึงแหล่งทรัพยากร (access) กลุ่มอำนาจควบคุมจิตใจของกลุ่มอื่น โดยผ่านทางความรู้ ทักษะคติ และอุดมการณ์ และเขาควบคุมได้โดยใช้ความรู้ การศึกษา ชื่อเสียง การให้ความนับถือ และวาทกรรม เป็นที่น่าสังเกตว่า วาทกรรมไม่ใช่เป็นเพียงเครื่องมือในการใช้อำนาจเท่านั้น (เช่น การสื่อสารของผู้มีอำนาจ) แต่เป็นแหล่งอำนาจ เพราะฉะนั้น กลุ่มชนชั้นปกครองจึงพยายามเข้าถึงวาทกรรมสาธารณะหลายรูปแบบ เพราะเป็นแหล่งอำนาจ อาทิ วาทกรรมสาธารณะในการเมือง การปกครอง การศึกษา สื่อมวลชน ในการจะควบคุมจิตใจคนผ่านวาทกรรม กลุ่มอำนาจต้องควบคุมองค์ประกอบของวาทกรรมเพื่อจะมีอิทธิพลเหนือคนอื่นซึ่งไม่เพียงแต่หมายถึงเนื้อหาและรูปแบบเท่านั้น แต่หมายถึงปรับด้วย อาทิ เจ้าของของกระบวนการผลิตวาทกรรม เช่น เจ้าของสื่อมวลชนอาจได้รับการ “ขอ” จากกลุ่มอำนาจให้พิมพ์/ไม่พิมพ์สิ่งใด ฉะนั้น สรุปได้ว่า วาทกรรม จิตวิญญาณ และอำนาจ ต่างรวมอยู่ในการผลิตของ

วาทกรรมสาธารณะ วิธีการเข้าถึงวาทกรรมสาธารณะทำได้หลายอย่าง เช่น เขียนหรือพูดกับ ผู้รับสาร เช่น ทำประชาพิจารณ์ พิมพ์หนังสือ / บทความของตัวเอง หรือมีฉะนั้นก็ส่งวาทกรรม ไปให้นักหนังสือพิมพ์ โดยสรุปแล้ว การเข้าถึงวาทกรรมสาธารณะถือเป็นแหล่งอำนาจที่สำคัญยิ่งและมีวิธีที่จะเข้าถึงได้หลายวิธีที่ดูแนบเนียนน้อยไปหาแนบเนียนมาก อาทิ เป็นเจ้าของ สื่อ ควบคุมเนื้อหาหนังสือโดยตรง หรือทำให้เป็นเรื่องกิจวัตรหรือเรื่องของสถาบัน เช่น โครงการ วรรณคดี การให้สัมภาษณ์ การส่งข่าวไปลงสื่อมวลชน เพราะฉะนั้น ข้อมูลที่ดูเป็นวัตถุวิสัยอาจจะมี การสื่อสารสาธารณะได้หลายทางและดูน่าเชื่อถือ ในที่สุดผู้คนก็จะเชื่อและมีการผลิตซ้ำ นี่คือวิธีการที่สื่อเรียกร้องความเชื่อถือและผู้ควบคุม (จนดูเป็นธรรมชาติ) คือ กลุ่มอำนาจในสังคม

5.5 การควบคุมบริบท (controlling context) ถ้าพิจารณาจากประเด็นต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว เราอาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า ถ้าเราควบคุมบริบทได้ เราสามารถควบคุมโครงสร้างของวาทกรรมได้เกือบทั้งหมดฉะนั้น ผู้มีอำนาจจึงสามารถควบคุมกิจกรรมการสื่อสารได้ (communicative act) เช่น จัดบริบทให้เป็น global เช่น บอกว่าการที่พรรคไทยรักไทยเป็นวาทกรรมเดียวในรัฐสภาเข้าตามหลักสากลนิยมว่า รัฐสภาควรมีพรรคใหญ่ 2 พรรคเท่านั้น กลุ่มผู้มีอำนาจอาจจะควบคุมบริบทโดยการควบคุมผู้มีส่วนร่วมและควบคุมบทบาทของพวกเขา ใครจะเข้าร่วมในพรรคไทยรักไทย ใครจะปรากฏตัว ใครจะพูด ใครจะเงิบ เหตุการณ์หรือบริบทที่จะเกิดขึ้นจะมีเป้าประสงค์อะไร กลุ่มอำนาจจะกำหนดสถานที่และเวลา เตรียมระเบียบวาระ และควบคุมสภาพแวดล้อมอื่นเกี่ยวกับอำนาจและการพูด

5.6 การควบคุมโครงสร้างวาทกรรม (controlling discourse structures) หมายถึง การเลือกที่จะใช้ภาษาอะไร หรือใช้การประพันธ์ (genre) ชนิดใด จะจัดเรียงภาพประกอบแบบใด (กรณีเป็นตัวบท) จะใช้คำแบบไหน สำเนียงใด หัวข้อใด เรียบเรียงประโยคหรือ คำแบบไหน จะใช้วาทศิลป์หรือภาพพจน์แบบไหน ยกตัวอย่าง ในกรณีการถล่มตึกเวิร์ลด์เทรด ไทยควรจะประณามพวกมุสลิมหัวรุนแรงที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ต้องสงสัยว่า “ผู้ก่อการร้าย” ตาม สหรัฐอเมริกาหรือควรจะรับฟังคำทักท้วงของชาวไทยมุสลิมที่อยู่ทางใต้ว่าสหรัฐอเมริกาอาจจะเป็น “ผู้ก่อการร้าย” ด้วย

โดยสรุป กลุ่มผู้มีอำนาจจะพยายามตอกย้ำข่าวสารข้อมูลที่จะให้ภาพลักษณ์ของตัวเองเป็นบวกและพยายามไม่เน้นข้อมูลที่จะให้ภาพลักษณ์ของตนเองติดลบ ในขณะเดียวกัน ภาพลักษณ์ของคู่ปรปักษ์ก็จะพยายามให้เป็นไปในทางตรงข้ามด้วยกลยุทธ์การใช้วาทกรรม ถ้าคนฟังไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลอื่นหรือวาทกรรมอื่น วาทกรรมสาธารณะเหล่านี้ก็เกิดอคติได้

5.7 การควบคุมครบวงจร (closing the circle of control) วงจรนี้เริ่มต้นด้วยความหมายของอำนาจว่า คือการควบคุมการกระทำซึ่งหมายถึง การควบคุมการรับรู้ส่วนตัว และเชิงสังคม ซึ่งมีข้อสันนิษฐานว่าเราต้องควบคุมวาทกรรมสาธารณะ ซึ่งมีนัยยะว่า มันจะเป็นไปได้ถ้าเรามีการเข้าถึงทรัพยากรหรือแหล่งของอำนาจ ซึ่งมีรากฐานอยู่บนการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวิชาการ (หมายถึง ใครมีตำแหน่งหน้าที่ การเป็นเจ้าของ รายได้ ความรู้ ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน คนนั้นย่อมมีอำนาจ ฯลฯ ที่กำลังกล่าวกันมากคือ นักวิชาการมีความรู้ ความ

สามารถและต้องเป็นกลาง จึงจะเป็นแหล่งอำนาจ เช่น การใช้นักวิชาการมาให้ความเห็นการก่อสร้างโรงไฟฟ้าหินกรูดบ่อนอก ประจวบคีรีขันธ์ ในปี 2545) อำนาจที่เป็นที่รู้จักกันมาตามขนบธรรมเนียมเดิม ซึ่งมีรากฐานมาจากการมีกำลังทหาร กำลังตำรวจ เงิน ตำแหน่งหน้าที่ทางการเมือง อาจจะไม่ทรงพลังในโลกปัจจุบันเช่นกับอำนาจที่มาจากแหล่งอำนาจที่เป็นรูปสัญลักษณ์ อาทิ ความสามารถที่จะควบคุมข้อมูลข่าวสาร กลยุทธ์ทางการโฆษณาชวนเชื่อ

5.8 การแบ่งแยกอำนาจ (The division of power) เราจะเห็นว่า อำนาจนั้น เป็นสิ่งที่ต่างฝ่ายต่างมี สื่อมวลชนกระแสหลักมีอำนาจ เช่น ผ่านทางตัวบทที่เป็นสาธารณะและมีอิทธิพลเหนือการรับรู้ของสาธารณชน นักวิชาการมีความรู้เป็นอำนาจ แต่ต้องการเงินทุนสนับสนุนจากฝ่ายธุรกิจหรือนักการเมือง ซึ่งฝ่ายธุรกิจและฝ่ายการเมืองก็ต้องการความรู้จากนักวิชาการเช่นกัน ฉะนั้น อำนาจจึงเป็นเรื่องสลับซับซ้อน อำนาจไม่ใช่เรื่องของการข่มขู่ การควบคุมจากบนลงล่าง การโน้มน้าวใจ แต่เป็นเรื่องของการแบ่งปัน การเจรจาต่อรอง การสมคบคิดกันในกลุ่มผู้มีอำนาจ ฉะนั้น ถ้าฝ่ายตรงข้ามสามารถเข้าถึงแหล่งอำนาจได้ เช่น เข้าถึงวาทกรรมสาธารณะ เขาก็จะสามารถมีอำนาจต่อรองกับอำนาจ (counter power)

เราต้องไม่ลืมว่า กลุ่มอำนาจทางสังคมนั้นไม่ใช่เป็นกลุ่มที่ถาวร แต่อาจมีการย้ายกลุ่ม กลุ่มอำนาจทางสังคมนั้นใช้อำนาจผ่านตัวบทหรือการพูดในที่สาธารณะ บางครั้งอาจมีความแตกต่าง ความไม่เห็นด้วย บางครั้งอาจมีการสมรู้ร่วมคิดกับกลุ่มอำนาจอื่นทำให้ดุลแห่งอำนาจเปลี่ยนแปลงไปในกลุ่มอำนาจด้วยกัน

5.9 การใช้อำนาจในทางที่ผิด (power abuse) เท่าที่วิเคราะห์แล้วดูเหมือนอำนาจจะเป็นสิ่งที่ไม่ดี แต่อำนาจเป็นสิ่งที่ดีได้เช่นกัน เช่น อำนาจระหว่างพ่อแม่และลูก ระหว่างครู นักเรียน ระหว่างเจ้านายลูกน้อง ระหว่างผู้พิพากษาและจำเลย และระหว่างนักการเมืองและพลเมือง และนี่เป็นจุดที่แวนดิงค์มีทรรศนะเดียวกับฟูโกต์

สิ่งที่เราต้องเอาใจใส่ คือจริยธรรมในการใช้อำนาจ การใช้อำนาจในทางที่ผิด ถ้าถือตามกฎบัตรสหประชาชาติ (van Dijk, 1997 : 241) คือ การละเมิดสิทธิมนุษยชนในฐานะปัจเจกและในฐานะกลุ่ม ในอีกระดับหนึ่ง การใช้อำนาจในทางที่ผิดคือการล่วงละเมิดกฎหมายระดับชาติ ท้องถิ่น หรือชุมชน กฎเกณฑ์ ข้อตกลง ปทัสสถาน ค่านิยมต่าง ๆ เพราะฉะนั้น การใช้อำนาจในทางที่ผิดไม่ใช่การล่วงละเมิดหลักการธรรมดา แต่การใช้อำนาจในทางที่ผิดยังหมายถึงลักษณะของผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับผลประโยชน์ของกลุ่ม เช่น การเข้าถึงแหล่งทรัพยากรที่ไม่ทัดเทียมกันในประเทศอื่น ๆ ปัญหาเรื่องเชื้อชาติเป็นเรื่องใหญ่ แต่ในประเทศไทยไม่ว่าจะเป็นไทย จีน ไทยรามัญ ไทยมุสลิม ไทยพุทธ ไทยคริสต์ ล้วนแล้วแต่ไม่มีปัญหาเรื่องความไม่เท่าเทียมกัน กลุ่มอำนาจดูจะมีความเท่าเทียมกันและอยู่กันเป็นสุขในแผ่นดินไทย

6. อุดมการณ์ (ideology) อุดมการณ์เป็นสิ่งที่เชื่อมระหว่างวาทกรรมและสังคม อุดมการณ์เป็นสิ่งที่มีการศึกษามากมาย แต่ยังไม่ได้รับการเน้นเท่าใดในเรื่องเกี่ยวกับวาทกรรมและสังคม อุดมการณ์มาร์กซิส มีอิมาร์กซิสและอุดมการณ์อื่น ๆ จะเป็นการศึกษาในเชิงปริบท แต่จะไม่ค่อยเน้นเวลาศึกษาตัวบทหรือการพูด

6.1 หน้าที่ทางสังคม (social functions) เพื่อจะเข้าใจแนวคิดเรื่องอุดมการณ์ เราต้องตอบคำถามว่า เราต้องการอุดมการณ์ไปทำอะไร คำตอบคือ อุดมการณ์เป็นสิ่งที่ผลิตขึ้นโดยกลุ่มอำนาจในสังคมเพื่อผลิตซ้ำและสร้างความชอบธรรมให้แก่การควบคุมคนอื่น ๆ ในสังคม วิธีหนึ่งที่จะควบคุมคนอื่น ๆ ในสังคมได้ก็คือโดยอ้างว่า อำนาจนั้นเป็นสิ่งที่พระเจ้าประทาน เป็นสิ่งที่เป็นธรรมชาติก่อปรด้วยความเมตตา กรุณา หรือมีฉะนั้นก็โดยการโน้มน้าวใจผู้ที่อยู่ใต้อำนาจว่า การถูกควบคุม การอยู่ใต้อำนาจ เป็นสิ่งที่เป็นมาตั้งแต่เกิด เป็นชนบธรรมนิยมที่ยึดถือปฏิบัติสืบ ๆ กันมา คำถามคือ คนที่อยู่ใต้อำนาจ คนที่ถูกควบคุมเหล่านี้รู้ตัวหรือเปล่าว่า ผลประโยชน์ของกลุ่มตนเองนั้นถูกเบียดบังไป คำตอบคือ วาทกรรมได้บดบังสิ่งเหล่านี้ได้สร้างสิ่งใหม่ให้เกิดแก่การรับรู้แก่กลุ่มต่อยอำนาจ การรับรู้ประเภทที่มาร์กซิสเรียกว่า จิตสำนึกที่ผิด (false consciousness) วาทกรรมชนิดนี้เป็นวาทกรรมที่ใช้เป็นสื่อกลางในการสื่อสารอุดมการณ์ในสังคมและทำให้เกิดการผลิตซ้ำอำนาจและการควบคุมของกลุ่มอำนาจ

หน้าที่ของอุดมการณ์อีกประการหนึ่งซึ่งกำหนดบทบาทของวาทกรรมด้วยคือ การประสานการกระทำของสมาชิกแต่ละคนในกลุ่ม ถ้าสมาชิกมีอุดมการณ์ร่วมกัน พวกเขา ก็จะประพฤติปฏิบัติตนไปในทางเดียวกัน ทำงานร่วมกันซึ่งนำไปสู่การฉีกกำลังและความเข้มแข็งของกลุ่ม นี่คือนาหน้าที่ของวาทกรรมซึ่งจะทำให้กลุ่มอำนาจดำรงอำนาจอยู่ได้ตลอดไป

การวิเคราะห์หน้าที่ทางสังคมของอุดมการณ์มีนัยยะหลายอย่าง ประการแรก อุดมการณ์เป็นเรื่องของสังคม และไม่ใช่เรื่องของปัจเจกหรือเรื่องส่วนตัว อุดมการณ์เป็นเรื่องที่ต้องแบ่งปันกัน (shared) ในหมู่สมาชิก องค์กร สถาบัน ในลักษณะเช่นนี้ อุดมการณ์เหมือนเป็นภาษา ๆ หนึ่งที่คนใช้ร่วมกัน เพื่อแก้ไขปัญหากิจกรรมทางการสื่อสาร ความแตกต่างระหว่างภาษาและอุดมการณ์มีว่า คนพัฒนาและใช้ภาษาสำหรับเหตุผลภายใน นั่นคือ เพื่อใช้สื่อสารในกลุ่มสมาชิกด้วยตัวเอง แต่อุดมการณ์นั้นนอกจากใช้ประสานการกระทำในกลุ่มแล้ว ยังใช้ประสานปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่มหนึ่ง ๆ กับกลุ่มอื่น ๆ ด้วย นี่คือการใช้อุดมการณ์เพื่อนิยามตนเอง หรือเพื่ออัตลักษณ์ทางสังคม ซึ่งกลุ่มจะต้องแสวงหาและใช้ร่วมกัน ถ้าเป็นเช่นนั้นจริง อุดมการณ์จะเป็นตัวแทนของเกณฑ์หลายอย่างของสมาชิกกลุ่มและการเข้าถึงกลุ่ม (เราคือใคร มีใครสังกัดพวกเราบ้าง) การกระทำที่เป็นแบบฉบับและเป้าประสงค์ของกลุ่ม (เราทำอะไรและเพราะเหตุใด) ปทัสถานและค่านิยม (สิ่งใดที่ดีและไม่ดี สำหรับเรา) จุดยืนทางสังคมของเราเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่น (เราอยู่ ณ จุดไหน) และทรัพยากรทางสังคมของกลุ่ม (กลุ่มเรามีอะไรบ้าง)

เพื่อที่จะสามารถปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างเหมาะสมในสถานการณ์ต่าง ๆ อุดมการณ์จะต้องเป็นสิ่งพื้นฐาน เป็นสิ่งทั่วไปและเป็นนามธรรม อุดมการณ์จะไม่เป็นสิ่งที่บอกสมาชิกแต่ละคนว่าจะปฏิบัติตนอย่างไรในสภาพการณ์ที่เฉพาะเจาะจงแต่จะรับใช้กลุ่มในการพัฒนาหลักการที่จะแก้ปัญหาสังคมและวัฒนธรรมในมิติที่ใหญ่ขึ้นไป อาทิ เรื่องชีวิตและความตาย ความเจ็บป่วย และสุขภาพ การช้หมู่ การเอาตัวรอด ธรรมชาติ วัฒนธรรม การทำงาน การ

ใช้เวลาว่าง ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม การตั้งถิ่นฐาน การอพยพ การเกิด การทำแท้ง การบังคับบัญชา และการอยู่ใต้บังคับบัญชา อาชญากรรมและการลงโทษ การบุกรุกและการยอมตาม ฯลฯ กล่าวโดยเฉพาะเจาะจง อุดมการณ์เป็นสิ่งที่พัฒนาขึ้นมาเพื่อจะบูรณาการแนวคิดที่เป็นตัวแทน (socially shared representations) ของแต่ละกลุ่มที่ได้ให้ “คำตอบ” แก่ประเด็นคำถามที่เราตั้งขึ้นมาข้างบนนี้ เป็นตัวที่นิยามและปกป้อง “คำตอบ” ของแต่ละกลุ่ม ซึ่งอาจจะขัดแย้งกัน เช่น อุดมการณ์ของพรรคการเมืองหนึ่งอาจจะว่าปลดข้าราชการประจำซึ่งทำให้การทำงานของกระทรวง ทบวง กรม ไม่เลื่อนไหล ในขณะที่อุดมการณ์ของพรรคการเมืองหนึ่งอาจจะพยายามมีเรื่องบาดหมางกับข้าราชการประจำให้น้อยที่สุด เพื่อให้งานกิจวัตรเคลื่อนตัวไปได้

เพราะฉะนั้น คนประเภทต่าง ๆ ในสังคม กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชนต่าง ๆ ก็ได้พัฒนาใช้และค่อยเปลี่ยนแปลงกรอบการทำงาน ซึ่งทำให้สมาชิกกลุ่มประพุดิตตนได้ตามที่กลุ่มต้องการเพื่อจะอ้างอัตลักษณ์ เป้าหมาย ค่านิยม จุดยืนและทรัพยากรของกลุ่มท่ามกลางชีวิตประจำวัน ซึ่งมีทั้งการเห็นด้วยและความขัดแย้ง อุดมการณ์ของกลุ่มที่เราสังกัดอยู่ จะกำหนดแนวทางปฏิบัติของเรา ทำให้รู้ว่าสิ่งใดดี สิ่งใดไม่ดี จะทำอย่างไรในสถานการณ์ที่ขัดแย้ง สถานการณ์ที่มีการประกวดประชัน หรือมีการช่มชู้ โดยสรุปแล้ว อุดมการณ์ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อม (interface) ระหว่างผลประโยชน์ของกลุ่มและการประพฤติปฏิบัติตามของปัจเจก

6.2 การรับรู้ทางสังคม (social cognition) คำถามข้อแรกที่ผ่านมาแล้วคือทำไมกลุ่มถึงต้องมีอุดมการณ์ คำถามในตอนนี้เป็นคืออุดมการณ์รับใช้หน้าที่ที่กล่าวแล้วอย่างไร ในการเปรียบเทียบอุดมการณ์ว่าเป็นเหมือนภาษา อุดมการณ์จึงมีลักษณะเป็นทั้งระบบสังคมและเป็นตัวแทนของกระบวนการความคิด (mental representations) คือความเชื่อและทัศนคติ เพราะฉะนั้น การเปรียบอุดมการณ์กับไวยากรณ์จะเหมาะสมกว่า อุดมการณ์เปรียบเหมือนกฎเกณฑ์ของวาทกรรมซึ่งสมาชิกกลุ่มใช้ร่วมกันและในขณะเดียวกันก็ทำให้สมาชิกกลุ่มสามารถมีส่วนร่วมในการพูด การเขียนได้ ถ้ากล่าวโดยอุปมาอุปมัยแล้ว อุดมการณ์ก็เปรียบเสมือน “ไวยากรณ์” ของกลุ่มในการปฏิบัติตนทางสังคม

6.3 อุดมการณ์และความรู้ (ideologies and knowledge) สืบเนื่องมาจากหัวข้อ 6.2 ถ้าอุดมการณ์ถูกมองในแง่ว่าเป็นไวยากรณ์ของการประพุดิตตนของสมาชิกในสังคม อุดมการณ์ก็เปรียบเสมือนความรู้ (knowledge) ของกลุ่ม ซึ่งเป็นความรู้ที่แบ่งปันกันในเชิงสังคมและวัฒนธรรม จริง ๆ แล้ว ทั้งความรู้และอุดมการณ์เน้นชนิดหนึ่งของความเชื่อทางสังคม สิ่งที่เป็นความรู้สำหรับสังคมหนึ่งอาจเป็นอุดมการณ์ของอีกสังคมหนึ่ง อย่างไรก็ตาม อุดมการณ์อาจจะเป็นสิ่งที่พื้นฐานกว่าความรู้ (van Dijk, 1997 : 28) อุดมการณ์เป็นฐานรากของหลักการรับรู้ทางสังคม เพราะฉะนั้นมันจึงเป็นพื้นฐานของความรู้ ทัศนคติและความเชื่ออื่น ๆ เฉพาะเจาะจงของกลุ่ม

ปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์และความรู้นี้เป็นสิ่งที่โต้แย้งอภิปรายกันตลอดมา เรามักจะให้นิยามความรู้ว่าเป็นความเชื่อที่แท้จริง นั่นคือเป็นความเชื่อที่

ถูกพิสูจน์แล้วโดยมาตรฐานบางอย่าง (ซึ่งอาจจะแตกต่างกันไปในเชิงประวัติศาสตร์และเชิงวัฒนธรรม) อุดมการณ์มักจะถูกให้นิยามว่าเป็นความเชื่อที่ผิด ๆ (misguided beliefs) แต่ van Dijk มองว่า อุดมการณ์อาจเป็นสิ่งที่ถูกหรือผิดได้ตาม “วัตถุประสงค์” เพราะฉะนั้น เราอาจจะมองว่า อุดมการณ์เกี่ยวกับชายเป็นใหญ่ (male chauvinism) เป็นสิ่งที่ผิดในทฤษฎีเกี่ยวกับความสามารถของหญิง แต่เรื่องอุดมการณ์เกี่ยวกับสิทธิสตรี (feminism) เป็นสิ่งที่ถูกต้องเกี่ยวกับความไม่เท่าเทียมกันทางเพศ

อุดมการณ์ของกลุ่มที่ไร้อำนาจ (ผู้หญิง, คนจน, ชนกลุ่มน้อย) จะมีประสิทธิผลในการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านกลุ่มอำนาจก็ต่อเมื่ออุดมการณ์เหล่านี้สะท้อนความเป็นจริง ในทางกลับกัน ในการที่จะสร้างความชอบธรรมให้แก่ความอยุติธรรมในสังคม อุดมการณ์ของกลุ่มอำนาจอาจจะเป็นสิ่งที่ไม่จริง แต่หลบอยู่ภายใน (inherent) นี่เป็นสิ่งที่อธิบายแนวคิดที่เรียกว่า “สำนึกจอมปลอม” (false consciousness) ซึ่งกลุ่มอำนาจสามารถควบคุมอุดมการณ์ของกลุ่มด้อยอำนาจโดยการรณรงค์ให้ข้อมูลผิด ๆ โดยการใช้อำนาจผ่านสื่อต่าง ๆ เพราะฉะนั้น เกณฑ์สำหรับตัดสินความใช้ได้ (validity) ของอุดมการณ์คือประสิทธิผลทางสังคม (social effectiveness) อุดมการณ์จะต้องทำหน้าที่เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่กลุ่ม ยกตัวอย่างเช่น อุดมการณ์ของนักนิเวศวิทยาที่จะรักษาสภาพแวดล้อมอาจจะไปกันไม่ได้เลยกับพวกที่ต้องการสร้างเขื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า การสร้างเขื่อนต้องทำลายสภาพแวดล้อมอย่างหนัก เพราะฉะนั้น เราต้องตั้งข้อสมมติฐานไว้ว่า อุดมการณ์จะเป็นตัวควบคุม (monitor) โครงสร้างของความรู้และจะเป็นตัวแสวงหาความรู้ด้วยเช่นกัน อุดมการณ์ของนักนิเวศวิทยาจะเป็นตัวชักนำให้พวกเขาแสวงหาความรู้เกี่ยวกับการสร้างเขื่อน เกี่ยวกับสภาพแวดล้อม ซึ่งจะเป็นความรู้ต่าง ๆ หลายระดับชั้น

อุดมการณ์แม้จะเป็นเรื่องพื้นฐานกว่าความรู้ แต่อุดมการณ์จะมีความเฉพาะเจาะจงมากกว่า เพราะอุดมการณ์เป็นตัวแทนของผลประโยชน์ของกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดในสังคมหนึ่งหรือวัฒนธรรมหนึ่ง อุดมการณ์ของสมาชิกคนจนจะแตกต่างจากอุดมการณ์บริโภคนิยมของชาวกรุงเทพฯ อุดมการณ์ของไทยมุสลิมกรณีตึกเวิร์ลเทรดถล่ม 11 กันยายน 2001 จะแตกต่างเรื่องอุดมการณ์ของกองทัพกบไทยในการให้สหรัฐอเมริกาใช้ฐานทัพอู่ตะเภา เพราะฉะนั้นกล่าวได้ว่าอุดมการณ์ควบคุมไม่เฉพาะความรู้ แต่ควบคุมระบบความเชื่อที่ถูกประเมิน (evaluative belief systems) หรือทัศนคติของเราด้วยที่มีต่อประเด็นหนึ่ง ๆ เพราะฉะนั้นกล่าวได้ว่า อุดมการณ์เป็นตัวแทนกระบวนการทางความคิด ซึ่งเป็นพื้นฐานของการรับรู้ทางสังคม เป็นความรู้ที่ใช้ร่วมกันเป็นทัศนคติของกลุ่ม ๆ หนึ่ง กล่าวได้ว่า อุดมการณ์นอกจากมีหน้าที่ในการประสานความร่วมมือในสังคมแล้ว ยังมีหน้าที่ในการรับรู้ นั่นคือ จัดกระบวนการความเชื่อของคน อุดมการณ์บอกเราว่า เราน้อยอยู่ที่จุดไหนและคิดอย่างไรกับประเด็นต่าง ๆ ของสังคม

6.4 โครงสร้างของอุดมการณ์ (The structures of ideology) ถ้าอุดมการณ์เป็นตัวแทนของผลประโยชน์และนิยามของกลุ่มแต่ละกลุ่ม อุดมการณ์ควรจะแสดงโครงสร้างของกลุ่ม แสดงประเภทต่าง ๆ ในโครงสร้าง เพื่อบ่งบอกอัตลักษณ์ของกลุ่ม อาทิ สมาชิกภาพ กิจ

กรรม เป้าประสงค์ ค่านิยม จุดยืน และทรัพยากรของกลุ่ม เช่น กลุ่มผู้สื่อข่าวหนังสือพิมพ์ถือเป็นฐานันดรศักดิ์ชั้นที่ 4 ในสังคมไทย มีหน้าที่หรือกิจกรรมคือผลิตข่าวและบทความเพื่อให้ข้อมูลแก่สาธารณชน โดยมีปทัสถานคือ ความถูกต้อง ยุติธรรม ปราศจากอคติ มีจุดยืนเป็นอิสระระหว่างประชาชนและผู้บริหารประเทศ และมีทรัพยากรคือการเข้าถึงแหล่งข้อมูลได้ กลุ่มอาชีพอื่นก็สามารถวิเคราะห์ได้ตามแนวโน้มเช่นกัน อาทิ อาจารย์ ผู้บริหารบริษัท พระสงฆ์ ฯลฯ

6.5 จากกลุ่มไปสู่สมาชิก (from group to group members) โครงสร้างของอุดมการณ์เป็นตัวจัดระเบียบให้แก่ความเชื่อของกลุ่ม และโดยเหตุที่ความเชื่อของกลุ่มเป็นสิ่งที่สมาชิกยึดถือ ฉะนั้นกลุ่มจึงใช้ความเชื่อนี้เป็นแนวทางปฏิบัติในชีวิตประจำวันรวมไปถึงวาทกรรมด้วย

ในขณะเดียวกัน สมาชิกของกลุ่มสังคมแต่ละกลุ่มอาจเป็นสมาชิกของหลายกลุ่มสังคมและมีส่วนร่วมในอุดมการณ์หลายชุด ฉะนั้นผู้หญิงคนหนึ่งอาจเป็นไทยมุสลิม ชอบความเป็นเสรีนิยม และเป็นนักหนังสือพิมพ์ที่ต่อสู้เพื่อสิทธิสตรี และในสถานการณ์หนึ่ง ๆ นักหนังสือพิมพ์สตรีคนหนึ่งจะให้ความสำคัญแก่ทัศนคติที่ถูกนำทางโดยอุดมการณ์ของไทยมุสลิม ในขณะที่ในอีกสถานการณ์หนึ่ง นักหนังสือพิมพ์สตรีคนหนึ่งจะยึดมั่นในอุดมการณ์ของการต่อสู้เพื่อสิทธิสตรี นักหนังสือพิมพ์คนหนึ่ง จะตรวจสอบข่าวตึกเวิร์ลเทรดถล่มและข่าวผู้ก่อการร้ายกลุ่มอัลเคด้าด้วยความระมัดระวังผนวกกับความเห็นใจ แต่ในขณะเดียวกัน เธอก็อดจะยินดีไม่ได้เมื่อกลุ่มตาลีบันแตกสลายและสตรีมุสลิมในอัฟกานิสถานได้รับสิทธิบางอย่างดีขึ้น เช่น สิทธิในการศึกษา กล่าวโดยสรุปแล้ว ในระดับที่เป็นนามธรรมของกลุ่ม อุดมการณ์อาจจะมองเป็นหนึ่งเดียวแต่นั้นไม่ได้หมายความว่ามันจะแสดงออกในพฤติกรรมของสมาชิกกลุ่ม ความเชื่อและพฤติกรรมที่เฉพาะเจาะจงจะแสดงตัวออกมาในสถานการณ์หนึ่ง ๆ แตกต่างกันไป ถ้าจะทำวิจัยเชิงประจักษ์เรื่องอุดมการณ์ เราอาจจะสังเกตจากพฤติกรรมที่แสดงออกในสังคมเท่านั้นไม่ได้ เราอาจจะต้องดูแนวโน้มและความคล้ายคลึงของสมาชิกที่สังกัดกลุ่มต่างกันและสถานการณ์ที่ต่างกัน

6.6 อุดมการณ์และวาทกรรม (ideology and discourse) จากที่กล่าวมาแล้วใน 6.5 แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์และวาทกรรม ประการแรก อุดมการณ์กับวาทกรรมไม่ได้สัมพันธ์กันโดยตรง และมันจะเกี่ยวข้องกับความเชื่อโดยทั่วไปและความเชื่อเฉพาะเจาะจงที่ขึ้นกับบริบท ประการที่สอง ผู้ใช้ภาษาคือมนุษย์ทั้งหลายต่างก็เป็นสมาชิกของกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมและอาจจะแสดงอัตลักษณ์ของกลุ่มต่าง ๆ ที่ตนสังกัดอยู่อย่างขัดแย้งกัน ในรูปแบบของการพูด การเขียน ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับริบทอีกเช่นกัน เราอาจจะฟังคน ๆ หนึ่งแล้วรู้ทันทีว่าเขาเป็นคนเหยียดผิว แต่คนเหยียดผิวก็ไม่พูดอย่างนั้นเสมอไป บริบทจะช่วยทำให้คำพูดชัดเจนยิ่งขึ้น

เราทราบว่า กลุ่มแต่ละกลุ่มนั้น แสดงออกโดยผ่านสมาชิก เพราะฉะนั้นอุดมการณ์ของแต่ละกลุ่มจะเป็นตัวกำหนดความเชื่อของแต่ละกลุ่ม ซึ่งส่งผลต่อความเชื่อเฉพาะของปัจเจกสมาชิกในกลุ่ม และสิ่งเหล่านี้จะเป็นพื้นฐานของวาทกรรม เพราะฉะนั้น เราสามารถเชื่อมโยง

ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดมโนทัศน์ เช่น อุดมการณ์ของกลุ่มกับแนวคิดจุลภาค เช่น วาทกรรมหรือพฤติกรรมอื่น ๆ ของหมู่สมาชิก ในขณะเดียวกัน เราก็เริ่มจะมองเห็นแล้วว่า กลุ่มสามารถแสวงหาและผลิตซ้ำอุดมการณ์ได้ด้วยการเข้าใจวาทกรรม แบ่งปันวาทกรรม สร้างความเป็นนามธรรม และสรุปวาทกรรมจากกรณีเฉพาะไปสู่กรณีทั่วไป เช่น การมาชุมนุมที่หน้าทำเนียบของสมัชชาคนจนครั้งแล้วครั้งเล่า เป็นวาทกรรมของการต่อรองในเชิงอำนาจ

6.7 การวิเคราะห์อุดมการณ์ (ideological analysis) ในการวางกรอบสำหรับวิเคราะห์อุดมการณ์ เราพยายามแสวงหาคำตอบว่า “อุดมการณ์” ในตัวบทและในวาทะหมายถึงอะไร และในปริบทไหน กรอบการวิเคราะห์อุดมการณ์ควรประกอบด้วยเงื่อนไขต่อไปนี้

(ก) ปริบท ต้องเป็นทรศนะที่เน้นจุดมุ่งหมายเชิงกลุ่มมากกว่า ทรศนะแบบความต้องการของปัจเจก “ฉันไม่ชอบทุเรียน” จะมีความเป็นอุดมการณ์น้อยกว่า “ฉันไม่ชอบการมารวมตัวของสมัชชาคนจน” วาทกรรมที่แสดงอุดมการณ์จะมีโครงสร้างที่เป็น “พวกเรา” และ “พวกเขา” นั่นคือ แบ่งเป็นสองขั้ว (polarization) (ข) นอกจากนี้แล้ว วาทกรรมที่แสดงอุดมการณ์ยังบ่งบอกถึงอัตลักษณ์ของกลุ่ม กิจกรรม ค่านิยม จุดยืน และทรัพยากรที่สำคัญที่สุดคือ จุดยืนทางสังคมของกลุ่มเรา สิ่งที่กลุ่มเราถือว่าดีและสิ่งเลวของกลุ่มเขา หลักนี้เรียกว่า “เหลี่ยมคู่แห่งอุดมการณ์” (“ideological square”) นั่นคือ เสนอแต่ภาพบวกของตนเอง (positive self-presentation) และภาพลบของผู้อื่น (negative other-presentation) ประเด็นพิจารณาจะมีประเด็นย่อย ๆ ดังนี้

1. การเลือกหัวข้อ (topic selection)
2. การจัดโครงสร้างวาทกรรม (schematic organization)
3. ความหมายในระดับจุลภาค (local meanings) ซึ่งหมายถึง การเกาะเกี่ยวของเนื้อหา นัยยะที่แฝงอยู่และฐานของความเชื่อเดิม (coherence, implications and presuppositions)
4. การสร้างความหมาย (lexicalization) ซึ่งบ่งเป็นนัยถึงลักษณะทางบวกของพวก “เรา” และลักษณะทางลบของพวก “เขา”
5. สีสลา (style)
6. วิธีการทางวาทศิลป์ (rhetorical devices) เช่น การแสดงภาพตรงข้าม อุปมาอุปไมย การพูดเกินจริง (hyperbole) การใช้คำหวาน (euphemism)

กล่าวโดยสรุปก็คือ ถ้าเป้าหมายที่แฝงอยู่ของตัวบทหรือสารคือการแสดงออก และพยายามโน้มน้าวใจความรู้สึกของกลุ่ม เราตั้งข้อสันนิษฐานได้เลยว่า นี่คือ อุดมการณ์ ในอีกข้อสรุปหนึ่งก็คือ ถ้าการบรรยายเหตุการณ์ สถานการณ์ การกระทำ และบุคคลต่าง ๆ บ่งบอกถึงลักษณะที่ดีหรือเลวของกลุ่มในสังคมกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือบ่งบอกถึงความขัดแย้งทางผลประโยชน์ของกลุ่มต่าง ๆ วาทกรรมเหล่านี้มักเป็นเรื่องอุดมการณ์

เมื่อพิจารณาในระดับของปฏิสัมพันธ์และบริบท เราจะเห็นว่าอุดมการณ์สามารถมีอิทธิพลต่อวาทกรรมในฐานะการกระทำได้ อุดมการณ์ของชายเหนือหญิง (male chauvinism) ทำให้ผู้หญิงไม่ได้รับการคัดเลือกเข้ามาเป็น ส.ส. มากเท่าชาย หรือผู้ชายไม่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงพูดในรัฐสภาเท่าผู้ชาย หรือผู้หญิงถูกกีดกันในตำแหน่งหน้าที่การงาน นั่นคือ อุดมการณ์ไม่ได้มีอิทธิพลเฉพาะวาทกรรม แต่ในฐานะแนวทางปฏิบัติในทางสังคม (social practices) ด้วย

บทสรุป

เพราะฉะนั้น บทสรุปของกรอบความคิดของแวนดิจค์คือ ประเด็นขึ้นพื้นฐานที่นิยมความสัมพันธ์ระหว่างวาทกรรมกับสังคม การที่เราถือว่าวาทกรรมคือการกระทำ (discourse is action) เป็นหลักการศึกษาวาทกรรมในสมัยปัจจุบัน คำถามต่อไปที่ต้องถามคือ ถ้าวาทกรรมเป็นการกระทำหรือพฤติกรรม สิ่งนี้จะเกิดภายใต้เงื่อนไขใด และเป็นการกระทำชนิดไหน ระดับไหน ขอบข่ายไหน ที่ว่าบริบทเป็นตัวกำหนดตัวบทและวาทะและในทางกลับกัน ตัวบทและวาทะเป็นตัวกำหนดบริบทหมายความว่าอย่างไร อำนาจคืออะไร อำนาจชนิดไหนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับวาทกรรมหนึ่ง ๆ และอำนาจนั้นได้ถูกผลิตซ้ำในตัวบทและวาทกรรมอย่างไร อุดมการณ์ก็เช่นกัน ในฐานะตัวแสดงแนวคิดทางสังคมของกลุ่มต่าง ๆ มีการผลิตซ้ำและแสดงออกอย่างไร

บุคคลมีการแสดงออกทั้งในฐานะปัจเจกและในฐานะสมาชิกสังคม เพราะฉะนั้นสังคมจึงมีความสัมพันธ์กับปัจเจก คนแต่ละคนพูดและใช้ภาษาทั้งในฐานะปัจเจกและในฐานะสมาชิกสังคม และมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว นอกจากความเหมือนในหมู่สมาชิกซึ่งทำให้เขาเป็นสมาชิกกลุ่มเดียวกันแล้ว แต่ละคนยังมีความต่าง ความหลากหลาย ความไม่เห็นด้วยเฉพาะตัว และถึงแม้เป็ารวมของการวิเคราะห์วาทกรรมคือการเข้าใจโครงสร้างวาทกรรมและบริบททางสังคมในระดับจุลภาคและมหภาคแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างวาทกรรมและสังคมจะยังไม่สิ้นสุดถ้าเราไม่ได้ศึกษาวัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อ การรับรู้ของคนและกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม ซึ่งจะมาบูรณาการกันเพื่อทำให้มิติการศึกษาทางด้านพุทธิ และสังคม (cognate and social dimensions) ของวาทกรรมกับสังคมสมบูรณ์ขึ้น

บูรณาการ

จากฟูโกต์ เราได้แนวคิดเรื่องวาทกรรม การมองประวัติศาสตร์ในเชิงโบราณคดีและวงศาวทยา ทำให้ฟูโกต์พบวาทกรรมชุดย่อยต่าง ๆ โดยมีสมมติฐานว่า วาทกรรมย่อยต่าง ๆ เหล่านี้เป็นผลผลิตของพฤติกรรม ค่านิยม ปทัสถาน ชุดของตรรกะและการคิดแตกต่างกันไปในยุคหนึ่ง ๆ วาทกรรมย่อย ๆ เหล่านี้เมื่อเผยตัวออกมาแล้วถือว่าเป็นความรู้ในยุคหนึ่ง ซึ่งจะมี

อำนาจมารองรับความรู้เหล่านี้ เพราะฉะนั้น ในยุคหนึ่ง ๆ จึงมีสิ่งที่พูดได้ (articulated) พอ ๆ กับสิ่งที่พูดไม่ได้ (inarticulated)

จากฟูโกต์ ผู้วิจัยได้เสนอนักคิด 2 คน ซึ่งนำแนวคิดของฟูโกต์มาใช้ในการวิเคราะห์วาทกรรม

นักคิดที่ผู้วิจัยเลือกศึกษาคือ ศาสตราจารย์แฟร์คลาฟ แห่งมหาวิทยาลัยลีดส์ ประเทศอังกฤษ แฟร์คลาฟ เห็นด้วยกับแวนดิงค์ในแง่ที่ว่า มนุษย์ในฐานะประธานมีบทบาทเป็นผู้กระทำเท่า ๆ กับที่ถูกกระทำ มนุษย์เป็นผู้ผลิตวาทกรรมในบริบทหนึ่ง ๆ เท่า ๆ กับที่บริบทหรือสังคมกำหนดให้มนุษย์ผลิตวาทกรรมให้สอดคล้อง/ขัดแย้ง/เปลี่ยนแปลง/ท้าทายสังคม (active and passive) ตัวบท (ซึ่งอาจจะเป็นบทพูด บทเขียน หรือเป็นวัตถุสิ่งของ) คือชนิดต่าง ๆ ของปฏิบัติการทางวาทกรรม ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กับปฏิบัติการทางสังคม เป็นกระบวนการที่เป็นพลวัตซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคม

นักคิดคนที่สองคือ แวน ดิงค์ ศาสตราจารย์แห่งมหาวิทยาลัยอัมสเตอร์ดัม เนเธอร์แลนด์ เขาได้หันกลับมาเน้นบทบาทของประธานในการผลิตวาทกรรมอีกครั้งหนึ่ง หลังจากฟูโกต์ลดบทบาทของประธานไป แวน ดิงค์ เน้นองค์ประกอบ 5 อย่างของวาทกรรม คือ เป้าหมาย การกระทำ บริบท อำนาจ และอุดมการณ์ สิ่งที่แวน ดิงค์ เน้นคือ วาทกรรมในฐานะปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งถ้าประธานมีบทบาทแล้ว การกระทำหรือวาทกรรมของประธานจะก่อปรด้วยเจตนา และภายในบริบทต่าง ๆ อุดมการณ์ซึ่งแสดงออกทางอำนาจจะมีบทบาทในการปะทะสังสรรค์ของผู้มีส่วนร่วมในวาทกรรมนั้น ๆ

ในกรอบ 3 มิติ ซึ่งแฟร์คลาฟ ได้แนวคิดจากฟูโกต์ในเรื่องการก่อตัวของวาทกรรม (discursive formation) ปฏิบัติการทางวาทกรรม และสหบทหรือปฏิบัติการทางสังคมวัฒนธรรม ผู้วิจัยจะได้บูรณาการเพื่อเสนอให้เห็นความสัมพันธ์ของปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้

1. ลักษณะของปฏิบัติการทางสังคม มีวาทกรรมเป็นส่วนหนึ่งของมัน
2. ลักษณะของปฏิบัติการทางวาทกรรม ซึ่งรวมถึงลักษณะของการตระหนักทางสังคม ลักษณะของการผลิต และของการตีความ
3. แนวคิดเรื่องความเป็นใหญ่ ซึ่งมีอำนาจและอุดมการณ์แฝงอยู่

เราอาจจะได้แมทริกซ์เพื่อการวิเคราะห์วาทกรรม ซึ่งอาจจะใช้ได้ทั้งในระดับการสื่อสารระหว่างบุคคลและการสื่อสารมวลชน งานวิจัยครั้งนี้จะเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคล (talk) และบทความในสื่อสิ่งพิมพ์ (text)

กรอบวิเคราะห์แม่ทริกซ์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

สหบท และปฏิบัติ การทางสังคม- วัฒนธรรม(รวม เศรษฐกิจและการเมือง)	มีการผลิตซ้ำความ สัมพันธ์เชิงอำนาจ หรือเปล่า	มีการปรับโครงสร้างใหม่ของ ความสัมพันธ์ เชิงอำนาจหรือ เปล่า	มีการท้าทาย ความเป็นใหญ่ ที่เป็นอยู่หรือ เปล่า	กลยุทธ์ใช้ผ่าน วาทกรรมระดับ มหัพภาค	กลยุทธ์ใช้ผ่าน วาทกรรมระดับ จุลภาค
เศรษฐกิจ					
การเมือง					
วัฒนธรรม					
อุดมการณ์(ความเชื่อ)					

ในฐานะที่เป็นแม่ทริกซ์ เราจะวิเคราะห์สหบทและปฏิบัติการทางสังคมวัฒนธรรมรวมเศรษฐกิจการเมือง ซึ่งเป็นปริบทของวาทกรรมโดยพิจารณาความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ในเรื่องของสหบทนี้ ผู้วิจัยหมายถึงเมื่อวาทกรรมถูกสร้างขึ้น ผู้พูดได้นำข้อความของคนอื่นๆ มาผสมผสานกับถ้อยคำของผู้พูดอย่างไร ถ้อยคำของคนอื่นๆ นี้อาจมีมาตั้งแต่ในอดีตหรือเกิดขึ้นพร้อมกับวาทกรรมชิ้นปัจจุบันที่กำลังศึกษาอยู่ โดยการตั้งคำถามว่า ความสัมพันธ์เชิงอำนาจนี้มีการผลิตซ้ำ มีการปรับโครงสร้างหรือมีการท้าทายความเป็นใหญ่ที่เป็นอยู่หรือไม่ และภาวะความเป็นใหญ่ได้ตั้งกรอบวิเคราะห์โดยให้พิจารณาปฏิบัติการทางวาทกรรมว่า ในฐานะเป็นการต่อสู้เพื่อความเป็นใหญ่ว่ามีการผลิตซ้ำ ปรับโครงสร้าง หรือท้าทายระเบียบวาทกรรม (orders of discourse) อย่างไร เพราะฉะนั้น การใช้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจเป็นกรอบวิเคราะห์จะเพิ่มสารัตถะให้แก่วาทกรรม และวาทกรรมที่มีอุดมการณ์ไม่ว่าจะเป็นทางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และสังคม เป็นแบบจำลองที่มีประโยชน์ ซึ่งจะใช้วิเคราะห์ในบทถัด ๆ ไป โดยมีสมมติฐานเบื้องต้นว่า คู่สื่อสารพยายามดำรงความสัมพันธ์เชิงอำนาจโดยช่องว่างระหว่างอำนาจจะเพิ่มขึ้นหรือลดลงขึ้นอยู่กับการใช้กลยุทธ์หลายอย่าง ในการศึกษกรอบวิเคราะห์วาทกรรม 4 แบบ กับสังคมไทย คือ

1. กรอบวิเคราะห์วาทกรรมกับภาษาใช้งานหรือปฏิบัติงาน
2. กรอบวิเคราะห์วาทกรรมกับสถาบัน/องค์กร
3. กรอบวิเคราะห์วาทกรรมกับอัตลักษณ์
4. กรอบวิเคราะห์วาทกรรมกับการเมือง
5. กรอบวิเคราะห์วาทกรรมกับทฤษฎีวิเคราะห์เชิงวิพากษ์

บทที่ 4

ผลการวิจัย : กรอบวิเคราะห์วาทกรรมชนิดต่าง ๆ กับกรณีศึกษาไทย

กรอบการวิจัยที่พัฒนาในบทที่ 3 ตั้งแต่รากฐานของวาทกรรมที่ได้มาจากปรัชญาของมิเชล ฟูโกต์ และกรอบพัฒนาโดยแฟร์คลาฟ และแวนดิจค์ ได้นำไปสู่ตัวแปรต่าง ๆ ที่ใช้ศึกษาวาทกรรมกับสังคมไทย อันได้แก่ ปริบท ตัวบท สหบท อำนาจ และอุดมการณ์ ในบทนี้จะทดลองใช้กรอบการทำงานนี้ในการวิเคราะห์กรณีศึกษาไทยกับตัวบทไทย

กรอบที่ 1 กรอบวิเคราะห์วาทกรรมปฏิบัติงาน (pragmatics) คือ ศาสตร์ของภาษาที่เกี่ยวข้องกับภาษาที่ใช้ในกิจหนึ่ง ๆ (Mey, 1993 : 5) จุดเน้นของวาทกรรมปฏิบัติงานคือ กระบวนการและผลผลิตของการสื่อสาร รวมทั้งรากฐานของด้านวัฒนธรรมและผลลัพธ์ทางสังคม

ทฤษฎีทั้งหลายที่รองรับวาทกรรมปฏิบัติงานมีหลายทฤษฎี อาทิ ทฤษฎีความหมายของไกรซ์ ทฤษฎีวิจนกรรมหรือเจตนาการสื่อสาร (Speech Act Theory) ทฤษฎีการรักษาหน้า

ทฤษฎีความหมายของไกรซ์ (Grice's Theory of Meaning) (1957-1971)

ไกรซ์กล่าวว่า คนที่มีส่วนร่วมในการพูดจะต้องตกลงอย่างเป็นที่รู้กันว่าจะมีความร่วมมือเกิดขึ้น ต่างฝ่ายต่างก็มีส่วนร่วมที่จะแลกเปลี่ยนการพูดไปในทิศทางที่เหมาะสม และต่างฝ่ายต่างก็ต้องอาศัยกฎเกณฑ์ 4 แบบ

- ก. หลักแห่งคุณภาพ (maxim of quality) หมายถึง เราไม่พูดสิ่งที่ไม่จริงหรือมีหลักฐานไม่พอเพียง ต้องจริงใจในการพูด ไม่พูดโกหก
- ข. หลักแห่งปริมาณ (maxim of quantity) นั่นคือ ในการพูดจะไม่มี การให้ข้อมูลมากหรือน้อยกว่าที่ต้องการ ไม่พูดพรั้าเพรื่อ
- ค. หลักแห่งสำนวนลีลา (maxim of manner) หมายถึง ผู้พูดต้องพยายามละทิ้งความคลุมเครือ ต้องไม่ซับซ้อน พูดมีระเบียบ
- ง. หลักแห่งความเกี่ยวข้อง (maxim of relevance) หมายถึง เนื้อหาที่พูดต้องเกี่ยวข้องกับประเด็นที่ตั้งไว้

สรุปได้ว่า การใช้หลักเกณฑ์(maxim) ของไกรซ์ขึ้นอยู่กับ การเปลี่ยนแปลงของปริบท (contextual variation) ประเด็นของข้อมูลที่ต้องการขึ้นอยู่กับบทบาททางสังคมของ 2 ฝ่าย ในปริบทและขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ด้านอำนาจของผู้สนทนา ถ้าความสัมพันธ์ไม่เท่ากัน (asymmetrical) การปฏิบัติตามหลักเกณฑ์จะขึ้นอยู่กับผู้มีอำนาจเหนือกว่า เช่น คู่ของครู-นัก

เรียน ทมอ-คนใช้ นายจ้าง-คนสมัครงาน คนที่มีอำนาจเหนือกว่าจะเป็นคนตัดสินว่า ข้อมูลที่ได้เพียงพอหรือยัง maxim of quantity ; maxim of quality ; maxim of manner ; maxim of relevance ดูจะต้องใช้เป็นหลักเกณฑ์ทั้งหมด และถ้าข้อมูลนั้นยังไม่ตรงกับความคาดหวังของผู้ที่มีอำนาจสูงกว่า ผู้ที่มีอำนาจน้อยกว่าอาจจะตกอยู่ในที่หนึ่งลำบาก เช่น ดูบทสนทนาต่อไปนี้

ผู้แทนจากทบวงมหาวิทยาลัยสอบถามคณบดีของมหาวิทยาลัยเอกชนที่กำลังจะเปิดคณะวิชาใหม่คณะหนึ่ง เป็นที่ทราบกันดีว่า แต่ละคณะที่เปิดใหม่นี้ต้องอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของทบวงมหาวิทยาลัย

ผู้แทน : ตกลงคณะใหม่จะเปิดดำเนินการในเดือนมิถุนายนที่จะถึงใช่ไหมครับ

คณบดี : ผมขอรับรองว่า ถ้าคณะเปิดดำเนินการจะทำถูกต้องตามระเบียบของทบวงทุกประการครับ

จะสังเกตได้ว่า คำตอบนั้นละเมิด maxim of relevance คือคำตอบตอบไม่ตรงคำถาม ผู้แทนจากทบวงมหาวิทยาลัยอาจต้องถามซ้ำจึงจะได้คำตอบ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทฤษฎีวิัจจนกรรม (Speech Act) ของ Searle

จากที่ได้ทบทวนวรรณกรรมในบทที่ 2 เราอาจสรุปประโยค illocutionary ได้ดังนี้

องค์ประกอบของประโยค illocutionary

ชนิดของประโยค illocutionary	ประเด็น	Propositional content condition	Preparatory condition	Sincerity condition**
Assertive	เสนอว่าสิ่งหนึ่ง กิจกรรมหนึ่ง สภาวะหนึ่ง เป็นของจริง	เป็นกลาง (neutral)	ผู้พูดมีเหตุผล/หลักฐาน สำหรับข้อเท็จจริง/ความเป็นจริงของ propositional content	ผู้พูดเชื่อ propositional content
Commissive	ผูกมัดผู้พูดให้ทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดในอนาคต	เนื้อหาจะต้องแสดงว่าผู้พูดต้องทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดในอนาคต	ผู้พูดสามารถกระทำสิ่งที่ผูกพัน/มีพันธะให้ลุส่งไปได้	ผู้พูดตั้งใจจะกระทำกิจให้สำเร็จ
Directive	พยายามให้ผู้ฟังกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด	เนื้อหาจะต้องแสดงว่าผู้ฟังต้องทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดในอนาคต	ผู้ฟังสามารถทำสิ่งที่ผูกพัน/มีพันธะให้ลุส่งไปได้	ผู้พูดปรารถนา/ต้องการให้ผู้ฟังกระทำกิจให้สำเร็จ
Declaration	กระทำการสิ่งหนึ่งสิ่งใด ประกาศว่าตนเองเป็นผู้ทำให้การนั้นบังเกิด	แสดงให้เห็นว่าผู้พูดกำลังทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดอยู่ในปัจจุบัน	ผู้พูดสามารถทำกิจให้ลุส่งไปได้ในคำพูดของเขา	ผู้พูดเชื่อ ตั้งใจ และปรารถนาที่จะกระทำกิจนี้ให้ลุส่ง
Expressive	แสดงทัศนคติ/ทัศนคติของผู้พูดเกี่ยวกับสภาวะหรือกิจหนึ่งกิจใด	เป็นกลาง	เป็นกลาง	เป็นกลาง

ตัวอย่างของการวิเคราะห์วิัจจนกรรมโดยประยุกต์กรอบวาทกรรม

คำถามที่จะใช้ประยุกต์กิจกรรมการพูดเข้ากับวาทกรรม มักจะเป็นคำถามประเภทนี้ เราจะสามารถรู้เจตนาของผู้ส่งสารได้อย่างไรในบริบทหนึ่ง ๆ โดยมีเงื่อนไขดังนี้

* ที่มา Francois Cooren "Toward Another Ideal Speech Situation : A Critique of Habermas' Reinterpretation of Speech Act Theory" *Quarterly Journal of Speech* vol. 86 no.3 August 2000, pp.295-317. จากบทที่ 2 เรามีการสรุปว่า การพูดอ้อมๆ แบบขอร้องจะอยู่ในรูปแบบหรือคล้ายคลึงกับการพูดตรงๆ แบบ directives นั่นคือเป็นคำสั่ง การตีความวิัจจนกรรมแบบอ้อมๆ เพื่อดูเจตนาของผู้ส่งสารอาจจะต้องใช้หลักอื่นประกอบดังนี้ (1) maxims ของ Grice ทั้ง 4 ชนิด (2) ดูบริบท(3) การจะตีความหมายตามตัวอักษรก่อนแล้วค่อยตีความ ความหมายอ้อมหรือจะข้ามความหมายตามตัวอักษรไปก่อนเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาเป็นกรณีๆ ไป

** ที่ขาดหายไปคือ essential condition คือสภาพการณ์ที่บ่งบอกว่า จริงๆ แล้วผู้พูดต้องการอะไรแนจากคำถามของเขา

(ก) การพูดในบริบทหนึ่ง ๆ มีหลากหลายหน้าที่

(ข) การตีความข้อความนั้น บางส่วนเราดูลำดับของข้อความและบางส่วนเราตีความโดยอาศัยความคุ้นเคยกับบริบทที่ข้อความนั้นปรากฏ

(ค) เราจะใช้หน่วยอะไรในการวิเคราะห์ข้อความเดี่ยวหรือดูข้อความที่ใหญ่กว่า (macro speech acts)

ตัวอย่างคือ บทสนทนาระหว่างอาหารเย็นของครอบครัวชนชั้นกลางในกรุงเทพฯ

สาลินีกำลังจะรับประทานอาหารเย็นกับลูกสองคน คือ ป้อม (ลูกชาย) และแป้ม (ลูกสาว) สาลินีเป็นแม่บ้าน เด็กคนใช้เพิ่งมาใหม่ อุไรเป็นนักวิจัยที่มาขอเก็บข้อมูลเกี่ยวกับบทสนทนาของครอบครัวและนั่งอยู่ในที่นั่นด้วย มีอาหารหลายจานวางอยู่บนโต๊ะ พิชัยสามีของสาลินีเพิ่งกลับจากทำงาน มือขยับเหน็ดเหนื่อยให้หิ้วถุงอาหารมาที่โต๊ะอาหารกวาดตาดูของบนโต๊ะพร้อมรับไหว้อูไร ซึ่งพบกันเป็นครั้งที่ 2

ข้อความที่ 1 พิชัย : วันนี้มีอะไรกินบ้าง

ข้อความที่ 2 สาลินี : ข้าวกับไก่อบตามคำขอของป้อม

ข้อความที่ 3 พิชัย : กลางวันนี้พ่อไม่ได้กินมื้อเที่ยง ตอนนีหิวจัง

ข้อความที่ 4 สาลินี : พ่อจะให้แม่อุ่นไก่ให้มั๊ย

ข้อความที่ 5 พิชัย : ไม่ต้องหรอก กำลังคิดอยู่ว่า.....

ข้อความที่ 6 สาลินี : อะ ?

ข้อความที่ 7 พิชัย : พ่อจะไปทอดไข่ให้ตัวเองสักฟอง แต่พ่อรู้สึก
บรรยากาศเรียบริ่อยดีจังเลยนะ

ปัญหาประการแรกในการวิเคราะห์คือ การตัดสินหน้าที่ของวัจนกรรมของข้อความที่ว่า “วันนี้มีอะไรกิน” มันเป็น “คำถาม” หรือไม่ ถ้าดูจากรูปแบบ Searle อธิบายว่า (Searle, 1969) ถ้าข้อความบ่งบอกถึงเจตนาของผู้พูดว่ามันเป็นคำถาม มันจะมีเงื่อนไขดังนี้

1. preparatory condition คือ ผู้พูดไม่ทราบคำตอบและมันก็ไม่ชัดเจนด้วยว่าผู้พูดและผู้ฟังจะรู้คำตอบขณะนั้น เว้นเสียแต่ว่า ผู้พูดจะถามอย่างเฉพาะเจาะจง

2. sincerity condition บ่งบอกว่าผู้พูดต้องการข้อมูลจากคำถามของเขาหรือไม่

3. essential condition บ่งบอกว่าข้อความที่ถามต้องการได้อะไรอย่างแท้จริง

ถ้าเราพิจารณาดูว่ามีอาหารหลายอย่างวางอยู่บนโต๊ะ สถานการณ์ก็บ่งบอกได้ว่า พิชัยคงจะมีข้อมูลจากคำถามของเขาแล้ว เพราะฉะนั้น คำพูดของเขาถือได้ว่าเป็นคำขอร้องทางอ้อม Searle จะตัดสินวัจนกรรมว่าเป็นทางอ้อมโดยใช้หลักของ Grice มันผิดหลักของปริมาณ เพราะมันถามถึงข้อมูลที่เป็นส่วนเกิน แต่ในข้อความที่ 1 เราไม่ทราบว่าพิชัยกำลังขอร้องหรือไม่ และถ้าเขาขอร้อง เขาขอร้องอะไร แสดงว่าหน้าที่ของข้อความหนึ่ง ๆ มีหลากหลายในบริบทหนึ่ง ๆ เราต้องดูข้อความต่อมาเพื่อเข้าใจหน้าที่ของข้อความที่ 1

คำตอบของสาลินีในข้อ 2 แสดงถึงลำดับชั้นของข้อความที่จะทำให้เราทราบประเภทของวัจนกรรมในข้อความที่ 1 สาลินีตีความคำถามของพิชัยว่าเป็นการถามเพื่อขอข้อมูล โดยเธออาจจะตีความผิดหรือไม่ใส่ใจต่อคำพูดของพิชัยที่อาจจะเป็นการขอร้องทางอ้อม แต่ก็เป็นไปได้เหมือนกันที่สาลินีจะรู้สึกถึงความหมายทางอ้อมที่แฝงเร้นอยู่ของสามี ซึ่งทำให้เธอเติมข้อความ “ตามคำขอของป้อม” มิฉะนั้น เราจะเห็นการละเมิดหลักเกณฑ์เรื่องปริมาณ (maxim of quantity) เพราะสาลินีคิดว่านั่นอาจจะเป็นเพียงส่วนเดียวของข้อมูลที่พิชัยยังไม่รู้ เพราะทุกอย่างรู้แล้วจากการเดินมาที่โต๊ะอาหารแล้วมีการสำรวจอาหารแล้วของพิชัย

ในข้อความที่ 3 โดยเหตุที่พิชัยไม่ได้เอาใจใส่กับคำตอบของสาลินีเลย พิชัยละเมิดกฎเรื่องความเกี่ยวข้อง (maxim of relevance) ซึ่งแปลได้ว่า ข้อความของพิชัยมีความหมายแฝงเร้นอยู่ รูปแบบของข้อความนี้เป็นประโยคบอกเล่าหรือยืนยัน แต่จากตำแหน่งของมันที่สัมพันธ์กับข้อความที่มาก่อนหน้า ทำให้ความหมายของมันเป็นวัจนกรรมทางอ้อม และคำพูดของสาลินีในข้อความที่ 4 แสดงว่าข้อความที่ 3 ที่แสดงว่าพิชัยไม่ได้เอาใจใส่ในคำตอบของเธอเป็นคำขอร้องทางอ้อมที่มุ่งเป้าหมายมาที่เธอ คือขอร้องให้เธอทำอาหารจานใหม่ให้เขา เราจะเห็นว่าข้อความที่ 3 คือ การย้ำการขอร้องทางอ้อมที่พิชัยพูดแถม ๆ ไว้ในข้อความที่ 1 และข้อความที่ 4 คือข้อความที่สาลินีนิยมตาม

แต่การตอรองเมื่อมีคำขอร้องแบบอ้อม ๆ อาจจะทำให้เกิดความสับสนได้ ถ้าคู่สนทนาตัดสินใจไม่ได้ว่าจุดประสงค์ของการขอร้องคืออะไร การเพิกเฉยของพิชัย (ข้อความที่ 5 และ 7) ต่อข้อเสนอของสาลินีในข้อความที่ 4 แสดงว่า เขาต้องการการพูดของเขาให้เป็นการขอร้องทางอ้อม ตั้งแต่ข้อความที่ 1 แล้ว แต่สาลินีไม่ได้ตีความเช่นนั้น ถ้าพูดแบบเทคนิค เจตนาของผู้รับสารที่เรียกว่า illocutionary act ที่เป็นการขอร้องทางอ้อมแสดงให้เห็นชัดเจนในข้อความที่ 4 แต่สิ่งที่เป็นเนื้อหาจริง ๆ ที่เรียกว่า propositional content ยังคลุมเครือและต้องถอดความตอรองกันต่อไปและความตั้งใจของพิชัยเริ่มชัดเจนหลังจากพูดอีก 2 ข้อความ และในสภาพเป็นจริงจากการบันทึกของนักวิจัย พิชัยและสาลินีพูดกับ 14 ข้อความ ความตั้งใจของพิชัยในการพูดขอร้องแบบอ้อมจึงปรากฏชัดเจน ข้อความที่ 21 พิชัยพูดว่า “เพราะฉะนั้นพ่อเข้าไปทอดไข่กินเองได้ไข่ไหมแบบที่พ่อชอบ” ข้อความที่ 21 แสดงว่าข้อความที่ 1 ของพิชัยหมายความว่าตามเจตนาของผู้พูดว่าเป็นคำขอร้องที่จะขออนุญาต (permission request) นั่นคือ พิชัยรู้สึกว่าในสถานการณ์ที่เป็นอยู่คือเมื่ออยู่ต่อหน้าแขก (และคนใช้ทำกับข้าวไม่เป็น) ภรรยาของเขาควรรู้สึกเคืองปนละอาย ถ้าเขาจะต้องไปทอดไข่เอง เพราะฉะนั้นคำพูดของเขาจึงเป็นเชิงขอร้องกลาย ๆ และย้ำว่า “แบบที่พ่อชอบ” คล้ายกับจะบอกว่าเขาทำเองได้ เพราะเขารู้ดีว่าเขาชอบแบบไหน ซึ่งคำพูดนี้ได้ใช้ตั้งแต่ข้อความที่ 7 แต่ต้องย้ำอีกครั้งในข้อความที่ 21 เพราะพิชัยรู้สึกว่าสาลินีไม่ได้ให้คำตอบที่เขาพอใจ

การวิเคราะห์แบบนี้ช่วยแก้ปัญหาทางวจนกรรมได้บางประเด็นเท่านั้น การวิเคราะห์ที่ดีกว่านี้คือดูภาษาและน้ำเสียง (paralinguistic) ที่ต่างฝ่ายต่างใช้ และคุณภาพในวาทกรรมก็เป็นอีกหัวข้อหนึ่งที่เราจะดูกันต่อไป

คุณภาพจากมุมมองวาทกรรมปฏิบัติงาน (politeness : the pragmatic perspective)

ทฤษฎีของไกรซ์แสดงให้เห็นว่า ถ้าผู้พูดยึดมั่นกับหลักเกณฑ์ คือ maxims ต่าง ๆ แล้ว ก็อาจนำไปสู่ปัญหาเรื่องคุณภาพได้ ในบทนี้จะใช้คุณภาพเป็นกรอบความคิด (conceptual framework) เพื่อจะช่วยอธิบายแรงจูงใจที่จะใช้ภาษาอ้อม ๆ ในสังคม

ทฤษฎีวาทกรรมปฏิบัติงานที่มีอิทธิพลที่สุดคือ ทฤษฎีของ Penelope Brown และ Stephen Levinson (1987) สำหรับนักวิชาการทั้งสอง คุณภาพ เป็นกลยุทธ์หรือพฤติกรรมที่จิตใจของผู้พูดเพื่อทำให้ตนเองพอใจ รักษาหน้าในกรณีที่มีการทำให้เสียหน้าและพยายามแก้ไขโดยวิธีเชิงบวกหรือเชิงลบ Goffman (1967) กล่าวว่า การรักษาหน้าของตนเองเป็นสิ่งที่จำเป็นในการสื่อสารในสังคม การรักษาหน้ามี 2 มิติ มิติทางบวก (positive face) ซึ่งเป็นมิติที่คน ๆ หนึ่งต้องการให้คนอื่น ๆ คิดแง่ดีเกี่ยวกับตัวเขา คิดว่าเขาทำประโยชน์ต่อสังคม และเขาจะใช้ความรู้สึกเอาใจเขาใส่ใจเรา เวลาที่เขาคิดเข้าใจคู่สื่อสารของเขาด้วย ในเวลาเดียวกัน แต่ละคนก็รู้ว่าตนเองควรมีอิสระพอสมควรที่จะทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่ตนเองต้องการ อิสรภาพเช่นนี้คือมิติทางลบของการรักษาหน้า (negative face) เป็นมิติที่ไม่ต้องการให้ใครมาบังคับใจหรือรุกราน (non-imposition) และเขาจะคิดแบบเอาใจเขาใส่ใจเราว่าคู่สื่อสารเขาก็ต้องการเช่นนี้ด้วย

ทฤษฎีการสื่อสารที่เกี่ยวกับการรักษาหน้านี้มาจากข้อเท็จจริงที่ว่าในการสื่อสาร “หน้า” ของเราจะถูกคุกคามตลอดเวลา หรือเราจะรู้สึกที่เราต้องผินใจในบางครั้งเมื่อทำการสื่อสาร การพูดตรง ๆ จะทำให้เราขาดอิสระในการทำหรือตัดสินใจ มันขัดข่มมิติทางลบของหน้าของเรา ในขณะที่คำเตือน/คำวิจารณ์ ทำให้เราเสียหน้า “มิติทางบวก” ของหน้าของเรา หน้าทางบวกของเราจะถูกคุกคามเมื่อต้องยอมรับผิดผนวกกับการต้องขอภัยหรือการต้องยอมรับปากที่จะทำสิ่งใดโดยไม่เต็มใจ กลยุทธ์คุณภาพคือ วิธีการที่คู่สื่อสารพยายามปิดเป่าและแก้ไขตนเองจากความเสี่ยงที่จะ “เสียหน้า” กลวิธีนี้มี 5 ประการ คือ

1. กลยุทธ์การพูดตรงไปตรงมา (bald on-record strategies) ถ้าความเสี่ยงมีน้อยมาก ผู้พูดก็จะพูดตรงไปตรงมาในกลยุทธ์แบบนี้ ความสัมพันธ์จะเป็นแบบสมมาตร (asymmetrical) เช่น ครู-ศิษย์ คือครูมีอำนาจมากกว่าศิษย์ในความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

2. กลยุทธ์คุณภาพเชิงบวก (positive politeness strategies) เป็นการเพิ่มพูนมิติทางบวกแก่ “หน้า” ของคู่สนทนา ได้แก่ วิธีการฟังอย่างตั้งใจ การพูดตอบกลับโดยแสดงการเห็นด้วย การมองโลกในแง่ดี การใช้สละสลวย คำพูดตลก ซื่อเล่น ปกติเราจะพูดสุภาพนำก่อน

ที่จะ พุดขอความช่วยเหลือหรือขอสิ่งหนึ่งสิ่งใด เช่น “คุณป่าถามถึงสุขภาพของอาจารย์คะ และให้เรียนถามอาจารย์ว่า ขอยืมเทปธรรมะของท่านพุทธทาสได้ไหม บางครั้งก็พุดโดยใช้ภาษาซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่ม (in-group identity) เพื่อให้คำพุดที่เป็นคำสั่งดูไม่รุนแรง เช่น “พวกเรานกน้อยในไร่ส้มให้ช่วยขยับรถไปที่สนามฟุตบอลด้วย ตรงนี้ขอเป็นที่จอดรถของวิทยาการ และผู้บริจาคให้แก่คณะนิเทศศาสตร์

3. กลยุทธ์ความสุภาพเชิงลบ (negative politeness strategy) คือ การพุดที่ให้อิสระแก่คู่สนทนาในการที่จะไม่ทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่ฝืนใจ ให้อิสระในการที่จะมองโลกในแง่ร้ายบ้าง พุดปกป้องตนเองบ้าง การพุดขอร้องอ้อม ๆ เป็นตัวอย่างของกลยุทธ์ความสุภาพเชิงลบ “ช่วยทำ ก ให้หน่อยได้ไหม” เท่ากับ “ไม่ทราบว่าจะจะช่วยทำ....ให้ได้ไหม” หรือพุดให้ชัดเจนไปเลยว่า “ข้าแต่ศาลที่เคารพ/ท่านผู้มีเกียรติ อาจจะลองดูอีกมุมหนึ่งของปัญหานี้...”

4. กลยุทธ์แบบไม่ต้องจดบันทึก คือพุดลอย ๆ ไม่พาดพิงถึงใคร (off-the-record strategies) เมื่อผู้พุดรู้สึกว่ามีเปอร์เซ็นต์เสี่ยงสูงในการที่จะต้อง “เสียหน้า” ผู้พุดต้องมีทางเลือกให้ตัวเองมากที่สุดที่จะป้องกันเจตนาในการพุดไว้กับตนเอง คือคนฟังจะเข้าใจก็เข้าใจ ไม่เข้าใจก็ไม่ใช่ไร เป็นการพุดเปรยให้คนฟังถึงข้อสรุปเอง เช่น ประโยคทั่วไป “ข้างในนี่ร้อนจังเลย” ต้องบอกตัวเองว่า ฉันไม่ได้ตั้งใจจะขอร้องใครให้ทำอะไร และฉันก็ไม่โกรธคนฟังด้วย ถ้าเขาไม่ได้ทำอะไรให้ฉันเลย

5. กลยุทธ์เลือกไม่พุดดีกว่า (opting out) ถ้าความเสี่ยงมีมากเกินไป ผู้พุดอาจตกลงใจที่จะไม่พุดดีกว่า เช่น ข้างบ้านเปิดวิทยุดังมาก เราตัดสินใจที่จะไม่บ่นให้เขาได้ยิน เพราะเกรงจะกระทบหน้า “ด้านบวก” ของเพื่อนบ้าน

การที่จะเลือกกลยุทธ์หนึ่งกลยุทธ์ใดใน 5 กลยุทธ์นี้ ทั้ง Brown และ Levinson กล่าวว่าขึ้นกับตัวแปรด้านปริบท 3 ตัว คือ (1) ระยะห่างทางสังคมระหว่างผู้พุดและผู้ฟัง หรืออีกนัยหนึ่ง ความคุ้นเคยกันระหว่าง 2 ฝ่าย (2) ความสัมพันธ์ด้านอำนาจระหว่างผู้พุดและผู้ฟัง (3) ลำดับชั้นของความ “ไม่เกรงใจ” รูปแบบต่าง ๆ ในวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ (various impositions)

เรื่องของปริบทก็จะเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเช่นกัน เราต้องชั่งน้ำหนักของการเสียหน้าว่าจะต้องพุดสุภาพแค่ไหนว่าจะต้องรักษา “หน้า” ของคู่สนทนาแค่ไหนในปริบทหนึ่ง ๆ

กลยุทธ์ทั้ง 5 ดังกล่าวอยู่บนมาตราวัด (scale) เดียวกัน คือต่างกันเพียงระดับ (degree) เท่านั้น ตามความคิดของ Brown และ Levinson เขาแสดงทรรศนะว่า ยิ่งเราพุดอ้อม ๆ มากเท่าใด เราจะยิ่งแสดงการคิดถึงจิตใจคนอื่น ๆ (considerate) และความรู้สึกมาก ขึ้นเพียงนั้น คำกราบบังคมทูลว่า “ขอเดชะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม” ขอเดชะใต้ฝ่าพระบาท กราบเรียน ฯพณฯ ท่านนายกรัฐมนตรี “ขอเดชะพระอาญาไม่พินเกล้า” “ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด” แสดงระดับต่าง ๆ ของระยะห่างทางสังคม ความสัมพันธ์ด้านอำนาจ ลำดับชั้นของ “ความสุภาพอ่อนน้อม/ความไม่เกรงใจ” และปริบทของการพุด

ตัวแปรต่าง ๆ ทางด้านสังคมยังมีผลต่อโครงสร้างเป็นลำดับขั้นของการสนทนาด้วย (sequential structure) เช่น ถ้าเราต้องเพิ่มการบังคับใจหรือการไม่เกรงใจมากขึ้นเท่าใด เราจะต้องพูดยาวมากขึ้นเท่านั้น คือพูดอ้อมค้อมมากขึ้นหลายประโยค (more increase in the number of turns) ดูตัวอย่างบทสนทนา

- ก : ภาษาอังกฤษของเธอเป็นยังไงบ้าง
 ข : ก็พอใช้ ทำไมหรือ
 ก : มีข้อความยาก ๆ ในบทความนี้ ฉันกำลังสงสัยว่า.....(หยุด)
 ข : หือม
 ก : เธอจะมีเวลาช่วยอธิบายให้ฉันหน่อยได้ไหม

กลยุทธ์การใช้ความสุภาพเชิงลบของ ก. ประกอบด้วย (1) คำถามนำเพื่อตรวจสอบ preparatory condition ของคู่สนทนา (2) การถกถามลองเชิง (hedge) ซึ่งทั้งสองวิธีเป็นการป้องกันการ “หน้าแตก” ของตนเอง (redress to face)

อำนาจ ระยะห่างทางสังคม การบังคับใจคู่สนทนา มีความสัมพันธ์กับปัจจัยอื่น ๆ เช่น เป้าหมายของการสื่อสาร ช่องทางของการปฏิสัมพันธ์และผลกระทบของปฏิสัมพันธ์ในการจะตัดสินใจระดับของความสุภาพ เพศก็เป็นตัวแปรที่มีการศึกษาเช่นกันเกี่ยวกับความสุภาพ แต่ยังไม่มีความชัดเจนว่าหญิงหรือชายสุภาพกว่ากัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอำนาจทางสังคมและอคติที่มีต่อเพศในวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ (Keenan, 1974)

เราจะสรุปวาทกรรมปฏิบัติงานด้วยกรอบวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เสนอไว้ในบทที่ 3

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บูรณาการด้วยกรอบวิเคราะห์แมทริกซ์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ*

กรณี “พิชัย-สาลินี”

ปฏิบัติการทางวาทกรรม สหบทและปฏิบัติการทางสังคม-วัฒนธรรมรวม เศรษฐกิจ-การเมือง	มีการผลิตซ้ำความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือเปล่า	มีการปรับโครงสร้างใหม่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือเปล่า	มีการท้าทายความเป็นใหญ่ที่เป็นอยู่หรือเปล่า	กลยุทธ์ใช้ผ่านวาทกรรมระดับมหัพภาค	กลยุทธ์ใช้ผ่านวาทกรรมระดับจุลภาค
เศรษฐกิจ	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี
การเมือง	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี
วัฒนธรรม (1) พิชัยและสาลินีมีการศึกษาพอสมควร จากภาษาที่ใช้สนทนากันการให้เกียรติภรรยาเป็นเรื่องที่ได้รับการบ่มนิสัย โดยเฉพาะต่อหน้าแขก (2) สาลินีได้เตรียมอาหารแล้วและมีแขกที่ต้องดูแล	ไม่มี	มี: ความสัมพันธ์ระหว่างพิชัยกับสาลินีเป็นความสัมพันธ์ที่ฝ่ายสามีให้เกียรติภรรยา โดยไม่ขอให้เธอไปทอดไข่ให้ (ต่อหน้าแขกคืออูโร) เพราะสาลินีได้เตรียมไข่อบไว้ให้แล้ว	มี: สาลินีเกรงว่าอาหารจะไม่ถูกปากพิชัยเลยขอความชอบธรรมด้วยการเติมว่าไก่อบเป็นรายการที่ลูกชายขอมา	ไม่มี	(1) การที่พิชัยไม่ขอร้องให้สาลินีไปทอดไข่ให้เป็น non-imposition เป็น off-record strategy ของความสุภาพ (2) การที่พิชัยบอกว่าจะทอดไข่เอง “แบบที่พ่อชอบ” ชี้ว่า เขาทำเองได้เป็นการรักษาหน้าสาลินี โดยบ่งเป็นนัยว่าเขาจะรู้จักตัวเอง ไม่ต้องการให้สาลินีต้องลุกไปปรนนิบัติต่อหน้าแขก
อุดมการณ์ (ความเชื่อ) หญิง-ชาย เท่าเทียมกัน (อย่างน้อยต่อหน้าแขก)	ไม่มี	กล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ต้องมีความสมมาตรระหว่างสามี-ภรรยาในชนบทไทยๆ	การให้เกียรติสามีจากฝ่ายภรรยา ซึ่งหมายความว่าไม่มีการท้าทาย	ไม่มี	ไม่มี

* กรอบวิเคราะห์วาทกรรมชนิดใช้งานหรือ Pragmatics ปกติจะใช้วิเคราะห์วาทกรรมโดยทั่วไปโดยไม่พิจารณาบริบท ถ้าเป็นวาทกรรมที่วิเคราะห์บทสนทนาโดยทั่วไปอาจจะไม่มีเรื่องอำนาจแฝงอยู่ในการดำเนินตามแนวภาษาศาสตร์ อย่างไรก็ตาม ในแนวนิเทศศาสตร์ ผู้วิจัยถือว่า การสื่อสารจะมีบริบทเสมอจะเป็นระดับจุลภาค (หรือปัจเจก) หรือมหัพภาค (หรือสังคม) อีกประเด็นก็คือ ในการสื่อสารจะมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจของคู่สื่อสารปรากฏอยู่เสมอ บางครั้งก็เท่าเทียมกัน บางครั้งก็ไม่เท่าเทียมกัน บางครั้งความสัมพันธ์ก็ปรากฏออกมาชัดเจน บางครั้งก็บ่งเป็นนัยแฝงอยู่

การศึกษาวาทกรรมที่ใช้งานในการสื่อสารต่างวัฒนธรรม (Cross-Cultural Pragmatics)

สิ่งที่นิยมศึกษาในแง่นี้คือวาทกรรมในภาษาต่าง ๆ และที่ศึกษากันมากคือ contrastive pragmatics นั่นคือ การเปรียบเทียบระหว่างภาษาในวัฒนธรรมต่าง ๆ เมื่อจะทำการหนึ่งสิ่งได้อันได้แก่ คำสั่ง คำถาม คำขอบคุณ และคำขอภัย เช่น Coulmas (1981) เปรียบเทียบวาทกรรมที่ใช้กันเป็นกิจวัตร คือ คำขอบคุณและคำขอภัยระหว่างภาษาญี่ปุ่น และภาษาต่าง ๆ ในยุโรป และ Chen (1993) เปรียบเทียบการตอบรับคำชมระหว่างคนอเมริกันและคนจีน

มีการเปรียบเทียบภาษาของชนชาติต่าง ๆ ในการชอยิมเลคเซอร์ของเพื่อนเมื่อตนเองขาดเรียน การศึกษาเช่นนี้เรียกว่าศึกษา pragmlinguistic diversity เพื่อดูความแตกต่างของการใช้คำขอร้อง การวิจัยค้นพบว่าการใช้ธรรมเนียมปฏิบัติบางอย่างร่วมกัน แต่ต่างกันในการใช้กลยุทธ์ในการบรรลุเป้าหมาย (specific modes of realization)

การศึกษาทางด้าน sociopragmatics จะศึกษาทางด้านความแตกต่างของสถานการณ์ ตัวแปรคือความแตกต่างในระยยะห่างของสังคม (สถานภาพ) และการครอบงำทางสังคม (social dominance) ผลการวิจัยปรากฏว่า คำขอร้องของตำรวจจะพูดตรง ๆ มากกว่าคำขอร้องของนักศึกษาที่มีต่ออาจารย์ และคำขอโทษของพนักงานเสิร์ฟที่พูดกับลูกค้าจะเย็นเยือกน้อยกว่าที่เพื่อนขอโทษเพื่อน และวัฒนธรรมก็มีส่วนกำหนดด้วย เช่น ถ้าเพื่อน 2 คนอยู่ห้องพักเดียวกันเพียง 12% ของคนออสเตรเลียจะพูดตรงไปตรงมาให้เพื่อนอีกคนล้างห้องครัว ในขณะที่คนอาร์เจนตินาจะกล่าวพูดตรงไปตรงมามากกว่าคือมีถึง 74% ที่จะพูดโดยไม่อ้อมค้อม (คือเปรียบเทียบการใช้ bald on-record strategies)

คำวิจารณ์สำหรับ pragmatics ศาสตร์แขนงนี้ได้รับการวิจารณ์ว่าสนใจเรื่องปริบทน้อยมากในการศึกษากระบวนการสื่อสาร เพราะการเน้นที่วัจนกรรมชุดเดียวหรือข้อความเดียวทำให้เราละเลยสถานการณ์ทั้งหมดหรือสภาพการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมของวาทกรรมนั้น ๆ ไป ซึ่งนำมาใช้เป็นกรอบอ้างอิง นอกจากนี้ pragmatics ยังไม่ได้ศึกษาปริบทในฐานะเป็นตัวทำให้เกิดวาทกรรม (คือ ไม่ได้ศึกษาทั้ง 2 ด้าน คือ วาทกรรมที่ก่อให้เกิดปริบทหนึ่ง ๆ และปริบทที่เป็นตัวทำให้เกิดวาทกรรมขึ้นมาตามแนวคิดของแฟร์คลาฟ)

สิ่งที่สรุปได้คือ แนวคิดของไกรซ์ที่ว่า สิ่งที่พูดไม่ใช่สิ่งที่หมายความว่า (what is said does not necessarily always reflect what is meant) เป็นสิ่งที่ถูกต้องถ้าเราคิดว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผลและร่วมมือกันในการสื่อสาร (principle of cooperativeness) และถ้าคนหนึ่งคนใดละเมิดหลักเกณฑ์ (maxims) ตลอดเวลา แสดงว่าคนนั้นต้องจงใจ ละเมิดแล้ว เพราะฉะนั้น เราต้องมองหาพยัญชนะที่แฝงไว้ในบทสนทนา (conversational implicatures) ซึ่งนักตีความหรือวิจารณ์จะค้นหาเองหรือผู้พูดจงใจสร้างขึ้น (attributed or intended) พยัญชนะที่แฝงไว้ใน การพูดนั้นจะเป็นเหมือนสะพานที่ช่วยเชื่อมให้เกิดความหมายเป็นหนึ่งเดียวกัน ข้อความของผู้

สนทนาที่เชื่อมต่อกันมาบางครั้งไม่ได้เชื่อมกันด้วยความหมายที่ตรงไปตรงมาของภาษา แต่ด้วยภาษาที่อ้อม ๆ ซึ่งนักตีความต้องพยายามดึงออกมา

กรอบที่ 2 กรอบวิเคราะห์วาทกรรมสถาบัน

วาทกรรมสถาบัน (institute discourse) ต่างจากวาทกรรมปฏิบัติงาน (pragmatic discourse) ตรงที่ฝ่ายหลังไม่เห็นปริบท เป็นวาทะในสภาพการณ์ทั่วไปของมนุษย์ ไม่ใช่วาทกรรมของ “ผู้ประกอบอาชีพ” หรือมีอาชีพหรือผู้ทำงานในองค์กร ฉะนั้น จึงเป็นไปได้อย่างมากกว่าวาทกรรมปฏิบัติงานจะเป็นวาทกรรมของสมาชิกในครอบครัวซึ่งทุกคนต่างก็เล่นบทบาทนี้ทั้งสิ้น

วาทกรรมสถาบัน (Institutional Discourse or Institutional Dialogue) เป็นวาทกรรมที่เกิดจากการใช้ภาษาในการทำกิจกรรมหลาย ๆ อย่างเมื่อเรามีปฏิสัมพันธ์ องค์กรต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันในฐานะสมาชิกหรือมีอาชีพขององค์กรหนึ่ง ๆ หรือในฐานะ “ลูกค้า” เช่น เป็นนักศึกษา เป็นคนไข้ เป็นพยาน เป็นผู้บริหาร เป็นอาจารย์ ภาษาในรูปของการพูดที่มีปฏิสัมพันธ์เป็นวิธีการที่คู่สื่อสารใช้เพื่อแสวงหาผลสัมฤทธิ์ในการทำงานและในเป้าหมายที่ตั้งไว้ (Drew and Sorjonen, 1997) การศึกษาในรูปตัวบทก็สามารถทำได้ในการศึกษาวาทกรรมในสถาบัน แต่ในที่นี้เราจะเห็นการสื่อสารด้วยการพูดที่มีปฏิสัมพันธ์ การพูดเช่นที่ว่านี้ได้แก่ การสอน การบรรยายอาการเจ็บป่วย การสืบสวนสอบสวน การสอบถามหาข้อมูล การเจรจาต่อรอง การสัมภาษณ์ ฯลฯ

ในการพูดถึงวาทกรรมสถาบันนั้น สถานที่ทางกายภาพจะลดความสำคัญลงไปในการที่จะตัดสินว่าวาทกรรมนั้นเป็นวาทกรรมสถาบันหรือไม่ ยกตัวอย่างเช่น บ้านจะไม่จัดว่าเป็นสถาบันตามความหมายที่เราได้ใช้โดยทั่วไปว่า สถาบันหมายถึง องค์กรที่ประกอบธุรกิจ ธุรกิจ แต่บางครั้งมีวาทกรรมเกิดขึ้นระหว่างบ้านและที่ทำงาน หรือบ้านกลายเป็นสถานที่ทำงาน ซึ่งทำให้เกิดวาทกรรมสถาบันขึ้นได้ ในทำนองกลับกัน บางครั้งวาทกรรมที่เกิดที่สถานที่ทำงานหรือองค์กรก็เป็นวาทกรรมที่ไม่เกี่ยวกับธุรกิจธุรกิจเลย จึงไม่ใช่วาทกรรมสถาบันโดยนิยาม เพราะฉะนั้นความเป็นสถาบันของวาทกรรม (institutionality of talk) จึงไม่ใช่สถานที่ทางกายภาพเป็นเครื่องตัดสิน (Goodwin and Duranti, 1992)

การศึกษา sociolinguistics, discourse analysis, ethnography of speaking, micro-ethnography of face-to-face interaction ได้มาผนวกกันโดยมีจุดเน้นหลัก 3 ประการ (Drew and Sorjonen, 1997) (1) การขยายแนวคิดเรื่อง “ปริบท” ในภาษาศาสตร์เชิงสังคม เพื่อศึกษาภาษาในสถานการณ์ต่าง ๆ ในสังคม ซึ่งรวมกับปริบทของสถาบันด้วย (2) กรอบวิเคราะห์ที่ได้เกิดขึ้นซึ่งศึกษาภาษาในฐานะการกระทำ (ไม่ใช่ภาษาซึ่งมีภาพพจน์และลีลา สละสลวยดังที่ศึกษากันมา) ภาษาในฐานะการกระทำจะศึกษาองค์ประกอบที่เป็นพลวัตของ

การกระทำที่แสดงปฏิสัมพันธ์กันในสังคม (3) ถ้าว่าโดยระเบียบวิธีวิจัยแล้ว การศึกษาทั้ง 4 สาขาหลักข้างบนจะเน้นการวิเคราะห์ที่สื่อโสตและสื่อทัศนของปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจริง โดยธรรมชาติซึ่งสามารถบันทึกได้ในฉากที่เป็นสถาบันหรือองค์กรจริง

จุดเน้นทั้ง 3 ประการนี้ก่อให้เกิดกรอบการวิเคราะห์มากมายในยุโรป ในภาพตัดจุดเน้น 3 ประการดังกล่าวแล้ว ก่อให้เกิดกรอบวิเคราะห์เกี่ยวกับวาทกรรมสถาบันซึ่งศึกษาสิ่งต่อไปนี้ คือ (ก) อัตลักษณ์ของสถาบันของผู้พูด หรือคู่สื่อสารซึ่งไม่ใช่ตัวแปรภายนอกหรือตัวแปรที่กำหนดมาก่อน แต่เป็นตัวแปรที่เกิดขึ้นขณะที่มีปฏิสัมพันธ์ ฉะนั้น หัวใจของการวิจัยวาทกรรมสถาบันคือการดูว่า เมื่อคู่สื่อสารปรับตนให้เข้ากับอัตลักษณ์ของสถาบันของตนโดยผ่านการสื่อสาร โดยมีเป้าหมายให้งานสัมฤทธิ์ผล พวกเขามีการสื่อสารอย่างไรบ้าง เราจะดูกรอบวิเคราะห์ทางภาษาซึ่งแสดงให้เห็นว่าคู่สื่อสารได้ปรับตนไปในทิศทางของอัตลักษณ์ของสถาบันของตนอย่างไร ปกติกรอบที่ใช้วิเคราะห์จะมีการเลือกใช้คำ (lexical choice) โครงสร้างไวยากรณ์ (grammatical construction) การผลัดเวรกันพูด (turn-taking) การพูดซ้ำความเก่าโดยใช้ข้อความใหม่ (paraphrase) นอกจากนี้ เราอาจใช้กรอบวิเคราะห์อื่นอีกเช่น การอ้างอิงถึงบุคคลโดยสรรพนาม (person reference) เช่นในประโยคต่อไปนี้

- โอปะเรเตอร์ : โรงพยาบาลชานาญเวช ศิริมาธิบดีสายเค
 ญาติผู้ป่วย : มีคนเป็นเบาหวาน เป็นลมไปแล้วครับ
 ช่วยส่งรถ พยาบาลมาด้วย
 โอปะเรเตอร์ : จะโอนให้แผนกฉุกเฉินเลยคะ กรุณาแจ้งชื่อและที่อยู่
 โดยด่วนนะคะ เราจะจัดการให้ทันทีคะ
 ญาติผู้ป่วย : ครับ ขอขอบคุณครับ

สรรพนาม “เรา” ในที่นี้คือ การใช้เพื่อปกป้องบอกอัตลักษณ์และความเป็นมืออาชีพของสถาบัน ซึ่งจะใช้บุรุษที่ 1 พหูพจน์ ไม่ใช่สรรพนามแทนตัวโอปะเรเตอร์ (Whelen, etal, 1988) แฟร์คลาฟเองได้เสนอว่า กรอบวิเคราะห์ที่ตัวบทเพื่อดูความสัมพันธ์ในสังคมและอัตลักษณ์มักจะประกอบด้วย หนึ่ง การควบคุมทางปฏิสัมพันธ์ (ซึ่งประกอบด้วยผลการผลัดเวรกันพูด โครงสร้างของการแลกเปลี่ยนกันพูด การควบคุมหัวข้อ การควบคุมวาระที่จะพูด การพูดซ้ำในการสนทนา สอง ลักษณะของคำกริยาที่ใช้ (modality) สาม ความสุภาพและ สี่ บุคลิกความน่าเชื่อถือของผู้พูด

ในการวิเคราะห์เพื่อให้ได้กรอบวิเคราะห์ที่สมบูรณ์ ผู้วิจัยจะผนวกกรอบของ Drew-Sorjonen เข้ากับกรอบของ fairclough ในการวิเคราะห์บทสนทนาต่อไปนี้

แบบที่ 1

- หัวหน้า สวัสดิ์ รัชนี้ นั่งซี
 ลูกน้อง (นั่งลง) ขอขอบคุณค่ะ
 หัวหน้า ใจ หายหน้าไปหลายวัน
 ลูกน้อง ค่ะ ตั้งแต่วันอังคาร
 หัวหน้า สามวันเต็ม ๆ รู้ไหม เวลาไม่อยู่คนหนึ่งวุ่นวายกันทั้งบริษัท
 กว่าจะหาคนมาแทนกันได้
 ลูกน้อง ค่ะ หนูเสียใจจริง ๆ ค่ะ ที่ทำให้วุ่นวาย
 หัวหน้า เธอ ก็ได้แต่พูดแค่นี้ จะโทรมาทောင်းไม่ได้ ฉันก็ไม่ทราบว่าจะจะมา
 หรือเปล่า งานแผนกเธอ เธอก็รู้ว่าขาดคนไม่ได้
 ลูกน้อง ค่ะ หนูควรจะโทรมาบอก
 หัวหน้า เธอน่าจะติดต่อมานะ ฉันโทรไปตามเบอร์ที่ให้ไว้ก็ไม่มีคนรับ
 เวลาจะหาคนมาแทนก็ต้องรีบตามเขาเร็ว ๆ
 ลูกน้อง ขอประทานโทษจริง ๆ ค่ะ หนูทำให้ยุ่งยากมาก
 หัวหน้า ฉันดูประวัติเธอแล้ว สี่ปีที่เธอทำงานกับเรา เธอไม่เคยเป็นอย่างนี้
 แต่ตอนแรก ๆ มีปัญหาอยู่บ้าง เธอคงไม่กลับไปทำตัวแบบเก่านะ
 ที่จริงเธอก็น่าจะทำดีไปเรื่อย ๆ สบายใจกว่าเยอะ
 ลูกน้อง ค่ะ หนูจะพยายามค่ะ
 หัวหน้า คนงานดี ๆ อย่างเธอบริษัทต้องการมาก หวังว่าคงจะพยายามรักษา
 ความดีนี้ไว้ วันหลังขาดหายไปให้โทรมาบอกด้วย หายไปเฉย ๆ
 อย่างนี้วุ่นวายไปหมด
 ลูกน้อง ค่ะ หนูจะพยายามทำตัวให้ดีที่สุดค่ะ และจะไม่ให้เกิดเรื่องอีก

แบบที่ 2

- หัวหน้า สวัสดิ์รัชนี้ หายไปหลายวัน ไหนมานั่งคุยกันหน่อยซี
 ลูกน้อง (นั่งลง) ขอขอบคุณค่ะ
 หัวหน้า เป็นใจ หน้าตาไม่ค่อยสบาย
 ลูกน้อง หนูต้องสบายค่ะ ไม่มีสิทธิหรอก
 หัวหน้า อี๋ม เป็นยังงั้นนะ ต้องสบายไม่มีสิทธิ
 ลูกน้อง หนูต้องพยายามค่ะ
 หัวหน้า การทำงานต้องพยายามล่ะนะ
 ลูกน้อง หนูไม่ได้ทำงานมา 3 วัน ขาดรายได้ไปเยอะเทียว วันนี้ไม่รู้จะอยู่
 จนครบวันได้หรือเปล่า สามวันก่อนนายของหนูที่ช่วยเลี้ยงลูกอยู่ดี ๆ
 เป็นลมหนึ่งไป หนูพาส่งโรงพยาบาล ตกเย็น ลูกคนโตฝากเพื่อนบ้านดู

โดนตาปูตำคะ แล้วก็ไม่บอกหนู วานขึ้นเป็นไข้แผลวมเป่ง ตัวร้อน ร้องไห้ลั่นเลย หนูพาไปโรงพยาบาลแล้วตอนนี้ค่อนข้างดีขึ้น หมอบอก ยังโชคดี หนูต้องเอาลูกคนเล็กไปฝากไว้กับป้าที่นครปฐม ไม่มีใครดูมัน วันนี้หนูรีบมาทำงานตอนนี้ทั้งยายทั้งลูกอยู่โรงพยาบาลคะ ยายก็ดีขึ้นแล้ว

หัวหน้า ดูท่าทางเธอเพลียแต่ก็สู้ดีนะ

ลูกน้อง หนูกะว่าจะไม่ขาดงานอีกแล้วคะ ตอนนี้งานล้นมือไม่รู้จะหาเงินมาจ่าย ค่ายาได้อย่างไร

หัวหน้า ก็นับว่ายังดีที่ยายกับลูกอาการดีขึ้นแล้ว ลอกไปคุยกับฝ่ายบุคคลดูว่าเขา มีประกันค่าเจ็บป่วยให้กับครอบครัวพนักงานยังใบบ้าง

ลูกน้อง คะ

หัวหน้า เดี่ยวฉันจะติดต่อให้เธอกลับไปทำงานก่อนแล้วกัน คราวหลัง ถ้าขาดงานอีกอย่าลืมบอก เพราะแผนกเธอต้องหากคนเข้าแทนทันที เพราะเครื่องจักรส่วนนั้นไม่มีคนควบคุมไม่ได้

ลูกน้อง คะ หนูคิดว่าคงไม่ขาดงานอีกแล้ว

บทสนทนาที่ 1 และที่ 2 นี้ เกิดขึ้นภายในโรงงานแห่งหนึ่ง ซึ่งหัวหน้าฝ่ายพูดกับ ลูกน้อง หัวหน้าฝ่ายแสดงอัตลักษณ์ของสถาบันที่ตนสังกัดอยู่ โดยการเรียกลูกน้องเข้ามาซักถามหลังจากขาดงานไป แต่วิธีการของหัวหน้าทั้ง 2 คนไม่เหมือนกัน ในบทสนทนาที่ 1 หัวหน้าพูดเป็นส่วนใหญ่ (18 บรรทัด) ในขณะที่รัชณีพูดน้อยกว่า (8 บรรทัด) และจนแล้วจนรอด หัวหน้าก็ไม่ทราบว่รัชณีขาดงานด้วยเหตุอันใด ในขณะที่ในบทสนทนาที่ 2 หัวหน้าพูด 13 บรรทัด และรัชณีพูด 18 บรรทัด และหัวหน้าก็ทราบปัญหาของรัชณี นี้คือโครงสร้างของบทสนทนา (conversation structure) ในประการแรก การผลัดเวร (turn-taking) กันพูด (โดยยังไม่พิจารณาเนื้อหาสาระ) แสดงให้เห็นว่าในบทสนทนาที่ 2 คู่สื่อสารขยับเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงสมมาตร (symmetrical relation) มากกว่าในบทสนทนาบทแรก

ในบทสนทนาที่ 2 หัวหน้ามีการพูดซ้ำความที่ลูกน้องพูดมาแต่เรียบเรียงข้อความหรือคำเสียใหม่ (paraphrase) ซึ่งเทคนิคนี้เหมาะแก่การสนทนาอย่างยิ่งที่แสดงว่าคู่สนทนา กำลังสนใจติดตามฟังและพยายามเอาใจเขามาใส่ใจเรา และปล่อยให้ลูกน้องระบายออก การพูดเป็นแบบการพรรณนา (description) มากกว่าการประเมิน (evaluation) (Gibbs, 1984) ตัวอย่างได้แก่

หัวหน้า : เป็นไง หน้าตาไม่ค่อยสบาย

ลูกน้อง : หนูต้องสบายคะ ไม่มีสิทธิหรอก

หัวหน้า : อือม เป็นยังไงนะ ต้องสบายไม่มีสิทธิ

ลูกน้อง : หนูต้องพยายามค่ะ

หัวหน้า : การทำงานก็ต้องพยายามล่ะนะ

Jack Gibbs อธิบายว่า ในองค์กรมีบรรยากาศของการสนทนาระหว่างผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชา 2 แบบ คือ บรรยากาศแบบ “สนับสนุนให้พูด” (supportive climate) และบรรยากาศแบบ “ป้องกันตัว” (defensive climate) ทั้งสองแบบมีการจับคู่ตรงข้ามดังนี้ 1) แบบบรรยาย (descriptive) คู่กับแบบประเมิน (evaluative) 2) แบบตระหนักถึงปัญหา (problem-oriented) คู่กับแบบมีการควบคุม (control) 3) แบบมีความธรรมชาติไม่เสแสร้ง (spontaneity) คู่กับแบบมีเล่ห์กระเท่ (strategy) 4) แบบมีความเสมอภาค (equality) คู่กับแบบมีการวางแผน 5) แบบมีความยืดหยุ่นปรับตัว (provisionalism) คู่กับแบบมีความยืดหยุ่นน้อย (certainty)

นอกจากนี้เรายังสามารถวิเคราะห์ลักษณะการใช้คำ (lexical choice) และโครงสร้างไวยากรณ์ (grammatical constructions) ของทั้งสองบทสนทนา ในบทสนทนาแรก ความสัมพันธ์ระหว่างหัวหน้างานและลูกน้องเป็นไปในรูปแบบเคร่งครัดตอกฎระเบียบ เป็นหัวหน้าที่มุ่งงานตามแบบ Blake and Mouton's Managerial Grid (Blake and Mouton, 1969) ซึ่งกำหนดให้ความสัมพันธ์ระหว่างหัวหน้าที่มุ่งงานกับลูกน้อง และหน้าที่มุ่งมนุษย์สัมพันธ์กับมุ่งทำงานอยู่บนแกน X และแกน Y โดยให้แกน X ตั้งแต่ 1-9 แทนหัวหน้าที่มุ่งงาน และแกน Y ตั้งแต่ 1-9 แทนหัวหน้าที่มุ่งมนุษย์สัมพันธ์

Managerial grid

สูง	9	1-9	9/9
	8		
มุ่ง คน	7		
	6		
	5	5/5	
	4		
ต่ำ	3		
	2		
	1	1/1	9/1
		1 2 3 4 5 6 7 8 9	

มุ่งผลผลิต

ในบทสนทนาที่ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างหัวหน้ากับลูกน้องน่าจะเป็น 7/2 ในขณะที่ในการสนทนาที่ 2 ความสัมพันธ์ระหว่างหัวหน้ากับลูกน้องน่าจะเป็น 6/7 ซึ่งสังเกตได้จากในบทสนทนาแรก ลักษณะการเลือกใช้ถ้อยคำ/ข้อความจะเป็นการบ่น การต่อว่า โครงสร้างของไวยากรณ์จะเป็นทำนอง “เธอน่าจะ.....” “เธอก็รู้ว่า.....” “เธอคงไม่.....” และเธอทำให้ “รุ่นวายกันทั้งบริษัท” “รุ่นวายกันไปหมด” หัวหน้างานคนนี้อำกับบริษัทนี้ 4 ครั้งว่า บริษัทนี้เป็นตัวปัญหา และต้องโทรมาให้ได้ถ้าขาดงาน ในขณะที่บทสนทนาที่ 2 หัวหน้างานมีมนุษยสัมพันธ์ดี การเลือกใช้ถ้อยคำเต็มไปด้วยความเห็นใจ และพร้อมให้ความช่วยเหลือ แต่การเน้นย้ำให้พนักงานที่ขาดงานโทรมาที่บริษัทจะมีความหนักแน่นน้อยกว่าหัวหน้าคนแรกทั้งคำที่ใช้และจำนวนครั้งของการเน้นย้ำ

หัวหน้า : เดี่ยวฉันจะติดต่อให้เธอกลับไปทำงานก่อนแล้วกัน คราวหลังถ้าขาดงานอีกอย่าลืมบอก เพราะแผนกเธอต้องหาคนเข้าแทนทันที เพราะเครื่องจักรส่วนนั้น ไม่มีคนควบคุมไม่ได้

ในลักษณะของการควบคุมหัวข้อและระเบียบวาระในการพูด (topic and agenda control) ตามแนวคิดของแฟร็คลาฟ จะเห็นได้ว่าหัวหน้าคนแรกเป็นผู้ควบคุมหัวข้อการสนทนา และกำหนดระเบียบวาระที่จะพูด นั่นคือ เดือนบริษัทนี้ไม่ให้ประพุดิเหลวไหลเช่นนี้อีก ตั้งแต่ต้นจนจบ หัวหน้าไม่มี “หัวข้อหรือระเบียบวาระ” ให้บริษัทนี้พูด นั่นคือ หัวหน้าไม่มีข้อมูลจากรัฐนี้ว่าเธอขาดงานไปเพราะอะไร ในขณะที่ในบทสนทนาที่ 2 จะมี topic และ agenda ของบริษัทนี้บ้าง นั่นคือ บริษัทนี้เริ่มมีอัตลักษณ์ทางสังคมของตนเองบ้างในความสัมพันธ์ทางสังคม

ความสุภาพ เป็นอีกองค์ประกอบหนึ่งที่แฟร็คลาฟเอ่ยถึงโดยอ้างอิงไปถึงงานของ Brown และ Levinson (1987) ซึ่งมีกรอบแนวคิดทฤษฎีซึ่งพอสรุปได้เป็นกลยุทธ์ 5 ประการ ที่จะทำให้คู่สนทนา รู้สึกถึงการ “เสียหน้า” ซึ่งได้เอ่ยถึงก่อนหน้านี้อันแล้วในบทนี้

ในการสนทนาชุดแรกของหัวหน้าและบริษัทนี้ความสุภาพไม่ปรากฏ หัวหน้าพูดว่า “วันหลังขาดหายไปให้โทรมาบอกด้วย หายไปเฉย ๆ อย่างนี้รุ่นวายไปหมด” เป็นกลยุทธ์ที่ 1 ซึ่ง Brown และ Levinson อาจจะเรียกว่า face-threatening act without redressive action, baldly หรืออาจจะกล่าวได้ว่าเป็นคำสั่ง แต่ในชุดสนทนาที่ 2 หัวหน้ามีหลายวิธีการที่จะรักษาหน้าของบริษัทไว้ ถ้าเปรียบเทียบกับบทสนทนาชุดแรก ประโยคที่ว่า “เดี๋ยวฉันจะติดต่อให้เธอกลับไปทำงานก่อนแล้วกัน คราวหลังถ้าขาดงานอีกอย่าลืมบอก เพราะแผนกเธอต้องหาคนเข้าแทนทันที เพราะเครื่องจักรส่วนนั้นไม่มีคนควบคุมไม่ได้” เป็นการพูดที่เป็นคำสั่งแกมขอร้อง ซึ่งแฝงความสุภาพเพราะมี redressive action เป็น positive politeness คือขอให้โทรมาแจ้งบริษัท ซึ่งจริงๆ แล้วเราอาจประเมินได้ว่า พฤติกรรมของหัวหน้าเป็นความสุภาพเกินไป เพราะเป็นหน้าที่ของบริษัทที่จะแจ้งให้บริษัททราบ ซึ่งบริษัทมีสิทธิลงโทษได้ ซึ่งบทวาทกรรมสถาบันนี้จะสะท้อนบุคลิกภาพของหัวหน้างานกับบริษัทนี้ได้เป็นอย่างดี

อัตลักษณ์ทางสังคม (ethos) แฟร์คลาฟใช้คำว่า ethos ในความหมายว่า social identity แฟร์คลาฟอธิบายว่า คำว่า ethos บ่งบอกถึงสภพ คำถามคือ อัตลักษณ์ทางสังคมในบทสนทนาทั้ง 2 ชุดนี้ได้รับรูปแบบหรือชนิดของวาทกรรมมาจากแบบจำลองใด คำตอบคือ ในบทสนทนาแรก อัตลักษณ์ทางสังคมของคู่สนทนามาจากแนวคิด Taylorism ในทฤษฎีพฤติกรรมองค์การ (อรวรรณ ปิลันธน์โอวาท, 2542) ซึ่งส่งผลต่อการวิเคราะห์พฤติกรรมของหัวหน้าลูกน้องว่าลูกน้องเป็นเหมือนเครื่องจักร ทำงานตามผลตอบแทนที่ให้หรือทฤษฎีของเบลค-มูตันที่ว่า การบริหารงานมีทั้งแบบมุ่งงานและมุ่งคน ส่วนในบทสนทนาชุดที่ 2 อัตลักษณ์ทางสังคมของคู่สนทนามาจากแนวคิด Human Resource Management ในทฤษฎีพฤติกรรมองค์การที่มองว่ามนุษย์เป็นทรัพยากรมีค่า (อรวรรณ ปิลันธน์โอวาท 2542) แฟร์คลาฟอธิบายว่า อัตลักษณ์ทางสังคมของคู่สนทนานั้นแสดงออกไม่เฉพาะแต่การสื่อสารด้วยคำ (verbal communication) เท่านั้น แต่ยังแสดงออกด้วยกิริยาท่าทางน้ำเสียง เราก็สามารถเดาได้ว่า ในระหว่างหัวหน้าทั้งสองคนใครจะมีวัจนภาษาที่เป็นมิตรมากกว่ากันในลักษณะขององค์กรที่มีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม วาทกรรมสถาบันอาจต้องเน้นอัตลักษณ์ของสถาบันมากกว่านี้คือการใส่ใจของพนักงานที่จะให้สถาบันดำเนินงานและขับเคลื่อนไปข้างหน้าอย่างมีประสิทธิภาพ นั่นคือ ปฏิบัติตามกฎระเบียบของบริษัทเมื่อมีการขาดงาน การมุ่งคนต้องควบคู่ไปกับการมุ่งงานซึ่งควรสะท้อนให้เห็นในวาทกรรม การรักษาระยะห่างในความสัมพันธ์เชิงอำนาจจะยังคงมีอยู่ แต่จะเป็นระยะห่างแค่ไหนและห่างอย่างไรนั้นเป็นเรื่องของความเหมาะสมพอควร

กรอบวิเคราะห์วาทกรรมสถาบันนี้มีข้อพึงสังเกตว่า อัตลักษณ์ของคนที่สังกัดสถาบันหนึ่ง ๆ นั้นมีการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับคู่สื่อสารที่ไม่เน้นความแตกต่างกันด้านเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ เราอาจสรุปการวิเคราะห์ด้วยการบูรณาการการวิเคราะห์ด้วยแมทริกซ์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในหน้าถัดไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บูรณาการด้วยกรอบวิเคราะห์แมทริกซ์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

กรณี “หัวหน้า-รัชนี ชุดที่ 1”

ปฏิบัติการทางวาทกรรม สหบท และปฏิบัติ การทางสังคม- วัฒนธรรมรวม เศรษฐกิจ-การเมือง	มีการผลิตซ้ำ ความสัมพันธ์ เชิงอำนาจ หรือเปล่า	มีการปรับโครงสร้างใหม่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือเปล่า	มีการท้าทาย ความเป็นใหญ่ ที่เป็นอยู่หรือ เปล่า	กลยุทธ์ใช้ผ่าน วาทกรรม ระดับ มหัพภาค	กลยุทธ์ใช้ผ่าน วาทกรรม ระดับจุลภาค
เศรษฐกิจ	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี
การเมือง	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี
วัฒนธรรม (1) การเรียนรู้จาก วัฒนธรรมตะวันตก ตั้งแต่ยุค Taylorism (2) การปกครอง แบบไทยระบอบเจ้า ขุนมูลนาย (3) การอบรมบ่ม นิสัยของผู้เป็นหัว หน้า	หัวหน้าได้ รักษาความ สัมพันธ์เชิง อำนาจไว้อย่าง เข้มงวด เป็นสิ่ง ที่เรียนรู้เป็น ระบบปฏิบัติ ระหว่างหัวหน้า กับลูกน้องใน องค์กร	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	(1) การที่หัวหน้า พูดมากกว่ารับฟัง ลูกน้อง (2) การใช้คำปัน คำเตือน (3) วลีเช่น “เธอ ก็รู้นี่นา” “เธอไม่ ควรทำอย่างนี้” “วันหลังอย่าทำ อย่างนี้อีก”
อุดมการณ์ (ความเชื่อ)	ความสัมพันธ์ ระหว่างหัวหน้า กับลูกน้องเป็น แบบจากบนลง ล่าง	ไม่มี	ไม่มี	ระเบียบองค์กร เป็นสิ่งที่ต้อง ปฏิบัติตาม อย่างเคร่งครัด	ประวัติเก่าดีแล้ว ไม่ควรละเมิดกฎ เกณฑ์ของบริษัท

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กรณี “หัวหน้า-รัชนี ชุดที่ 2”

ปฏิบัติการทางวาทกรรม สหบท และปฏิบัติ การทางสังคม- วัฒนธรรมรวม เศรษฐกิจ-การเมือง	มีการผลิตซ้ำ ความสัมพันธ์ เชิงอำนาจ หรือเปล่า	มีการปรับโครงสร้างใหม่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ หรือเปล่า	มีการท้าทาย ความเป็นใหญ่ ที่เป็นอยู่หรือ เปล่า	กลยุทธ์ใช้ผ่าน วาทกรรม ระดับ มหัพภาค	กลยุทธ์ใช้ผ่าน วาทกรรม ระดับจุลภาค
เศรษฐกิจ	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี
การเมือง	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี
วัฒนธรรม (1) การเรียนรู้ ทฤษฎีมนุษยสัมพันธ์ และทฤษฎีทรัพยากร มนุษย์ (2) หัวหน้ามีบุคลิก ภาพจากการเรียนรู้ และประสบการณ์	ไม่มี	ความสัมพันธ์ ระหว่างหัวหน้า ลูก น้องเป็นไปอย่าง สมมาตรมากขึ้น เป็นการริเริ่มจาก ฝ่ายหัวหน้าเอง	ไม่มี	ไม่มี	(1) การที่หัวหน้า รับฟังลูกน้องมาก ขึ้น ให้ลูกน้องมี การเล่า narration ได้บ้าง (2) หัวหน้าใช้วิธี พูดซ้ำความเดิมที่ เรียกว่า paraphrase (3) แสดงความ เห็นใจด้วยการให้ ไปติดต่อดีฝ่าย บุคคลเรื่องการเงิน
อุดมการณ์ (ความเชื่อ) คนทำงานมีความดี มี ศักยภาพขอให้ฟังเขา เขาจะดีเอง	มี: แต่ความสัมพันธ์เป็น แบบมองว่า มนุษย์ เป็น ทรัพยากรมีค่า	-โครงสร้างมีความ สมมาตรมากขึ้น -อาจมองได้ว่ามีความ ทลหะหลวมใน การปกครองใน สถาบัน	ไม่มี	ไม่มี	-ไม่มีการเน้นย้ำ ให้รายงานทันที เมื่อมีการขาดงาน -ไม่สร้างความสม ดุลย์ระหว่างกฎ เกณฑ์ขององค์กร และปัญหาส่วนตัว ของพนักงาน

กรอบที่ 3 กรอบวิเคราะห์วาทกรรมกับอัตลักษณ์

ในเรื่องอัตลักษณ์นี้ในระดับที่สำคัญที่สุดเป็นเรื่องเกี่ยวกับว่าเราเป็นใคร และเราอยู่ที่ไหน ณ สถานที่ใด เวลาใด แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องอัตลักษณ์นี้เป็นเรื่องความท้าทายของสองสำนักคิด สำนักคิดหนึ่งคือทฤษฎีสารัตตะของอัตลักษณ์ (essentialism) ซึ่งถูกท้าทายโดยทฤษฎีปฏิสารถะ (antiesentialism) ทฤษฎีสารัตตะมองว่าอัตลักษณ์เป็นสิ่งที่คงที่ เช่น เชื้อชาติ เพศ ในขณะที่ทฤษฎีปฏิสารถะมองว่าอัตลักษณ์เป็นเรื่องที่เป็นพลวัต พวกนี้มองหา

สัญลักษณ์ที่ทำให้เราแตกต่างจากคนอื่นเพื่อจะระบุว่าเป็นเรา เขาเป็นเขา (Woodward, 1997)

อัตลักษณ์เป็นเรื่องที่โยงใยกับการใช้ภาษาเป็นรูปแบบความคิด (Sarup, 1996) เพราะฉะนั้นจึงมีเรื่องของอำนาจเข้ามาเกี่ยวข้อง ในเรื่องของอัตลักษณ์นี้ การแบ่งของอำนาจจะไม่เท่าเทียมกัน Derrida กล่าวว่าเราจะพบคู่ตรงข้าม(binary oppositions) ในอัตลักษณ์ อาทิ เรา/เขา เหตุผล/อารมณ์ เราจะได้พบกับ การอยู่ร่วมกันโดยสันติ.....แต่จะเป็นเรื่องของการแบ่งลำดับชั้นกันอย่างรุนแรง น่ากลัว เทอมหนึ่งจะมีอำนาจเหนืออีกเทอมหนึ่ง (Derrida, 1972, p.41)

ปัจจุบันอัตลักษณ์ซึ่งถูกตัดสินโดยชาติ (national identity) มีเส้นแบ่งที่พรมามัว สำนักรวบรวมวัฒนธรรมศึกษาจึงเสนอให้มีการแบ่งโดยวัฒนธรรม (cultural identity) Hall กล่าวว่า

แทนที่เราจะมองอัตลักษณ์ว่าเป็นข้อเท็จจริงที่สำเร็จเสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว ซึ่งมีการปฏิบัติทางวัฒนธรรม เป็นตัวแทน เราควรนึกถึงอัตลักษณ์ในแง่เป็น “ผลิตผล” ซึ่งจะไม่มีความเสร็จสิ้นสมบูรณ์ แต่อยู่ในกระบวนการที่จะมีการสร้างอยู่ตลอดเวลา โดยผ่านการใช้ภาษาและสัญลักษณ์เป็นตัวแทน (Hall, 1990, p.222.)

โดยสรุปแล้วจุดยืนของ Hall ก็ไม่แตกต่างจากนักคิดปฏิสารัตถะคนอื่น ๆ นั่นคือ อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนประกอบด้วยสิ่งที่เหมือนกันและสิ่งที่ต่างกัน Jacques Lacan ได้อภิปรายไว้อย่างน่าฟังว่า ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าอัตลักษณ์เดี่ยวหรือตัวตน (unitary identity or self) อัตลักษณ์ของเรามีการแบ่งแยกและถูกสร้างผ่านภาษา เพราะฉะนั้นการใช้ภาษาก็คือการผลิต/สร้างตัวตนของเรา ในทัศนะของ Lacan เราเป็นใครขึ้นอยู่กับการใช้ใคร “ฉัน” ถูกสร้างโดยขบวนการทางวาทกรรม “our identity is based on a lack, manqué à être, on what we are not” (Lacan, 1977)

อัตลักษณ์ทางด้านชาติพันธุ์ (ethnic identity) เป็นเรื่องที่ต้องพิจารณาออกเหนือไปจากnational identity และ cultural identity Alba (1990: 25) ให้ความหมายของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ว่า “แนวคิดส่วนตัวของคนใดคนหนึ่งที่มีต่อกลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมของตน” Roosens (1989: 17-18) ซึ่งว่าการแสดงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์อย่างหนึ่งจะช่วยให้เราแยกแยะได้ว่าใครเป็นใคร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเขาเสนอแนะว่า ชาติพันธุ์ของเราบ่งบอกถึง ความเป็นชุมชนในด้านภาษา ชุดของวัฒนธรรม สัญลักษณ์ รูปแบบ พิธีทางศาสนา บุคลิกภาพ และอื่น ๆ อีกมากมาย ซึ่งสามารถแทรกซึมเข้าไปในชีวิตหลายๆ ทาง ลักษณะของชาติพันธุ์เหล่านี้ที่เก็บสะสมไว้มาก่อนให้เกิดความประทับใจเมื่อคนๆ นั้นต้องติดต่อกับคนอื่น ๆ ที่มีชีวิตแตกต่างออกไป ถ้าฉันเห็นและพบเจอตัวเองในฐานะสมาชิกคนหนึ่งของชาติพันธุ์หนึ่งหรือกลุ่มหนึ่ง และคน

อื่นๆ เพื่อนสมาชิกหรือคนภายนอก ยอมรับฉันอย่าง “ที่เป็น” มันยอมเป็นไปได้สำหรับฉันที่จะแตกต่างจากคนภายนอก แนวทางของการใช้ชีวิตเหล่านี้สนับสนุนสาระของการยอมรับตัวเอง (self perception) ของฉัน ในความรู้สึกนี้ฉันจะมีความจงรักภักดีต่อชาติพันธุ์ของฉัน เมื่อฉันพบการกระทบกระทั่งต่อสัญลักษณ์ เครื่องหมาย หรือคุณค่า (ทางวัฒนธรรม) ที่หมายถึงพื้นเพของฉัน มันหมายถึงการกระทบกระทั่งต่อตัวฉันด้วย

สัญลักษณ์ทางชาติพันธุ์ (symbolic ethnicity) หมายถึง “ความปรารถนา ที่จะแสดงไว้ซึ่งความรู้สึกของการเป็นชาติพันธุ์ แต่โดยปราศจากพันธะอันลึกซึ้งใดๆ กับข้อผูกมัดและพฤติกรรมสังคมแห่งชาติพันธุ์นั้น” (Alba, 1990 : 306)

ความโดดเด่นของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ หมายถึง ความจงรักภักดีอย่างเป็นรูปธรรมต่อกลุ่ม ไม่ว่าจะใหญ่หรือเล็ก เด่นหรือด้อยในสังคมซึ่งคนๆ นั้นเกี่ยวพันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ไม่มีความจำเป็นว่าจะต้องต่อเนื่อง รุ่นแล้วรุ่นเล่า ของรูปแบบทางสังคมหรือวัฒนธรรมเดียวกัน แต่ความรู้สึกบางอย่างของขอบเขตความเป็นกลุ่มต้องยังคงอยู่ และสามารถรักษาไว้โดยการแบ่งเป็นลักษณะที่เป็นรูปธรรม (เช่น ภาษา ศาสนา เป็นต้น) หรือโดยการสร้างความรู้สึกของการ “เป็นกลุ่ม” ในแง่นามธรรมให้มากขึ้นหรือทั้งสองอย่าง ดังนั้นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์มีทั้งในระดับรูปธรรม และนามธรรม ระดับรูปธรรมสามารถรวมการแบ่งแยกทางชาติพันธุ์ การนับถือศาสนาเดียวกัน หรือการใช้ภาษาเดียวกัน จากการแบ่งแยกด้วยลักษณะภายนอกดังกล่าว ชาติพันธุ์เป็นมรดกตกทอดและข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้

ขณะที่ปัจเจกบุคคลมักใช้อัตลักษณ์ทางสังคมในการระบุในเรื่องของกลุ่มพวกเรา/พวกเขา อยู่บ่อยๆ (เช่น ทางของฉัน ทางของเธอ) พวกเขาก็มักจะใช้อัตลักษณ์ส่วนตัวมาแบ่งแยกคุณลักษณะที่เป็นอัตลักษณ์ของคนอื่น โดยการเข้าใจว่าคนอื่นดีความตัวของพวกเขาเองอย่างไรในทางชาติพันธุ์และในระดับอัตลักษณ์ส่วนตัว เราสามารถสื่อสารกับพวกเขาได้อย่างมีความเข้าใจที่มากขึ้น เราสามารถเรียนรู้ที่จะใช้การยอมรับตัวเองที่เหมาะสมมาสนับสนุนในแง่ของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์

อัตลักษณ์ทางสังคม (social identity) เป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่แตกต่างจากอัตลักษณ์ด้านชาติพันธุ์ (ethnic identity) Tajfel (1972) ให้ทรรศนะว่า ในขณะที่อัตลักษณ์ทางสังคมของเราแบ่งเปลี่ยนจากสถานการณ์หนึ่งสู่อีกสถานการณ์หนึ่ง การที่เราตีความอัตลักษณ์ของเราด้วยกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ของเรา ปรากฏว่ามีความมั่นคงสัมพันธ์กับเวลาทฤษฎีอัตลักษณ์ทางสังคมบอกเราว่า ที่คนเราชื่นชอบพวกเดียวกันและกีดกันคนนอกกลุ่มที่ไม่เหมือนเราก็เพื่อสนับสนุนอัตลักษณ์และบุคลิกภาพทางสังคมของพวกเรา การสนับสนุนอัตลักษณ์ทางสังคมเป็นการเพิ่มความเคารพตนเองและคุณค่าของตนเองในสังคม ความรู้สึกเคารพตนเองที่สูงขึ้น (ตัวอย่างเช่น คุณค่าของตนเองในการเป็นสมาชิกของกลุ่ม) ยังเพิ่มความ

เคารพตนเองในส่วนตัวบุคลิกภาพในเชิงบวก (เช่น คุณค่าในตนเองเมื่อเปรียบเทียบกับคนอื่น ๆ บนพื้นฐานของความเป็นตัวบุคคล)

ตามทฤษฎีอัตลักษณ์ทางสังคม ผู้คนสามารถพัฒนาภาพพจน์ของตนเองจากสมาชิกภาพได้สองทางโดยการส่งเสริมอัตลักษณ์กลุ่มพวกเรา หรือโดยการส่งเสริมอัตลักษณ์เฉพาะตัวของพวกเขา (Tajfel, 1981) อัตลักษณ์ทางสังคม (social identity) ของเราคือ องค์ประกอบสำคัญที่สุดที่ทำให้เกิด self concept (อัตทัศน คือทัศนที่มีต่อตนเอง) การที่บุคคลเข้าใจถึงตัวตนของตนเอง ประมาณค่าตนเอง รวมทั้งคุณค่า ความสามารถและความหมายของชีวิตของเรา มีอิทธิพลต่อการสื่อสารของเรากับคนแปลกหน้า

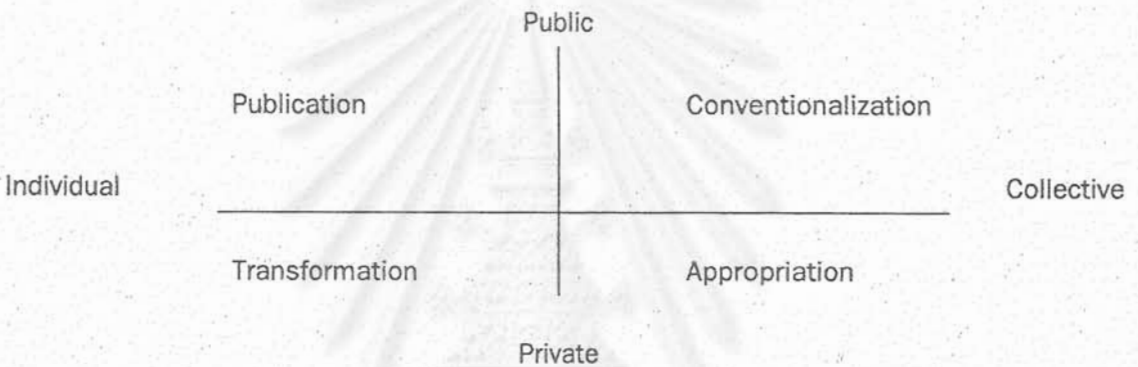
(Tajfel 1972, 1974, 1978) ใช้การติดต่อรหว่างกลุ่มเป็นตัววัดพัฒนาการของอัตลักษณ์ทางสังคมอันเป็นส่วนหนึ่งของอัตทัศนของเรา ต่อมาเคลลีและทัชเฟล (Kelly, 1955), (Tajfel, 1972) เริ่มต้นโดยการสมมติว่าการดีนรอย่างหนักอยู่ตลอดเวลาที่จะให้คำจำกัดความตัวเราเองเกี่ยวเนื่องกับโลกที่เราอาศัยอยู่ องค์ความรู้สำคัญที่ถูกนำมาใช้ในกระบวนการนี้คือการแยกประเภททางสังคม (social categorization) การแยกประเภททางสังคมในแง่ของทัชเฟล (Tajfel, 1978) ได้แก่ "การจัดสภาพแวดล้อมของสังคมให้เป็นระเบียบในรูปของการจัดกลุ่มบุคคลในลักษณะที่เหมาะสมกับแต่ละคน" ตัวอย่างเช่น หญิงกับชาย ดากับขาว กลยุทธ์ที่ใช้ในการแยกประเภททางสังคมคือการเรียนรู้ผ่านกระบวนการอบรมสั่งสอน (socialization) ในกลุ่มสังคมต่างๆ ที่เราเป็นสมาชิกอยู่ เมื่อเราทราบว่าเราเป็นส่วนหนึ่งในสังคมหนึ่งกลุ่มขึ้นไป อัตลักษณ์ทางสังคมของเราเริ่มเป็นรูปเป็นร่างขึ้น Tajfel กล่าวว่า อัตลักษณ์ทางสังคมคือ "ส่วนของอัตทัศนของปัจเจกบุคคลที่ได้มาจากความรู้ในการเป็นสมาชิกกลุ่มสังคม (หนึ่ง หรือหลายกลุ่ม) บวกกับคุณค่าและอารมณ์ที่สำคัญที่มีต่อสมาชิกภาพนั้นๆ ของเขาหรือเธอ" ดังนั้นเราตีความและประเมินค่าตัวเองในแง่ของกลุ่มที่เราเป็นสมาชิกและคุณลักษณะของกลุ่มเหล่านั้น (เช่น สถานภาพ สีผิว เพศ ความสามารถในการบรรลุเป้าหมาย)

ความจงรักภักดี หมายถึง "ความเลื่อมใสที่มีต่อมาตรฐาน (ในกลุ่ม) และความไว้วางใจที่จะติดต่อกับเพื่อนสมาชิก(ในกลุ่ม)" และสิทธิพิเศษ หมายถึง "การให้การยอมรับที่ไม่เหมือนกันระหว่างสมาชิก (กลุ่มพวกเรา) กับสมาชิก (กลุ่มพวกเขา) และการประเมินในทางบวกของบุคลิกลักษณะ (กลุ่มพวกเรา) แตกต่างจากพวก (กลุ่มพวกเขา) ความจงรักภักดี และสิทธิพิเศษในด้านชาติพันธุ์ยกระดับสังคมและความภาคภูมิใจในตนเอง ดังนั้นความจงรักภักดีและความชอบพอในกลุ่มเดียวกันนำไปสู่ลัทธิกลุ่มนิยม (in-group favoritism) (Brewer & Miller, 1996:24)

หลักการลัทธิกลุ่มนิยม (The in-group favoritism principle) คือ การมีความผูกพันในแง่บวกต่อสมาชิกในกลุ่มมากกว่านอกกลุ่ม และมีความคิดอยู่ก่อนแล้วว่ากลุ่มพวกเรามีมาตรฐานและพฤติกรรมที่ดีกว่ากลุ่มพวกเขา ลัทธิกลุ่มนิยมส่งเสริมความปรารถนาในการอยู่ใน

กลุ่มพวกเราและอัตลักษณ์เฉพาะตัวของเรา อัตลักษณ์เฉพาะตัวของเราเกี่ยวข้องกับคุณลักษณะเฉพาะที่เราใช้ในการให้คำจำกัดความรู้สึกร่วมของเราต่อ “ความเป็นตัวตนของเราเอง” (Hogg & Abrams, 1988, Tajfel & Turner, 1986)

Rom Harre (1990) พยายามหาความเชื่อมโยงระหว่างอัตลักษณ์ทางสังคมและอัตลักษณ์ส่วนบุคคลโดยเขาศึกษาจุดเชื่อมต่อระหว่างระดับมหัพภาค (อัตลักษณ์ทางสังคม) และระดับจุลภาค (อัตลักษณ์ส่วนบุคคล) เขาได้เสนอแนวคิดดังนี้

ในช่องล่างขวามี appropriation เป็นกระบวนการที่บุคคลในชุมชนได้ซึมซับวัฒนธรรมหนึ่งๆ จากบริบทรอบตัวมาใส่ในตนเองโดยผ่านกระบวนการขัดเกลาจากครอบครัว โรงเรียนหรือคนใกล้ตัว ช่องล่างซ้ายมี transformation คือกระบวนการที่ค่านิยม บทบาทต่างๆ ถูกผนวกเข้ามาในโลกส่วนตัว เป็นที่ที่อัตลักษณ์ส่วนบุคคลก่อตัวขึ้น ช่องบนซ้ายมี publication คือกระบวนการที่อัตลักษณ์ส่วนบุคคลถูกถ่ายทอดหรือแสดงออกในปริภูมิสาธารณะ conventionalization ในช่องบนขวาคือกระบวนการที่ประสบการณ์ดังกล่าวได้กลายมาเป็นขนบจารีตหรือประสบการณ์สาธารณะผ่านกลไกต่างๆ

ได้สรุปแล้ว อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ (ethnic identity) ความเป็นชาติ (national identity) อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม (cultural identity) อัตลักษณ์ทางสังคม (social identity) และอัตลักษณ์ส่วนบุคคล (personal identity) ล้วนมีส่วนหล่อหลอมปัจเจกทั้งในระดับมหัพภาคและจุลภาคและทำให้มีความเป็น”เรา”และความเป็น”เขา”และอัตลักษณ์เป็นทั้งสิ่งที่ติดมากับตัวและถิ่นไหลเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลาซึ่งเราสามารถใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์วาทกรรมได้

Van Dijk, Ting-Toomey, Smitherman, and Troutman (1992)* กล่าวในการศึกษาวาทกรรมกับอัตลักษณ์ที่เน้นเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ วัฒนธรรม ในกลุ่มน้อย การศึกษาทำได้หลายวิธี แต่เท่าที่นิยมทำกันมี 3 วิธี

1. ศึกษาวาทกรรมภายในกลุ่ม (intragroup discourse) เช่น กลุ่มอิสลามในประเทศไทย กลุ่มคนมอญในไทยมีการสื่อสารกันเองอย่างไร
2. ศึกษาวาทกรรมระหว่างกลุ่ม (intergroup discourse) คนในวัฒนธรรมหนึ่งหรือเผ่าพันธุ์หนึ่งพูดกับสมาชิกคนอื่น ๆ ในอีกวัฒนธรรมหนึ่งหรือเผ่าพันธุ์หนึ่งอย่างไร พวกเขาปรับตัวอย่างไร แก้ไข ชัดแย้งที่เกิดขึ้นอย่างไร
3. ศึกษาวาทกรรมภายในกลุ่มเกี่ยวกับกลุ่มอื่น เช่น ศึกษาว่าสมาชิกของชนกลุ่มใหญ่ในประเทศไทยพูดและเขียนเกี่ยวกับชนกลุ่มน้อยอย่างไรบ้าง

งานวิจัยนี้ศึกษาการสื่อสารระหว่างบุคคลของวาทกรรมภายในกลุ่มคือวิธีที่ 1 โดยดูว่าคนไทยเชื้อสายจีนสื่อสารกันอย่างไร โดยพยายามแสดงออกถึงภาวะความเป็นใหญ่ภายหลังผ่านกระบวนการสังคมประกิต (socialization) ในสังคมไทย ในการศึกษาที่ผู้วิจัยได้ผนวกแนวคิดเรื่องการสร้างความเป็นจริงทางสังคมของ Stuart Hall และแนวคิดเรื่องผู้ส่งสาร การใส่รหัส ผู้รับสาร และการถอดรหัสของ Hall อีกเช่นกัน

ต่อไปนี้เป็นบทสนทนาในโรงพยาบาลแห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร ระหว่างนางพยาบาลวัย 25 ปี ซึ่งมีเชื้อสายไทยจีนกับคนไข้หญิงอายุประมาณ 35 ปี ซึ่งดูหน้าตาทำทางเป็นหญิงเชื้อสายไทยจีนในแผนกสูตินรี โรงพยาบาลนี้เป็นโรงพยาบาลที่ผู้ป่วยซึ่งมีเชื้อสายไทยจีนมารับบริการมาก และเป็นผู้ป่วยในชนชั้นเศรษฐกิจตั้งแต่ระดับกลางไปจนถึงระดับล่าง ผู้ป่วยกำลังรับการเตรียมตัวทำความสะอาดเพื่อคลอดบุตรคนที่ 3 ในห้องผู้ป่วยมีคนไข้นอนรอทำความสะอาดเพื่อเตรียมคลอดเช่นเดียวกับผู้ป่วยอีก 2-3 คน ต่อไปนี้เป็นบทสนทนานางพยาบาลกับคนไข้

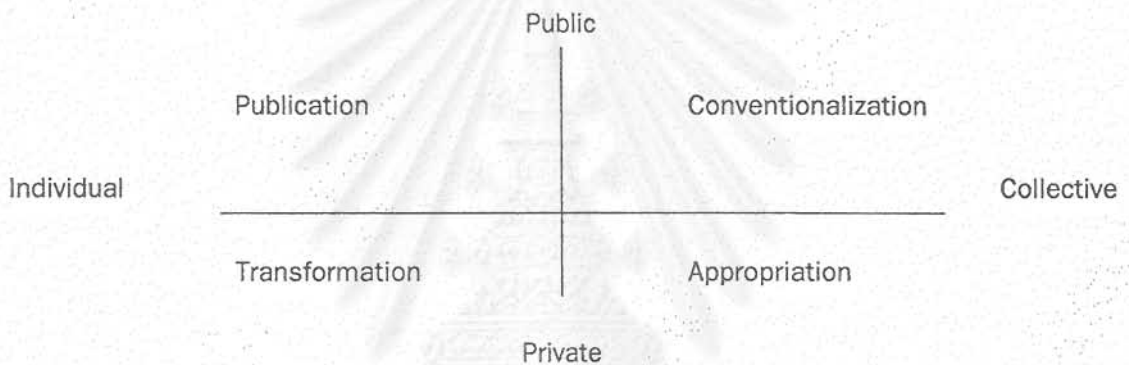
* พวกเขาบอกว่า ชาวดีระหว่างวัฒนธรรม 2 วัฒนธรรม คือต่างฝ่ายต่างพยายามเรียนรู้ซึ่งกันและกันในโลกหลังยุคอาณานิคม ชาวร้ายคือชนดิธรรมที่ต่างฝ่ายต่างมีนั้นเป็นแค่อุดมคติเท่านั้น และสิ่งนี้ยังเป็นช่วงร้ายที่ห่างกันมากขึ้นเมื่อฝ่ายหนึ่งมีอำนาจมากกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง มีอภิสิทธิ์มากกว่า มีทรัพยากรมากกว่า และใช้ “ความแตกต่าง” (สีผิว ภาษา ศาสนา ฯลฯ) เป็นตัวแสวงหาความชอบธรรมในการครอบงำคนอื่น และวาทกรรมก็เป็นวิธีการที่อคติทางเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ถูกผลิตซ้ำในสังคม เป็นที่น่าสังเกตว่า สิ่งที่แวนดัจค์พูดคือวัฒนธรรมที่แตกต่างระหว่างผู้ที่อ้างว่าอยู่ใน “โลกที่พัฒนา” กับผู้ที่อยู่ใน “โลกที่กำลังพัฒนา”

- นางพยาบาล : กุสุมา (ทอเสียงยาว) นี้ลูกคนที่เท่าไรแล้ว
 คนไข้ : คนที่ 3
 นางพยาบาล : ยังไม่พออีกเหรอ
 คนไข้ : ยังไม่พอ
 นางพยาบาล : ไม่รู้เหรอ สมัยนี้เขามีลูกกัน 2 คนเท่านั้น
 มีทำไม้ตั้ง 3 คน อายุก็ไม่ใช่น้อย ๆ แล้ว
 คนไข้ : (เงียบ)
 นางพยาบาล : แล้วตั้งใจจะมีอีกมั๊ย
 คนไข้ : มี
 นางพยาบาล : ดื้อจริง ๆ พูดไม่รู้เรื่องอีกต่างหาก

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจเด่นชัดมากในบทสนทนาบทนี้ นางพยาบาลมองคนไข้ว่ามีเชื้อสายจีนอายุ 35 ปี และกำลังจะคลอดบุตรคนที่ 3 การอยู่ในแผนกสูตินรีร่วมกับผู้ป่วยอื่น ๆ เพื่อเตรียมคลอด ซึ่งผู้ป่วยได้ 6 เดือน ทำให้แยกแยะว่าสถานะเศรษฐกิจคงจะไม่ได้หนัก ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ของโรงพยาบาลอยู่แล้ว กอปรกับบัตรประจำตัวคนไข้ก็ได้ระบุอะไรมาไปกว่าชื่อนามสกุลและอายุ นางพยาบาลจึงสรุปโยงได้ว่า นี่คือคนไทยเชื้อสายจีน ซึ่งปกติมีคำเรียกแกมดูแคลนว่า เจ้ ชั้ม อ๋ม เป็นต้น(เป็น interpellation รูปแบบหนึ่ง) แต่นางพยาบาลพอใจจะเรียกชื่อโดยไม่มี “คุณ” นำหน้า ไม่มีคำลงท้ายว่า คะ ซา นี่คือรูปแบบการปฏิสันถาร (form of address) ซึ่งไม่ได้ให้เกียรติแก่ผู้รับสาร ผู้รับสารถูกมองว่าไม่มีการศึกษา ซึ่งสรุปได้จากคำตอบว่ามีบุตรแล้ว 3 คน และไม่ใส่ใจในการวางแผนครอบครัว เจตนาของผู้ส่งสาร (speech act) อาจจะเป็นการให้ข้อมูลหรือการเตือน โดยมีข้อความหลัก (propositional act) ว่าการมีบุตรมากเป็นสิ่งไม่ดี แต่การเลือกใช้รูปแบบการเรียกชื่อหรือการปฏิสันถารก็ดี บทสนทนาซึ่งเป็นรูปแบบการตำหนิมากกว่าคำแนะนำเหล่านี้ อาจจะเป็นการ “ดูแคลน” คนไทยเชื้อสายจีน ซึ่งถือว่าอยู่ในฐานะทางเศรษฐกิจระดับล่างและไร้การศึกษา ประโยคคำถามเชิงปฏิเสธที่ถามว่า “ยังไม่พออีกเหรอ” ดูเป็นรูปประโยคไวยากรณ์ที่แสดงความไม่เห็นด้วยกับการที่มีบุตรถึง 3 คน ซึ่งแฝงนัยยะแห่งความไม่สุภาพ และเป็นที่น่ารำคาญว่าพยาบาลประจำห้องเตรียมคลอดไม่มีหน้าที่ที่จะให้คำแนะนำเรื่องการวางแผนครอบครัว ประโยคต่อ ๆ มา ยิ่งแสดง “มันไม่ใช่ธุระกงการอะไรของคุณ” จากมุมมองคนไข้ และเป็นจุดที่อัตลักษณ์ของนางพยาบาลปะทะกับอัตลักษณ์ของคนไข้ในรูปแบบที่ไม่รุนแรง ไล่ตั้งแต่ (1) อาการเงียบ และจาก (2) การตอบว่า ตั้งใจจะมีบุตรอีก ซึ่งในฐานะผู้วิเคราะห์สาร เราไม่อาจทราบได้ว่า เป็นเจตนาจริง ๆ ของผู้รับสารหรือคนไข้ที่จะมีบุตรอีก หรือตอบเพื่อให้ “สะใจ” แก่ผู้สื่อสาร เพราะนางพยาบาลไม่ปรารถนาจะรับรู้ “อัตลักษณ์” ของคนไข้ เขาเป็นใครมาจากไหน ทำอะไร คงแสดงแต่เพียง “อัตลักษณ์” ของตนเองเท่านั้น ถ้าเรานำกรอบวิเคราะห์การสนทนา (conversational analysis) หรือ CA ในบทที่ 2 มา ร่วมวิเคราะห์ด้วย จะเห็น adjacency pair คู่ที่เรียกว่า assert / assent, dissent คือการกล่าว

ยืนยันกับคำเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย นั่นคือ นางพยาบาลยืนยันในความเห็นของตนที่ว่าหญิงคนไข้ควรยุติการมีบุตร แต่ที่ท่าของนางพยาบาลมีความมั่นใจในตนเองสูงมากและไม่สนใจในอัตลักษณ์ของคู่สนทนา : คนไข้เป็นใคร ทำอะไร อยู่ที่ไหน ฯลฯ สิ่งที่ได้รับจากคนไข้คือ ความไม่เห็นด้วย (dissent) ซึ่งทำให้การสนทนาไม่ราบรื่น

จากแนวความคิดของ Rom Harre (1990) ผู้ซึ่งพยายามหาจุดเชื่อมต่อการศึกษาและการเคลื่อนไหวในระดับจุลภาคและมหภาค ได้ให้แนวความคิดด้านความสัมพันธ์ระหว่างอัตลักษณ์ส่วนบุคคล และอัตลักษณ์ร่วมทางสังคม ที่พอจะสอดคล้องกับข้อค้นพบได้ดังนี้

Appropriation คือกระบวนการที่พยาบาลในวัยเด็กหรือบุคคลในชุมชนได้ซึมซับวัฒนธรรมความเป็นไทยจากปริบทรอบตัวมาใส่ในตนเองโดยผ่านกระบวนการขัดเกลาจากครอบครัว โรงเรียน หรือคนใกล้ชิดในชุมชน Transformation คือกระบวนการที่ค่านิยมเกี่ยวกับบทบาทต่างๆ ถูกผนวกเข้ามาในโลก “ส่วนตัว” ที่ซึ่งอัตลักษณ์ส่วนบุคคลก่อตัวเป็นรูปร่างขึ้น พยาบาลคนนี้อาจจะมีค่านิยมที่ชื่นชอบลักษณะความเป็นไทยและมีการ “ดูถูก” ความเป็นจีนอยู่บ้างในบางปริบท (คนจีนที่มาโรงพยาบาลนี้ค่อนข้างจะไม่มีฐานะดี ด้อยการศึกษา ฯลฯ) Publication คือกระบวนการที่อัตลักษณ์ส่วนบุคคลถูกถ่ายทอดหรือแสดงออกในปริบทสาธารณะ ซึ่งศึกษาสนทนาโต้ตอบระหว่างพยาบาลกับคนไข้หญิง ซึ่งเป็นไปได้อย่างมากว่าถ้าพยาบาลคนนี้ต้องให้การอบรมกลุ่มคนไข้หญิงเรื่องการคุมกำเนิด เธอคงจะเหมาะสมว่า คนไข้เหล่านี้เป็นคนจีนหรือไทยเชื้อสายจีน ฐานะไม่ค่อยดี (คนไข้แผนกอนาธาและไม่อนาธาอยู่รวมกัน) และด้อยการศึกษา Conventionalization คือกระบวนการที่ประสบการณ์ดังกล่าวได้กลายมาเป็นขนบจารีตหรือประสบการณ์สาธารณะผ่านกลไกต่างๆ เช่น การได้เห็นรุ่นพี่หรือเพื่อนพยาบาลคนอื่นๆ ปฏิบัติต่อคนไข้เช่นนี้

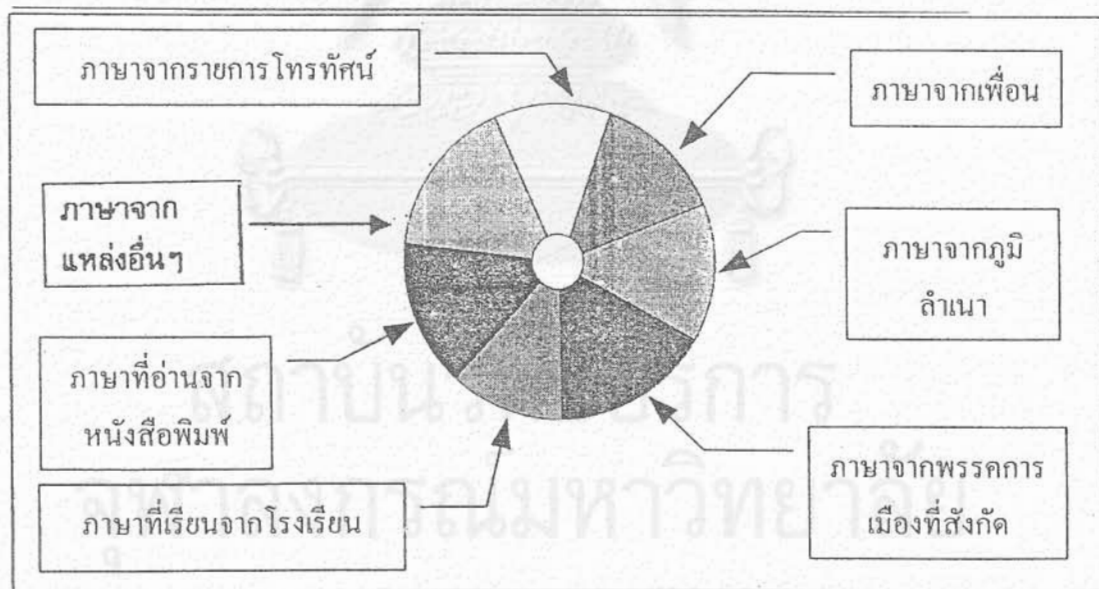
ต่อไปนี้จะได้นำแนวคิดของ Stuart Hall มาร่วมวิเคราะห์ด้วย

1. แนวคิดเรื่องการสร้างความเป็นจริงทางสังคม

S. Hall ได้นำเอาแนวคิดของ F. De Saussure นักภาษาศาสตร์ที่กลายเป็นผู้บุกเบิกทฤษฎีสัญญะวิทยา (Semiology) ได้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่าง “ภาษา” กับสิ่งที่เรียกว่า “ความเป็นจริง” วิชาภาษาศาสตร์เคยอธิบายว่าคนเรา “ตั้งชื่อ” (naming) สิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อนำไปใช้อ้างอิง (refer) กล่าวถึงในครั้งต่อ ๆ ไป แต่ Saussure เห็นว่าบทบาทหน้าที่ของการตั้งชื่ออันเป็นรูปแบบของภาษานั้นมีมากกว่าประโยชน์ที่ได้กล่าวมา เพราะภาษาทำให้มนุษย์สามารถจัดระบบ (organize) สร้าง (construct) และเป็นเครื่องมือ (instrument) ให้มนุษย์เข้าสู่ “ความเป็นจริง” มนุษย์ไม่เพียงแต่ “ตั้งชื่อ” สิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาเท่านั้น หากแต่ยังเอาใจใส่เลือกสรรสร้างชื่อที่ตั้งขึ้นอีกด้วย (กาญจนา แก้วเทพ : 2541 : 33)

S. Hall ได้ขยายความต่อไปว่า “ความเป็นจริง” ต้องมีผู้สร้างขึ้นมา ดังนั้นจึงไม่มีความเป็นจริงของ “คนดี” “คนชั่ว” จนกว่าจะมีผู้สร้างภาษาของสื่อขึ้นมาว่า คนดีเป็นอย่างไร คนชั่วเป็นอย่างไร Saussure ได้สรุป “ความเป็นจริง” แวดล้อมตัวบุคคลนั้นมีหลาย version วิธีการที่ภาษาแต่ละรูปแบบเลือกเอามาใช้ จะเป็นตัวนำทางให้คนแต่ละกลุ่มเข้าสู่ความเป็นจริงในแต่ละ version ดังที่แสดงอยู่ในภาพ (กาญจนา แก้วเทพ : 2541)

ภาพแสดงความเป็นจริง Version ต่าง ๆ ที่แวดล้อมตัวบุคคล

หากนำแนวความคิดของ de Saussure มาเปรียบเทียบการสร้าง “ความเป็นจริง” ทางสังคม จะเห็นว่า นางพยาบาลสร้าง version “ความเป็นจริง” ของคนไข้หญิงจากขบวนการสังคมประกิต (socialization) ที่ได้จากการรับรู้จากการอบรมทางบ้าน จากโรงเรียน จากสื่อมวลชน เช่น คนจีนในรุ่นอายุที่แก่กว่าเราจะยังไม่มีการศึกษา นัก วิธีการพูดจา มารยาท จะไม่มีคุณ ท่าน คะ ชา ยิ่งในโรงพยาบาลนี้ซึ่งมีแผนกอนาถาด้วยฐานะทางสังคมก็คงไม่สูงส่ง

ขั้นตอนที่สองของการสร้างความเป็นจริงคือ การเผยแพร่ ถ่ายทอดความเป็นจริง version ที่สร้างขึ้นมาให้แก่ผู้รับสาร ซึ่ง Hall ใช้ศัพท์ว่า “การเข้ารหัส” (encoding) และ “การถอดรหัส” (decoding) รวมทั้งการสร้าง “เกณฑ์” ต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อจัดลำดับชั้น (categories) เช่น เกณฑ์ว่า “ฉันเป็นคนไทย” (ในการรับรู้ของนางพยาบาล) และรับรู้ต่อไปว่า “คนไข้คนนี้เป็นคนจีนมากกว่าไทย” ลักษณะเช่นนี้ Hall กล่าวว่า เป็นการสร้างเกณฑ์แห่งคุณค่าหรือหาความแตกต่าง (similarity and difference)

2. แนวคิดเรื่องผู้ส่งสาร การใส่รหัส ผู้รับสาร การถอดรหัส Hall มีทฤษฎะใหม่ว่า ผู้สร้างมิใช่เป็นเพียงผู้รับส่งข่าวสาร (transmitter) เท่านั้น แต่เป็นผู้ที่ได้เข้ารหัสข่าวสารที่ส่งไปด้วย นัยยะคือ เมื่อผู้ส่งสารได้ส่งสารถึงผู้รับนั้น เขาได้ทำงาน 2 อย่างไปพร้อม ๆ กัน คือ การ “ให้” ข่าวสาร และ “การติดตั้ง” รหัส การถอดความหมายจากสารให้แก่ผู้รับด้วย Hall เห็นว่าสำหรับเรื่อง “ความหมายหลัก ๆ หรือใจความสำคัญ ๆ” แล้วผู้รับสารจะสามารถถอดรหัสได้ตามที่ผู้ส่งสารต้องการ แม้แต่ในการสื่อสารระหว่างบุคคล อนึ่งในเรื่องสารนั้น สารที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติไม่มีอยู่ (ดังที่ได้เล่าให้เห็นในข้อ 1) มีแต่สารที่ถูกสร้างขึ้นมาจากนั้น กระบวนการสร้างข่าวสารจากผู้ส่งสาร กระบวนการรับข่าวสารจนจบจะเป็นไปอย่าง active และมีการตีความสอดแทรกตลอดเวลา

ทฤษฎะใหม่ต่อผู้รับสาร

เพื่ออธิบายแนวคิดใหม่เกี่ยวกับ “encoding” และ “decoding” Hall ได้ปูพื้นฐานแนวความคิดใหม่ ๆ เกี่ยวกับ ผู้รับสาร โดยเปรียบเทียบให้เห็นอย่างชัดเจน ถึงจุดร่วมและจุดต่างระหว่างแนวคิดตนเองกับแนวคิดที่มีอยู่คือ (กาญจนา แก้วเทพ : แหล่งเดิม)

1. การเปรียบเทียบรหัสของผู้ส่งสารและผู้รับสาร Hall มีจุดยืนว่าระบบรหัส (code system) ของผู้ส่งสารและผู้รับสารไม่จำเป็นต้องเป็นรหัสชุดเดียวกันเสมอไป เหตุผลที่ทำให้ไม่สอดคล้องกัน ถึงขั้นขัดแย้งกัน เช่น ภูมิหลัง ประสบการณ์ระดับการศึกษา อาชีพ ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ จุดยืนทางการเมือง เพศ ชนชั้น อุดมการณ์ ซึ่ง Hall ได้สรุปถึงลักษณะการตีความหมายสารไว้ 3 แบบ คือ

- 1.1 ตีความหมายแบบที่ผู้ส่งสารต้องการ (preferred meaning)
- 1.2 ตีความหมายแบบต่อรอง (negotiated meaning)
- 1.3 ตีความหมายแบบคัดค้าน (opposite meaning)

2. ผู้รับสารไม่ใช่กลุ่มที่มีลักษณะเนื้อเดียวกันหมด (homogeneous group) คือ กลุ่มรับสารเองก็มีความแตกต่างกัน ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการถอดรหัสนั้น Hall มีทัศนะว่าการ

จับกลุ่มของผู้รับสารจะสัมพันธ์กับรูปแบบและความหมายของสาร (forms and meaning) แต่เมื่อกลุ่มผู้รับสารแตกต่างกัน อาจถอดรหัสออกมาไม่เหมือนกันก็ได้

3. ความสำคัญของการตีความแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการตีความนั้นเป็นส่วนหนึ่งของทฤษฎีที่เชื่อเรื่องการเลือกรับรู้ (selective perception) ซึ่งกล่าวว่าผู้รับสารนั้น จะมีกระบวนการเลือกรับรู้ ตั้งแต่ขั้นตอนของการเลือกเข้าถึง เลือกเปิดรับ เลือกตีความ และเลือกจดจำ การนำทฤษฎีใหม่ต่อผู้รับสารของ Hall มาใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เพื่อวิเคราะห์ผู้รับสารใน ส่วนของการถอดรหัสและการตีความหมาย

ในกรณีศึกษาระหว่างนางพยาบาลกับคนไข้ในแผนกสูตินรีของโรงพยาบาลแห่งหนึ่งนั้น จะเห็นได้ว่า เมื่อนางพยาบาลใส่รหัสให้แก่คนไข้โดยการไม่มี “คุณ” นำหน้า และการใช้วัจนกรรมเป็นไปในแบบ “ให้คำปรึกษาเชิงบ่น” ซึ่งเป็นคำปรึกษาที่คนไข้ไม่ได้ “ขอ” การตีความหมายแบบที่ผู้ส่งสารต้องการ (preferred meaning) จึงได้รับการตอบสนองแบบเป็นการตีความหมายที่ออกมาในทางตรงข้ามกับที่ผู้ส่งสารต้องการได้ยีน (opposite meaning) โดยไม่มีการยอมขอมในบริบทของการสื่อสาร ผู้วิจัยมีทรรศนะว่า โดยเหตุที่นางพยาบาลได้ “สถาปนา” อัตลักษณ์คนไข้โดยการเรียกหรือกล่าวในภาษาของ Althusser ก็ต้องพูดว่า คนไข้ได้รับ interpellation จากบรรดาสถาบัน/ตัวแทนสถาบันพากันเรียก “ตัวเรา” ให้กลายเป็น “ตัวตน” ขึ้นมา และโดยบทสนทนา โดยการสร้าง “ความเป็นจริง” ขึ้นมาโดยเป็นชุดความรู้ของตนเอง (นางพยาบาล) วาทกรรมชุดนี้จึงล้มเหลวโดยสิ้นเชิง เพราะผูกมัดอยู่กับอุดมการณ์หรือความเชื่อที่ว่า ผู้ที่มารับการรักษาในโรงพยาบาลจะไม่มีการศึกษา ขาดความรู้เรื่องการวางแผนครอบครัว ฯลฯ*

ในส่วน “อัตลักษณ์” ของคนไข้คือ คนไข้มีการศึกษาระดับปริญญาโทจากต่างประเทศ ไม่ใช่คนใจอ่อนถา และเหตุผลที่จะไม่คุมกำเนิดหลังจากมีบุตรคนที่ 3 คือ ปรารถนาจะมีบุตรชาย 2 คน นี่คือการรับรู้ตนเองของคนไข้ ซึ่งขบวนการสังคมประกิด ขบวนการสร้าง “ความเป็นจริงทางสังคม” ทำให้วาทกรรมระหว่างคนไข้กับนางพยาบาลมีการใส่รหัส ถอดรหัส ออกมาเป็นความหมายตรงข้าม

* ในทรรศนะของคนไทย คนจีนรุ่นแรกๆ คือพวกอพยพหนีภัยความอดอยาก แห่งแล้ง และหนีภัยศักดินาและสงครามต่างๆ เข้ามาในเมืองไทยในลักษณะ “เสือผืนหมอนใบ” มาแสวงโชคในภายหน้าในเมืองที่อยู่ใหม่ ลักษณะเช่นนี้ ทำให้คนไทยบางกลุ่มยังคงความดูถูกคนจีนแม้เวลาจะผ่านไป ด้วยเหตุว่าคนจีนรุ่นแรกจะยากจนและไร้การศึกษา ดู วิลเลียม สกินเนอร์ สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ) กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2529 และ บุญยง ชื่นสุวิมล. สถาบันครอบครัวของกลุ่มชาติพันธุ์ในเขตกรุงเทพมหานคร : ระบบครอบครัวและความสัมพันธ์ทางสังคมของคนไทยเชื้อสายจีนในชุมชนไต้ป๋อ กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543

บูรณาการด้วยกรอบวิเคราะห์แมทริกซ์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

กรณี “พยาบาลกับหญิงคนใช้”

ปฏิบัติการทางวาทกรรม	มีการผลิตซ้ำความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือเปล่า	มีการปรับโครงสร้างใหม่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือเปล่า	มีการท้าทายความเป็นใหญ่ที่เป็นอยู่หรือเปล่า	กลยุทธ์ใช้ผ่านวาทกรรมระดับมหัพภาค	กลยุทธ์ใช้ผ่านวาทกรรมระดับจุลภาค
สหบทและปฏิบัติการทางสังคม-วัฒนธรรมรวมเศรษฐกิจ-การเมือง					
เศรษฐกิจ	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี
การเมือง	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี
วัฒนธรรม (1) การอบรมบ่มนิสัยจากบ้าน โรงเรียน (2) ถึงพยาบาลเป็นคนอื่น แต่มองตัวเองว่ามีการศึกษามีอาชีพ ให้คำแนะนำได้ (3) สถานที่ทำงานเพื่อนร่วมงาน อาจพูดเช่นนี้	มี: พยาบาลผ่านขบวนการสังคมประกิดจากบ้าน โรงเรียน สถาบันที่ทำงาน : คนใช้เชื่อสายเงินมักไว้การศึกษาและยากจน	ไม่มีพยาบาลสื่อสารกับคนใช้แบบผู้มีอำนาจเหนือกว่า ผู้มีอำนาจต่ำกว่าซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติอยู่แล้วในสังคมไทยระหว่างพยาบาลกับคนใช้อนาถา	มี: จากฝ่ายผู้เป็นคนใช้ซึ่งมีสหบทจากการอบรมบ่มนิสัยจากบ้าน สถานศึกษา และสถานที่ทำงานว่าต้องมีการให้เกียรติในการเรียกขาน	ไม่มี	(1) พยาบาลเรียกชื่อคนใช้ไม่มี “คุณ” นำหน้า เป็น interpellation (2) พยาบาลให้ความรู้เรื่องคุณกำเนิดโดยไม่รู้จักลักษณะที่แท้จริงของคนใช้ (3) คนใช้ “ท้าทาย” พยาบาล โดยความเจ็บและ “รับฟัง” คำแนะนำ
อุดมการณ์ (ความเชื่อ) มี stereotype เกี่ยวกับคนจีนในเมืองไทย	คนใช้เชื่อสายเงินต้องได้รับการปฏิบัติเช่นนี้	ไม่มี	มี: ถ้าคู่มือสื่อสารมีแหล่งที่ให้อำนาจการศึกษา ฐานะทางเศรษฐกิจ	ไม่มี	ไม่มี

โดยสรุป งานวิจัยนี้ตั้งข้อสังเกตว่า ในสังคมที่เคยมีการ “ดูแคลน” ชนกลุ่มน้อย แม้ชนนั้นจะได้มีการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม (assimilation and acculturation) กับเจ้าของประเทศ ขบวนการสังคมประกิดทำให้คนที่มองตนเองว่าเป็นฝ่าย “เจ้าของประเทศ” มากกว่าก็จะมีการสื่อสารกับคนที่เขาคิดว่าเป็นฝ่าย “เจ้าของประเทศ” น้อยกว่า ซึ่งก็คงท้าทายให้เราวิจัยต่อไป

กรอบที่ 4 กรอบวิเคราะห์วาทกรรมกับการเมือง

นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสชื่อ Descartes กล่าวว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ใช้ภาษา (humans are linguistic animals) ในขณะที่อริสโตเติลกล่าวว่า มนุษย์เป็นสัตว์การเมือง (humans are political animals) นับได้ว่า คำนิยามของทั้งสองนักปราชญ์มีความจริงอยู่มาก ไม่มีการดำเนินการทางการเมืองใด ๆ เลยที่เราจะไม่ใช้ภาษา และแน่นอนว่าเราใช้ภาษาในการสร้างกลุ่มต่าง ๆ ทางสังคม ซึ่งนำไปสู่ความเป็นการเมืองในความหมายกว้าง ๆ ของคำว่าการเมือง (Chilton and Schaffner, 1997)

ทำไมจึงต้องศึกษาวาทกรรมกับการเมือง การขยายตัวของสื่อสิ่งพิมพ์และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ในศตวรรษที่ 20 และ 21 ส่งผลให้มีการส่งสาร รับสารเกิดขึ้นมากมาย สารที่เกี่ยวข้องกับการเมืองมีจำนวนมากขึ้นตามลำดับ ซึ่งส่งผลต่อการรับสาร การตีความและการวิพากษ์ แม้บางคนจะแย้งว่า สารทางด้านการเมืองเป็นสิ่งที่เป็นธรรมชาติธรรมดาและไม่จำเป็นต้องศึกษากันอย่างลึกซึ้ง ผู้วิจัยมีความเห็นว่า วาทกรรมทางด้านการเมืองก็เฉกเช่นวาทกรรมทางประเด็นอื่น ๆ อาทิ สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม การศึกษา ซึ่งควรจะมีการวิจัยกันต่างลึกซึ้งประการที่สอง ผู้คนโดยทั่วไปมักจะมีความรู้สึกว่า การที่สถาบันทางการเมืองหรือนักการเมืองดำรงอยู่ได้ก็เพราะการใช้ภาษาในการโน้มน้าวใจหรือในเชิงบังคับหลอกล่อโดยที่ผู้รับสารไม่ได้ตระหนักหรือตระหนักเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ฉะนั้นวาทกรรมการเมืองจึงควรจะได้มีการศึกษาพิจารณากันอย่างลึกซึ้ง เมื่อเอ่ยถึงวาทกรรมกับการเมืองในงานวิจัยชิ้นนี้ เราจะนิยาม “การเมือง” ว่าเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจและการต่อต้านของบุคคลผู้ได้ชื่อว่าเกี่ยวข้องกับการเมือง และวาทกรรมกับการเมืองนี้จะมองดูหน้าที่ด้านกลยุทธ์ของวาทกรรม (strategic functions) ซึ่งกำหนดไว้เป็นกว้าง ๆ 4 อย่าง ซึ่งจะใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์คือ

1. การข่มขู่ (coercion) วาทกรรมที่ชัดเจนที่จัดอยู่ในประเภทของการข่มขู่คือการยับยั้ง/ยุติการกระทำ (sanctions) โดยการใช้คำสั่ง กฎหมาย บทบัญญัติ การข่มขู่ในรูปแบบที่มองไม่ค่อยชัดเจน คนไม่สังเกตได้แก่ การต้องตอบคำถาม การต้องตอบต่อคำขอร้องทั้งหลายทั้งปวง วาทกรรมอื่น ๆ ที่แสดงการข่มขู่ ได้แก่ การจัดระเบียบวาระของนักการเมือง การเลือกหัวข้อในการสนทนา การวางจุดยืนของตนเองและคนอื่นในประเด็นความสัมพันธ์รูปแบบต่าง ๆ สร้าง “ความจริง” ขึ้นมาบางอย่างและทำให้คนฟังต้องยอมรับเพื่อจะดำเนินการพูดหรือเขียนต่อไปได้ นอกจากนี้ยังมีการใช้อำนาจโดยผ่านทางภาษาอีกหลายอย่าง อาทิ การเซ็นเซอร์ การควบคุมในรูปแบบต่าง ๆ

2. การต่อต้าน (resistance / opposition and protest) เมื่อมีฝ่ายอำนาจก็มีฝ่ายต่อต้านการใช้อำนาจ วาทกรรมในรูปแบบนี้อาทิเช่น การพ่นสีกำแพง ที่เรียกว่า graffiti ของพวกคนชายขอบ การใช้โครงสร้าง/รูปแบบของภาษาชนิดต่าง ๆ เช่น คำขวัญ เพลง การยื่นฎีกา การปลุกระดม

3. การปิดบังซ่อนเร้นข้อมูล (dissimulation) ซึ่งโดยนิยามแล้วก็คือ การควบคุมวาทกรรมนั่นเอง การทำให้เป็นความลับ (secrecy) เป็นการปกปิดผู้คนที่ให้ข้อมูล ซึ่งเป็นกลยุทธ์ตรงข้ามกับการเซ็นเซอร์ (censorship) ซึ่งคือวิธีการไม่ให้ผู้คนที่ให้ข้อมูล ในอีกวิธีการหนึ่งของ dissimulation คือการอนุญาตให้ผู้คนที่ให้ข้อมูลได้ แต่มีปริมาณไม่มากพอที่จะเป็นประโยชน์แก่คนฟัง ที่นักการเมืองชาวอังกฤษเรียกเป็นสำนวนว่า “ประหยัดความจริง” (being economical with the truth) ถ้าเป็นการซ่อนเร้นข้อมูลในเชิงคุณภาพ มันก็คือการโกหกนี้เอง แต่มาในรูปแบบต่าง ๆ อาทิ พุดตลึงเสียง พุดปฏิเสธ (ผมไม่ได้คัดค้านเรื่องประโยชน์ แต่....) หรือการพุดโดยไม่บอกแหล่งที่มา การพุดด้วยคำหวาน (euphemism) เป็นการพุดที่คลุมเครือ เวลาพุดถึงการกระทำหรือสิ่งของ

4. การทำให้ชอบธรรมและการทำให้ไม่ชอบธรรม (legitimization and delegitimization) หน้าที่เชิงกลยุทธ์นี้คล้ายคลึงกับการขู่เข็ญ เพราะการทำให้ชอบธรรมสร้างสิทธิให้แก่ผู้มีอำนาจว่าจะต้องมีผู้คนที่เชื่อฟังเขา คำถามมีว่า ทำไมผู้คนถึงเชื่อฟังรัฐบาลแล้วรัฐบาลเล่าที่มีนโยบายแตกต่างกัน คำตอบคือ รัฐบาลเหล่านี้ได้ใช้ภาษาในการโน้มน้าวใจ เช่น โน้มน้าวใจเกี่ยวกับความต้องการของประชาชน หลักการโดยทั่วไปเกี่ยวกับอุดมการณ์ บารมี และวิสัยทัศน์ของผู้นำ การโอ้อวดเกี่ยวกับผลประโยชน์ และการสร้างภาพทางบวกของบรรดานักการเมือง การสร้างความไม่ชอบธรรม มีการเสนอภาพ “คนอื่น” ในทางลบ “คนอื่น” ได้แก่ คนในพรรคและคนนอกพรรคที่เป็นปฏิปักษ์ ฝ่ายตรงข้ามจากสถาบันต่าง ๆ ชาวต่างประเทศ วาทกรรมที่ใช้จะเป็นการตำหนิ การกล่าวหาการดูถูก ฯลฯ

หน้าที่เชิงกลยุทธ์ทั้งสี่นี้สามารถมองได้ทั้งในเชิงการตีความ (interpretive) และในแง่การผลิต (productive) ในแง่การตีความคือการวิเคราะห์ว่าผู้ฟังมีกลยุทธ์ (ที่ไม่ได้ตระหนัก) อย่างไรในการตีความ และในแง่การผลิตคือการศึกษาดูว่า ผู้พุดได้ใช้กลยุทธ์อะไรบ้างในการผลิตวาทกรรมที่ใช้ในสังคม

วาทกรรมทางการเมืองอาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภท (Chilton and Schaffner, 1997) ประเภทแรก คือ สาร/ตัวบทที่อธิบายเรื่องแนวคิด ความเชื่อ และหลักการปฏิบัติในสังคมหนึ่ง ๆ ซึ่งผู้ผลิตสารเหล่านี้ไม่จำเป็นต้องเป็นนักการเมือง และประเภทที่สองคือ สารที่ก่อให้เกิดชุมชนทางการเมือง กลุ่มหรือพรรคการเมือง ตัวบทเหล่านี้มีหน้าที่อ้างสถาบัน กลุ่มพรรคการเมืองหรือแม้แต่ปัจเจก ในประเภทที่ 2 นี้ยังมีการแบ่งออกเป็นประเภทย่อย ๆ คือ (ก) วาทกรรมภายในท้องถิ่นหรือภายในประเทศที่เรียกว่า innerstate (domestic) discourse เปรียบเทียบกับวาทกรรมระหว่างท้องถิ่นหรือระหว่างประเทศที่เรียกว่า inter state (foreign policy and diplomacy) discourse (ข) วาทกรรมภายในของแต่ละพรรคคือนักการเมืองพุดคุยวางแผนตัดสินใจในหมู่พวกพ้องของตนเอง เรียกว่า internal-political discourse และวาทกรรม

นอกพรรค (external-political discourse) นั่นคือ นักการเมืองสื่อสารกับสาธารณชน วาทกรรมชนิดต่าง ๆ เหล่านี้ก่อให้เกิดสารที่เป็นสิ่งพิมพ์และวาทะต่าง ๆ กัน

ในการจะวิเคราะห์หน้าที่เชิงกลยุทธ์ ผู้วิเคราะห์จำเป็นต้องใช้กรอบวิเคราะห์ของระดับของภาษาดังต่อไปนี้

1. ภาษาใช้งาน (pragmatics) คือปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง
2. ความหมาย (semantics) ได้แก่ ความหมายโครงสร้างของคำ
3. วากยสัมพันธ์ (syntax) ได้แก่ การจัดเรียบเรียงภายในประโยค

หน้าที่ของนักวิเคราะห์คือ โยงระดับของภาษาเหล่านี้เข้ากับการวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์ทั้ง 4 อย่างที่เราได้ดูมาแล้ว

ในการวิเคราะห์ pragmatics ปกติจะใช้ทฤษฎีวิัจจนกรรมหรือ Speech Acts (Searle, 1969) เข้ามาช่วยในการวิเคราะห์ เพราะทฤษฎีของเซิร์ลแก้ไขปัญหาที่ว่าภาษาและการกระทำไม่เกี่ยวข้องกัน การวิเคราะห์วิัจจนกรรมจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อคู่สื่อสารมีบทบาทที่ต้องเล่นทั้ง 2 ฝ่าย คือ เป็นฝ่ายผู้พูดและผู้ฟัง นั่นคือ ต้องมี "บทบาท" หรือ "จุดยืน" ในแง่สังคมและการเมือง และนักวิเคราะห์จะเริ่มต้นพิจารณาจุดแรกคือ สรรพนาม ซึ่งแสดงจุดยืนของความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่าย

วิัจจนกรรมหรือ Speech Acts ของเซิร์ลจะแบ่งชนิดของวิัจจนกรรมออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้แก่ (ก) ข้อความเกี่ยวข้องกับความจริง (representatives) (ข) คำสั่ง คำขอร้อง (directives) (ค) คำสัญญา คำขู่ (commissives) (ง) คำชม คำตำหนิ (expressives) (จ) คำประกาศอย่างเป็นทางการ (declarations)

อนึ่ง ผู้ศึกษาพึงเข้าใจว่า กรอบการวิเคราะห์วาทกรรมทางการเมืองมิได้มีเพียงกรอบเดียว กรอบที่ยกมานี้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอำนาจ ความเป็นใหญ่ เจตนาของผู้ส่งสารและปฏิกิริยาตอบกลับของผู้รับสารผ่านทางความหมายในระดับมหภาคและจุลภาค และนัยยะที่แสดงออกและโดยตรงไปตรงมา ผ่งอยู่ในวากยสัมพันธ์ (syntax) การใช้คำ (lexicon) และความหมาย

ลองพิจารณาบทความต่อไปนี้ ซึ่งลงพิมพ์ในมติชนรายวัน ฉบับวันที่ 17 มิถุนายน 2454 ซึ่งกล่าวถึงวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต เรื่อง "การวิเคราะห์กระบวนการงบประมาณแผ่นดินในสภาผู้แทนราษฎร" ของนายพฤทธิ อนันตอภิบุตร คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สิ่งที่น่าสนใจของวิทยานิพนธ์ในแง่การศึกษาวาทกรรมคือ การประชุมของคณะกรรมการวิสามัญพิจารณาว่าด้วยพระราชบัญญัติงบประมาณรายจ่ายประจำปี บทความบรรยายว่า

การพยายามตั้งงบประมาณในเขตเลือกตั้งที่ไม่มี ส.ส. เข้ามาเป็นกรรมการ

โดยทั่วไปแล้ว ส.ส. แต่ละคนจะมีข้อผูกมัด (Commitment) กับประชาชนในเขตเลือกตั้งของตน ดังนั้น เพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง กรรมการแต่ละคนจึงพยายามจะไม่แตะต้องงบประมาณที่ลงไปยังเขตเลือกตั้งของกรรมการคนอื่น ๆ แต่จะหันไปให้ความสนใจกับการตั้งงบประมาณที่ลงไปยังเขตเลือกตั้งที่ไม่มี ส.ส. จากเขตนั้นเข้ามาเป็นกรรมการดังเช่น

กรณีกรมศิลปากร

กรรมการจากจังหวัดเชียงใหม่ : “อยากจะทำถึงท่านอธิบดีว่า ทำไมที่สุพรรณบุรีได้ทั้งโรงละครแห่งชาติ ได้ทั้งพิพิธภัณฑสถาน และจังหวัดอื่นทำไมไม่ได้บ้างครับ มันเยอะไปครับ” (ในปีที่ไม่มี ส.ส. จากจังหวัดสุพรรณบุรีเข้ามาเป็นกรรมการ-ผู้วิจัย) (รายงานการประชุมคณะกรรมการ ครั้งที่ 7/2543, 11 กรกฎาคม 2543 : 9/8)

กรณีการกีฬาแห่งประเทศไทย

กรรมการจากจังหวัดภูเก็ต : “คือมันมีอยู่ข้อหนึ่ง (2ก.) ก่อสร้างต่อเติมสนามกีฬาากลางจังหวัดพังงา 1 แห่ง 23,000,000 บาท... จังหวัดพังงา... ผมเคยไปดูครับ มีอยู่แล้ว แล้วที่สำคัญที่สุด... การกีฬาต้องทราบ ในส่วนของจังหวัดพังงาไม่ค่อยมีคนเล่นกีฬาครับ สนามกีฬาผมเคยเห็นนะครับ... ไม่ใช่มีควายเดินครับ จริง ๆ เป็นอย่างนั้นครับ... ในจังหวัดอื่นที่เขาต้องการเล่นกีฬาจริง ๆ เขาไม่มีโอกาสได้เล่น แต่พังงาผมยืนยันเลยว่าไม่มีจริง ๆ ไม่มีนักกีฬาพอที่จะมาเล่นในสนามกลาง 23,000,000 บาท ลงไปให้จังหวัดท่านยังดีกว่า” (ในปีที่ไม่มี ส.ส. จากจังหวัดพังงาเข้ามาเป็นกรรมการ-ผู้วิจัย) (รายงานการประชุมคณะกรรมการ ครั้งที่ 29/2543, 15 สิงหาคม 2543 : 8/3)

จากลักษณะดังกล่าวประกอบกับการที่กรรมการมักจะเรียกร้องแต่ความต้องการงบประมาณในเขตเลือกตั้งของตนเท่านั้น จึงทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันระหว่าง ส.ส. ที่ได้เป็นกับ ส.ส. ที่ไม่ได้เป็นกรรมการงบประมาณ

แม้แต่ประธานในที่ประชุมก็เคยกล่าวไว้อย่างน่ารับฟังว่า “ข้อสังเกตคือ ส.ส. ที่ไม่เป็นกรรมการคงเสียเปรียบ ถ้ากรรมการเล่นว่าทำไมจังหวัดผมได้แค่นั้น ทำไมจังหวัดผมได้แค่นี้ พวกที่ไม่เป็นกรรมการซึ่งมีจำนวนอีกมาก ส.ส. เขาก็เสียเปรียบวันยังค่ำ” (รายงานการประชุมคณะกรรมการ ครั้งที่ 19/2543, 31 กรกฎาคม 2543 : 11/7, 12/5)

ในขณะเดียวกัน ส.ส. ที่ไม่ได้เป็นกรรมการกลับไม่มีสิทธิใด ๆ เลย แม้แต่การตรวจสอบการทำงานของคณะกรรมการก็ไม่สามารถทำได้ ตัวอย่างเช่น จารีตทางการคลังของไทยซึ่งไม่อนุญาตให้เปิดเผยรายงานการประชุมคณะกรรมการต่อ ส.ส. โดยที่กติกาส่งให้เกิดความโปร่งใสดังกล่าวย่อมเป็นแรงจูงใจสำคัญให้กรรมการมีพฤติกรรมแสวงหาโอกาสได้ง่าย ขณะเดียวกันก็เป็นแรงจูงใจให้ ส.ส. ต้องแข่งขันกันอย่างรุนแรงเพื่อที่จะเป็นกรรมการงบประมาณ

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกรมการเมืองกับข้าราชการ

มีคนเป็นจำนวนมากแปลกใจว่า เหตุใดบางจังหวัดจึงได้รับงบประมาณมากจนกระทั่งผิดหูผิดตาไปจากจังหวัดอื่น ๆ คำตอบที่ดีในเรื่องนี้ส่วนหนึ่งเป็นความสามารถของกรมการเมืองในการประสานกับฝ่ายข้าราชการประจำ ดังที่ นายบรรหาร ศิลปอาชา ได้ให้ความให้ฟังว่า “ในอดีตนั้น การที่อยากเป็นกรมการเมืองกันนัก มีปัญหากันเยอะ เราจะสังเกตเห็นได้ว่ามันมีความสัมพันธ์อย่างนี้ว่า คนที่เข้าไปเป็นกรมการเมืองงบประมาณพูดแล้วมันก็จะอายนิดหน่อย แต่คงไม่ต้องอายหรอก มันรู้กันดีอยู่แล้ว เพราะคนเป็นกรมการเมืองงบประมาณจะได้เปรียบคนที่ไม่ได้เป็นกรมการเมือง โดยมีโอกาสไปดูไปซัก ทำความรู้จักกับเจ้าหน้าที่ได้ในการพิจารณางบประมาณนี้ และพอเราไปซักเสร็จเรียบร้อยตรงนี้ก็จะมีบันทึกไว้เป็นหลักฐานว่า ตรงนี้เรามีปัญหาอะไร เมื่อไม่ได้ตั้งงบประมาณให้เรา เวลาถ้างบประมาณปีต่อไปก็ขอช่วยให้ตั้งด้วย เขาก็อาจจะหยิบยกเรื่องนี้ขึ้นมาดูต่อไปในอนาคต หรือไม่ถ้าเราไม่กวนเขาในที่ประชุมเราก็เขียนจดหมายบอกเขาให้ไปพบข้างนอกห้อง นั่งข้างนอกที่เก้าอี้ ก็เรียกซักไซ้ไล่เลียงก็ฝากฝังกันมั่ง อันนี้ก็จะเป็นประโยชน์ แต่ก็คงจะเป็นวิถีทางที่ถูกต้อง ไม่ได้เป็นวิถีทางที่ไม่ถูกต้อง

“แม้แต่ผู้ที่เป็สมาชิกสภาไม่ได้เข้าไปเป็นกรมการเมืองงบประมาณก็ไปได้และขณะนั้นบางที่ก็อนุโลมให้เข้าไปนั่งฟังได้ และก็สามารถจะไปคุยกับเจ้าหน้าที่ ถ้ากรมไหนที่เรามีปัญหาติดขัด เพราะการเป็นผู้แทนราษฎรเราต้องยอมรับว่าถ้าทุกคนไม่มีผลงานในพื้นที่ของตนเอง ยาก บางท่านถึงขนาดอัดเทปที่ตนเองพูดในที่ประชุมงบประมาณที่ตนได้ตอบ มีเสียงฝ่ายค้าน แล้วก็เอาไปเปิดให้แก่ราษฎรในห้องของตนเอง” (2544)

รูปแบบต่าง ๆ ของปฏิสัมพันธ์ระหว่างกรมการเมืองกับข้าราชการมีดังนี้

1. การที่กรมการเมืองช่วยข้าราชการในการของบประมาณจากสำนักงบประมาณ โดยทั่วไปแล้วหลังจากที่ทราบว่าใครได้เป็นกรมการเมืองงบประมาณบ้าง หน่วยราชการต่าง ๆ ก็จะพยายามประสานกับกรมการเมืองนั้นก็คือ

“การพิจารณางบประมาณ ทุกคนจะต้องวิ่งเข้าหากรมการเมืองพูดกล่าวถึงสิ่งที่เดือดร้อน” (รายงานการประชุมคณะกรมการเมืองครั้งที่ 24/2543, 7 สิงหาคม 2543: 9/3) โดยที่ข้าราชการจะขอให้กรมการเมืองได้ช่วยเหลือในการปกป้องและของบประมาณจากสำนักงบประมาณให้แก่หน่วยงานของตน ดังเช่นที่กรมการเมืองเคยกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า

“มหาวิทยาลัย----เขาวิ่งเต้น เขาวิ่งมาหากรมการเมืองเรา อันนี้ผมเรียนตรงๆ” (รายงานการประชุมคณะกรมการเมืองครั้งที่ 43/2542, 8 กันยายน 2542: 12/7)

ขณะเดียวกันการที่หน่วยงานราชการต่างๆ มีการใช้จ่ายเงินเพิ่มขึ้น ย่อมจะส่งผลในทางเพิ่มพูนคะแนนเสียงของกรมการเมือง ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจึงกลายเป็นว่ากรมการเมืองจะเรียกร้องให้สำนักงบประมาณเพิ่มงบประมาณให้แก่หน่วยราชการเกือบทุกหน่วย โดยมีได้ตระหนักถึงข้อจำกัดทางด้านงบประมาณ (Budget Constraint) ที่ประเทศต้องเผชิญอยู่ ลักษณะดังกล่าวสามารถสังเกตได้จากตัวอย่างบางกรณีดังต่อไปนี้

กรณีสำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ

กรรมาธิการจากจังหวัดบุรีรัมย์ : “ผมขอทราบเรียนทั้งเรื่องปีที่แล้วครับ ที่คณะกรรมการพิจารณาจ่ายประจำปีได้ขอแปรญัตติจากรัฐบาลเพื่อสนับสนุนกิจการของสถาบันราชภัฏ... ยอดเงินสถาบันละ 10 ล้านบาท เป็นเงินทั้งสิ้น 360 ล้านบาท ทางผู้แทนฝากเด็กเข้าเยอะทั้ง 36 สถาบัน แล้วเขาก็ไม่มีค่าใช้จ่าย...ที่ผมถามนี้เรื่องเงินในปี 2543 คือเราใช้หนี้ที่เขาบริการผู้แทนราษฎร 393 คน ที่ฝากลูกหลานไปทำการศึกษา แล้วเราก็รับปากรับค่าเขา...เดี๋ยวครูบาอาจารย์ทั้งหลายจะว่า เราได้บอกว่าผู้แทนฯ พุดแล้วไม่มีสัจจะ เรื่องนี้สำคัญ...360 ล้านบาท ต้องให้เขา ฉะนั้นตอนนี้ปรากฏว่าไม่ได้ให้อะไรเลย แม้แต่บาทเดียว ปัญหาเกิดขึ้นตรงนี้”

ประธาน : สำหรับสถาบันราชภัฏปีที่แล้วจำได้ว่ามีการพูดถึงตัวนี้ แต่ในที่สุดเงินที่ตัดไว้หมื่นกว่าล้านบาท อยู่ที่ว่าตามมติของกรรมาธิการและ ครม. ตอนนั้นมีข้อขัดแย้งกัน ในที่สุดก็ยืนยันว่า เป็นไปตามความเห็นกรอบของ ครม. ที่วางไว้ว่าจะใช้อะไรได้บ้าง และงานนี้ไม่เข้ากรอบ เพราะฉะนั้นปีที่แล้วในทางเชิงงบประมาณก็ไม่มี...เนื่องจากปีที่แล้วสถาบันราชภัฏเคยเข้าใจว่าจะได้เงินอุดหนุน 360 ล้านบาท ในที่สุดไม่ได้จัดสรรงบประมาณ เพราะฉะนั้นขอให้กระทรวงการคลังและสำนักงานงบประมาณช่วยพิจารณาว่ากรณีมีเงินเหลือจ่ายใดๆ จากปี 2543 ขออนุมัติให้สถาบันราชภัฏได้แปรหมวดค่าใช้จ่ายทำความเข้าใจความตกลงกับสำนักงานงบประมาณไปใช้ในเรื่องเงินอุดหนุนได้”

กรรมาธิการจังหวัดนครราชสีมา : ปีที่แล้วกรรมาธิการเห็นความสำคัญของนักศึกษาที่ไม่มีที่เรียนก็สนับสนุนของบฯ แปรญัตติ ก็เพิ่งมาทราบทำไมให้.....ไม่ใช่ ส.ส. อยากจะหาเสียงในการที่จะเอาลูกหลานของพี่น้องชาวบ้านต้องไปยึดเยียดในสถาบันใดสถาบันหนึ่ง แต่การที่จะสะท้อนออกมาเขาเห็นว่าเราสามารถที่จะเป็นผู้ประสานงานให้ทุกปี ทำได้ครับ ปีที่แล้วร่วม 100 กว่าคน หมายถึงว่าเราก็เอาบัญชีใครฝากมากี่ส่งไป แต่เขาสอบได้บ้าง อะไรบ้าง ก็อยู่รวมอยู่ในนั้น... แล้วก็ได้รับผลออกมาว่าไม่ได้ทุกปี ส.ส. มาสร้างภาระสร้างปัญหาให้ช่วยรับนักศึกษา แต่งบประมาณไม่ให้การสนับสนุน ก็ทำให้เสียความรู้สึก ในฐานะที่ตัวเองก็เป็น ส.ส. และผมเองก็ไม่มีโอกาสที่จะเข้ามาอยู่ในกรรมาธิการได้ทุกปีหรอกครับ เพราะฉะนั้นปีที่แล้วใครพูดอะไรตรงนั้นผมไม่รู้ แต่สะท้อนออกมาจากสถาบันบอกว่าเห็นไหม ส.ส. สนับสนุนอะไรกับสถาบันบ้าง ให้สถาบันบ้าง เวลาจะให้รองรับก็จะให้รองรับ แต่งบประมาณไม่สนับสนุน หน้าแตกไหมครับ” (รายงานการประชุมคณะกรรมการครั้งที่ 10/2543, 14 กรกฎาคม 2543: 5/4, 5/5, 5/10, 5/11, 6/2, 6/3, 7/9)

จากธุรกรรมที่เกิดขึ้นในกรณีของสภาสถาบันราชภัฏนี้เป็นตัวอย่างที่ดีที่แสดงให้เห็นถึงการแลกเปลี่ยนคะแนนเสียง (Logrolling หรือ Vote Trading) อย่างชัดเจน โดยที่กรรมาธิการจะช่วยในการผลักดันงบประมาณให้แก่สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏในขณะที่สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏก็แลกเปลี่ยนโดยการให้ความร่วมมือในการรับฝากเด็กเข้าศึกษา

กรณีมีข้อสังเกตคือ หน่วยงานที่ไม่สามารถเอื้อประโยชน์ให้กับกรรมาธิการก็จะได้รับการผลักดันน้อย ในขณะที่หน่วยงานที่กรรมาธิการมีผลประโยชน์เกี่ยวข้องย่อมจะได้รับการผลักดันงบประมาณมากเป็นกรณีพิเศษ

การที่ข้าราชการติดสินบนต่อคณะกรรมการ

ในบางครั้งข้าราชการเลือกที่จะเสนอผลประโยชน์เฉพาะหน้าอันจับต้องได้ในกาลปัจจุบัน เพื่อให้กรรมการผ่านงบประมาณง่ายขึ้น ดังเช่นการพิจารณางบประมาณปี 2544 เคยเกิดเหตุการณ์ที่อธิบดีกรมธนารักษ์นำเหรียญที่ระลึกมาแจกให้แก่คณะกรรมการและเกิดการอภิปรายในที่ประชุมดังนี้

กรรมการจังหวัดอุดรธานี:ปี 2533 ผมเคยเป็นกรรมการงบประมาณมีอย่างนี้ครับ มันน่าเกลียด แต่ขอเรียนให้ทราบว่ามีจำเป็นต้องเอาเหรียญมาให้หรือครับ คือเราจะได้ทำงานแบบบริสุทธิ์คือไม่หนักใจ ท่านประธานผมอึดอัดเหลือเกิน เดียวผมขออนุญาตนำไปคืนท่านอธิบดี

ประธาน :อันนี้คนละเรื่องกันเลย เพราะว่าถ้าเราไปเห็นว่าเขาให้เหรียญที่ระลึกเป็นการติดสินบนก็สภาพแย่น้อย คนละประเด็นกัน อันนั้นเป็นเรื่องส่วนตัว เขาอาจจะไม่พอใจอธิบดีคนนี้ได้ ดีเอาไปคืนเขา แล้วแต่ คนละเรื่องกันเลย

นอกจากนี้บางครั้งธุรกรรมที่เกิดขึ้นยังอาจจะไม่ได้เป็นการติดสินบนอย่างแจ่มชัด แต่เป็นการใช้ความชอบน้อมและเสนอผลประโยชน์เพื่อแลกกับความปรานีในการพิจารณางบประมาณ ดังเช่นกรณีการพิจารณาของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

ถ้าท่าน ส.ส. ที่ไหนต้องการให้จัดอะไร (หมายถึงการจัดวงดนตรีต่อต้านยาเสพติด-ผู้วิจัย) เราพร้อมที่จะจัดตามใบสั่งทุกประการ จะเอาวงไหน จะทำอย่างไร ก็พร้อมที่จะรับใช้ทุกประการนะครับ (รายงานการประชุมคณะกรรมการครั้งที่ 10/2543 14 กรกฎาคม 2/8)

การบังคับให้ข้าราชการจัดสรรงบประมาณตามที่กรรมการต้องการ

ด้วยเหตุที่ผู้ซื้อ(หน่วยราชการ) และผู้ขาย (กรรมการ) ในตลาดนี้มีได้มีอำนาจต่อรองที่เท่าเทียมกันดังนั้น ข้าราชการจึงจำเป็นต้องซื้อบริการดังกล่าวอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ หากข้าราชการแข็งขันปฏิเสธที่จะซื้อบริการดังกล่าวแล้ว กรรมการย่อมสามารถใช้สิทธิที่ตนมีอยู่ในการเสนอตัดหรือสงวนความเห็นในการจัดงบประมาณได้ ลักษณะดังกล่าวสามารถพิจารณาได้จากตัวอย่างดังนี้

กรณีกรมสามัญศึกษา

กรรมการจากจังหวัดเชียงใหม่ ผมจึงอยากจะเรียนถามท่านอธิบดีกรมสามัญฯว่า ท่านมีงบประมาณที่จะแก้ไขห้องน้ำให้แก่เด็กหูนวก เป็นใบ เหล่านี้หรือไม่ ที่จังหวัดเชียงใหม่ของผม โรงเรียนโสธนะสุนทร โรงเรียนนี้ถ้าท่านไม่ทำ ผมอยากจะเสนอ อย่างนี้ครับ งบประมาณที่ขอไว้ในการจัดทำห้องน้ำใหม่ที่ผมอ่านเจอคือห้องน้ำ ห้องส้วมแบบ 6 ที่ /27 28 หลัง 5,880,000 บาทนั้นผมขอตัดทั้งหมดครับ (รายงานการประชุมคณะกรรมการครั้งที่ 7/2543 11 กรกฎาคม 2543 13/3)

กรณีสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ

กรรมการจากจังหวัดสุโขทัย : “ในเรื่องการอบรมถ้าท่านรับปากผมได้ ผมก็จะไม่เสนอตัดในที่นี้ครับ แต่ผมขอฟังก่อนนะครับว่าท่านจะไปอบรมครูใหญ่หรือว่า ผอ. อาจารย์ใหญ่ทั้ง 30,000 โรงเอาเงินเหลือจ่ายหรืออะไรก็ได้ครับ ภายใน 2-3 เดือนนี้แหละ เอาไปอบรมเรื่องกฎหมายรัฐธรรมนูญ

กฎหมายเลือกตั้งให้แล้วเสร็จภายในแต่ละจังหวัดมีอยู่ครบ จัดได้ไหมครับถ้าท่านจัดได้ผมก็จะไม่ยุ่งติดกับท่านหรอกครับ ถ้าท่านทำไม่ได้เดี๋ยวผมจะขอเสนอตัดครับ” (รายงานการประชุมคณะกรรมการครั้งที่ 8/2543, 12 กรกฎาคม 2543, 5/5)

กรณีองค์การสวนพฤกษศาสตร์

ประธาน “ตามหน้อยครับ มีพันธุ์ไม้แจกใหม่”

ผู้อำนวยการองค์การสวนพฤกษศาสตร์ : คงจะขายราคาถูก คงจะแจกไม่พอ”

ประธาน : “ผมขอ คุณอยากแจกหรือไม่แจก จะบริจาคหรือไม่บริจาคก็ขอไปพระตำหนักเมืองนครฯ สักหน้อย พันธุ์ไม้หายาก คุณจะให้หรือไม่ให้ ถวายหรือไม่ถวาย”

ผู้อำนวยการองค์การสวนพฤกษศาสตร์ : “กราบเรียน ยินดีและก็เป็นเกียรติอย่างยิ่งครับ”

ประธาน : “ขอบคุณครับ” (รายงานการประชุมคณะกรรมการครั้งที่ 29/2543, 15 สิงหาคม : 10/3)

การวิเคราะห์

การวิเคราะห์จะดูในขั้นแรกคือ การวิพากษ์ภายนอก (external criticism) คือดูว่าข้อความนี้เป็นจริงหรือไม่ (authentic) และการเข้าถึงข้อมูลยากเย็นแค่ไหน (access) เป็นต้น รายงานการประชุมที่ยกมามีข้อความอ้างอิงประกอบอยู่สามารถตรวจค้นได้ในรายงานการประชุมคณะกรรมการ การเข้าถึงข้อมูลไม่มีความยากลำบาก ไม่ใช่เอกสารปกปิด (classified)

ในขั้นต่อไป การวิเคราะห์จะดูการวิพากษ์ภายใน (internal criticism) ซึ่งทางวาทกรรมจะหมายถึงสิ่งต่อไปนี้

1. สถานการณ์ (setting) การเจรจาต่อรองงบประมาณนี้ทำกันในที่ประชุมคณะกรรมการ ฉะนั้น สาธารณชนไม่ได้รับโอกาสในการเข้าฟัง แต่สามารถหาอ่านได้ในบันทึก รายงานการประชุม มองในบริบทที่กว้างออกไป ประเทศไทยมีบรรยากาศ “เสรีประชาธิปไตย” พอสมควร เมื่อเทียบกับสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

การวิพากษ์ภายนอกและการวิพากษ์ภายในเป็นศัพท์ที่ผู้วิจัยขอยืมมาจากสาขาวิชาประวัติศาสตร์ นักประวัติศาสตร์จะสำรวจความแท้ (authenticity) ของเอกสาร ความยากลำบากในการเข้าถึงข้อมูล ฯลฯ หลังจากนั้นจึงจะเริ่มทำการวิพากษ์ภายในซึ่งสำหรับนักประวัติศาสตร์คือดูมูลเหตุจูงใจ ความสัมพันธ์อย่างเป็นเหตุผล ความจำเป็นหรือเงื่อนไขขณะนั้น ฯลฯ

2. ชนิดของวาทกรรม (genre) ชนิดของวาทกรรมที่ปรากฏอยู่คือ การประชุม ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้นมากมาย และเป็นการประชุมระดับนโยบายซึ่งมีการตัดสินใจเกิดขึ้น

3. กิจกรรมที่เป็นการสื่อสารและความหมายทางสังคม (communicative acts and social meanings) Van Dijk เสนอให้พิจารณาระดับต่างๆ ในการวิเคราะห์ (1) ระดับของปฏิสัมพันธ์ (interactive level) มีปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้นมากมาย โดยเหตุที่เป็นการประชุม คณะกรรมการการของรัฐบาล สิ่งที่ต้องคาดหวังคือ ความสุภาพ แต่ปรากฏว่าบรรยากาศเต็มไปด้วยการตอรอง การเจรจาเพื่อการเสียเปรียบได้เปรียบ ซึ่งก่อให้เกิดการแข่งขันกันอย่างยิ่งในหมู่ ส.ส. เพื่อจะเข้ามาเป็นกรรมการงบประมาณ (2) ระดับความหมาย (semantic level) การเจรจาตอรองของสมาชิกในคณะกรรมการเข้าทำนองที่ว่า logrolling หรือ vote trading นั่นคือ “บุญคุณต่างตอบแทน” คณะกรรมการจัดสรรงบประมาณให้แก่สถาบันราชภัฏ ในขณะที่สถาบันราชภัฏก็รับ “เด็กฝาก” ของกรรมการ และ ส.ส. เข้าไปเรียนหรือวางดนตรีต่อต้านยาเสพติดชนิด “จัดตามใบสั่ง” ทำประการ เพื่อให้คณะกรรมการพิจารณาผ่านงบประมาณของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติอย่างง่ายดาย

4. จุดยืนและบทบาทของผู้สื่อสาร (participant positions and roles) บทบาทของผู้สื่อสารที่ปรากฏในบทความนี้ มีทั้งบทบาทของ ส.ส. ที่เข้ามาเป็นกรรมการ บทบาทของ ส.ส. ที่ไม่ได้เป็นกรรมการ บทบาทของหน่วยราชการที่ต้อง “วิ่งเต้น” ให้ กรรมการพิจารณางบประมาณของตนเป็นกรณีพิเศษ บทบาทของ ส.ส. ที่ไม่ได้เป็นกรรมการ และต้อง “ขอร้อง” ให้ข้าราชการประจำ “ชง” เรื่องให้ ฉะนั้นจะเห็นว่า ต่างมีความไม่สมมาตรกันในเรื่องอำนาจที่มีอยู่ในบทบาทของแต่ละฝ่าย แต่เป็นอำนาจที่จัดสรรทรัพยากรให้อีกฝ่ายได้

5. วัจนกรรม (speech acts) ถ้าพิจารณาตามวัจนกรรมของ Searle วัจนกรรมหรือเจตนาของผู้สื่อสาร น่าจะเป็นการเจรจาตอรองซึ่งไม่เข้าในประเภทหนึ่งประเภทใดของ Searle แต่น่าจะอยู่ในลักษณะคำสั่งแกมคำมั่นสัญญา (directives and commissives) นั่นคือฝ่ายที่มีอำนาจเหนือกว่าอาจจะออกเป็นคำสั่งซึ่งผู้ที่มีอำนาจน้อยกว่าต้องรับปากและในขณะเดียวกันในลักษณะบุญคุณต่างตอบแทนคณะกรรมการก็มีพันธะผูกพันที่จะต้องรักษาสัญญาด้วยเช่นกัน

6. ความหมายระดับมหภาค (macro-semantics) topics หมายความว่าความหมายในระดับมหภาคของบทความนี้ไม่ใช่เฉพาะพฤติกรรมของคณะกรรมการและ ส.ส. หน่วยงานราชการ ข้าราชการประจำเท่านั้น แต่สะท้อนให้เห็นถึงมาตรฐานและค่านิยมของการทำงานของฝ่ายบริหารประเทศ “ส.ส.ผู้ทรงเกียรติ” ที่ราษฎรเลือกเข้ามาเป็นตัวแทนของตน ตลอดจนการทำงานของข้าราชการประจำสะท้อนให้เห็นถึงอุดมการณ์ที่ใช้ปกครองประเทศอยู่

7. โครงสร้างของตัวบท (superstructures: text schemata) โครงสร้างของตัวบท โดยทั่วไป ถ้าเป็นวาทะมักอยู่ในรูปของการโต้แย้งแสดงเหตุผล - argumentation - แต่ในที่นี้เป็นรูปของการแสดงความคิดเห็นในที่ประชุมที่มีรูปของบทสนทนาที่มี ในภาพรวมนั้น กรณีศึกษาที่ยกมาเป็นตัวอย่างสะท้อนให้เห็นคำกล่าวที่ว่า “มือใครยาวสาวได้สาวเอา” ระหว่าง ส.ส. ที่เข้ามาเป็นกรรมาธิการกับ ส.ส. ที่ไม่ได้เป็นกรรมาธิการ และจะต้องรู้วิธีการ “วิ่งเต้น” ดังที่บอกไว้เป็นนัยยะในคำกล่าวของบรรหาร ศิลปอาชา นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นว่า “บุญคุณต้องตอบแทน” - vote trading ด้วยเงินหลวงเพื่อประโยชน์ของตน

8. ความหมายระดับจุลภาค (local meaning and coherence) คือการศึกษาความหมายในระดับจุลภาค อันได้แก่ โครงสร้างของประโยค ข้อความ ความสัมพันธ์ระหว่างข้อความ นัยยะ สมมติฐานที่รองรับ ความคลุมเครือ การพูดอ้อม ระดับการพรรณนา ในการเจรจาต่อรองเรื่องงบประมาณนั้น สิ่งที่พบเห็นคือการข่มขู่ การพูดทวงบุญคุณ การพยายามติดสินบน เราจะพิจารณาประเด็นต่อไปนี้

8.1 Level of specificity and degree of completeness ในที่นี้หมายถึงเราจะพูดถึงสิ่งที่ไม่ต้องการ ไม่ดีทางด้านเราอย่างน้อยมาก แต่จะพูดอย่างไรไม่ดีเกี่ยวกับคู่ปรปักษ์อย่างมากมาย ในเรื่องการจัดสรรงบประมาณของกรรมาธิการนั้น สถานการณ์ไม่ต้องการเสียงเพื่อชิงที่นั่งของการเป็น ส.ส. ฉะนั้น จึงไม่มีการกล่าวอย่างไม่ดีเกี่ยวกับปรปักษ์แต่เป็นการต่อรอง นัยยะที่แฝงอยู่ ถ้าเป็นสิ่งที่คณะกรรมาธิการได้ “ทำบุญคุณ” ให้แล้วในอดีต ก็เป็นหน้าที่ที่ผู้ฟังจะต้อง “ตอบแทน” หรือถ้าเป็นสิ่งที่จะทำให้ในอนาคต ก็ขอให้ผู้ฟังรักษาคำมั่นสัญญาด้วย นั่นคือ วัจนกรรมของ Searle ได้ทำหน้าที่ทั้ง “ออกคำสั่ง” และ “ให้คำมั่นสัญญา”

8.2 มุมมอง (perspective) สิ่งที่น่าคิดคือ จากมุมมองของคู่สื่อสาร วาทกรรมเช่นนี้ในการประชุมคณะกรรมาธิการวิสามัญพิจารณา งบประมาณไม่ดูเป็น “การติดปกติ” ไม่ดูเป็นการ “ไม่ชอบธรรม” แต่เป็นเสมือนหนึ่งว่าได้ปฏิบัติกันมานาน จนถือเป็นขนบไปแล้ว

8.3 นัยยะที่แฝงอยู่และสมมติฐานที่รองรับ (implicitness: implication, presuppositions, vagueness) สิ่งหนึ่งที่ผู้ศึกษารายงานการประชุมนี้จะต้องตั้งคำถาม การที่รายงาน การประชุมนี้ถูกนำออกมาเผยแพร่ในที่สาธารณะได้ แสดงว่า มันมีความเป็นราชการ ซึ่งนัยยะคือ สามารถใช้ศึกษาและใช้อ้างอิงได้ ซึ่งตีความว่า การเจรจาในที่ประชุมนี้ ไม่มีความ

“ผิดปกติ” เข้าชายที่ว่า several wrongs make it right นั่นคือ ถ้ามีคนทำผิดมาก ๆ ความผิดนั้นจะกลายเป็น “ความถูกต้อง” เป็นชนบเป็นปัทสสถาน

- 8.4 การเกาะกลุ่มของวาทกรรม (local coherence) หมายถึงว่า วาทกรรมเหล่านี้เกาะกลุ่มกันได้อย่างไร ดังที่เราได้เห็นว่าการต่อรองจะเกิดไม่ได้ถ้าฝ่ายหนึ่ง “เสนอ” และอีกฝ่ายหนึ่งไม่ “สนอง” วาทกรรมได้สร้างชุดความรู้ความเชื่อให้ได้ตระหนักว่า “ความจริง” ก็คือคนที่เป็นการกระทำมารวิสามัญมี “ศักดิ์” และ “สิทธิ” เหนือสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จึงมีความพยายามอย่างยิ่งยวดในหมู่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในการที่จะเป็นกรรมาธิการให้ได้ (สุขุม นวลสกุล ให้สัมภาษณ์รายการ “ชั่วโมงทำงาน” คลื่น 96.5 เอฟ เอ็ม 18 ตุลาคม 2545) โดยเฉพาะในคณะกรรมการมารวิสามัญพิจารณา ฉะนั้นวาทกรรมเหล่านี้จึงเกาะกลุ่มกันด้วยการยอมรับและยอมรับจำนวนต่อ “อำนาจ” ที่มีอยู่

9. สีสลา (style: variations of syntax, lexicon and sound)

9.1 การใช้คำ (lexical style)

9.2 สีสลาความสัมพันธ์ระหว่างประโยค ข้อความ (syntactic style)

9.3 การใช้วาทศิลป์ (rhetoric)

เมื่อพิจารณาบทความที่ยกการเจรจาต่อรองระหว่างคณะกรรมการมารวิสามัญกับคู่สื่อสาร จะเห็นว่า การใช้คำและสีสลานั้นมีตั้งแต่การใช้ความนอบน้อมและการเสนอผลประโยชน์เพื่อแลกความปรานีในการพิจารณา (กรณีการจัดวงดนตรีต่อต้านยาเสพติด) ไปจนถึง “การยื่นคำขาด” ของกรรมาธิการ อาทิ กรณีกรมสามัญศึกษา กรรมาธิการจังหวัดเชียงใหม่ ถามอธิบดีกรมสามัญศึกษาว่าจะสามารถปรับปรุงห้องน้ำให้เด็กหูหนวก เป็นใบ้ ที่โรงเรียนโสต อนุสารสุนทร เชียงใหม่ได้หรือไม่ “ถ้าท่านไม่ทำ ผมอยากจะเสนอ---อย่างนี้ครับ งบประมาณที่ขอไว้ในการจัดทำห้องน้ำใหม่ที่ผมอ่านเจอคือห้องน้ำ ห้องส้วม แบบ 6 ที่/27 28 หลัง 5,580,000 บาทนั้น ผมขอตัดทั้งหมดครับ” ดังที่แวนดิเจตก็เคยอธิบายว่า อำนาจมาจากความสามารถที่จะจัดสรร (หรือปฏิเสธ) ทรัพยากรที่จะให้อีกฝ่ายหนึ่งได้

บูรณาการด้วยกรอบวิเคราะห์แมทริกซ์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

กรณี “การวิเคราะห์กระบวนการงบประมาณแผ่นดินในสภาผู้แทนราษฎร”

ปฏิบัติการทางวาทกรรม สหบทและปฏิบัติการทางสังคม-วัฒนธรรมรวม เศรษฐกิจ-การเมือง	มีการผลิตซ้ำความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือเปล่า	มีการปรับโครงสร้างใหม่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือเปล่า	มีการท้าทายความเป็นใหญ่ที่เป็นอยู่หรือเปล่า	กลยุทธ์ใช้ผ่านวาทกรรมระดับมหัพภาค	กลยุทธ์ใช้ผ่านวาทกรรมระดับจุลภาค
เศรษฐกิจ	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี
การเมือง (1) ไม่ว่าการเมืองไทยจะเป็นระบอบเผด็จการหรือประชาธิปไตย การเจรจาต่อรองเป็นไปได้เสมอ (2) ใครๆ ก็ทำเช่นนี้ในระบอบการเมืองไทย ไม่ทำจะถือว่าแปลก	มี: คณะกรรมาธิการพิจารณางบประมาณยังคงมีอำนาจมากมาย รวมทั้งข้าราชการที่ “ซง” เรื่อง ส่วนส.ส.ที่ไม่ได้เป็นกรรมาธิการ ขาดอำนาจ	ไม่มี; โครงสร้างเก่ายังคงทำหน้าที่ซ้ำแล้วซ้ำเล่า	ไม่มี	การแสดงความชอบธรรมด้วยการบันทึกเก็บข้อมูลไว้ในสายงานการประชุมคณะกรรมาธิการรัฐสภา	-การสนทนาระหว่างคณะกรรมาธิการด้วยกันเองระหว่างคณะกรรมาธิการกับข้าราชการประจำ -การเจรจาต่อรองแบบ “บุญคุณต่างตอบแทน” ไปจนถึงการข่มขู่หากไม่ทำตามจากผู้มีอำนาจมากกว่า
วัฒนธรรม	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี
อุดมการณ์ (ความเชื่อ) “มือใครยาวสาวได้สาวเอา”	ตำแหน่งกรรมาธิการงบประมาณเป็นตำแหน่งที่แย่งชิงกัน	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ถ้าไม่ได้เป็นกรรมาธิการต้องไป “เจรจา” กับข้าราชการประจำ อาทิ กรณีนายบรรหาร ศิลปอาชา “ขอ ร้อง” ข้าราชการประจำ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กล่าวโดยสรุป กรอบวิเคราะห์วาทกรรมกับการเมืองนั้นมีได้หลายกรอบ แต่เนื่องจากผู้วิจัยได้จำกัดขอบเขตของการวิจัยให้อยู่ในเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจในวาทกรรม ผู้วิจัยจึงได้เสนอกรอบวิเคราะห์วาทกรรมกับการเมืองดังที่กล่าวแล้ว โดยผู้วิจัยได้ผนวกกลยุทธ์ของวาทกรรม 4 อย่างของ Chilton และ Schafferner คือ การข่มขู่ การต่อต้าน การปิดบัง ซ่อนเร้นข้อมูล การทำให้ชอบธรรม/ไม่ชอบธรรม เข้ากับประเด็นต่างๆ ที่นักวิชาการเสนอไว้สำหรับการวิเคราะห์วาทกรรม โดยทั่วไป อาทิ ความแท้ของข้อมูล การเข้าถึงข้อมูลการวิเคราะห์วัฒนธรรม การวิเคราะห์วาทกรรม ในระดับมหภาค การวิเคราะห์วาทกรรมในระดับจุลภาค ปริบท ความสัมพันธ์ของประโยชน์ ความหมาย ลีลา ภาพพจน์ กรอบวิเคราะห์วาทกรรมนี้อาจกล่าวได้ว่า ไม่ได้เน้นแรงจูงใจของผู้สื่อสาร เช่น กรอบวิเคราะห์อื่นๆ

กรอบที่ 5 วาทกรรมวิเคราะห์เชิงทฤษฎีวิพากษ์ (Critical discourse analysis)

หรือ CDA กรอบวิเคราะห์ที่มองวาทกรรมว่าเป็นการปฏิบัติทางสังคม (social practice) การที่มองวาทกรรมว่าเป็นปฏิบัติการทางสังคมบ่งถึงความสัมพันธ์แบบวิภาษวิธี (dialectical relationship) ระหว่างเหตุการณ์ทางวาทกรรมชุดหนึ่งซึ่งถูกแวดล้อมโดยสถานการณ์ สถาบัน หรือโครงสร้างทางสังคม ความสัมพันธ์เชิงวิภาษวิธีเป็นความสัมพันธ์สองทาง นั่นคือเหตุการณ์ที่เป็นวาทกรรมนั้นถูกสร้าง/สถาปนา/ได้รับอิทธิพลจากสถานการณ์ สถาบัน หรือโครงสร้างสังคม และในทางกลับกัน วาทกรรมนั้นก็ได้อสร้าง/สถาปนา/มีอิทธิพลต่อสถานการณ์ สถาบัน โครงสร้างสังคมนั้นด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่ง วาทกรรมเป็นผลผลิตของสังคมเช่นเดียวกับที่สังคมเป็นผลผลิตของวาทกรรม (discourse is socially constitutive as well as socially shaped) (Fairclough and Wodak, 1997) นี่คือนัยที่สะท้อนแก่นหลัก (major theme) ของวาทวิจัยชิ้นนี้ตั้งแต่บทที่ 1 วาทกรรมเป็นตัวก่อให้เกิดสถานการณ์ก่อให้เกิดสิ่งที่ถูกรู้ (objects of knowledge) และก่อให้เกิดอัตลักษณ์ทางสังคมของคนและความสัมพันธ์ของคนในกลุ่ม การที่กล่าวว่าวาทกรรมเป็นตัว "ก่อให้เกิด" นี้มีความหมายทั้งในแง่ที่ว่า วาทกรรมเป็นตัวคงไว้ และผลิตซ้ำสถานภาพในสังคมและเป็นตัวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยเหตุที่วาทกรรมเป็นสิ่งที่มอิทธิพลมากในสังคม วาทกรรมจึงเป็นต้นกำเนิดของประเด็นเรื่องอำนาจ การปฏิบัติทางวาทกรรมอาจจะส่งผลอย่างใหญ่หลวงทางด้านอุดมการณ์ ซึ่งหมายความว่า วาทกรรมสามารถผลิตและผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างชนชั้นทางสังคม หญิงชายกลุ่มชาติพันธุ์/วัฒนธรรมของชนกลุ่มใหญ่และชนกลุ่มน้อย โดยวิธีการของตัวมันเอง ผ่านทางการใช้สัญลักษณ์เพื่อแทนสิ่งของและผู้คน การวางจุดยืนของสิ่งของและผู้คน และหน้าที่ของ CDA คือชี้ให้เห็นวิธีการใช้ภาษา ความสัมพันธ์ด้านอำนาจซึ่งไม่เท่าเทียมกัน การใช้

* กรอบวิเคราะห์หนึ่งที่น่าสนใจคือ compliance gaining model ซึ่งใช้ศึกษาการหาเสียงของผู้สมัครรับเลือกตั้งในกรณีต่างๆ ได้ดี เพราะสิ่งที่ผู้สมัครใช้ในการหาเสียงคือแรงจูงใจ (motives) ชนิดต่างๆ ที่จะให้ผู้มีสิทธิเลือกตั้งตนเข้าไปนั่งในสภา

อุดมการณ์อันเอียงกะเท่เร่เปิดเบือน จุดยืนของ CDA ไม่ต่างจากงานวิจัยด้านการเมืองและการสถาปนาตำแหน่งนโยบายอย่างทำงานของฟูโกต์ในปี 1971 และปี 1979 ได้แสดงให้เห็น ใน *The Order of Discourses* (1971) และ *Discipline and Punish : the Birth of Prison* (1979) อย่างไรก็ตาม สิ่งที่น่าสนใจของ CDA คือ มันจะเป็นการสังเคราะห์กลุ่มที่ครอบงำกดขี่และ CDA จะประกาศถึงแรงจูงใจที่จะปลดปล่อยผู้ถูกกดขี่ครอบงำเหล่านี้ (Fairclough and Wodak, 1997)

จุดกำเนิดของ CDA อยู่ที่ลัทธิมาร์กซิสต์ที่ศึกษากันในโลกตะวันตก ลัทธิมาร์กซิสต์มีอิทธิพลยิ่งต่อการศึกษาด้านวัฒนธรรม ผู้นำการศึกษาทางด้านนี้คือ อันโตนิโอ กรัมชี่ ของสำนักแฟรงค์เฟิร์ตรวมทั้งเจอร์เก็นส์ แฮร์เบอร์บาสและหลุยส์ อัลทุซเซอร์

กรัมชี่อธิบายว่าอำนาจที่คงอยู่ของพวกทุนนิยมนี้มาจากการรวมตัวกันของสังคมการเมือง (political society) และสังคมประชาหรือประชาสังคม (civil society) โดยที่สังคมการเมืองอยู่ในขอบเขตของการข่มขู่และสังคมประชาอยู่ในขอบเขตของภาวะความเป็นใหญ่ซึ่งชนหมู่มากยอมรับสภาวะที่เป็นอยู่ การที่เน้นภาวะความเป็นใหญ่เป็นการเน้นย้ำอุดมการณ์และเห็นว่าชีวิตในกิจวัตรประจำวันก็คือความสัมพันธ์ในสังคมแบบทุนนิยม (Forgacs ,1988) Althusser (1971) เป็นคนที่ทำประโยชน์อย่างใหญ่หลวงแก่ทฤษฎีอุดมการณ์ เขามองอุดมการณ์ว่าไม่ใช่เรื่องของความคลุมเครือแต่อุดมการณ์เป็นเรื่องของการปฏิบัติต่างๆ ในสถาบันทางสังคมเช่น การเรียนการสอนในห้องเรียน เขามองว่าผลของอุดมการณ์คือการกำหนดจุดยืนให้คนในสังคมในฐานะ “ ประชาน ” ถึงแม้เขาจะมองว่า ประชานนั้นถูกกำหนดโดยทฤษฎีโครงสร้างจนประชานแทบจะขยับเขยื้อนไม่ได้เลยทั้งกรัมชี่และอัลทูลซเซอร์ได้ทำประโยชน์อย่างใหญ่หลวงแก่วาทกรรมวิเคราะห์โดยเฉพาะวาทกรรมวิเคราะห์เชิงทฤษฎีวิพากษ์ซึ่งรวมงานของ Stuart Hall และศูนย์กลางการศึกษาวัฒนธรรมร่วมสมัยในสหราชอาณาจักร (Hall, et.al., 1980)

งานของฟูโกต์ทางด้านวาทกรรมเป็นงานที่ไม่เห็นด้วยกับมาร์กซิสต์สำหรับฟูโกต์วาทกรรมคือระบบหรือชุดของความรู้ที่เกี่ยวกับศาสตร์ของมนุษย์(การแพทย์ เศรษฐศาสตร์ ภาษาศาสตร์)ซึ่งเป็นเครื่องมือถึงเทคนิควิทยาการ (Technologies) ด้านสังคมและการปกครองซึ่งก่อให้เกิดอำนาจในสังคมสมัยใหม่ ระบบหรือชุดทางความรู้ของฟูโกต์สามารถศึกษาได้จากการวิเคราะห์ภาษาหรือจากการออกแบบคุกหรือโรงเรียน งานของฟูโกต์ก่อให้เกิดการสนใจในการวิเคราะห์วาทกรรม แต่จะเป็นการวิเคราะห์ในแง่นามธรรมมากกว่าการวิเคราะห์ตัวบท (Fairclough and Wodak, 1997)

งานวิจัยชิ้นนี้เห็นด้วยกับคำกล่าวของ Fairclough และ Wodak จึงได้ผนวกงานของแฟร์คลาฟและแวนดัจค์เข้ากับฟูโกต์มาเพื่อใช้เป็นกรอบวิเคราะห์วาทกรรมโดยทั่วไป

คำว่า “ วิพากษ์ ” (critical) นี้เกี่ยวข้องกับสำนักแฟรงค์เฟิร์ตแห่งปรัชญา (The Frankfurt School of Philosophy) สำนักแฟรงค์เฟิร์ตได้ศึกษารากฐานของความคิดของมาร์กซ์ และย้อนกลับไปศึกษางานของ Kant และ Hegel นักคิดสำนักแฟรงค์เฟิร์ตอธิบายว่า เราไม่สามารถมองผลผลิตทางวัฒนธรรมว่าเป็นเพียงปรากฏการณ์ของเศรษฐกิจ จริงๆแล้ว ผลผลิตเหล่านี้เป็นสิ่งที่สะท้อนความขัดแย้งต่างๆในสังคมในตัวเอง นั่นคือผลผลิตเหล่านี้เป็นปรากฏการณ์ของสิ่งที่เกิดในปัจจุบันในสังคม และเป็นพลังวิพากษ์ซึ่งเป็นอยู่ในสังคมในเวลาเดียวกัน พวกนักคิดเหล่านี้เน้นย้ำความสำคัญของบทบาทของประธานสำหรับการเปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติ ในทฤษฎีของแฮร์เบอร์มาส วิชาการทั้งหลายที่มีลักษณะวิพากษ์ต้องคำนึงถึงบริบทซึ่งปฏิสัมพันธ์ทางภาษาและทางสังคมเกิดขึ้น แฮร์เบอร์มาส ได้พัฒนาแนวคิดเรื่อง “สถานะการณ์ของวาทกรรมในอุดมคติ” หรือ “ideal speech situation” ซึ่งหมายถึงโลกในอุดมคติที่ปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้นได้โดยไม่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจเข้ามาขัดขวาง แฮร์เบอร์มาส กล่าวว่า วาทกรรมที่ก่อปรด้วยเหตุผลสามารถเอาชนะการสื่อสารที่บิดเบือน การสื่อสารที่คลุมเครือและวาทกรรมอุดมการณ์ที่เบี่ยงเบนไปจากสถานภาพของวาทกรรมในอุดมคติ งานของแฮร์เบอร์มาสมีอิทธิพลมากใน CDA (Fairclough and Wodak, 1997)

นักคิดอีกผู้หนึ่งที่มีอิทธิพลต่อ CDA คือ มิกคาอิล บักติน (Mikhail Bakhtin (1981 ; 1986)) หนังสือชื่อ Volosinov ซึ่งเขียนโดยบักติน กล่าวว่าสัญลักษณ์ทางภาษาศาสตร์ (คำและสำนวนข้อความต่าง ๆ) เป็นวัตถุแห่งอุดมการณ์ (material of ideology) และการใช้ภาษาทั้งหมดเป็นเรื่องของอุดมการณ์ สัญลักษณ์หรือเครื่องหมายทางภาษาศาสตร์ถือเป็น “สนามแห่งการต่อสู้ทางชนชั้น” หรือ an arena of class struggle จุดเน้นของการต่อสู้ทางชนชั้นอยู่ที่ความหมายของคำ งานของบักตินเน้นคุณสมบัติวาทกรรมของตัวบท โดยเฉพาะสิ่งที่เรียกว่า “สทบท” (Kristeva, 1986) ซึ่งก็คือ แนวคิดที่ว่าตัวบทใด ๆ ก็ตามต่างเกี่ยวข้องกับร้อยรัดกับตัวบทต่าง ๆ มีปฏิสัมพันธ์กันดึงข้อมูลมาประกอบกันและเปลี่ยนแปลงตัวบทอื่น บักตินได้พัฒนาทฤษฎีของชนิดวาทกรรม (theory of genre) ซึ่งกล่าวว่า ตัวบทใด ๆ ก็ตามถูกก่อร่าง/กำหนดโดยลักษณะวาทกรรมชนิดต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคม ซึ่งอาจจะผสมผสานกัน เช่น บทความทางวิทยาศาสตร์อาจจะมีผลต่อวาทกรรมบทโฆษณา โดยทั่วไปจะมีความกดดันที่จะทำตามชนิดวาทกรรมที่จะมีอยู่ แต่นวัตกรรมก็อาจเกิดขึ้นได้โดยการผสมผสานชนิดวาทกรรมเข้าด้วยกัน

คำถามสำหรับการวิเคราะห์ CDA

1. ใครมีอำนาจเหนือใคร : อำนาจนั้นได้มาอย่างไร (จากการให้รางวัล การลงโทษ จากการเป็นแหล่งอำนาจ ฯลฯ) ต้องดูว่าผู้เกี่ยวข้องทั้งหลายรับรู้บทบาทและจุดยืนของคนอื่น ๆ อย่างไร การรับรู้จุดยืนและบทบาทเหล่านี้เป็นตัวเชื่อมระหว่างวาทกรรมและการครอบงำ

2. **เกณฑ์สำหรับการใช้ CDA** เราจะใช้ CDA เพื่อวิเคราะห์มิติต่าง ๆ ของวาทกรรมที่ใช้อำนาจในทางที่ผิด เราจะสำรวจความยุติธรรมและความไม่เท่าเทียมกันที่เป็นมาจากการใช้อำนาจในทางที่ผิด

เราจะไม่แบ่งแยกว่านี่เป็นเรื่องทฤษฎี การบรรยายพรรณนาหรือการประยุกต์ เราจะไม่มานั่งวิเคราะห์แค่โครงสร้างของวาทกรรม แต่จะดูลึกลงไปในปัญหาสังคมและการเมืองซึ่งคุกคามความเป็นอยู่ของสาธารณชน

ผู้ที่ใช้ CDA ควรเป็นนักสังคมวิทยา นักรัฐศาสตร์ นักวิจารณ์สังคมและผู้ต่อสู้เพื่อสังคม เป็นสิ่งที่ต่อสู้เพื่อมาตรฐานและความถูกต้อง แต่ CDA ในระยะยาวไม่ได้เป็นแค่การวิจารณ์สังคมและนักต่อสู้เพื่อสังคม เขาจะต่อสู้เพื่อสังคม เพื่อแก้ไขสาเหตุพื้นฐาน เงื่อนไข และผลลัพธ์ของปัญหาหลัก ๆ

บทบาทของนักวิพากษ์ CDA คือพยายามเข้าใจบทบาทของวาทกรรมในการผลิตซ้ำ/ดำรงอยู่ซึ่งการครอบงำและการไม่เท่าเทียมกัน เรื่องที่ศึกษาปกติเป็นเรื่องผู้ลี้ภัย ผู้อพยพชนกลุ่มน้อย การกีดกันผิว/เชื้อชาติ การใช้กำลัง การกดขี่ทางเพศ เราดูเหตุการณ์เหล่านั้นและประเมินผลของมัน

3. **อำนาจและการครอบงำ** เราไม่ศึกษาอำนาจส่วนตัวเว้นแต่จะเป็นอำนาจส่วนตัวในฐานะตัวแทนกลุ่ม เช่น อำนาจ ดร.ทักษิณ ในฐานะนายกรัฐมนตรี หัวหน้าพรรคไทยรักไทย แหล่งของอำนาจมาจากการเข้าถึงสิ่งที่สังคมมองว่ามีค่า อันได้แก่ ความร่ำรวย รายได้ ตำแหน่ง สถานภาพ กำลัง สมาชิกกลุ่ม การศึกษา ความรู้

อำนาจเป็นเรื่องของการควบคุม ซึ่งมี 2 แบบ

1) โดยการกระทำ (action) เช่น ปิดกั้นเสรีภาพในการกระทำของผู้อื่น

2) โดยการควบคุมการรู้/การรับรู้/ปัญญา (cognition) โดยการโน้มน้าวใจ (persuasion) ปิดบังซ่อนเร้น (dissimulation) และโดยควบคุมชักใย (manipulation) ทั้งหมดนี้เรียกว่า mind management ซึ่งหมายถึงการมีอิทธิพลเหนือความรู้ ความเชื่อ ความเข้าใจ แผนการ ทศนคติ อุดมการณ์ ปทัสถาน และค่านิยม ซึ่งทำอย่างแนบเนียนผ่าน text and talk

ถ้าการครอบงำของผู้ชายเหนือผู้หญิง ผิวขาวเหนือผิวดำ คนรวยเหนือคนจน เป็นไปด้วยความสมัครใจของทั้ง 2 ฝ่าย เราเรียกว่า hegemony

อำนาจและการครอบงำปกติเป็นเรื่อง organized และ institutionalized นั่นคือ มีการจัดระเบียบและเป็นเรื่องขององค์กร/สถาบัน (ดังวาทะเรื่องการต่อรองของ ส.ส.)

organized หมายถึง มีการจัดระเบียบโดยสมาชิกกลุ่ม

institutionalized หมายถึง สนับสนุนโดยสมาชิกกลุ่ม อนุมัติโดยศาล รองรับโดยกฎหมาย ให้อำนาจโดยตำรวจ อารังไว้และผลิตซ้ำโดยสื่อ, ตำรา

และนอกจากนี้ยังมีเรื่องช่วงชั้นของอำนาจ (hierarchy of power) เช่น ในกลุ่มที่ครอบงำกลุ่มอื่น จะมีสมาชิกบางคนมีบทบาทสำคัญในการวางแผน ตัดสินใจ และควบคุมความสัมพันธ์และกระบวนการในการมอบอำนาจ กลุ่มคนนี้เรียกว่า power elites

4. วาทกรรมและการเข้าถึง

คำถามที่ถามกันอยู่เสมอ คือ เราจะเข้าถึงวาทกรรมได้อย่างไร จากการวิจัยพบว่า ยิ่งกลุ่มทางสังคม สถาบันหรือกลุ่มอำนาจมีอำนาจมากเท่าใด พวกเราก็จะยิ่งเข้าถึงประเภทของวาทกรรม ปรိบท คู่สื่อสาร/ผู้มีส่วนร่วม ผู้ฟัง ขอบข่ายของวาทกรรมมากยิ่งขึ้นเท่านั้น

ยกตัวอย่าง ผู้บริหารระดับสูงของธุรกิจสามารถเข้าถึงข้อมูลของการประชุม คณะกรรมการบริษัท (text & talk) ยิ่งเป็นประธานก็จะยิ่งมีอำนาจมาก สามารถควบคุมวาระการประชุม วัจนกรรม (ใครจะสั่ง/บังคับใคร) การผลัดเวรกันพูด (turn allocation) การตัดสินใจ หัวข้อ และผลจากการประชุม ในทำนองเดียวกันกับคนที่ไร้อำนาจก็จะมี การเข้าถึงวาทกรรมได้น้อย อาจเป็นแค่วาทกรรมในครอบครัวหรือเพื่อนร่วมงาน

โครงสร้างและกลยุทธ์วาทกรรม

การที่จะบอกว่าความไม่เท่าเทียมกันนั้นมืออยู่ สังเกตได้ง่ายจากการดูกลยุทธ์ 2 อย่างควบคู่กันไป คือ การใช้สัญลักษณ์ทางบวกเกี่ยวกับกลุ่มตนเอง (positive representation of the own group) และการใช้สัญลักษณ์ทางลบเกี่ยวกับคนอื่น (negative representation of the others) วิธีการที่ใช่ง่าย ๆ ธรรมดา คือ semantic “content” statements ตัวอย่างเช่น

- 1) ข้อโต้แย้ง (argumentation) หมายถึง การประเมินทางลบต่อจากการให้ข้อเท็จจริง
- 2) ภาพพจน์ด้านวาทศิลป์ (rhetorical figures) เพื่อเน้นกิจกรรมทางลบของกลุ่มปรปักษ์และกิจกรรมทางบวกของพวกเรา อาทิ การให้คำหวาน/การปฏิเสธ (euphemism/denial) การไม่เน้นจุดบกพร่องของเรา
- 3) สีสลาการใช้ถ้อยคำทางบวก ทางลบ
- 4) การเล่าเรื่อง/นิทาน พูดถึงเหตุการณ์ทางลบว่ามีประสบการณ์ส่วนตัวมาสนับสนุน
- 5) การใช้โครงสร้างของข้อความเน้นย้ำข้อบกพร่องของฝ่ายปรปักษ์ อาทิ พาดหัวหลัก พาดหัวรอง สรุปข่าว หรือเอาไปไว้ในโครงสร้างของตัวบท เช่น เอ่ยถึงปรปักษ์ในทางลบโดยวางไว้ตรงหัวข้อ

6) อ้างถึงแหล่งข่าวหรือพยานที่น่าเชื่อถือได้ในการรายงานข่าว เป็นต้น
วิธีการหนึ่งที่จะลดความน่าเชื่อถือของกลุ่มที่ไร้อำนาจคือบอกว่า กลุ่มพวกนี้จะคุกคามผลประโยชน์และสิทธิของกลุ่มอำนาจ เช่น ผู้ลี้ภัย ชนกลุ่มน้อย จะ “แย่งที่ทำงาน แย่งงาน แย่งที่อยู่อาศัย แย่งการศึกษา” เราต่างหากที่ตกเป็นเหยื่อที่แท้จริง ในฝรั่งเศส วิธีการพูดของนายเลอแป็ง (Le Pen) ซึ่งเป็นผู้นำของ French Front National ใช้กลยุทธ์ในการกีดกันคนต่างด้าว ดังนี้ denial ; apparent concession; mitigation ;and justification of racism

denial : ปฏิเสธว่าไม่ได้เกิดขึ้น

apparent concession : ยอมรับว่าปัญหามีอยู่จริง

mitigation : ปัญหาความกลัวคนต่างด้าว (xenophobia) จำกัดอยู่เฉพาะบางตำบล บางเขตเท่านั้น ได้แก่ เขตเมืองชั้นในซึ่งเป็นของคนจนผิวขาว คือลดความสำคัญของคนอาศัยเป็นชนชั้นต่ำ เท่านั้น (แม้จะเป็นคนผิวขาว)

justification of racism : เลอเบียงบอกว่าในปีที่ผ่านมาคนต่างด้าวในฝรั่งเศสเพิ่มจำนวนมากขึ้นทุกที (ซึ่งไม่เป็นความจริง) จึงต้องกีดกันผิว

พวกนักการเมืองกระแสหลักในอังกฤษจะใช้วาทกรรมแบบ "พวกนี้ต่ำต้อย" (inferiorization) พวกที่สร้างปัญหา (problematization) และ "พวกนี้ไร้ความสำคัญ" (marginalization) และในขบวนการเหยียดหยามผู้อพยพเหล่านี้ เราเห็นการแสดงออกทางวาทกรรมรูปแบบต่าง ๆ อาทิ เสแสร้งเห็นใจ apparent sympathy (เราพูดอย่างนี้เพื่อประโยชน์ของพวกเขาณะ) ทำเป็นประชานิยมหรือประชาธิปไตย คือ populism or apparent democracy (คนพวกนี้ไม่ต้องการย้ายถิ่นอีกต่อไปและ blaming the victim (พวกเขาเองนั่นแหละที่ต้องถูกตำหนิสำหรับเรื่องการแบ่งแยก การไม่มีงานทำ)

วาทกรรมต่อไปนี้เป็นบทความจากมติชนรายวันประจำวันพุธที่ 6 พฤศจิกายน 2545 เรื่อง "เสียงชุมชนเมืองกาญจนบุรียุคสั้นใหม่ เพื่อประชาชน" ในคอลัมน์ "มติชนทูเดย์" เราจะพิจารณาว่าสามารถใช้กรอบวิเคราะห์วาทกรรมเชิงทฤษฎีวิพากษ์ได้เพียงใด

หลังเหตุการณ์หัวหน้าฝ่ายสารวัตรวิทยุ-คมนาคม กรมไปรษณีย์โทรเลข กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร บุกเข้าตรวจค้นสถานีวิทยุชุมชนอ่างทอง ที่ อ.ไชโย จ.อ่างทอง เมื่อไม่นาน ทำให้ เครือข่ายวิทยุชุมชน ต้องออกมารวมตัวกันประท้วงถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

ขณะเดียวกันเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นเหมือนแรงกดดันให้ชาวบ้านหันมารวมตัวกันเพื่อผลักดันให้เกิด "วิทยุชุมชน" ให้ได้โดยเร็วที่สุด นอกเหนือจาก "วิทยุชุมชน" ที่เป็นคลื่นทดลองออกอากาศในขณะนี้ ที่มีอยู่ประมาณ 59 คลื่น

เพราะสิ่งที่ชาวบ้านภาคประชาชนต้องการเวลานี้ คือการมี "สถานีวิทยุ" เป็นปากเสียงของชาวบ้านเองทั่วประเทศภายในสิ้นเดือนธันวาคม 2545 ไม่ใช่เป็นแค่การทดลองออกอากาศอย่างที่ เป็นอยู่ หรือให้รอคอยความหวังจากคณะกรรมการกิจการกระจายเสียงและกิจการโทรทัศน์แห่งชาติ (กสช.) ที่ไม่รู้ว่าจะจัดตั้งได้เมื่อไหร่

อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้ยังไม่มีคำตอบจากรัฐบาล แต่บุญเลิศ ศุภติลล ผู้ตรวจราชการ สำนักปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี ประธานคณะทำงานกำหนดมาตรการเพื่อควบคุมดูแลการใช้คลื่นความถี่ของวิทยุชุมชน นัดประชุมเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวในวันที่ 8 พฤศจิกายน นี้

ท่ามกลางการต่อสู้ของชาวบ้านที่ต้องการมี "วิทยุชุมชน" เป็นปากเป็นเสียงแทนคนจนทั่วประเทศ สมัชชาสหพันธ์วิทยุชุมชนแห่งชาติ ได้หมั่นก้าลังกันและจัดตั้งวิทยุชุมชน ซึ่งอยู่ในชั้นทดลองออกอากาศ เวลานั้นมีอยู่ทั้งสิ้น 66 จังหวัดนั้น สถานีวิทยุชุมชน "เสียงชุมชนกาญจนบุรี" ออกอากาศใน จ.กาญจนบุรี นับเป็นวิทยุคลื่นใหม่เพื่อประชาชนคลื่นแรกที่ประสบความสำเร็จอย่างแท้จริง

"เสียงชุมชนกาญจนบุรี" เกิดจากคนทำงานหลายด้านในกาญจนบุรี เช่น กลุ่มดูแลป่าต้นน้ำ โดยทิวพร ศรีวรกุล กลุ่มอนุรักษ์เหมืองเต่าดำ กลุ่มชายขอบไทยโยค กลุ่มกสิกรรมธรรมชาติ กลุ่มสมุนไพรร

พื้นบ้าน กลุ่มอนุรักษ์กาญจน์ กลุ่มป่าชุมชน กลุ่มวัฒนธรรมชุมชน รวมถึงกลุ่มชาวไทยเชื้อสายกะเหรี่ยง จาก อ.สังขละบุรี

คนจากแต่ละฝ่ายที่กล่าวมา มารวมตัวพบปะหารือ และสรุปว่า ควรมีสื่อเป็นของตนเอง เพราะ สื่อมีความจำเป็นในการให้ความรู้ การเคลื่อนไหวต่าง ๆ ดังนั้น จึงรวมตัวกันเป็น “กลุ่มปฏิรูปสื่อภาคประชาชนกาญจน์บุรี” ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2544 มี บุญส่ง จันทรสงคราม เป็นประธาน

สถานีวิทยุชุมชนแห่งนี้ ขอรับทุนสนับสนุนการทำงานจาก กองทุนเพื่อสังคม (ซีบี) ซึ่งได้รับ อนุมัติเงินมา 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นโครงการให้ความรู้ด้านสิทธิของประชาชนในสื่อ ตามมาตรา 40 และสื่อ ภาคประชาชน เพื่อให้ประชาชนเข้าใจสิทธิหน้าที่อย่างชัดเจน โดยจัดเวทีให้ความรู้และเตรียมความพร้อมให้ ชาวบ้าน รวมทั้งมอบเครื่องส่งสัญญาณไปสาธิตการใช้ไปด้วย

การทำงานของวิทยุเสียงชุมชนกาญจน์ จะแบ่งชาวบ้านเป็น 4 กลุ่มโซน ใน 13 อำเภอ โดย โซนแรกครอบคลุมพื้นที่ อ.เมือง อ.ท่าม่วง อ.ท่ามะกา และ อ.มะขามเตี้ย โซนที่ 2 ครอบคลุม อ.พนมทวน อ.ห้วยกระเจา และ อ.เลาขวัญ โซนที่ 3 ครอบคลุม อ.ทองผาภูมิ อ.ไทรโยค และ อ.สังขละบุรี

ส่วนการออกอากาศ เป็นการพูดให้ความรู้ในเรื่องต่างๆ แก่ประชาชนและเปิดโอกาสให้ ชาวบ้านเข้าถึงสื่อได้อย่างใกล้ชิด สามารถเข้าไปจัดรายการได้แบบไม่ต้องซื้อเวลา แต่ละรายการไม่มีใครเป็นเจ้าของตายตัว แต่เป็นการช่วยกันสนับสนุน สลับสับเปลี่ยนให้มีส่วนร่วมเข้ามาทำงานกันทุกคน

เสียงชุมชน จ.กาญจน์บุรี สถานีอยู่ที่มุมหนึ่งของ “ร้านไฟน์อาร์ต” กลางเมืองกาญจน์บุรี ใช้ พื้นที่ประมาณ 9 ตร.กม. เป็นสถานีชั่วคราวติดตั้งเครื่องส่งสัญญาณ โต๊ะ เก้าอี้ และไมโครโฟน 2 ตัว สำหรับ ผู้จัดรายการได้ 2 คน นอกนั้นก็แผ่นซีดีเพลง เทปเพลง อุปกรณ์ที่หาซื้อจากท้องตลาดมาประกอบ ตกแต่ง เสอาอากาศ หรือเสาปลั๊กสัญญาณ เป็นเสามาตรฐานอิเล็กทรอนิกส์ สามารถส่งเสียงออกอากาศไปยังวิทยุของ ชาวบ้านได้แทบทุกหลังคาเรือนในอาณาบริเวณ 10-20 กิโลเมตร หรือเฉพาะในโซนที่ 1 เบ็ดเสร็จเป็นเงิน 20,000-30,000 บาท

ส่วนพื้นที่อีก 3 โซนที่เหลือยังไม่สามารถจัดตั้งสถานีได้ เพราะเครื่องมืออุปกรณ์ยังไม่พร้อม ที่สำคัญคือไม่มีงบประมาณ ดังนั้น วิธีที่ใช้อยู่เป็น “วิทยุชุมชนสัญจร” คือ นำเครื่องไปเปิดส่งสัญญาณใน ระยะสั้น อาจสัก 3 เดือน ใช้ชาวบ้านเรียนรู้แล้วเวียนไปจัดในพื้นที่อื่น ๆ ต่อไปเป็นระยะ อาจเป็นหมู่บ้านใน ตำบลใดตำบลหนึ่ง ที่มีประชาชนรวมกันอยู่เป็นกลุ่มหนาแน่น

“สถานีวิทยุชุมชนทดลองออกอากาศครั้งแรกในวันที่ 19 ธันวาคม 2544 และเปิดเป็นทางการในวันที่ 20 ธันวาคม 2544 ส่งสัญญาณที่คลื่น เอฟ เอ็ม 100.75 เมกะเฮิร์ตซ์ ตั้งแต่ 08.00-20.00 น. ช่วงแรกระบบยังไม่ค่อยดี มีปัญหาทางเทคนิค ทำให้การส่งสัญญาณไม่คงที่ คลื่นไม่นิ่ง เมื่อเปิดฟังไป เรื่อย สัญญาณจะค่อยๆ ถอยหลังมีเสียงแทรก ต้องหมุนคลื่นถอยหลังตาม คลื่นจึงมาเป็นที่ 100.6 เมกะ เฮิร์ตซ์บ้าง 100.5 เมกะเฮิร์ตซ์บ้าง ชาวบ้านที่ฟังก็จะรู้กันดีว่าคลื่นนี้ถอยหลังได้ ต้องคอยหมุนตามคลื่น แต่ล่าสุดมีการแก้ไขเครื่องและล็อกสัญญาณไว้ที่คลื่น 88 เมกะเฮิร์ตซ์ และใช้ช่อง 88 เมกะเฮิร์ตซ์มาจนถึง ปัจจุบัน” บุญส่ง จันทรสงคราม นายสถานีกล่าว

บุญส่งบอกว่า การออกอากาศของวิทยุชุมชนกาญจน์ ไม่ใช่จะราบรื่นเสมอไป บางครั้งเครื่อง น็อกเพราะใช้งานมาก ต้องรีบช่วยกันซ่อมโดยเร็ว ถ้าชาวบ้านหมุนหาคลื่นไม่เจอ จะโทรศัพท์ถามเข้ามาวุ่น วายมาก

“แม้เราไม่ได้วัดเรตติ้ง แต่ก็ทำให้รู้ว่ามีคนฟังคลื่นนี้มากทีเดียว” บุญส่งกล่าวติดตลก

แอบมองไปที่สคริปของรายการเห็นว่าผู้จัดรายการ 3 คน มี “บุญส่ง” เป็นตัวหลัก รายการ ที่ออกอากาศ เป็นการให้ความรู้เรื่อง สิทธิของประชาชนในคลื่นความถี่สื่อตามมาตราที่ 40 ของรัฐธรรมนูญ และเปิดเพลงเป็นส่วนใหญ่ เพื่อทดลองออกอากาศไปเรื่อยๆ นอกจากนี้มีประชาชนโทรศัพท์เข้ามา พูดคุย

ฝากข่าวประชาสัมพันธ์ งานบุญงานกุศล งานศพ งานบวช งานแต่งงาน บางช่วงมีเวทีสัมมนาต่างๆ ซึ่งหากเป็นรายการนี้จะงดรายการประจำ แล้วนำเครื่องไปตั้งถ่ายทอดสดให้ชาวบ้านฟัง เช่น เวที “การระดมความคิดเห็นเพื่อแก้ปัญหาที่ดิน จ.กาญจนบุรี” กรณีชาวบ้าน อ. เลาชวัญ และ อ. ห้วยกระเจา เดือดร้อนจากการขาดแคลนน้ำทำการเกษตร เป็นต้น

“ชาวบ้านได้ประโยชน์จากวิทยุชุมชนคลื่นนี้ เวลาที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้ามาจัดรายการได้ด้วย ซึ่งมีอยู่ตอนนี้ประมาณ 30 คน เนื้อหารายการก็หลากหลายมาก ทั้งข่าวประชาสัมพันธ์ รายการธรรมะ สมุนไพร ผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน สุขภาพ เยาวชน ข้อปฏิบัติสำหรับผู้สูงอายุ ภาษาจีน ภาษาอังกฤษ การออกกำลังกาย เพลงลูกทุ่ง การเกษตร การเพาะเห็ด ไปจนถึงการทำบุญพื้นบ้าน”

ในส่วนของคนจัดรายการ นายสถานีบอกว่า เป็นชาวบ้านจริง มีทั้งเด็ก ผู้สูงอายุ คนพิการด้วย โอกาส และชาวบ้านเชื้อสายกะเหรี่ยง จะมีก็เพียงข้าราชการเท่านั้นที่ไม่เข้ามาจัดรายการด้วย แม้จะเชิญมาก็ตาม

“ชาวบ้านที่มาจัดรายการช่วงแรกจะกลัวเพราะตื่นเต้น ไม่เคยพูดหน้าไมโครโฟน บางคนมาถึงยกมือไหว้กับไมค์ พูดเสียงสั่น พูดไม่ออก เกร็ง”

อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ที่กล่าวมาผ่านไปด้วยดี เพราะมีนवलพร บันเทิงจิต นักจัดรายการสถานีวิทยุของ อ.ส.ม.ท. มาช่วยเป็นที่เลี้ยงให้

ขั้นตอนของการจัดรายการวิทยุชุมชน ไม่มีเงื่อนไขสลับซับซ้อนเหมือนสถานีวิทยุของรัฐ แต่มีกฎเกณฑ์ตามหลักศีลธรรม และมีข้อห้ามเพียง 3 ข้อ คือ ห้ามพูดเท็จ ห้ามพูดหยาบคาย และ ห้ามพูดแอบแฝงเพื่อหาผลประโยชน์ ส่วนการพูดพาดพิงหรือกล่าวร้ายนั้น แม้ไม่ห้าม แต่ผู้พูดต้องรับผิดชอบคำพูดของตัวเอง เพราะหากให้ร้ายใครก็มีบทลงโทษตามกฎหมายอาญาควบคุมอยู่แล้ว

ตั้งแต่ออกอากาศมาเกือบครบ 1 ปี กรมประชาสัมพันธ์เคยส่งหนังสือเตือนสถานีวิทยุแห่งนี้หลายครั้ง ให้ปิดรายการด้วยข้อกล่าวหา เป็น สถานีวิทยุเถื่อน ซึ่งชาวบ้านรวมตัวกันชี้แจงว่า เป็นการทำตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญที่เปิดให้ประชาชนมีสิทธิในคลื่นความถี่ทุกประการ กรมประชาสัมพันธ์ควรสนับสนุนต่างหาก

การเปิดสถานีวิทยุเสียงชุมชนของชาวกาญจนบุรี เป็นหนทางเดียวที่ชาวบ้านยืนยันว่า เป็นช่องทางให้สามารถสื่อปัญหาที่เขาเหล่านั้นมีอยู่ไปถึงรัฐบาล ที่สำคัญสื่อถึงชาวบ้านด้วยตนเอง เป็นข้อเท็จจริงที่สามารถสื่อได้โดยไม่ต้องถูกแบน

ถึงวันนี้ชาวบ้านบอกว่า จะไม่ยอมให้ใครมานำเครื่องส่งสัญญาณของเขาไปอย่างเด็ดขาด

สถิติสถานีวิทยุชุมชนทั่วประเทศ

สถานีวิทยุชุมชนทั่วประเทศปัจจุบันมีทั้งหมด 145 สถานี
 ขณะนี้มีสถานีวิทยุชุมชนที่ออกอากาศแล้ว 59 สถานี
 เตรียมออกอากาศภายในเดือนพฤศจิกายน 2545 จำนวน 26 สถานี
 เตรียมออกอากาศภายในเดือนธันวาคม 2545 จำนวน 60 สถานี

รวมสถานีวิทยุชุมชนทั่วประเทศมี 145 สถานี แต่ส่วนใหญ่กระจายในภาคกลาง อีสาน และเหนือ ส่วนในภาคใต้ยังไม่สามารถออกอากาศได้แม้แต่สถานีเดียว

ตัวอย่างวิทยุชุมชนที่ออกอากาศแล้ว

สถานีวิทยุชุมชนเพื่ออินทร์บุรี จ.สิงห์บุรี

สถานีวิทยุชุมชน ชุมชนวัฒนธรรมคลองชนมจีน จ.พระนครศรีอยุธยา

สถานีวิทยุชุมชนคนเมืองชัยนาท จ.ชัยนาท

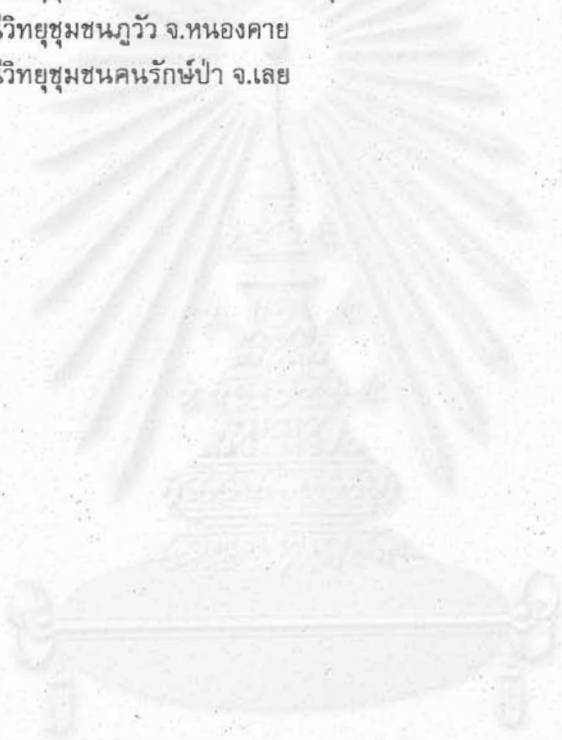
สถานีวิทยุชุมชนคน กทม. กรุงเทพฯ

สถานีวิทยุชุมชนแหล่งหิน จ.ประจวบคีรีขันธ์

สถานีวิทยุชุมชนพัฒนาเมืองยั้งยืน จ.อุดรธานี

สถานีวิทยุชุมชนภูวี่ จ.หนองคาย

สถานีวิทยุชุมชนคนรักป่า จ.เลย

สถาบันวิทยุบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประเด็นต่างๆ ที่ Fairclough และ Wodak (1997) เตรียมไว้สำหรับการวิเคราะห์ด้วย CDA สามารถสรุปได้ดังนี้

1. CDA บ่งบอกปัญหาสังคม

CDA คือการวิเคราะห์ภาษาและการสื่อความหมายของกระบวนการทางสังคมและปัญหาสังคม โดยไม่เน้นที่ภาษาหรือการใช้ภาษา แต่เน้นคุณลักษณะของภาษาที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการและโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม ตัวอย่างเช่น CDA ที่นำมาเป็นตัวอย่างข้างต้น ซึ่งพบว่าได้เพิ่มการวิเคราะห์การบริหารของไทยรักไทยกับสิทธิใหม่ทางการเมืองของประชาชน นั่นคือ สิทธิในการแสดงออกแบบมีส่วนร่วม จะให้กล่าวอย่างเป็นสากล นั่นคือการวิเคราะห์สิทธิใหม่ทางการเมือง จากตัวอย่างที่ยกมา CDA มีลักษณะเป็นสหสาขาวิชา (interdisciplinary) มีการเชื่อมโยงมุมมองทางวิชาการที่หลากหลาย และถูกนำมาใช้พัฒนาคุณภาพการวิเคราะห์สังคมและวัฒนธรรมที่มีรูปแบบมาตรฐานมากขึ้น ดังนั้นจึงต้องนำปัญหาและความพยายามป้องกันปัญหาและสิ่งไม่พึงปรารถนาของกลุ่มที่ถูกครอบงำภายใต้รัฐบาลของทักษิณมาเชื่อมโยงในการวิเคราะห์ การเชื่อมโยงดังกล่าวช่วยพัฒนาความตระหนักรู้เกี่ยวกับกลวิธีวาทกรรม (discursive) ของหน่วยงานของรัฐบาล ซึ่งจะเป็นแหล่งที่สามารถนำมาใช้ในการศึกษาบทวาทกรรมได้

บริบทหลักของตัวอย่างนี้คือ กระบวนการและการเคลื่อนไหวทางการเมืองและสังคมที่เรียกว่า การก่อตั้งวิถุภาคประชาชน สิ่งที่เกิดขึ้นนี้มาจากข้อเท็จจริงที่ว่า การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมในสังคมร่วมสมัยนั้น มักมีการเปลี่ยนแปลงหลักการพื้นฐานทางความคิดและวัฒนธรรมรวมอยู่ด้วย การพยายามสร้างประชาสังคม (civil society) เป็นพื้นฐานหลักอันนำไปสู่ความคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (participatory democracy) แทนที่ประชาธิปไตยแบบมีตัวแทน (representative democracy) เช่นที่เคยมีมาในอดีต (อรวรรณ ปิลันธน์โอวาท, 2544) นี่คือนแนวคิดที่ให้ประชาชนได้มีสิทธิมีเสียงโดยไม่ต้องผ่านการเลือกตั้งผู้แทนของตนเข้าไปในรัฐสภา แต่ให้ประชาชนในระดับรากหญ้าได้สื่อสารมายังเบื้องบนคือผู้บริหารของประเทศเพื่อปกป้องถึงความต้องการและความทุกข์ร้อนของตน

วิถุชุมชนเป็นโครงสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนรูปแบบใหม่ โดยผ่านสื่อที่มีราคาถูก ซึ่งประชาชนสามารถออกอากาศได้และเข้าถึงชุมชนของตน

2. ความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจเป็นเรื่องของวาทกรรม

CDA เน้นการวิเคราะห์ภาษาและวาทกรรมซึ่งเป็นความสัมพันธ์ของอำนาจในสังคมร่วมสมัย ประเด็นหนึ่งที่ได้รับคามสนใจอย่างมากคือความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจของสื่อและการเมือง ถ้ากล่าวอย่างกว้างๆ วาทกรรมทางการเมืองผ่านสื่อทำให้สื่อมีอิทธิพลต่อนักการเมืองหรือนักการเมืองใช้สื่อเพื่อประโยชน์ส่วนตัว

ในบทความทฤษฎีที่เราวิเคราะห์นี้ สื่อสิ่งพิมพ์สัมภาษณ์ชาวบ้านหรืออีกนัยหนึ่งผู้นำชุมชนซึ่งแสดงให้เห็นว่าชุมชนนั้นสามารถสะท้อนอำนาจผ่านสื่อได้ ถ้าสื่อจะให้โอกาสและนำมาเป็นเรื่องราวทฤษฎีที่จะต้องมีการเจรจาต่อรองกับผู้บริหารประเทศในการจัดสรรคลื่นความถี่ให้ภาคประชาชนตามที่ระบุไว้ในมาตรา 40 ของรัฐธรรมนูญฉบับ สสร.

3. วาทกรรมสถาปนาสังคมและวัฒนธรรม

เราสามารถศึกษาจุดเด่นของวาทกรรมในกระบวนการของสังคมร่วมสมัยและความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจได้โดยระลึกว่าวาทกรรมสถาปนา/สร้างสังคมและวัฒนธรรม ขณะเดียวกันวาทกรรมถูกสร้างโดยสังคมและวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ดังกล่าว เป็นแบบวิภาษวิธีหรือตรงข้ามทุกสถานการณ์ที่มีการใช้ภาษา จะค่อยๆ สร้างและ/หรือหล่อหลอมสังคมและวัฒนธรรม และความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจ

ชีวิตในสังคมที่วาทกรรมสร้างนั้นประกอบด้วยลักษณะเด่น 3 มิติคือ (1) การแสดงออก (representations) หมายถึงผู้พูดได้สร้างความจริงผ่านวาทกรรมของตนเองอย่างไร (2) การแสดงความสัมพันธ์ (relations) หมายถึง ความสัมพันธ์ทางด้านสังคมในหมู่ประชาชน และ (3) การแสดงอัตลักษณ์ (identities) หมายถึง สังคมของประชาชนและคุณสมบัติส่วนบุคคลของคนในชาติหนึ่งเป็นอย่างไร (Fairclough, 1992)

3.1 การแสดงออกโดยใช้สัญลักษณ์ภาษาหรือวาทกรรมเป็นตัวแทนความคิดของผู้พูด ในกรณีนี้วาทกรรมของผู้จัดรายการวิทยุชุมชนเมืองกาญจน์ถูกรายงานโดยผู้สื่อข่าวมติชนรายวัน การที่ข่าวชิ้นนี้ปรากฏในหนังสือพิมพ์มติชน ในขณะที่ไม่ปรากฏในหนังสือพิมพ์อื่นๆ แสดงว่าหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ให้ความสำคัญในการเป็นปากเสียงให้แก่ประชาชนในระดับหนึ่ง ไม่เพียงแต่ฉบับนี้เท่านั้นมติชนได้เสนอข่าวการเคลื่อนไหวของการจัดตั้งวิทยุภาคประชาชนอย่างต่อเนื่องและในหนังสือพิมพ์มติชน นี้ ผู้สื่อข่าวได้ให้โอกาสแก่ประชาชนในการที่จะแสดงความคิดเห็นผ่านวาทกรรม ข่าวที่มติชนเสนอมาต่อเนื่องล้วนมาจากมุมมองของประชาชนหรือผู้สนับสนุนการก่อตั้งวิทยุชุมชนอาทิ ศาสตราจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี กล่าวอีกนัยหนึ่ง มติชนกำลังใช้วาทกรรมสถาปนาสังคมและวัฒนธรรมรูปแบบใหม่ของภาคประชาชน

3.2 การแสดงความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่ประชาชน ความสัมพันธ์ที่ปรากฏชัดคือความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายประชาชนกับฝ่ายผู้บริหารซึ่งควบคุมดูแลการใช้สื่อจากฝ่ายรัฐบาล ซึ่งก็คือกรมประชาสัมพันธ์และกรมไปรษณีย์โทรเลข ความสัมพันธ์นี้เป็นไปในลักษณะวิภาษวิธี (dialectical) หรือลักษณะตรงกันข้ามหรืออีกนัยหนึ่งคือ "วิวาทวิธี"

3.3 อัตลักษณ์ของ "คู่สื่อสาร" ในที่นี้คือผู้มีอำนาจในสถานะที่เป็นอยู่ (status quo) คือกรมประชาสัมพันธ์ และกรมไปรษณีย์โทรเลข ซึ่งยังทรงอำนาจนี้ไว้ตราบดีที่ยังไม่มี กสช. หรือคณะกรรมการกิจการกระจายเสียงวิทยุและโทรทัศน์แห่งชาติที่จะมาจัดสรรคลื่นความถี่ให้ประชาชนร้อยละ 20 ตามที่กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญได้ระบุไว้ อัตลักษณ์นี้นำไปสู่ความ

อสมมาตร(asymmetry) หรือความไม่เท่ากันในความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานสองหน่วยงาน ดังกล่าวกับประชาชน สิ่งที่ประชาชนพยายามสร้างความเข้มแข็งให้แก่ตนเองในความสัมพันธ์นี้คือการเปลี่ยนอัตลักษณ์ในระดับปัจเจกให้เป็นอัตลักษณ์ของเครือข่าย ดังนั้นสมัชชาสหพันธ์วิद्यุชุมชนจึงถูกตั้งขึ้นโดยประชาชนทั่วประเทศกว่า 3,000 คน ได้รวมตัวกันประกาศจัดตั้งขึ้นเมื่อ 10 ตุลาคม 2545 และได้จัดประชุมขึ้นเป็นครั้งแรกที่หอประชุมใหญ่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (มติชนสุดสัปดาห์ 21-27 ตุลาคม 2545 ปีที่ 22 ฉบับที่ 1157)

4. วาทกรรมปฏิบัติงานเชิงอุดมการณ์ (Discourse does ideological work)

อุดมการณ์คือการ แสดงความคิด และการสร้างสังคม โดยก่อตัวจากความสัมพันธ์ของอำนาจที่ไม่เสมอภาค มีการครอบงำ และมีการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม ทฤษฎี อุดมการณ์พัฒนามาจากลัทธิ Marxist ซึ่งเน้นความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้น และปัจจุบันได้ขยายมาสู่การครอบงำทางเพศ (gender) และชาติพันธุ์ (ethnicity) อุดมการณ์ต่างๆ มักผิดพลาด และไม่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริง เช่น อุดมการณ์เกี่ยวกับเพศ ซึ่งนำเสนอว่าผู้หญิงมีอารมณ์มั่นคงน้อยกว่าผู้ชาย ดังนั้น เพื่อตรวจสอบว่าอุดมการณ์ใช้ได้หรือไม่ การวิเคราะห์เนื้อหาของวาทกรรมอย่างเดียวยังไม่เพียงพอ จำเป็นต้องพิจารณาวิธีที่เนื้อหาของวาทกรรมถูกตีความและยอมรับ รวมทั้งผลที่มีต่อสังคม

อุดมการณ์ไม่เพียงแต่นำเสนอความเป็นจริงทางสังคม แต่ยังใช้สร้างภาพลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับอำนาจซึ่งเป็นหัวใจของกระบวนการสร้างอุดมการณ์อีกด้วย อุดมการณ์เป็นกระบวนการซึ่งนำเสนอทั้งรายละเอียดของความเป็นจริงและภาพลักษณ์ของกลุ่มและชุมชน ในกรณีนี้ อุดมการณ์ทำหน้าที่ดำเนินความพยายามให้ประชาชนได้เปลี่ยนจาก silent majority มาเป็นประชาชนที่แสดงความคิดเห็นของตนให้ประจักษ์ นี่คืออุดมการณ์ประชาธิปไตยอย่างแท้จริงซึ่งจะได้ผลมากกว่าประชาธิปไตยแบบมีตัวแทน

5. วาทกรรมขึ้นอยู่กับประวัติศาสตร์

วาทกรรมมิได้ถูกผลิตขึ้นโดยปราศจากบริบทและไม่สามารถทำความเข้าใจได้โดยปราศจากการนำบริบทมาพิจารณา (Duranti and Goodwin, 1992) ความสัมพันธ์ดังกล่าวจากการบันทึกของ Wittgenstein (1967) ชื่อ "language game" และ "forms of life" ซึ่งกล่าวว่าการกระทำเพื่อแสดงความคิดหรืออื่นๆ โดยการพูดจะสื่อความหมายได้อย่างลึกซึ้งถ้าเราพิจารณาการแสดงออกนั้นในสถานการณ์เฉพาะ ถ้าเราเข้าใจระเบียบแบบแผนและกฎที่การพูดนั้นเน้น ถ้าเรารู้จักรากฐานของวัฒนธรรมและอุดมคติอย่างแท้จริง และที่สำคัญที่สุดถ้าเรารู้ว่า วาทกรรมนั้นเกี่ยวข้องกับอะไรในอดีตบ้าง วาทกรรมมักจะเกี่ยวข้องกับวาทกรรมอื่นที่ถูกผลิตมาก่อน และ/หรือผลิตในเวลาเดียวกัน ด้วยความเชื่อมั่นดังกล่าว เราจึงรวมเนื้อหาของวาทกรรมในงานเขียนหรืองานพิมพ์ รวมทั้งข้อมูลทางสังคมวัฒนธรรม (sociocultural) เข้ามาเป็นบริบทด้วย

วาทกรรมอื่นที่ถูกผลิตมาก่อน และ/หรือผลิตในเวลาเดียวกัน คือสิ่งที่เรียกว่า สหบท (intertextuality) สหบทของวิทยุชุมชนสามารถสาวไปได้ถึงสภาพการณ์ที่แวดล้อมอยู่คือตั้งแต่ มาตรา 40 ของรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540 กำหนดให้คลื่นความถี่เป็นสมบัติของชาติจะต้องมาจัดสรรกันเพื่อประโยชน์ของประชาชน กล่าวได้ว่า มีการสนองเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญโดยรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี คุณหญิงสุพัตรา มาศดิตถ์ ได้มอบหมายให้สถานีวิทยุกรรมประชาสัมพันธ์ประจำจังหวัดต่างๆ ทดลองจัดทำสิ่งที่เรียกว่าวิทยุชุมชน ซึ่งก็มีการบริหารจัดการและปฏิบัติการกันในรูปแบบต่างๆ แล้วแต่อุดมการณ์ การตีความ ทศนคติ มุมมอง และความเข้าใจของบุคลากรที่เกี่ยวข้อง อันได้แก่ ผู้บริหารและบุคลากรของสถานีและประชาชนที่เข้าไปเกี่ยวข้องในฐานะคณะอนุกรรมการบริหารและคณะอนุกรรมการการผลิต เราเห็นวาทกรรมที่แลกเปลี่ยนกันมาตลอดระหว่างบุคลากรของสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย และประชาชนที่เข้ามาจัดทำรายการซึ่งประสานความสำเร็จในระดับต่างๆ กัน และท่าทีของรัฐบาลที่เียงบงกชไปของการจัดตั้ง กสช. ที่จะมาจัดสรรคลื่นความถี่ให้แก่ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน จนประชาชนต้องจัดตั้งสมัชชาสหพันธ์วิทยุชุมชน เพื่อใช้สิทธิอันพึงมีพึงได้พร้อมกับเสียงล่ำทักจากฝ่ายรัฐว่า "ขณะนี้เกิดปัญหาจากกรมประชาสัมพันธ์ในฐานะเจ้าพนักงานผู้ออกใบอนุญาตไม่อนุญาตให้มีการจัดตั้งสถานีวิทยุชุมชน เนื่องจากขณะนี้ยังไม่มีคณะกรรมการการสื่อสารแห่งชาติ (กสช.) ที่มีอำนาจออกใบอนุญาต การดำเนินการจัดตั้งสถานีวิทยุชุมชนจึงกระทำไม่ได้ หากฝ่าฝืนมีโทษจำคุกไม่เกิน 5 ปี หรือปรับไม่เกิน 100,000 บาท หรือทั้งจำทั้งปรับ" (มติชนสุดสัปดาห์ 21-27 ตุลาคม 2545)

6. การเชื่อมโยงระหว่างเนื้อหาของวาทกรรมกับสังคมได้รับการถ่ายทอดผ่านสื่อ

CDA เป็นเรื่องเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม และกระบวนการทั้งหลาย และลักษณะของเนื้อหาในวาทกรรม ความสัมพันธ์ดังกล่าวค่อนข้างสลับซับซ้อน และพบได้โดยอ้อมหรือผ่านสื่อมากกว่าโดยตรง มุมมองหนึ่งของความสัมพันธ์แบบผ่านสื่อคือ การเชื่อมโยงระหว่างเนื้อหาของวาทกรรมและสังคมถูกสื่อสารออกมาตาม "ระเบียบของวาทกรรม" (orders of discourse) ซึ่งหมายถึง ชนิดต่างๆ ของวาทกรรมในห้วงหนึ่ง บทความในหนังสือพิมพ์มติชนนี้แสดงให้เห็นถึงนโยบายที่เปลี่ยนไปประหว่งการเมืองและการใช้สื่อ ตามมาตรา 40 แห่งรัฐธรรมนูญเปรียบเทียบกับความเป็นจริง วิธีการที่ผู้สื่อข่าวรายงานนั้นใช้ทั้ง genre แบบบรรยาย (narration) และทั้งการอ้างคำพูดโดยตรงของสมาชิกสมัชชาสหพันธ์วิทยุชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้ผู้อ่านได้รับบรรณรสเจกเช่นกำลังฟังการสนทนาจากปากของประชาชนผู้จัดทำรายการวิทยุชุมชน

7. การวิเคราะห์วาทกรรมคือการตีความหมายและการอธิบายโดยใช้เหตุผล

วาทกรรมสามารถนำมาตีความได้หลายวิธี ขึ้นอยู่กับผู้ฟังและปริมาณข้อมูลที่เป็นปริบท การศึกษาเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจรายการข่าวทางวิทยุและโทรทัศน์ เช่นงานของ Lutz

และ Wodak (1987) ได้อธิบายโดยยกตัวอย่างเหมือนคนอื่น ๆ แต่อธิบายความหมายแตกต่างกันในบริบทเดียวกัน ขึ้นอยู่กับอารมณ์ ระบบพุทธิปัญญาของผู้อ่าน/ผู้ฟัง ทั้งนี้ ระดับการศึกษา เพศ อายุ ความเชื่อ และทัศนคติ เป็นปัจจัยที่มีผลต่อการอ่านเนื้อหาของวาทกรรม ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความรู้ความเข้าใจเกิดขึ้นได้โดยไม่ผ่านจิตที่ว่างเปล่า (tabula rasa) แต่ขึ้นอยู่กับภูมิหลังของอารมณ์ ทัศนคติ และความรู้ เช่นเดียวกับเนื้อหาของวาทกรรมในบทสัมภาษณ์ผู้จัดทำวิทยุชุมชน ความรู้ความเข้าใจเกิดขึ้นได้โดยศึกษาบริบทเชิงประวัติศาสตร์และสหบทในงานเขียนหรืองานพิมพ์ และชนิดของ genre เป็นต้น ประเด็นสำคัญหลายประเด็นจึงต้องนำมาพิจารณาอีกครั้งเช่น อะไรคือข้อจำกัดของการตรวจสอบวาทกรรมแต่ละบท (Kress, 1993) ความรู้เกี่ยวกับบริบทจำนวนเท่าใดจึงจะเพียงพอต่อการแปลความหมาย การอ่านเพื่อวิพากษ์แบบ CDA ดีกว่า เหมาะสมกว่าหรือไม่ คือใช้ระเบียบวิธีการวิเคราะห์บทวาทกรรมเชิงประวัติศาสตร์ ทำให้การค้นหาการแสดงออกอย่างอิสระ และความหมายแฝงของวาทะทางการเมือง (political rhetorics) ง่ายยิ่งขึ้น ดังนั้นการอ่านแบบวิพากษ์ (critical reading) แสดงนัยถึงระเบียบวิธีที่เป็นระบบและมีการสืบค้นบริบทอย่างสมบูรณ์ ซึ่งทำให้ขอบเขตทั้งหมดของการอ่านแคบลง ดังนั้น เนื้อหาของวาทกรรมที่ถูกวิเคราะห์ภาษาแสดงให้เห็นว่ายังมีส่วนที่ไม่คงที่ และเนื้อหาของวาทกรรมที่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางสังคมจะถูกนำไปเชื่อมโยงกับอุดมการณ์ และความสัมพันธ์ของอำนาจ จากที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างการอ่านแบบวิพากษ์ (critical reading) กับการอ่านโดยผู้อ่านที่ไม่วิพากษ์ (uncritical audience) กล่าวคือ การอ่านแบบวิพากษ์ศึกษา ความหมายที่มีอยู่ในเนื้อหาอย่างเป็นระบบ ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ และผู้วิจัยต้องมีการตรวจสอบงานของตนเอง ข้อแตกต่างดังกล่าวทำให้การอ่านแบบวิพากษ์มีความแตกต่างอย่างชัดเจนจากการตีความหมาย (pure hermeneutics) เราจึงอาจกล่าวได้ว่า การวิเคราะห์วาทกรรมคือ การอธิบายโดยใช้เหตุผลอย่างมีจุดหมาย มิใช่เพียงการแปลความหมาย อย่างไรก็ตาม การแปลความหมายและการอธิบายโดยใช้เหตุผลไม่เคยสิ้นสุด สามารถให้ความเชื่อถือได้ เป็นพลวัตเปิดรับการวิจารณ์ เปิดรับบริบทและข้อมูลใหม่

8. วาทกรรมคือรูปแบบหนึ่งของพฤติกรรมทางสังคม (social action)

หลักการที่เป็นเป้าหมายของ CDA คือเปิดเผยความไม่ชัดเจน (opaqueness) และความสัมพันธ์ของอำนาจ CDA ให้ความสำคัญกับกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ผู้ที่ศึกษา CDA บางคนยังให้ความสนใจกับกลุ่มการเมือง ผู้ศึกษาอีกหลาย ๆ คนก็ยังมีความสนใจที่แตกต่างกันไป ซึ่งการวิเคราะห์ภาษาทำให้ความสนใจเด่นชัดขึ้น

เราอาจกล่าวได้ว่า Fairclough และ Wodak ใ้ให้ภาพการวิเคราะห์ที่คล้ายจะเป็นพื้นฐานและปรัชญาของการวิเคราะห์แบบ CDA เพื่อให้กรอบวิเคราะห์สมบูรณ์แบบยิ่งขึ้น ผู้วิจัยได้บูรณาการกรอบวิเคราะห์ของแวนดิจด์เข้ามาด้วย ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบที่ใช้กับการวิเคราะห์วาทกรรมทางการเมือง

แนวคิดในบทความ “Principles of Critical Discourse Analysis” (1993) ได้เสนอกรอบในการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงทฤษฎีวิพากษ์ว่าเราควรพิจารณาองค์ประกอบต่อไปนี้

1. การเข้าถึงแหล่งข้อมูล (access) ว่าสามารถเข้าถึงข้อมูลได้มากน้อยเพียงใด การเข้าถึงข้อมูลยากง่ายเพียงใด ในกรณีของบทความเกี่ยวกับวิฤตชุมชนเมืองกาญจน์นี้การเข้าถึงข้อมูลไม่ยาก

2. ฉากหรือบริบทแวดล้อม (setting) ในกรอบวิเคราะห์ CDA ที่เราจะดูต่อไป แฟร์คลาฟ เรียกบริบทแวดล้อมนี้ว่าปฏิบัติการทางสังคมวัฒนธรรม (sociocultural practices) เราจะผนวกกรอบนี้เข้ากับกรอบของแฟร์คลาฟในการวิเคราะห์อย่างละเอียดต่อไป

3. ชนิดของวาทกรรมที่เรียกว่า genre ซึ่งบางครั้งมาในรูปของสิ่งที่ฟูโกต์ เรียกว่า orders of discourse เช่น นักการเมืองเมื่อได้รับการเชิญให้อวยพรคู่บ่าวสาว ก็ถือโอกาสหาเสียงทางการเมือง เรียกว่าเป็น mixed genres ระหว่างรูปแบบการอวยพรคู่สมรสกับรูปแบบการหาเสียงทางการเมือง

4. กิจกรรมการสื่อสาร (communicative acts) และความหมายด้านสังคม (social meanings) แนวคิดนี้เสนอให้พิจารณาระดับต่างๆ ในการวิเคราะห์

4.1 ระดับปฏิสัมพันธ์ (interactive level) วาทกรรมในสื่อสิ่งพิมพ์ไม่ใช่วาทกรรมแบบการสนทนา ซึ่งเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคล แต่ในบทความนี้เราเห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับผู้ควบคุมกฎของรัฐผ่านทางสื่อสิ่งพิมพ์ แต่การรายงานข่าวนี้เป็นการรายงานข่าวโดยให้น้ำหนักแก่ฝ่ายประชาชนโดยที่ไม่มีการรายงานข่าวจากฝ่ายผู้ควบคุมกฎเกณฑ์ในปริมาณที่เท่ากันโดยเปรียบเทียบ

4.2 ระดับความหมาย (semantic level) กิจกรรมการสื่อสารที่เกิดขึ้นผ่านการรายงานข่าวของสื่อสิ่งพิมพ์แสดงให้เห็นว่า มติชน ให้ความสำคัญสนับสนุนแก่การเคลื่อนไหวของสมัชชาสหพันธ์วิฤตชุมชนในการออกอากาศทางสถานีวิฤตชุมชนของชาวบ้านซึ่งไม่ใช่ผ่านสถานีวิฤตกระจายเสียงแห่งประเทศไทยในจังหวัดต่างๆ

5. จุดยืนและบทบาทของผู้มีส่วนร่วมในวาทกรรม บทความหรือวาทกรรมชิ้นนี้แสดงถึงจุดยืนที่ขัดแย้งกันระหว่างรัฐบาลผู้ซึ่งล่าช้าในการสรรหากรรมการ กสช.อันจะนำไปสู่การจัดสรรคลื่นความถี่กับประชาชนผู้ซึ่งสิทธิเพียงออกอากาศโดยวางกฎเกณฑ์ไว้ค่อนข้างชัดเจนว่าการออกอากาศ ห้ามพูดเท็จ ห้ามพูดหยาบคาย และห้ามพูดแอบแฝงเพื่อหาผลประโยชน์ จุดยืนของผู้เขียนบทความหนังสือพิมพ์มติชนนี้อาจดูได้จากการสรุปในประโยคสุดท้ายของบทความ “ถึงวันนี้ชาวบ้านบอกว่า จะไม่ยอมให้ใครมานำเครื่องส่งสัญญาณของเขาไปอย่างเด็ดขาด” ซึ่งเท่ากับเป็นการตอกย้ำเจตนารมณ์ของชาวบ้านในการที่จะต่อสู้เพื่อวิถีทางอันเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน จุดยืนของมติชนในการเขียนบทความนี้ค่อนข้างจะมีท่าทีในทางเห็นใจ (sympathetic) ชาวบ้านมิใช่น้อย การวิพากษ์ฝ่ายรัฐบาลนั้นผู้เขียนบทความให้ชาวบ้านเป็นผู้กล่าวเอง

6. ความตั้งใจในการสื่อสารในวัจนกรรม (speech acts) ถ้าพิจารณาตามวัจนกรรมของ Searle เจตนาของผู้ส่งสารน่าจะเป็นการเสนอรายงานซึ่งบอกเล่าสภาวการณ์บางอย่าง Searle เรียกวัจนกรรมแบบนี้ว่า representatives แต่บทความนี้สามารถตีความได้หลายอย่าง ผู้ส่งสารในฐานะผู้สื่อสารเขียนรายงานเกี่ยวกับวิถุชุมชนเมืองกาญจน์ แต่สิ่งที่เขาพูดอาจเป็นวัจนกรรมประเภท declarations ก็ได้ นั่นคือ แสดงให้เห็นว่ามีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในชนบสถำบัน (a change in institutionalized affair) นั่นคือ การเกิดวิถุชุมชนขึ้นในสถำบันกระจายเสียง ส่วนจะถูกตองตามกฎหมายหรือมีความชอบธรรมเป็นสิ่งที่ตองมีการตัดสินพิจารณา

7. ความหมายในระดับมหภาค (macro-semantic: topics) หัวข้อนี้หมายความว่า ความหมายในระดับมหภาคของบทความนี้ไม่ได้หมายความว่าเฉพาะการรวมตัวของสมาพันธ์วิถุชุมชนของจังหวัดต่างๆ เท่านั้น แต่หมายถึงการตื่นตัวของเครือข่ายประชาชนในการที่จะมีคลื่นวิถุเป็นของตนเอง หรืออีกนัยหนึ่ง ประชาชนเรียกร้องสิทธิในการที่จะส่งข่าวสารหรือแสดงข้อคิดเห็นจากเบื้องล่างสู่เบื้องบน เป็นการเรียกร้องตามสิทธิที่มีอยู่ในรัฐธรรมนูญ

8. โครงสร้างของตัวบท (superstructures: text schemata) คือโครงสร้างของตัวบทโดยทั่วไป อยู่ในรูปของการเขียนเชิงสารคดี มองในระดับโครงสร้างใหญ่ คือประชาชนพยายามผลักดันให้ประเทศไทยก้าวเข้าสู่สังคมประชา (civil society)

9. ความหมายในระดับจุลภาค (local meaning and coherence) คือการศึกษาความหมายในระดับจุลภาค อันได้แก่ โครงสร้างของประโยค ข้อความ ความสัมพันธ์ระหว่างข้อความ นัยยะ สมมติฐานที่รองรับ ความคลุมเครือ การพูดอ้อม ระดับการพรรณนา แวนดิงค์ได้เรียงเรียบประเด็นไว้ดังนี้

9.1 level of specificity and degree of completeness บทความนี้เฉพาะเจาะจงแค่ไหน มองครอบคลุมไหม

9.2 perspective คือมุมมองของคู่สื่อสาร ถ้าเป็นมุมมองของผู้พูด/ผู้เขียนคนเดียว คนนั้นคิดอย่างไร

9.3 implicitness: implication, presuppositions vagueness บทความนี้มีนัยยะอะไร มีสมมติฐานอะไรรองรับ

9.4 local coherence หมายถึง วากรรมเหล่านี้เกาะกลุ่มได้อย่างไร ข้อความทั้งหมดในประเด็นที่ 9 สามารถเสริมได้ด้วยประเด็นที่ 10 และ 11 คือ

10. style: variations of syntax, lexicon and sound คือความหลากหลายในวากยสัมพันธ์ การใช้คำ เสียง

10.1 lexical style คือการใช้คำ

10.2 syntactic style คือความสัมพันธ์ระหว่างประโยค ข้อความ

10.3 figures of speech คือการใช้ภาพพจน์

11. rhetoric คือการใช้วาทศิลป์

ทั้งหมดนี้สามารถอธิบายได้ว่า บทความนี้เขียนบนสมมติฐานที่ว่า ถ้าจะจัดตั้งวิทยุชุมชนต้องเป็นการอนุมัติจากทางราชการ ต้องการเนื้อที่ใหญ่โต เครื่องส่งกำลังสูง และเจ้าหน้าที่ผู้ชำนาญงานในการส่งกระจายเสียง แต่ความพยายามของชาวบ้านแสดงให้เห็นว่าสิ่งเหล่านี้ไม่จำเป็นเลย ขอให้มีความ "เจตนาธรรม" และ "การร่วมมือร่วมใจ" กับที่จะทำเท่านั้น วาทกรรมเหล่านี้เกาะกลุ่มกันด้วยตรรกะที่ว่า สถานที่ที่ตั้งขึ้นเป็นสถานที่ของชาวบ้านเป็นห้องแถวขนาด 2x3 เมตร และมีพี่เลี้ยงซึ่งเคยเป็นผู้ประกาศมีอาชีพมาก่อน รายการก็เป็นรายการซึ่งมิได้เป็นพิษเป็นภัย ผู้จัดรายการก็เป็นชาวบ้านจริง เว้นข้าราชการ นัยยะก็คือ พวกเขาไม่ได้ติดการท้าทายอำนาจรัฐ สถานที่ทำการเปิดเผย รายการก็เปิดเผย มีกฎกติกา มารยาท คนทำงานเปิดเผย และเป็นห้องทำงานเล็ก ๆ เครื่องส่งไม่กี่บาท รัฐควรรับพิจารณาและพยายามสนองตอบด้วยการจัดตั้ง กสช.อย่างรวดเร็ว

12. final remark คือคำปิดท้าย คำปิดท้ายของบทความนี้ค่อนข้างจะแสดงจุดยืนของผู้เขียนบทความอย่างเห็นได้ชัดแจ้ง เพราะคำกล่าวที่ว่า

"การเปิดสถานีวิทยุเสียงชุมชนของชาวกาญจนบุรี เป็นหนทางเดียวที่ชาวบ้านยืนยันว่า เป็นช่องทางให้สามารถสื่อปัญหาที่เขาเหล่านั้นมีอยู่ไปถึงรัฐบาล ที่สำคัญสื่อถึงชาวบ้านด้วยตนเอง เป็นข้อเท็จจริงที่สามารถสื่อได้โดยไม่ต้องถูกแบน

ถึงวันนี้ชาวบ้านบอกว่า จะไม่ยอมให้ใครนำเครื่องรับสัญญาณของเขาไปอย่างเด็ดขาด"

ถ้าแปลเจตนาของชาวบ้านตามที่ผู้เขียนสารคดีคนนี้รายงานในตอนแรก เจตนา น่าจะเป็นแบบ declaration ตามที่ Searle เขียนไว้ แต่คำปิดท้ายน่าจะแฝงไว้ซึ่งลักษณะของ commissive นั่นคือ มีพันธะผูกพันบางอย่างที่จะต้องทำ.....สถานีวิทยุชุมชนและเครื่องส่งนี้ต้องอยู่ ขอให้คำมั่นสัญญาจากใจของชาวบ้าน นัยยะคือ ถ้ามีสิ่งใดเกิดขึ้น ก็จะไม่อยู่เฉย ซึ่งนัยยะนี้มี macro semantic ที่ลึกซึ้งมากซึ่งควรเป็นคำปิดท้ายของการวิเคราะห์นี้

บูรณาการด้วยกรอบวิเคราะห์แมทริกซ์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

กรณี “วิถุชุมชนเมืองกาญจน์”

ปฏิบัติการทางวาทกรรม สหบท และปฏิบัติ การทางสังคม- วัฒนธรรมรวม เศรษฐกิจ-การเมือง	มีการผลิตซ้ำ ความสัมพันธ์ เชิงอำนาจ หรือเปล่า	มีการปรับโครงสร้างใหม่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ หรือเปล่า	มีการท้าทาย ความเป็นใหญ่ ที่เป็นอยู่หรือ เปล่า	กลยุทธ์ใช้ผ่าน วาทกรรม ระดับ มหัพภาค	กลยุทธ์ใช้ผ่าน วาทกรรม ระดับจุลภาค
เศรษฐกิจ	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี
การเมือง (1) คลื่นความดี ปัจจุบันอยู่ในครอบ ครองของฝ่ายราชการ ฝ่ายเอกชน แต่ฝ่าย ประชาชนไม่มีสิทธิ ตามรัฐธรรมนูญ (2) ฝ่ายเอกชนและ ฝ่ายราชการยังแบ่ง “ผลประโยชน์” ไม่ลง ตัว กสช.จึงยังเกิดไม่ ได้ (3) ฝ่ายประชาชนจะ ใช้คลื่นความดีไป ก่อนแต่มีความรับผิดชอบ	มี: ฝ่ายบริหาร สูงสุดของ ประเทศเห็น เป็นความไม่ ชอบธรรมที่ ประชาชนจะมี คลื่นความดีเอง ฝ่ายประชาชนก็ ผลิตซ้ำความสัมพันธ์นี้ด้วยการตั้งสถานี วิถุชุมชนไป ทั่ว	มี: มีความ พยายามของฝ่ายจัด ทำรัฐธรรมนูญที่จะ ให้อำนาจภาค ประชาชนมากขึ้น ในการสื่อสารให้ผู้ บริหารประเทศได้ ยินยอมผ่านคลื่น ความดี	มี: ฝ่ายประชา ชนระดับราก หญ้าจัดตั้งสถานี วิถุชุมชนขึ้นทำ การกระจายเสียง	(1) รัฐธรรม นูญมาตรา 39,40,41 จัด สรรว่าคลื่น ความดีเป็นของ ประชาชน (2) การรบกวน ของสมาพันธ์ วิถุชุมชนของ จังหวัดต่างๆ	(1) อธิปไตย ประชาสัมพันธ์ ออกจดหมายเตือน สถานีวิถุชุมชน เมืองกาญจน์บุรี (2) สถานีวิถุ ชุมชนเมืองกาญจน์แสดง ความรับผิดชอบ ด้วยการออกกฎ 3 อย่างให้ผู้ออก อากาศปฏิบัติตาม (ก) ห้ามพูดเท็จ (ข) ห้ามพูดหยาบ คาย (ค) ห้ามพูด แอบแฝงเพื่อหาผล ประโยชน์
วัฒนธรรม	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี
อุดมการณ์ (ความเชื่อ) (1) ฝ่ายรัฐมองว่า ประชาชนละเมิด กฎหมาย (2) ประชาชนมองว่า กฎหมายประกอบรัฐ ธรรมนูญมาตรา 40 ออกมาแล้ว	การจัดสรรคลื่น ความดีต้องมา จาก กสช.	ถ้า กสช.จัดตั้งได้ สำเร็จ กฎหมาย ประกอบรัฐธรรมนูญกำหนดให้ภาค ประชาชนมีความดี ได้ร้อยละ 20	กสช.ไม่มีที่ท่าจะ จัดตั้งได้เลย	การให้ สัมภาษณ์ หนังสือพิมพ์ให้ ผู้สื่อข่าวเป็น กระบอกเสียง แทนประชาชน	ชาวบ้านบอกว่าจะ ไม่ยอมให้ใครนำ เครื่องส่งสัญญาณ ของเขาไปอย่าง เด็ดขาด เป็น สัญลักษณ์ของ “การทำทลายความ เป็นใหญ่ที่เป็นอยู่” ผนวกชนิด speech act ชื่อ declaration กับ commissive เข้า ด้วยกัน

ข้อสรุปสำหรับ Critical Discourse Analysis

เราได้ข้อสรุปที่น่าสนใจจากการผนวกกรอบการวิเคราะห์วาทกรรมของแฟร์คลาฟ และ วอแต็ก และของ แวนดีจค์ นั่นคือ การวิเคราะห์วาทกรรมแนวทฤษฎีวิพากษ์อย่างลึกซึ้งทำให้เราทราบว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจนั้นยังคงดำรงอยู่อย่างสมมาตรในบริบทการเมือง การปกครองและวัฒนธรรมไทย การแสดงออกทางวาทกรรม ซึ่งเป็นชุดของพฤติกรรม ความรู้ การสื่อสารระหว่างรัฐกับประชาชนยังคงดำเนินต่อไป ท่ามกลางอุดมการณ์และความเชื่ออันแปลกแยก ภายใต้ภาวะความเป็นใหญ่ของรัฐ รัฐเคยให้การศึกษาคัดกรองบัณฑิตให้ประชาชนรับรู้ว่า การพัฒนาคือการนำความเจริญมาสู่ประชาชน โดยผ่านการสื่อสารจากส่วนกลางไปสู่ประชาชน ณ บัดนี้ความเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้น การสื่อสารเพื่อการพัฒนาคือการให้ประชาชนในระดับรากหญ้าได้มีสิทธิมีเสียงในการแสดงความคิดเห็นโดยเฉพาะในหมู่พวกเขาเอง แล้วค่อยๆ ถ่ายทอดมาสู่เบื้องบน ชุดของวาทกรรมแบบนี้คือชุดที่ประชาชนตระหนักว่าน่าจะเป็นวาทกรรมเพื่อการพัฒนาและนักวิชาการเชื่อว่ากรอบที่เสนอนี้น่าจะใช้วิเคราะห์ได้

บทสรุป

บทที่ 4 นี้ได้รวบรวมกรณีศึกษาในสังคมไทยมาวิเคราะห์ภายใต้กรอบวาทกรรม 5 กรอบคือ (1) กรอบวิเคราะห์วาทกรรมใช้งานหรือปฏิบัติงาน (2) กรอบวิเคราะห์วาทกรรมสถาบัน (3) กรอบวิเคราะห์วาทกรรมกับอัตลักษณ์ (4) กรอบวิเคราะห์วาทกรรมการเมือง และ (5) กรอบวิเคราะห์วาทกรรมเชิงทฤษฎีวิพากษ์ เมื่ออ้างอิงไปถึงบทที่ 3 เมื่อผู้วิจัยได้เสนอกรอบวิเคราะห์แมททริกซ์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ผู้วิจัยได้จำแนกปฏิบัติการทางสังคมว่าประกอบด้วยบริบททางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และอุดมการณ์ ผู้วิจัยได้ตั้งคำถามว่า ภายใต้บริบทเหล่านี้ เมื่อมีการวิเคราะห์วาทกรรม เราจะตั้งคำถามโดยทั่วไปว่า มีการผลิตซึ่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือไม่ (อาทิ สื่อมีการเผยแพร่วาทกรรมนี้อย่างไรบ้าง) มีการปรับโครงสร้างใหม่ของความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือเปล่า มีการท้าทายความเป็นใหญ่ที่เป็นอยู่หรือเปล่า กลยุทธ์ผ่านวาทกรรมระดับมหภาคเป็นอย่างไร กลยุทธ์ผ่านวาทกรรมระดับจุลภาคมีอะไรบ้าง เหล่านี้ผู้วิจัยได้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของกรอบวิเคราะห์ทั้ง 5 ประเภท ในบทต่อไปจะเป็นการสรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะ

บทที่ 5

สรุป อภิปรายและข้อเสนอแนะ

งานวิจัย “กรอบวาทกรรมวิเคราะห์และสังคมไทย” ได้พิจารณารากฐานของวาทกรรมที่ได้มาจากปรัชญาของ มิเชล ฟูโกต์ และกรอบพัฒนาโดยแฟร์ควาฟและแวนดัจค์ ซึ่งนำไปสู่ตัวแปรต่างๆ ที่ใช้ศึกษาวาทกรรมกับสังคมไทย ตัวแปรหลักๆ ได้แก่ ปริบท ตัวบท สหบท อำนาจอุดมการณ์ โดยพิจารณาวาทกรรมในฐานะชุดของความรู้และพฤติกรรมซึ่งจะมีฐานะเป็นความจริงในยุคสมัยหนึ่งๆ เพราะมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจเป็นตัวกำหนด

ฟูโกต์มีความเห็นว่าการรับรู้ ความคิดและการแสดงออกของมนุษย์เป็นไปภายใต้กรอบกำหนดของสังคมที่กำหนดโดยวาทกรรมจำนวนมากและแสดงให้เห็นถึงสิ่งต่อไปนี้

1. บทบาทของวาทกรรมที่มีต่อตรรกะ (ความเข้าใจได้หรือเข้าใจไม่ได้ คือ make sense หรือไม่จะได้อธิบายต่อไป)
2. บทบาทของวาทกรรมในการตัดสินคุณค่า
3. วาทกรรมเป็นเครือข่ายของกฎเกณฑ์ ค่านิยม การรับรู้ ความเข้าใจร่วม มาตรฐานความเชื่อในเรื่องต่างๆ ในชีวิตมนุษย์ เครือข่ายดังกล่าวมาจากการสื่อความของคนจำนวนมากจนไม่รู้ที่มา ไม่มีใครอ้างความเป็นเจ้าของ
4. ปริบทดำรงอยู่ แต่วาทกรรมไม่ได้เผยตัวออกมา มันจะเผยตัวออกมาเมื่อมีการประสานกับกฎเกณฑ์ ค่านิยม ความรู้ มาตรฐานความเชื่อที่ครอบคลุมชีวิตมนุษย์อยู่
5. มนุษย์ไม่ใช่ผู้กระทำการ แต่เป็นเครื่องมือที่ช่วยให้องค์ประกอบของเหตุปัจจัยต่างๆ เผยตัวออกมา
6. ฉะนั้น สิ่งที่นักนิเทศศาสตร์ศึกษา คือ ”โอกาส” และกลยุทธ์ต่างๆ ที่วาทกรรมจะเผยตัวออกมาเป็นปฏิบัติการทางวาทกรรม(Discursive practice) ซึ่งนำไปสู่แนวคิดเรื่อง Archaeology of Knowledge ซึ่งเป็นชื่องานประพันธ์ที่สำคัญที่สุดเล่มหนึ่งของเขา

ฟูโกต์ต้องการเปิดเผยให้เห็นว่าอำนาจและความชอบธรรมที่มนุษย์อ้างว่ามาจากความรู้สารพัดนั้น แท้จริงความรู้เหล่านั้นเป็นเพียงผลผลิตของวาทกรรมเท่านั้นเองและเมื่อวาทกรรมปรากฏตัว ณ ที่ใดก็ตาม เราจะพบการต่อสู้ระหว่างกลุ่มต่างๆ ที่อ้าง “ความถูกต้องชอบธรรม” ให้แก่วาทกรรมหนึ่งๆ กับกลุ่มที่ถูกปฏิเสธความชอบธรรมให้แก่วาทกรรมของตนในงานประพันธ์ **Archaeology of Knowledge** หรือโบราณคดีแห่งความรู้ เขาต้องการขุดคุ้ย เปิดเผยให้เห็นแต่ละส่วนของชั้นดินและชั้นของความรู้ ฟูโกต์ถือว่าหลักฐานในแต่ละแหล่งแต่ละชั้นดินเป็นผลผลิตของเฉพาะยุคสมัยหนึ่ง จึงมีความสมบูรณ์ในตัวเอง วาทกรรมก็มีลักษณะเหมือนวัตถุสิ่งของในชั้นดิน คือ ก่อตัวและดำรงอยู่ภายใต้เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์แบบหนึ่ง แต่ละวาทกรรมมีความเป็นมาเฉพาะตน เป็นผลผลิตของสภาการณ์เฉพาะเจาะจง เมื่อรวมเข้าเป็น

เครือข่ายที่ครอบคลุมชีวิตมนุษย์อยู่ เกิดเป็นเครือข่ายของ Possibility of Knowledge นั่นคือ ความรู้นี้เป็นไปได้หรือเป็นไปไม่ได้ที่จะเผยตัวออกมา พูโกต์อธิบายว่า ความรู้อธิบายเพิ่มเติม ในเชิง “พื้นที่” (Space) ขอบข่าย ปริณทล การแทนที่ การโยกย้ายที่

การเกิดขึ้น เปลี่ยนแปลงสิ้นสุดลงของวาทกรรม หมายถึง การที่พื้นที่ถูกครอบครอง ด้วยวาทกรรมเหนือพื้นที่นั้น ชีวิตมนุษย์จึงเปรียบเสมือนล้อมรอบไปด้วยปริณทลย่อยๆ จำนวนมากที่วาทกรรมต่างๆครอบครองอยู่ ภาคปฏิบัติการของวาทกรรม(Discursive Practice) หมายถึง ภาวะที่พื้นที่/ปริณทลเหล่านั้น มีปฏิสัมพันธ์กันเช่น การที่คำพูด/เหตุการณ์ทางวาทกรรมหนึ่ง ประสาน ปะทะ ต่อสู้แย่งชิงพื้นที่ บูรณาการ ขจัดออก จากพื้นที่เดิม

ดังนั้นวาทกรรมของ พูโกต์ จึงไม่ใช่แค่ภาพ 2 มิติของชั้นหน้าดิน แต่เป็นภาพ 3 มิติที่รวมพื้นที่หรือปริณทลที่เรียกว่า Force - field พูโกต์ตั้งใจเลือกภาพ 3 มิติเพื่อไม่ให้มองความสัมพันธ์ระหว่างวาทกรรมกับปริบทในเชิงความต่อเนื่องซึ่งเป็นชนบของประวัติศาสตร์ แต่ให้เป็น “ภาคปฏิบัติการทางวาทกรรม” ซึ่งหมายถึง การที่คำพูด/เหตุการณ์ทางวาทกรรมหนึ่ง มาปะทะ ประสาน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการครอบครองปริณทล

Genealogy (วงศ์วิทยา) เป็นงานประพันธ์อีกชิ้นหนึ่งของฟูโกต์ที่มีความสำคัญมากมีฐานคิดที่ตรงข้ามกันแนวคิดของ Hegel ที่เชื่อว่า (1) มนุษย์ก้าวหน้าขึ้น ใหม่ดีกว่าเก่า (2) วิวัฒนาการถูกกำกับโดยเป้าหมายบางอย่างและ (3) วิวัฒนาการมีลักษณะต่อเนื่อง แต่ฟูโกต์ไม่เห็นด้วยกับเฮเกล วิธีการชุดค้อยแบบโบราณคดีเปิดเผยให้เห็นองค์ประกอบที่ละส่วนของวาทกรรม วิธีการวงศ์วิทยาเห็นว่า สรรพสิ่งไม่มีธาตุแท้หรือสาระที่แท้จริง เพราะเนื้อแท้หรือสาระของสรรพสิ่งมาจากการประกอบกันเข้าขององค์ประกอบต่างๆจะเน้นการเผยตัว (emergence) มากกว่าต้นกำเนิด(origin) การเปิดเผยตัว(emergence) หมายถึง ภาวะที่พลังขององค์ประกอบด้านต่างๆมาปะทะประสานกัน (อิทธิพลความคิดของ Nietzsche ที่มีต่อ พูโกต์ เป็นวิธีการที่เปิดทางให้วาทกรรมย่อยๆที่ถูกบดบังด้วยอำนาจของวาทกรรมที่เชื่อว่าเป็นสัจจะ สามารถมีบทบาทออกมาโดยเปิดเผยว่า ความเป็นสัจจะที่แท้จริงดำรงอยู่ได้โดยอำนาจ และการเผยตัวไม่สามารถอ้างได้ว่าเป็นผลงานการสร้างสรรคของใครได้ จึงไม่มีประธานที่เป็นปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคนที่ผลักดันประวัติศาสตร์

งานของฟูโกต์ที่ชื่อ **Discipline and Punish: Birth of Prison** บอกว่า ความเป็นสัจจะของความรู้ใดๆมิได้ก่อกำเนิดจากญาณวิทยา(epistemology)แต่เกิดจากอำนาจที่มาคู่กับความรู้นั้น และอำนาจที่ความรู้นั้นผลิตขึ้นมา อำนาจนี้ไม่ได้มาจากกลไกหรือชนชั้นผู้ปกครอง แต่เป็นอำนาจที่อยู่คู่กับการอ้างว่าเป็นแบบแผนอันถูกต้อง เป็นธรรมชาติ เป็นกฎทางชีวภาพ พูโกต์ตั้งคำถามว่าอะไรคือความรู้และใช้หลักเกณฑ์ใดเป็นตัวกำหนด เพราะเท่าที่ผ่านมาสัจจะถือว่เป็น “ความรู้” ได้ก็ต้องผ่านเงื่อนไข กฎเกณฑ์แบบวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ(scientificity)เป็น

สำคัญ จึงเป็นความรู้ที่เก็บกดปิดกั้นความรู้แบบอื่นๆไม่ให้ปรากฏขึ้นมา ฉะนั้น ความพยายามของฟูโกต์จึงอยู่ที่การเรียกร้องให้กลับมามสนใจศึกษาเรื่องความรู้แต่ไม่ใช่ความรู้แบบทั่วไปแต่เป็นการพรรณานำความรู้ที่ถูกเก็บกดปิดกั้น (subjugated knowledge) ไว้ภายใต้สิ่งที่เรียกว่าเอกภาพ ความผสมกลมกลืน ความต่อเนื่องหรือภายใต้บทบาท หน้าที่ต่างๆ เป็นต้น จึงเป็นความรู้เฉพาะที่ เฉพาะบุคคล เฉพาะช่วงเวลา มากกว่าความรู้ในเชิงของระบบและสถาบัน

สิ่งที่ฟูโกต์ได้ทำคุณประโยชน์แก่การวาทกรรมอย่างใหญ่หลวงคือ การมองดูความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจความรู้ ความจริงและอุดมการณ์ ฟูโกต์เสนอข้อถกเถียงว่า ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมไม่สามารถก่อตัว ดำรงอยู่หรือบังคับใช้ได้หากไม่มีการผลิต การสะสม การเผยแพร่ และการทำหน้าที่ของวาทกรรม ถ้าไม่มีวาทกรรมว่าด้วย “ความจริง” ก็ไม่มีการใช้อำนาจ เราผลิต “ความจริง” ผ่านอำนาจ เราถูกบังคับให้ผลิตความจริงของอำนาจที่สังคมต้องการ เพื่อให้สังคมดำรงอยู่ได้ เราถูกบังคับให้ต้องสารภาพผิด อำนาจสร้างสถาบัน สร้างสาขาอาชีพและให้รางวัล เราถูกบังคับให้เชื่อว่าความจริงนำไปสู่การสร้างกฎหมาย สร้างวาทกรรมว่าด้วยความจริง ซึ่งช่วยสนับสนุน ส่งเสริมอำนาจให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้นและสุดท้ายเราถูกกำหนด ตัดสิน ประณาม จัดประเภท โดยวาทกรรมว่าด้วยความจริง ซึ่งจริงๆแล้วก็เพียงผลผลิตของอำนาจเท่านั้น ในความเห็นของฟูโกต์เราไม่ควรถามว่า ทำไมคนเราอยากมีอำนาจเหนือ มียุทธศาสตร์อะไรในการครอบงำแต่เราควรถามกลับว่า มีกระบวนการในการทำให้เก็บกดปิดกั้นอะไรบ้าง ที่กำหนดควบคุม พฤติกรรม การกระทำของเรานั้นคือดูว่าเราถูกบังคับให้กลายเป็นวัตถุของอำนาจกลายเป็นผู้ถูกปกครอง กลายเป็นตัวตนอย่างที่เป็นอย่างไรมากกว่า

สรุปคือแนวคิดของฟูโกต์เรื่องวาทกรรม ความรู้ ความจริง อำนาจ จะเป็นต้นแบบสำหรับเข้าใจโอกาสสังคมสภาพ ของไทย ซึ่งจะผนวกงานของแฟร์คลาฟและแวนคิงค์เข้ามาด้วย

กรอบวิเคราะห์วาทกรรมที่ได้จากแนวคิดของนอร์แมน แฟร์คลาฟ มาจากหนังสือชื่อ *Discourse and Social Change* ของ Norman Fairclough ซึ่งเป็นหนังสือที่กล่าวถึงบทบาทของวาทกรรมในการทำให้สังคมเปลี่ยนแปลง ในหนังสือเล่มนี้ สิ่งที่แฟร์คลาฟพยายามบอกคือ ในขณะที่มีเซล ฟูโกต์บอกว่า มนุษย์ ถูกสร้างขึ้นโดยวาทกรรม แฟร์คลาฟ กล่าวว่ามนุษย์ก็เป็นผู้สร้างวาทกรรมเช่นกัน และวาทกรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นก็ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางด้านต่างๆ ฉะนั้นบทบาทของมนุษย์จึงมิได้เป็นผู้ถูกกระทำ (passive) แต่เป็นผู้ที่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับบุคคลอื่นๆในสังคม จุดมุ่งหมายของ แฟร์คลาฟ คือพยายามบูรณาการวาทกรรมในความหมายเชิงทฤษฎีและสังคมเข้ากับวาทกรรมในแง่ของตัวบทและปฏิสัมพันธ์ในทางภาษาศาสตร์ การผนวกเช่นนี้ก่อให้เกิดมุมมองศึกษา 3 มิติ คือ

1. วาทกรรมขึ้นหนึ่งขึ้นใดหรือเหตุการณ์ทางวาทกรรมสักเหตุการณ์หนึ่ง อาจมองได้ว่าเป็นตัวบท (text)
2. มองได้ว่าเป็นตัวอย่างของภาคปฏิบัติทางวาทกรรม (discursive practice)
3. มองได้ว่าเป็นตัวอย่างของภาคปฏิบัติทางสังคม (social practice)

มิติที่ 1 คือ มิติด้านตัวบท หมายถึงการสังเคราะห์ภาษาของตัวบทต่างๆ

มิติที่ 2 คือ มิติของภาคปฏิบัติทางวาทกรรม มิติดังกล่าวคือการกระบวนการณ์ในการผลิตตัวบท ดีความตัวบท เช่น วาทกรรมชนิดไหนมีอิทธิพลในการผลิตและการตีความ และวาทกรรมเหล่านี้มีการผลิตซ้ำ แจกจ่ายและบริโภคอย่างไร

มิติที่ 3 คือ ภาคปฏิบัติทางสังคม คือ ศึกษาสถานการณ์ในแง่เศรษฐกิจ การเมือง และ วัฒนธรรม รวมทั้งศึกษาสำรวจเชิงสถาบันและองค์กรของวาทกรรมที่เกิดขึ้นและดูว่าสถานการณ์เหล่านั้นได้มีอิทธิพลต่อปฏิบัติการทางวาทกรรมอย่างไร และผลของวาทกรรมที่เกิดขึ้นเป็นอย่างไร

แฟร์คลาฟ ได้แยกการวิเคราะห์ทั้งงานวาทกรรมของเขาเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

- กลุ่มที่ 1 แนวไม่วิพากษ์ (non-critical analysis) จะดูตัวบทหรือวาทะในลักษณะที่ดูการผลิตหรือผู้ผลิต (production/producer) โดยไม่รวมการตีความ (interpret) ของผู้ฟัง /ผู้อ่าน/ผู้วิจารณ์ โดยทั่วไปจะดูวาทศิลป์ที่ใช้ในวาทกรรม ไม่สนใจเรื่องการสร้างอัตลักษณ์ของคู่ที่สื่อสารกันในลักษณะที่ว่าอัตลักษณ์เป็นเรื่องพลวัตที่เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงที่มีการสื่อสารไม่ดูในเรื่องอำนาจและอุดมการณ์ที่แฝงเร้นอยู่ แนวนี้จะเป็นการศึกษาแนววิเคราะห์บทสนทนา (Conversational analysis - C A)

- กลุ่มที่ 2 แนววิพากษ์ (Critical Analysis) ศึกษาการตีความผนวกกับการผลิต การตีความนี้จะผนวกสาระทางด้านสังคมวัฒนธรรม การสร้างหรือก่อเกิดอัตลักษณ์ขณะที่การสื่อสารเน้นเรื่องอำนาจและอุดมการณ์ ซึ่งงานวิจัยนี้จะเน้นแนววิพากษ์และประยุกต์การวิเคราะห์แนวบทสนทนา แฟร์คลาฟแสดงให้เห็นว่า นัยยะที่สำคัญของแนวคิดของฟูโกต์ คือ ฟูโกต์ไม่ให้ความสำคัญแก่วาทกรรมในการสร้างตัวประธาน (constitution of social subjects) เพราะฉะนั้น โดยนัยยะนี้ ปัญหาเกี่ยวกับเรื่องอัตวิสัย (subjectivity) อัตลักษณ์ทางสังคม (social identity) และความเป็นตัวตน (selfhood) น่าจะเป็นเรื่องสำคัญในทฤษฎีของวาทกรรมและภาษา และในการวิเคราะห์ของทั้ง 2 ศาสตราจารย์ด้วยที่ฟูโกต์มองข้ามไป แฟร์คลาฟ เห็นว่าในชนบปัจจุบันที่ปฏิบัติกันอยู่ คนมีปฏิสัมพันธ์ด้วยอัตลักษณ์ที่ติดตัวมาก่อน ซึ่งส่งผลต่อพฤติกรรมและปฏิสัมพันธ์ของพวกเขา แต่พวกเขากลับไม่ได้รับผลอะไรเลยจากปฏิสัมพันธ์เหล่านั้น (คำว่า อัตลักษณ์ หมายถึง แหล่งต้นตอทางสังคม - social provenance - เพศ ชั้นทางสังคม ทศนคติ ความเชื่อ ฯลฯ) แฟร์คลาฟเห็นว่า การที่ ฟูโกต์ไม่ได้ให้ความสำคัญกับตัวประธาน คือ ยึดมั่นว่าประธานมีหน้าที่แค่แปลงถ้อยคำในวาทกรรม (expressive theory of subjectivity) ทำให้บทบาทของ

วาทกรรมลดลงไปในเหตุการณ์ทางสังคม ในขณะที่มุมมองของ แฟร์คลาฟ ซึ่งสนับสนุนทฤษฎีการสร้างประธาน (Constitution Theory) ไม่เป็นเช่นนั้น พูโกต์อธิบายว่า สิ่งที่ถูกรู้และผู้รู้มีตัวตน/ถูกสร้างมาก่อนหน้า (preconstituted) ปฏิบัติการวาทกรรมหนึ่งๆ แฟร์คลาฟมองว่ากระบวนการสร้างที่ถูกรู้และประธานผู้รู้ควรมองในแง่ภาษาวิธ (dialectic) นั่นคือ ผลกระทบของปฏิบัติการทางวาทกรรมมีปฏิสัมพันธ์กับความเป็นจริงที่ถูกสร้างมาก่อนหน้านั้นเพียงใด ซึ่งแน่นอนว่า สหบทต้องเขามามีความสำคัญอย่างมาก (สหบท - intertextuality ที่มีมาก่อนหน้านี้ หรือกำลังเกิดขึ้นอยู่ของวาทกรรมในยุคปัจจุบันที่เราากำลังพิจารณาอยู่) แฟร์คลาฟ สรุปว่าเราสามารถแยกลักษณะ 2 อย่างของผลของการสร้างของวาทกรรม

1. วาทกรรมสร้างสิ่งที่เรียกว่า “อัตลักษณ์ ทางสังคม” (social identities) และ “จุดยืนของประธาน” (subject positions)
2. วาทกรรมช่วยสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคน
3. วาทกรรมสร้างระบบความรู้และความเชื่อ

ในเรื่องของอุดมการณ์ (ideology) แฟร์คลาฟกล่าวว่าอุดมการณ์เป็นตัวให้ความหมาย (significations) และตัวสถาปนา (constructions) ความจริง ความจริงที่ว่านี่มีทั้งโลกกายภาพ ความสัมพันธ์ทางสังคม อัตลักษณ์ทางสังคมซึ่งมีการสร้างเข้าไปในมิติต่างๆ ของ รูปแบบ/ความหมายของภาคปฏิบัติการทางวาทกรรม และอุดมการณ์ต่างๆ ที่ฝังตัวอยู่ในภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมจะมีประสิทธิผลมากที่สุดเมื่อมันดูเป็นเรื่องธรรมดาสุดแทรกในชีวิตประจำวัน คำถามคือ อุดมการณ์จะแสดงออกในระดับไหนของตัวบทหรือวาทกรรม คำตอบคือในระดับความหมาย อาจจะเป็นความหมายของคำ รูปแบบของข้อความ ลีลาการพูด/การเขียน ความสุภาพในห้องเรียนก่อนและหลัง 14 ตุลาคม 2516 ความสุภาพระหว่างเลขาธิการกับนายจ้าง บังถึงสมมติฐานเกี่ยวกับอุดมการณ์ เกี่ยวกับอัตลักษณ์ทางสังคมและความสัมพันธ์ทางสังคม การที่แฟร์คลาฟจะย้ำ active role ของประธาน และประธานในฐานะ “ผล” อันเกิดจากอุดมการณ์หรือ passive role จะแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด แฟร์คลาฟยืนยันว่า วาทกรรมทุกชิ้นมีอุดมการณ์แฝงอยู่ตรงเท่าที่วาทกรรมหรือปฏิบัติการทางวาทกรรมได้รวมความหมายซึ่งนำไปสู่การรักษาไว้ซึ่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจ อุดมการณ์เกิดในสังคมซึ่งมีลักษณะการครอบงำทางอำนาจซึ่งมีรากฐานอยู่บนเรื่องของคนชั้น เพศสภาพ กลุ่มวัฒนธรรม ในเรื่องความเป็นใหญ่ (hegemony) แฟร์คลาฟอธิบายว่าเป็นอำนาจเหนือสังคมที่มีการแบ่งชั้นตามเศรษฐกิจ แต่อำนาจนี้ไม่ใช่อำนาจถาวร และเป็นอำนาจเพียงบางส่วน อำนาจนี้เป็นลักษณะ “สมดุลที่สั่นคลอน” ภาวะความเป็นใหญ่นี้เป็นการสร้างพันธมิตรที่มุ่งบูรณาการมากกว่าที่จะครอบงำชนชั้นได้ อำนาจโดยพยายามให้พวกเขายินยอมพร้อมใจ มีการใช้อุดมการณ์เพื่อได้รับความเห็นชอบ ภิรมย์ นักคิดแนวมาร์กซิส มีความเห็นว่าในตัวประธานเป็นที่รวมของอุดมการณ์ต่างๆ หลากหลาย มีทั้งผลของการต่อสู้เชิงอุดมการณ์ในอดีต และเป้าหมายที่จะต่อสู้ในกระบวนการที่ดำเนินอยู่ เพราะฉะนั้น อุดมการณ์จึงกลมกลืนกลายเป็นเรื่องธรรมชาติและอยู่ในตัวประธาน

โดยอัตโนมัติ เป็นเหตุให้อุดมการณ์มีการปรับโครงสร้างครั้งแล้วครั้งเล่า พุดถึงแสดงออกครั้งแล้วครั้งเล่า การแสดงออกของชนิดต่างๆ ของวาทกรรมแสดงให้เห็นถึง "สมดุลที่สั่นคลอน" ซึ่งพยายามต่อสู้เพื่อชิงความเป็นใหญ่ ภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมซึ่งรวมการผลิต การแจกจ่าย และการบริโภค (ซึ่งรวมการตีความ) ควบคู่กัน เป็นมิติหนึ่งของการต่อสู้เพื่อความเป็นใหญ่ซึ่งนำไปสู่การผลิตซ้ำหรือการเปลี่ยนแปลงชนิดของวาทกรรมที่ดำรงอยู่ ทั้งความสัมพันธ์ทางสังคมและอำนาจที่ดำรงอยู่ด้วย

กล่าวโดยสรุปแนวคิดของแฟร์คลาฟ คือ เห็นว่าประธานหรือผู้พูดซึ่งเป็นตัวแทนสังคมมีบทบาทเป็นผู้กระทำ (active role หรือ active social agency) สิ่งที่ถูกรู้และผู้รู้มีตัวตนและถูกสร้างมาก่อนหน้าปฏิบัติการวาทกรรมหนึ่งๆ ฉะนั้นเรื่องของอัตลักษณ์ทางสังคม (social identity) และความมีตัวตน (selfhood) จึงเป็นเรื่องสำคัญ และอุดมการณ์เป็นตัวให้ความหมายและสถาปนาความจริงในปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ในปฏิบัติการทางสังคมและวัฒนธรรม การแสดงออกของชนิดต่างๆ ของวาทกรรมแสดงให้เห็นถึงสมดุลที่เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาเพื่อต่อสู้ชิงความเป็นใหญ่ (hegemony) แนวคิดเหล่านี้จะไปผนวกกับแนวคิดของแวนดิจค์เพื่อสร้างกรอบสังเคราะห์ต่อไป

กรอบสังเคราะห์วาทกรรมที่ได้จากแนวคิดของแวนดิจค์

1. วาทกรรมในฐานะการกระทำเชิงสังคมในบริบทและสังคม (social action in context and society) ตรงข้ามกับฟูโกต์ แวนดิจค์ให้ผู้ใช้ภาษา (ซึ่งคือประธานของฟูโกต์มีบทบาทเป็นสมาชิกของกลุ่มคนในสังคม) ในฐานะปัจเจก สมาชิกชุมชนมีบทบาท อัตลักษณ์ (identity) ในขณะที่สร้าง/ผลิตวาทกรรมในสถานการณ์ ผู้ใช้ภาษาก็เป็นผู้สร้าง (construct) และแสดงให้เห็น (display) บทบาทและอัตลักษณ์นั้น คือเป็นลักษณะการกระทำ (active) ไปพร้อมกับถูกกระทำ (passive) คือ ตีตัวมาและถูกกำหนดโดยสังคมสถานการณ์ซึ่งเป็นจุดยืนที่คล้ายกับแฟร์คลาฟ

2. ถ้าจะศึกษาวาทกรรมในฐานะที่เป็นการกระทำ วาทกรรมต้องมีมุมมองที่กว้างออกไป ต้องแสดงหน้าที่ในเชิงการเมืองสังคมเศรษฐกิจและวัฒนธรรม (political-social-economic-cultural) เช่น ค่ายยืนยันของศาลอาจทำหน้าที่เป็นคำตัดสินนักโทษ แต่ในขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่ก่อให้เกิดความยุติธรรม คือดูลักษณะเป็น local และ global แนวทางการศึกษาวาทกรรมในฐานะปฏิบัติการทางสังคมมีดังนี้

1. การกระทำ (action)
2. บริบท (context)
3. อำนาจ (power) ทั้งพฤติกรรมและบริบทแสดงให้เห็นถึงผู้มีส่วนร่วมในวาทกรรมนั้น ซึ่งมาจากสังคมต่างๆ กัน อำนาจเป็นปัจจัยสำคัญในการศึกษาความสัมพันธ์ของกลุ่มต่างๆ ในสังคม

4. อุดมการณ์(ideology)เป็นส่วนของความรู้อย่างใดในเชิงสังคม อุดมการณ์เป็นตัวบังคับการใช้ภาษาของสมาชิกในกลุ่มต่างๆในสังคม เป็นตัวจัดการกับผลประโยชน์ทางสังคมและความขัดแย้งทั้งหลายในเวลาเดียวกัน วาทกรรมก็ใช้สำหรับการผลิตซ้ำอุดมการณ์ต่างๆของกลุ่ม

3. มุมมองการกระทำ(action) ในแง่การกระทำ เรามีมุมมองของผู้พูดและผู้ฟังซึ่งอำนาจขัดแย้งกัน เราพบเหตุการณ์ทางวาทกรรมที่เป็นการกระทำ(act) เฉพาะจากมุมมองของการฟัง แต่ผู้พูดปฏิเสธว่าทำเช่นนั้น สำหรับผู้พูด การตระหนัก การรู้ตัว ความตั้งใจ และวัตถุประสงค์จึงจะหมายถึงว่าได้กระทำนั้นจริงๆ (real action) แต่สำหรับผู้ฟัง สิ่งที่ดีเป็นกิจกรรมทางการสื่อสารคือสิ่งที่พูดออกมาและผลทางสังคม เพราะฉะนั้น การวิเคราะห์วาทกรรมทางสังคมมุ่งคนพูด น้อยกว่า คนฟัง

ตัวอย่าง การพูดของทินวัตน์ มฤคพิทักษ์ ว่าให้ส่ง e-mail ไปถึงจอร์จ ดับเบิลยู บุช ให้ใช้ระเบิดน้ำมันหมู ปราบบรามผู้ก่อการร้ายซึ่งเป็นมุสลิม ผู้พูดอาจคิดว่าเป็นการผ่อนคลายความเครียด แต่ผู้ฟังไม่คิดเช่นนั้น จะคิดว่าเป็นการลบหลู่ศาสนาอิสลาม

4. ปริบท van dijk ได้จำแนกส่วนประกอบย่อยๆของปริบท ออกเป็นผู้มีส่วนร่วมในวาทกรรม บทบาท และเป้าหมาย รวมทั้งลักษณะของสถานการณ์อันได้แก่ เวลาและ สถานที่ จากเครื่องประดับฉาก ความรู้เกี่ยวกับทัศนคติ ค่านิยม เจตนา ผู้เกี่ยวข้อง แม้มีการจำกัดขอบเขตและระดับของปริบทแต่สามารถโยงได้ถึง local/interaction และ global/societal contexts ปริบทยืดหยุ่นได้ เปลี่ยนแปลงได้ วาทกรรมอาจถูกกำหนดโดยปริบท เช่นพระเจ้าอยู่หัวกับพระราชดำรัสในวันเฉลิมพระชนมพรรษา หรือวาทกรรมเป็นตัวสร้างปริบท พระราชดำรัสวันเฉลิมพระชนมพรรษาจะเป็นสร้างให้เกิดสภาพการณ์ต่างๆต่อไป ปริบทไม่ใช่ลักษณะเป็นปรนัย/วัตถุวิสัย เป็นกรอบการสร้างในใจ(mental constructs) ของแต่ละคน และต่างคนต่างมีอัตวิสัย(subjectivity) แตกต่างกันไป

5. อำนาจ วาทกรรมมักจะไม่ใช่ศึกษาอำนาจส่วนตัวระหว่างปัจเจกต่อปัจเจก แต่ถ้าปัจเจกนั้นเป็นสมาชิกในกลุ่มสังคมอำนาจจะเป็นระหว่างปัจเจกต่อปัจเจกในฐานะสมาชิกกลุ่ม อำนาจทางสังคม หมายถึงความสามารถของกลุ่มหนึ่งที่จะควบคุมอีกกลุ่มหนึ่ง อาทิ การใช้กำลัง แต่ปกติอำนาจที่พูดถึงเป็นอำนาจที่อยู่ในใจ รับรู้กันโดยอีกฝ่ายหนึ่งบอกอีกฝ่ายหนึ่งให้ทำ แหล่งของอำนาจมักอยู่ในรูปของสัญลักษณ์ (ตำรวจ ผู้พิพากษา ครู หัวหน้างานคนงาน ฯลฯ) อำนาจเหล่านี้มีรากฐานบนสังคม เศรษฐกิจการเมือง แทนที่จะออกคำสั่ง บางครั้งผู้มีอำนาจจะโน้มหน้าใจ แหล่งอำนาจได้แก่ ทรัพยากรที่นับถือกันในสังคม เช่น เงิน เงินเดือน การงาน ที่อยู่อาศัย หรือทรัพยากรเชิงสัญลักษณ์ ได้แก่ความรู้ การศึกษา แหล่งที่อยู่อาศัย ภูมิลาเนา การได้รับการยกย่อง เราเรียกการทำให้ผู้รับสารทำทุกอย่างอย่างราวกับออกมาจากจิตใจของตนเองเป็นเรื่องธรรมชาติ เป็นเรื่องธรรมดาสามัญที่ว่า ภาวะเป็นใหญ่ (hegemony)

คำถามคือ ทำอย่างไรจึงจะให้คนเป็นเช่นนั้นได้? วิธีการที่ใช้กันทั่วไป คือ การศึกษา การรณรงค์ การโฆษณาชวนเชื่อ การใช้สื่อ และการใช้วาทกรรมสาธารณะหลากหลายชนิด

วาทกรรมไม่ได้เป็นเพียงเครื่องมือในการใช้อำนาจเท่านั้น (เช่น การสื่อสารของผู้มีอำนาจ) แต่เป็นแหล่งอำนาจ ดังนั้น กลุ่มชนชั้นปกครองจึงพยายามเข้าถึงวาทกรรม สาธารณะหลายรูปแบบ กลุ่มอำนาจต้องควบคุมองค์ประกอบทางวาทกรรม เพื่อจะมีอิทธิพลเหนือผู้อื่น เนื้อหา รูปแบบ ปริบท และมีวิธีการเข้าถึงวาทกรรมสาธารณะทำได้หลายอย่าง เราอาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า ถ้าเราควบคุมปริบทได้ เราสามารถควบคุมโครงสร้างวาทกรรมได้เกือบทั้งหมด เช่น ควบคุมปริบท van dijk กล่าวว่า อำนาจแบบเก่าที่มีรากฐานมาจากการมีกำลังทหาร กำลังตำรวจ เงิน ตำแหน่งหน้าที่ทางการเมือง อาจไม่ทรงพลังในโลกปัจจุบันเท่าอำนาจที่มาจากแหล่งอำนาจที่เป็นสัญลักษณ์ อาทิ ความสามารถที่จะควบคุมข่าวสาร กลยุทธ์ทางการโฆษณาชวนเชื่อ นักวิชาการมีความรู้เป็นอำนาจแต่ต้องการเงินทุนสนับสนุนจากฝ่ายธุรกิจ/ฝ่ายการเมือง ฝ่ายธุรกิจการเมืองต้องการความรู้จากนักวิชาการเช่นกัน อำนาจจึงเป็นเรื่องการแบ่งปัน การเจรจาต่อรอง การสมคบคิดในหมู่ผู้มีอำนาจ ฉะนั้น ถ้าฝ่ายตรงข้ามสามารถเข้าถึงแหล่งอำนาจได้ เช่น วาทกรรมสาธารณะ เขาสามารถมีอำนาจต่อรองกับอำนาจ(counter power) อำนาจเป็นสิ่งที่ได้ได้เช่นกัน พ่อแม่ - ลูก - ครู - นักเรียน สิ่งที่สำคัญคือ จริยธรรมในการใช้อำนาจผ่านวาทกรรม

6. อุดมการณ์ เป็นสิ่งที่เชื่อมระหว่างวาทกรรมและสังคม อุดมการณ์เป็นสิ่งที่ผลิตขึ้นโดยกลุ่มอำนาจในสังคมเพื่อผลิตซ้ำและสร้างความชอบธรรมให้แก่การควบคุมคนอื่นในสังคม วิธีการที่จะควบคุมคนอื่น เช่น อ้างว่า อำนาจเป็นสิ่งที่พระเจ้าประทานหรือ การอยู่ใต้อำนาจเป็นชนที่ปฏิบัติกันมานาน คนอยู่ใต้อำนาจ ไม่รู้ตัวเพราะกลุ่มอำนาจใช้วาทกรรมสร้างการรับรู้ การรับรู้ชนิดนี้ Marx เรียกว่าจิตสำนึกที่ผิด (false consciousness) หน้าที่ของอุดมการณ์อีกประการหนึ่ง คือ กำหนดบทบาทของวาทกรรมในอันที่จะยึดเหนี่ยว ประสานการกระทำของสมาชิกแต่ละคนในกลุ่ม นี่คือน้ำที่ของวาทกรรมซึ่งจะให้กลุ่มอำนาจดำรงอำนาจอยู่ได้ตลอดไป อุดมการณ์เป็นเหมือนภาษาที่คนต้องใช้ร่วมกัน แต่อุดมการณ์ต่างจากภาษาตรงที่ คนพัฒนาและใช้ภาษาสำหรับเหตุผลภายใน คือ ใช้สื่อในกลุ่มสมาชิกด้วยกันเอง นอกจากจะใช้อุดมการณ์ในการประสานปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่มแล้ว ยังประสานระหว่างกลุ่มหนึ่งๆกับกลุ่มอื่นๆด้วยคือ การใช้อุดมการณ์เพื่อนิยามตนเองหรือเพื่ออัตลักษณ์ทางสังคม ดังนั้นอุดมการณ์จะเป็นตัวแทนของเกณฑ์หลายอย่างของสมาชิกกลุ่มและการเข้าถึงกลุ่ม (เราคือใคร มีใครสังกัดเราบ้าง) การกระทำที่เป็นแบบฉบับและเป้าประสงค์ของกลุ่ม (เราทำอะไร และเพราะเหตุใด) ปทัสถานและค่านิยม จุดยืนทางสังคมของเราเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่นและทรัพยากรทางสังคมของกลุ่ม(กลุ่มเรามีอะไรบ้าง)

สรุป อุดมการณ์เป็นสิ่งที่พัฒนาขึ้นมาเพื่อจะบูรณาการแนวคิดที่เป็นตัวแทนของแต่ละกลุ่ม(socially shared representations) อุดมการณ์เปรียบเสมือนไวยากรณ์ของกลุ่ม บางคนมองว่าอุดมการณ์เป็นความรู้ของกลุ่ม ซึ่งเป็นความรู้ที่แบ่งปันกันใช้ในเชิงสังคมและวัฒนธรรม

เรามักจะนิยามความรู้ว่า เป็นความเชื่อที่แท้จริง เป็นความเชื่อที่ถูกพิสูจน์โดยมาตรฐานบางอย่าง อุดมการณ์มักจะถูกนิยามว่าเป็นความเชื่อที่ผิดๆ (ดังเช่นที่ Marx บอกว่าคนมี false consciousness ในอุดมการณ์ทุนนิยม) อุดมการณ์ของกลุ่มไร้อำนาจ (ผู้หญิง คนจน ชนกลุ่มน้อย) จะมีประสิทธิผลในการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านกลุ่มอำนาจก็ต่อเมื่ออุดมการณ์เหล่านี้สะท้อนความเป็นจริง ในทางกลับกัน ในการจะสร้างความชอบธรรมให้แก่ความยุติธรรมในสังคม อุดมการณ์ของกลุ่มอำนาจจะเป็นสิ่งไม่จริงแต่หลบอยู่ภายใน นี่คือนิยามแนวคิดที่เรียกว่าสำนึกจอมปลอม (false consciousness) ซึ่งกลุ่มอำนาจสามารถควบคุมอุดมการณ์ของกลุ่มด้วยอำนาจด้วยการรณรงค์ให้ข้อมูลผิดๆ โดยใช้วาทกรรมผ่านสื่อต่างๆ อุดมการณ์เป็นตัวจัดความเชื่อให้กลุ่ม และจากความเชื่อนี้ไปสู่วาทกรรมทั้งในรูปแบบวาทกรรมของกลุ่มและวาทกรรมของสมาชิกกลุ่ม เราเริ่มมองเห็นแล้วว่ากลุ่มสามารถเสาะแสวงหาและผลิตซ้ำอุดมการณ์ได้ด้วยการเข้าใจวาทกรรม แบ่งปันวาทกรรม สร้างความเป็นนามธรรม สร้างวาทกรรมจากกรณีเฉพาะไปสู่กรณีทั่วไป กรอบการวิเคราะห์ที่อุดมการณ์ควรตอบคำถามว่า "อุดมการณ์ในตัวบทและในวาทกรรมหมายถึงอะไรและในบริบทไหน" และพึงสังเกตุว่า ก) อุดมการณ์จะเน้นจุดมุ่งหมายเชิงกลุ่มมากกว่าปัจเจกและ ข) วาทกรรมที่แสดงอุดมการณ์ยังบ่งบอกอัตลักษณ์ของกลุ่ม กิจกรรม ค่านิยม จุดยืน สิ่งที่กลุ่มเรา ถือว่าดี และสิ่งเลวของกลุ่มเขา

สรุป การที่เราถือว่า วาทกรรมคือการกระทำ (Discourse as action) เป็นหลักการศึกษาวาทกรรมในสมัยปัจจุบัน คำถามก็คือ ตัววาทกรรมเป็นการกระทำหรือพฤติกรรม สิ่งนี้จะเกิดภายใต้เงื่อนไขใด เป็นการกระทำชนิดไหน ระดับไหน ขอบข่ายไหน ที่ว่า บริบทเป็นตัวกำหนดตัวบทและวาทะ และในทางกลับกัน ตัวบทและวาทะเป็นตัวกำหนดบริบทหมายความว่าอย่างไร อำนาจคืออะไร อำนาจชนิดไหนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับวาทกรรมหนึ่งๆ และอำนาจนั้นได้ถูกผลิตซ้ำในตัวบทและวาทกรรมอย่างไร อุดมการณ์เช่นกัน ในฐานะตัวแทนแนวคิดของสังคมกลุ่มต่างๆ มีการผลิตซ้ำและแสดงออกอย่างไร แนวคิดของแวนดิคค์จะได้นำมาบูรณาการกับแนวคิดของฟูโกต์และแพร์คลาฟเพื่อกรอบสังเคราะห์ต่อไป

สรุปและอภิปรายผลการใช้กรอบสังเคราะห์ที่ได้จาก 3 นักคิด

ในภาพรวม งานวิจัยชิ้นนี้ได้เสนอกรอบวิเคราะห์วาทกรรม 5 กรอบ แต่สิ่งที่เป็นแก่นหลักของงานวิจัยคือ เมื่อทำการศึกษาวาทกรรมหรือ discourse จากมุมมองของฟูโกต์ แพร์คลาฟและแวนดิคค์ วาทกรรมจะไม่ใช่เรื่องของการสื่อสารธรรมดา แต่จะรวมองค์ประกอบอื่นๆ เข้ามาด้วย วาทกรรมจะกลายเป็นชุดของความรู้ความจริงซึ่งมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย นั่นคืออำนาจที่ผู้สื่อสารมีในยุคนั้นๆ จะกำหนดว่าสิ่งใดพูดได้พูดไม่ได้ซึ่งส่งผลให้สาระหรือเนื้อหาของ การสื่อสารถูกปิดบัง ซ่อนเร้น ทับซ้อน นอกจากนั้นอำนาจที่มีอยู่ในยุคหนึ่งๆ ยังกำหนดด้วยว่าสิ่งใดเป็นความรู้ ความจริง ภายใต้ปริมณฑลทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ตัวบทมีการผลิตซ้ำแจกจ่ายและบริโภคอย่างไร ความสัมพันธ์เชิงอำนาจได้แสดงออกใน

ตัวบทย่างไรความสัมพันธ์เชิงอำนาจมีการปรับโครงสร้างใหม่หรือไม่มีการท้าทายจากคนชาย
 ขอบสู่ตัวสถาบันหรือองค์กรหรือไม่ ผู้มีอำนาจได้รักษาภาวะความเป็นใหญ่ (hegemony) อย่าง
 ไร โดยผ่านวาทกรรมต่างๆ กลยุทธ์ระดับมหัพภาคและจุลภาคเป็นอย่างไร เหล่านี้เป็นคำถามที่
 ใช้ในการวิเคราะห์วาทกรรม ซึ่งทำให้การศึกษาวาทกรรม (discourse) ของงานวิจัยนี้ต่างจาก
 การศึกษาศาสตร์อื่นๆ ที่มีความละม้ายคล้ายคลึงกัน อาทิ วาทศิลป์หรือวาทศาสตร์ที่เรียกว่า
 rhetoric หรือต่างจากภาษาศาสตร์ (linguistics) เป็นต้น

สำหรับกรอบวิเคราะห์ทั้ง 5 กรอบนั้น ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตดังนี้

1. กรอบวาทกรรมวิเคราะห์ที่เป็นวาทกรรมแบบปฏิบัติงาน (Pragmatics) ได้ใช้เกณฑ์
 ของไกรซ์ เกณฑ์วัจนกรรมของเซิร์ลและเกณฑ์ความสุภาพของบราวน์และเลวินสัน ผลการวิจัย
 อาจประเมินได้ว่าเกณฑ์ของไกรซ์แสดงให้เห็นว่ากรอบวิเคราะห์นี้สามารถใช้ได้ดีกับสังคมไทย
 โดยเฉพาะเกณฑ์แห่งความเกี่ยวข้อง (maxim of relevance) ซึ่งพิสูจน์ได้จากสำนวนไทยที่กล่าว
 กันว่า “ตอบไม่ตรงคำถาม” บางครั้งพูดล้อเลียนกันว่า “ถามไม่ตรงคำตอบ” ซึ่งมักจะโต้พบได้
 ยินกันอยู่เสมอ นอกจากนี้ maxim ชนิดอื่นๆ ก็ยังประยุกต์ได้กับสังคมไทยแต่การยึดถือ maxim
 ต่างๆ เป็นเกณฑ์ก็อาจนำไปสู่ปัญหาเรื่องความสุภาพก็ได้ ในสังคมไทยสถานการณ์ปัญหาเรื่อง
 ความสุภาพก็อาจจะเกิดขึ้นได้เช่นเดียวกับในสังคมตะวันตก อาทิ คำถามว่า “คุณหัวของหนัก
 ไหมครับ” และเสียงตอบว่า “ขอบคุณค่ะที่จะช่วยหัวให้” ละเมิดกฎ maxim of relevance นั่นคือ
 คำถามคำตอบไม่เกี่ยวข้องกันและยังมีปัญหาเรื่อง face threatening act ด้วย นั่นคือทั้งสองฝ่าย
 ต่างเสี่ยงที่จะ “หน้าแตก” ถ้าเกิดการปฏิเสธจากฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด

ทฤษฎีวัจนกรรมของเซิร์ล ในการใช้กรอบวิเคราะห์วาทกรรม ประโยคที่แสดง
 illocutionary acts หรือเจตนาของผู้ส่งสารมีมากมายนับไม่ถ้วน ซึ่ง Searle ได้สรุปลงเป็น 5
 แบบคือ representatives, directives, commissives, expressives และ declarations การสรุปลง
 เป็น 5 แบบนั้นเป็นสิ่งที่ Searle พยายามจัดประเภทให้อยู่ในกรอบซึ่งยากจะครอบคลุมได้หมด
 อาทิ เมื่อผู้วิจัยวิเคราะห์การเจรจาต่อรองก็ไม่สามารถใช้กรอบวิเคราะห์นี้ได้แต่มีประโยชน์มาก
 คือการโยงความสัมพันธ์ชนิดของ illocutionary acts เหล่านี้กับทฤษฎีความสุภาพของ Brown
 และ Levinson โดยเฉพาะเมื่อเจตนาของผู้พูดเป็นแบบ directives และ Searle จัดประเภทของ
 directives ว่ารวมทั้งชนิดของคำสั่งและคำขอร้อง เมื่อการสังเคราะห์ระบุได้ว่าเจตนาของผู้พูด
 เป็นคำขอร้อง หลักของความสุภาพของ Brown และ Levinson จะช่วยทำให้เราตรวจตราได้ว่า
 คำขอร้องนั้นเป็นคำขอร้องจริงหรือคำสั่งแฝงมาในคำขอร้องด้วยระดับของความสุภาพที่ใช้
 แตกต่างกัน สำหรับ Brown และ Levinson นั้น positive politeness และ negative politeness
 แตกต่างกันที่ระดับเท่านั้น ไม่ได้แตกต่างกันที่ชนิด นั่นคือ ยิ่งเราพูดอ้อมๆ มากขึ้นเท่าใด เราจะ
 ยิ่งแสดงการคิดถึงจิตใจคนอื่นและจะยิ่งมีความสุภาพมากขึ้นเพียงนั้น ซึ่งหลักเกณฑ์ใช้ได้ทั้งใน

สังคมไทยและสังคมตะวันตก โดยสรุปแล้วตัวแปรที่จะตัดสินคุณภาพได้แก่ หนึ่งอำนาจ สอง ระยะทางสังคมของคู่สื่อสาร สาม การบังคับใจคู่สนทนา สี่ เป้าหมายของการสื่อสาร ห้า ช่องทางการปฏิสัมพันธ์และหก ผลกระทบของปฏิสัมพันธ์

2. ในเรื่องวาทกรรมสถาบันนั้น เรานิยามว่าจำวาทกรรมในสถาบันต่างจากวาทกรรมปฏิบัติงานตรงที่ฝ่ายแรกเน้นบริบทและคู่สื่อสารที่ทำการสื่อสารในชีวิตประจำวันในขณะที่คนทำงาน สมาชิก หรือมีอาชีพของสังคมหรือองค์กรหนึ่งๆในขณะที่ฝ่ายหลังคือ วาทกรรมปฏิบัติงานจะศึกษาการพูดและปฏิสัมพันธ์ที่ไม่เน้นบริบทของคนทั่วไปปกติจะเน้นสมาชิกในครอบครัว ในการศึกษาวาทกรรมในสถาบัน สิ่งที่เราเห็นคือ (1) อัตลักษณ์ของสถาบันของผู้พูดซึ่งไม่ใช่ตัวแปรที่กำหนดมาก่อนแต่เป็นตัวแปรที่เกิดขึ้น ขณะที่ปฏิสัมพันธ์ นั่นคือ เราจะศึกษาว่า เมื่อคู่สื่อสารปรับตัว ให้เข้ากับอัตลักษณ์ของสถาบันของตนเองโดยมุ่งหมายจะให้งานสัมฤทธิ์ผล พวกเขาสื่อสารกันอย่างไร (2) กรอบวิเคราะห์ทางภาษาที่เลือกใช้คือเราเลือกใช้คำของคู่สื่อสาร โครงสร้างไวยากรณ์ การผลิตเวรกันพูด การพูดซ้ำความเก่าโดยใช้ข้อความใหม่ การควบคุมหัวข้อ การควบคุมวาระที่พูด ลักษณะของคำกริยาที่ใช้ ความสุภาพ บุคลิกภาพหน้าเชื่อถือของผู้พูด ในการใช้กรอบวิเคราะห์กับสังคมไทย ผู้วิจัยไม่พบปัญหา แต่อย่างใดแต่ค้นพบว่า การนำการวิเคราะห์เชิงปริมาณเข้ามาประยุกต์จะทำให้เห็นภาพชัดเจนขึ้นเช่น จำนวนของข้อความที่ผลิตเวรกันพูดนี้ ถ้านับจำนวนบรรทัดในกรณีที่เป็นสื่อสิ่งพิมพ์หรือนับนาทีที่พูดในกรณีที่เป็นสื่ออิเล็กทรอนิกส์ก็สามารถสะท้อนให้เห็นความสมมาตร/อสมมาตรของความสัมพันธ์เชิงอำนาจได้ในระดับหนึ่งเพราะโดยหลักทั่วไปแล้ว ผู้ที่มีอำนาจมากกว่ามีแนวโน้มที่จะพูดมากกว่า/นานกว่าผู้ที่มีอำนาจน้อยกว่า กรอบวิเคราะห์ที่ผู้วิจัยนำมาประยุกต์อีกสองกรอบคือ กรอบการพูดในบรรยากาศแบบ supportive และ defensive ของ Jack Gibbs และ กรอบ Managerial Grid ของ Blake และ Mouton ซึ่งจัดระดับความมุ่งมั่น-มุ่งคนของผู้เป็นหัวหน้า

3. ในด้านวาทกรรมกับอัตลักษณ์เน้นเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์และวัฒนธรรมงานวิจัยนี้ศึกษาว่าคนในวัฒนธรรมหนึ่งหรือเผ่าพันธุ์หนึ่งสื่อสารกับสมาชิกอย่างไรโดยแสดงความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือภาวะความเป็นใหญ่ นอกจากนั้นงานวิจัยได้ ผนวกกรอบวิเคราะห์ของ Stuart Hall เข้ามาด้วยนั่นคือ แนวคิดเรื่องการสร้างความเป็นจริงทางสังคมและแนวคิดเรื่องคู่สื่อสาร การใส่รหัส ผู้รับสาร การถอดรหัส การวิเคราะห์สรุปได้ว่า เมื่อคนเชื้อชาติเดียวกันเผ่าพันธุ์เดียวกันมาอาศัยในสังคมไทย และคนเชื้อชาตินั้นเผ่าพันธุ์นั้นเคยเป็นที่ “ดูถูกรังเกียจเหยียดฉันท” ในสังคมไทย แม้ในปัจจุบันจะเกิดการผสมผสานกลมกลืน (assimilation and acculturation) จนแทบจะแยกไม่ออกระหว่างคนไทยและคนจีนแล้วก็ตาม ขบวนการสังคมประกิดทำให้คนไทยเชื้อสายจีนบางคนถูกคนไทยเชื้อสายจีนด้วยกันเองซึ่งเหตุการณ์เช่นนี้ไม่น่าจะเกิดขึ้นถ้าคนจีนไม่เคยได้รับการดูถูกในแผ่นดินไทยมาก่อนในอดีต

4. กรอบที่ 4 คือกรอบวิเคราะห์วาทกรรมกับการเมือง

วาทกรรมการเมืองในงานวิจัยชิ้นนี้ หมายถึง วาทกรรมที่เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจและการต่อต้านของบุคคลที่ได้ชื่อว่าเกี่ยวข้องกับการเมือง วาทกรรมการเมืองนี้จะมองดูหน้าที่ด้านกลยุทธ์ของวาทกรรมซึ่งกำหนดไว้ 4 อย่างคือ หนึ่ง การข่มขู่ สอง การต่อต้าน สาม การปิดบังซ่อนเร้นข้อมูล และ สี่ การทำให้ชอบธรรมและการทำให้ไม่ชอบธรรม ในการวิเคราะห์หน้าที่เชิงกลยุทธ์ เราจำเป็นต้องใช้กรอบวิเคราะห์ของระดับของภาษาดังต่อไปนี้ (1) ภาษาใช้งานหรือภาษาปฏิบัติงาน เพื่อดูปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง (2) ความหมาย เพื่อดูความหมายและโครงสร้างของคำ (3) วากยสัมพันธ์ ได้แก่ การจัดเรียงเรียงภายในประโยค ในการวิเคราะห์ภาษาใช้งาน ปกติจะใช้ทฤษฎีวิจันกรรมของเซิร์ลเพื่อมาช่วยในการวิเคราะห์เพราะทฤษฎีนี้แก้ไขปัญหาที่ว่าภาษาและการกระทำไม่เกี่ยวข้องกัน อนึ่งงานวิจัยนี้ขอเน้นว่ากรอบวิเคราะห์วาทกรรมทางการเมืองอาจมีได้หลากหลาย ที่งานวิจัยชิ้นนี้เสนอมาเป็นเพียงกรอบหนึ่งเท่านั้นที่มุ่งแสดงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร อำนาจ ความเป็นใหญ่ เจตนาของผู้ส่งสาร และปฏิกิริยาตอบกลับของผู้บริหาร ผลการวิจัยสรุปได้ว่า เมื่อดูการวิพากษ์ภายนอก ปรากฏว่า ข้อมูลที่นำมาเป็นชนานแท้ และการเข้าถึงข้อมูลไม่ยากนัก เมื่อดูการวิเคราะห์ภายในซึ่งได้แก่ กลยุทธ์ 4 อย่างและระดับของภาษา 3 ระดับ ก็พบว่า เราได้กรอบวาทกรรมวิเคราะห์ซึ่งมีองค์ประกอบที่จะนำมาพิจารณา ได้แก่ 1) สถานการณ์ 2) ชนิดของวาทกรรม 3) กิจกรรมที่เป็นการสื่อสารและความหมายทางสังคม ซึ่งเราจะดูปฏิสัมพันธ์และความหมายที่มีอยู่ในการสื่อสารนั้น 4) จุดยืนและบทบาทของคู่สื่อสาร 5) เจตนาของคู่สื่อสาร 6) ความหมายระดับมหภาค 7) โครงสร้างของตัวบท 8) ความหมายระดับจุลภาค ซึ่งก็คือการพิจารณาโครงสร้างของประโยค ข้อความ ความสัมพันธ์ระหว่างข้อความ นัยยะ สมมติฐานที่รองรับ ความคลุมเครือ การพูดอ้อม ระดับการพรรณนา 9) ลีลา การใช้คำ ความสัมพันธ์ระหว่างประโยค ข้อความ และการใช้วาทศิลป์ ผลการวิเคราะห์ปรากฏว่า ถ้าพิจารณาตามวิจันกรรมของ Searle เจตนาของผู้ส่งสารน่าจะเป็นการเจรจาต่อรองซึ่งไม่เข้าในประเภทใดประเภทหนึ่งของ Searle (แต่เข้าในประเภทวิจันกรรมที่ Hart นำมาเรียบเรียงใหม่ ดูหน้า 18 ของงานวิจัยนี้) ถ้าประยุกต์ทฤษฎีของ Searle เจตนาของคู่สื่อสารคือคำสั่งแกมคำสั่งสัญญา (directives and commissives) นั่นคือฝ่ายมีอำนาจเหนือกว่าออกคำสั่งและผู้มีอำนาจน้อยกว่าต้องรับปาก และในขณะเดียวกันในลักษณะ "บุญคุณต่างตอบแทน" ฝ่ายมีอำนาจเหนือกว่าก็มีพันธะผูกพันที่จะต้องรักษาสัญญาด้วยเช่นกัน ฉะนั้น จะเห็นได้ว่าต่างมีความไม่สมมาตรกันในเรื่อง อำนาจที่มีอยู่ในบทบาท ของแต่ละฝ่าย แต่ต่างฝ่ายต่างก็มีอำนาจที่สามารถจัดสรรทรัพยากรให้อีกฝ่ายได้ ความหมายในระดับมหภาคสะท้อนให้เห็นไม่เฉพาะพฤติกรรมของคณะกรรมการสิทธิการ สส. ชำราชากรประจำ แต่สะท้อนให้เห็นถึงมาตรฐานและค่า

นิยมของการทำงานของฝ่ายบริหารประเทศ สิ่งที่น่าคิดคือ สมมติฐานที่รองรับแสดงว่า การประชุมคณะกรรมการธิการเช่นนี้ไม่ถือเป็น "การผิดปกติ" ไม่ดูเป็นการ "ไม่ชอบธรรม" และการที่เอกสารเช่นนี้เผยแพร่ต่อสาธารณชนได้ นัยยะก็คือ วาทกรรมเช่นนี้กลายเป็นชนบไปแล้ว

โดยสรุปแล้ว การวิเคราะห์วาทกรรมกับการเมืองชุดนี้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และไม่ได้เห็นประเด็นอื่นๆ อาทิ แรงจูงใจของผู้สื่อสาร

5. กรอบที่ 5 คือ กรอบวาทกรรมวิเคราะห์เชิงทฤษฎีวิพากษ์หรือ CDA กรอบนี้มองวาทกรรมว่าเป็นการปฏิบัติทางสังคม การที่มองวาทกรรมว่าเป็นการปฏิบัติทางสังคม บ่งถึงความสัมพันธ์แบบวิภาษวิธี ซึ่งหมายความว่า วาทกรรมเป็นผลผลิตของสังคมเช่นเดียวกับที่สังคมเป็นผลผลิตของวาทกรรม นี่คือข้อความที่เป็นแก่นหลักของงานวิจัยชิ้นนี้ นั่นคือ วาทกรรมเป็นตัวสถาปนาหรือก่อให้เกิดสถานการณ์ ก่อให้เกิดสิ่งที่ถูกรู้ และก่อให้เกิดอัตลักษณ์ทางสังคมของคนและความสัมพันธ์ของคนในกลุ่ม คำว่า "สถาปนา" หรือ "ก่อให้เกิด" หมายความว่า วาทกรรมเป็นตัวคงไว้และผลิตซ้ำสถานภาพในสังคมและเป็นตัวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและโดยเหตุที่วาทกรรมเป็นสิ่งที่มียุทธูปถัมภ์มากในสังคม วาทกรรมจึงเป็นต้นกำเนิดของประเด็นเรื่องอำนาจ วาทกรรมสามารถผลิตและผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างชนชั้นทางสังคม เพศหญิงเพศชาย กลุ่มชาติพันธุ์ วัฒนธรรมของชนกลุ่มใหญ่และชนกลุ่มน้อย สิ่งที่เด่นของ CDA คือมันจะเป็นการวิเคราะห์กลุ่มที่ถูกครอบงำและถูกกดขี่ และ CDA จะย้ำถึงแรงจูงใจที่จะปลดปล่อยผู้ถูกกดขี่เหล่านี้

คำว่า "วิพากษ์" (critical) เกี่ยวข้องกับสำนักแฟรงค์เฟิร์ตแห่งปรัชญา นักคิดสำนักนี้อธิบายว่า เราไม่สามารถมองผลผลิตทางวัฒนธรรมว่าเป็นเพียงปรากฏการณ์ของเศรษฐกิจจริงๆ แล้ว ผลผลิตเหล่านี้เป็นปรากฏการณ์ของสิ่งที่เกิดปัจจุบันในสังคม และเป็นพลังวิพากษ์สิ่งที่เป็นอยู่ในสังคมในเวลาเดียวกัน พวกนักคิดเหล่านี้เน้นย้ำความสำคัญของ "ประธาน" ในการก่อเกิดการเปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติ แฮร์เบอร์มาสได้พิจารณาแนวคิดเรื่อง "สถานการณ์ของวาทกรรมในอุดมคติ" ซึ่งหมายถึงสถานการณ์ในอุดมคติซึ่งปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้นได้โดยไม่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจเข้ามาขัดขวาง แฮร์เบอร์มาสกล่าวว่า วาทกรรมที่ก่อปรด้วยเหตุผลสามารถเอาชนะการสื่อสารที่บิดเบือน อีกคนที่มีอิทธิพลมากต่อ CDA คือ มิกคาอิล บักติน ผู้ซึ่งกล่าวว่าสัญญาทางภาษาศาสตร์ (คำและสำนวน) เป็นวัตถุแห่งอุดมการณ์ สัญญาทางภาษาศาสตร์เหล่านี้ถือเป็น "สนามแห่งการต่อสู้ทางชนชั้น" งานของบักตินเน้น "สหบท" ซึ่งก็คือแนวคิดที่ว่าตัวบทใดๆ ต่างก็เกี่ยวข้องยอร์ดกับตัวบทอื่นๆ มีปฏิสัมพันธ์กัน ถึงข้อมูลมาประกอบกันและเปลี่ยนแปลงตัวบทอื่นๆ ซึ่งจะส่งผลต่อชนิดต่างๆ ของวาทกรรม (genre) ซึ่งผสมผสานเกี่ยวข้องกัน

คำถามสำหรับการวิเคราะห์ CDA ได้แก่ (1) ใครมีอำนาจเหนือใคร อำนาจนั้นได้มาอย่างไร (2) ในการใช้ CDA เราใช้ เพื่อวิเคราะห์มิติต่างๆ ของวาทกรรมที่ใช้อำนาจในทางที่ผิด (3) ในอำนาจเป็นเรื่องของการควบคุมมีทั้งการควบคุมการกระทำและการควบคุมการ

รับรู้/ปัญญา ซึ่งทำอย่างแนบเนียนผ่าน text และ talk โดยกระบวนการ mind management ถ้าการครอบงำเป็นไปด้วยความเต็มใจของ 2 ฝ่าย เราเรียกว่า hegemony หรือภาวะความเป็นใหญ่ เรื่องอำนาจนี้มีทั้งจัดระเบียบโดยสมาชิกกลุ่ม (organized) รองรับโดยสถาบัน (institutionalized) มีช่วงชั้นของอำนาจ ใครมีบทบาทสำคัญ วางแผน ตัดสินใจ (4) เราจะเข้าถึงวาทกรรมได้อย่างไร เป็นเอกสารลับ หายากหรือไม่ (5) โครงสร้างและกลยุทธ์ทางวาทกรรม ที่ใช้กันมาก คือการเสนอภาพทางบวกของตัวเองและเสนอภาพทางลบของ "คนอื่น" Fairclough และ Wodak ซึ่งจัดว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญทาง CDA ได้กำหนดกรอบวิเคราะห์วาทกรรมในแนว CDA ดังนี้ (1) CDA บ่งบอกปัญหาสังคม ฉะนั้น จึงต้องทำปัญหาและความพยายามป้องกันปัญหาและสิ่งอันพึงปรารถนาที่ถูกครอบงำโดยผู้มีอำนาจเหนือกว่ามาเป็นประเด็นในการวิเคราะห์ (2) ความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจเป็นเรื่องของวาทกรรม CDA เป็นความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจของสื่อและการเมือง ในบทวาทกรรมที่นำมาวิเคราะห์ สื่อสิ่งพิมพ์ให้โอกาสแก่วิทยุชุมชนของภาคประชาชนในอันที่จะมีสิทธิมีเสียง (3) วาทกรรมสถาปนาสังคมและวัฒนธรรม นั่นคือ วาทกรรมก่อเกิดสังคมและวัฒนธรรมและขณะเดียวกัน สังคมและวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นแบบวิภาษวิธีและเกิดในทุกสถานการณ์ที่มีการใช้ภาษา วาทกรรมของมติชนเรื่องวิทยุชุมชนสถาปนาสังคมและวัฒนธรรมของภาคประชาชนที่จะสื่อไปถึงผู้บริหารของรัฐ เกิดเป็นความสัมพันธ์เชิงวิภาษวิธีระหว่างภาคประชาชนและภาครัฐ (ซึ่งก็คือกรมประชาสัมพันธ์และกรมไปรษณีย์โทรเลข) ซึ่งกระทำการตอบโต้โดยผ่านวาทกรรม (4) วาทกรรมปฏิบัติงานเชิงอุดมการณ์ นั่นคือ อุดมการณ์ทำหน้าที่ดำเนินการให้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ มีความสมมาตรมากขึ้น (5) วาทกรรมขึ้นอยู่กับประวัติศาสตร์ นั่นคือความจำเป็นที่ต้องสืบค้น สหบทในการวิเคราะห์ (6) การเชื่อมโยงระหว่างเนื้อหาของวาทกรรมกับสังคม สลับซับซ้อนและพบได้โดยได้รับการถ่ายทอดผ่านสื่อ นั่นคือ การใช้ชนิดต่างๆ ของวาทกรรมมาประมวลกันในการถ่ายทอดผ่านสื่อเพื่อดึงความสนใจของผู้รับสาร (7) การวิเคราะห์วาทกรรมคือการตีความหมายและการอธิบายโดยใช้เหตุผล โดยปกติคือการวิเคราะห์โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์มาช่วย ทำให้การวิเคราะห์เป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น ซึ่งต่างจากการตีความเฉยๆ แบบ pure hermeneutics (8) วาทกรรมคือรูปแบบหนึ่งของพฤติกรรมทางสังคม CDA ให้ความสำคัญกับกระบวนการทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ การวิเคราะห์ภาษาทำให้รู้ว่าการวิเคราะห์สนใจประเด็นใดที่เป็นพฤติกรรมทางสังคม

ในการวิเคราะห์วาทกรรมแบบ CDA ผู้วิจัยได้ผนวกกรอบวิเคราะห์ของแวนดิจด์เข้าไปด้วย เพื่อดูรายละเอียดของการใช้ภาษาในวาทกรรม เนื่องจากเรามีสัมมตฐานว่าภาษาเป็นสัญลักษณ์ของพฤติกรรมเชิงสังคม กรอบวิเคราะห์ของแวนดิจด์เป็นชุดเดียวกับกรอบวิเคราะห์วาทกรรมทางการเมืองของเขาซึ่งผู้วิจัยค้นพบว่า สามารถนำมาประยุกต์ได้อย่างเหมาะสม

ในภาพรวม ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกต 2 ประเด็นคือ

(1) ในแง่ภาคปฏิบัติการทางวาทกรรม ซึ่งเน้นการผลิตซึ่งตัวบท การแจกจ่ายและการบริโภคตัวบทนั้น เนื่องจากงานวิจัยนี้เน้นการพูดและตัวบทจากสิ่งพิมพ์เป็นสิ่งรองลงไป

ประเด็นเรื่องการผลิตซ้ำ ด้วยทการแจกจ่าย การบริโภคด้วยจึงได้รับการเน้นน้อย ทั้งนี้ เพราะผู้วิจัยมองว่าภาคปฏิบัติการดังกล่าวอาจจะมีผลสำคัญในการวิเคราะห์วาทกรรมในสื่อมวลชน หรืออีกนัยหนึ่งหาก "ประชาชน" ผู้เป็นเจ้าของวาทกรรม มีความสำคัญขนาดเป็นข่าวได้ วาทกรรมของเขาก็ย่อมจะได้รับการผลิตซ้ำ แต่ไม่เป็นที่เน้นมากในงานวิจัยนี้ หรืออีกความหมายหนึ่งของวาทกรรม คือ ชุดของพฤติกรรมที่มีการผลิตซ้ำก็น่าจะประยุกต์ได้ เช่น พฤติกรรมซ้ำๆ หรือชุดวาทกรรมของนายกรัฐมนตรี แต่ในงานวิจัยนี้ไม่ได้มีการเน้นย้ำเพราะต้องการให้เป็นกรณีศึกษาของคนทั่วไป

(2) การศึกษา discourse เมื่อเปรียบเทียบกับ rhetoric ซึ่งเป็นศาสตร์ที่แพร่หลายในสหรัฐอเมริกา discourse จะเป็นศาสตร์ที่ศึกษากันอย่างกว้างขวางในภาคพื้นยุโรป นักวิชาการยุโรปเองได้จัด rhetoric ไว้เป็น subset ในการวิเคราะห์ discourse ในขณะที่ในสหรัฐอเมริกา การเรียนการสอน rhetoric เป็นสาขาวิชาที่ใหญ่มาก เทียบเท่ากับ discourse ในยุโรป และไม่ได้ผูกติดหรือเน้นเรื่องอำนาจ อุดมการณ์ ภาวะเป็นใหญ่ ผู้ครอบงำ และผู้ถูกครอบงำ rhetoric ในสหรัฐอเมริกาจะเป็นการใช้ rhetoric เป็นตัวแสวงหาความรู้ในทางที่ถูกที่ควร มีการสื่อสารที่มุ่งประโยชน์ใส่ตนหรือปลิ้นปล้อนตลบตลวง

ข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อไป

(1) งานวิจัยนี้เสนอกรอบวิเคราะห์วาทกรรมโดยเน้นกรอบวิเคราะห์วาทกรรม 5 ชนิด คือ วาทกรรมปฏิบัติงาน วาทกรรมสถาบัน วาทกรรมกับอัตลักษณ์ วาทกรรมกับการเมือง และวาทกรรมวิเคราะห์แนวทฤษฎีวิพากษ์ ทั้ง 5 ชนิด ควรจะได้มีการวิจัยวิเคราะห์ในระดับลึก โดยแต่ละกรอบวิเคราะห์สามารถเป็นงานวิจัยชิ้นเดี่ยว ๆ ได้ 1 เล่ม เพื่อจะได้เข้าใจกรอบวิเคราะห์และการทำงานของมันในสังคมไทย

(2) ผู้สนใจควรจะได้วิจัยความหมายของ "วาทกรรม" ว่ามีใช้ในศาสตร์อื่นอย่างไรบ้าง อาทิ ประวัติศาสตร์ รัฐศาสตร์ ปรัชญา สังคมวิทยา การแพทย์ และนำมาเปรียบเทียบกับความหมายที่ใช้ในนิเทศศาสตร์ ผู้วิจัยมีทรรศนะว่าในสาขา นิเทศศาสตร์เอง บางครั้งวาทกรรมถูกใช้ในความหมายว่า การสื่อสารที่ใช้สำนวนลีลาภาพพจน์เพื่อมีปฏิสัมพันธ์กับบริบทหนึ่งๆ ในขณะที่ผู้วิจัยเองจะใช้ในความหมายว่า ชุดของการสื่อสารที่ผนวก อำนาจ อุดมการณ์ ภาวะเป็นใหญ่ ตลอดจนจนความเชื่อพฤติกรรม ที่เป็นชุดความรู้ในยุคสมัยหนึ่งและเป็นที่ยอมรับโดยกฎเกณฑ์และตรรกะของสมัยนั้นๆ นัยยะที่แฝงอยู่คือไม่มีการตัดสินสั่งจะในแง่ของความถูกต้องตามศีลธรรม จริยธรรม ฉะนั้น จึงนำเสนออย่างยิ่งที่จะศึกษาว่า ศาสตร์แขนงอื่นคิดเช่นไรกับความหมายของ วาทกรรมหรือ discourse

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กาญจนา แก้วเทพ. การวิเคราะห์ที่สี่ : แนวคิดและเทคนิค. กรุงเทพมหานคร: คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- กาญจนา แก้วเทพ, กิตติ กัณภัย และ ปารีชาติ สถาปิตานนท์ สโรบล. มองสื่อใหม่ มองสังคมใหม่. กรุงเทพฯ: บริษัทเอ็ดมันเพรสโปรดักส์ จำกัด 2543.
- ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. "เทววิทยาแห่งวาทกรรม: ทำความเข้าใจอำนาจแห่งวาทกรรมด้วย นารายณ์สิบปาง" สมุดสังคมศาสตร์ 12:3-4 (กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม 2533) : 175-191.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. รัฐศาสตร์ การบริหารรัฐกิจทฤษฎี : หนึ่งทศวรรษรัฐศาสตร์ แนววิพากษ์ กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, 2540.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะและความ เป็นอื่น. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, พ.ศ.2542
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. สัณยวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษารัฐศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิภาษา, 2545.
- ธงชัย วินิจจะกุล. "วิธีการศึกษา ประวัติศาสตร์แบบวงศ์วานวิทยา (Genealogy)" รายงานโครงการ วิจัยเสริมหลักสูตร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.
- ธเนศ วงศ์ยานนาวา. การวิเคราะห์ซับซ้อน (Subject : ทฤษฎีที่ไร้ทฤษฎีว่าด้วยอำนาจของ มิเชล ฟูโก กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัยคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.
- ธีระ นุชเปียม. "ความรู้ อำนาจ อุดมการณ์ในวาทกรรมทางประวัติศาสตร์" วารสารร่วมพฤษภ 15 : 2 (ตุลาคม 2539-มกราคม 2540) : 6-21.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. "จดหมายตอบ" รัฐศาสตร์สาร 14 : 3-15 : 1 (ก.ย.2531-เม.ย. 2532)
- ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล. "เค้าโครงความคิดในการศึกษานิยายปรัมปราของโคลด เลวี- สเตราส์" วารสารธรรมศาสตร์, 17: 1 ,b56okpo 2533} sohk 45-80.
- วิทยากร เชียงกุล "มิเชล ฟูโกต์ : ทัศนะต่อปัญญาชน" วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง 5:1-2 ต.ค. 2525-มี.ค. 2529, หน้า 131-141.
- สมเกียรติ วันทะนะ. "สังคมไทยใหม่ โลกภาพของสำนักคิดไทยสมัยใหม่" สมุดสังคมศาสตร์, 10 : 14, พฤษภาคม-กรกฎาคม 2531, หน้า 91-114.
- อภิญา เพ็ญฟูสกุล "พื้นที่ในทฤษฎีสังคมศาสตร์" วารสารสังคมศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 12 ฉบับที่ 2, 2543.
- อรรธรณ ปิณฑน์โอวาท. การพูดเพื่อธุรกิจ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2542.

อรวรรณ ปิลันธน์โอวาท. "การสื่อสาร การมีส่วนร่วม และความพึงพอใจของประชาชน
ในวิทยุชุมชนจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดระยอง" ทุนอุดหนุนสภาวิจัยแห่งชาติ
พ.ศ. 2544.

วิทยานิพนธ์

ณัฐฐนุช มั่นสาคร. "การสื่อสารสลับภาษาไทยและภาษาอังกฤษในรายการวิทยุสำหรับเยาวชน"
วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2543.

บุษบรรณ จินเจริญ. "การต่อสู้อาการวาทกรรมของโสเภณีหญิงไทยจากสื่อกระแสหลักสู่เว็บบอร์ด"
วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.

ไพโรจน์ วิไลนุช. "สื่อโฆษณาขายบริการทางเพศต่อการสร้างกรรมหมายและกำหนดเอกลักษณ์
ให้กับประเทศไทย และกลุ่มนักท่องเที่ยวชาวอังกฤษ" วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.

วิไล สมพันธ์. "การวิเคราะห์วาทกรรมรายการวิทยุ จ.ส.สนทนา" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.

สายพิณ ศุพุทธมงคล. "คุกกับคณะอำนาจและการต่อต้านชัดเจน" วิทยานิพนธ์ปริญญามหา
บัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

สุกัญญา ตรีทิเพนทร์ "วาทกรรมการสร้างความจริงเชิงรัฐศาสตร์กับนิติศาสตร์ของหนังสือพิมพ์
ในคดีปิดทรัพย์สินของทักษิณ ชินวัตร" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต บัณฑิต
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สุรัชย์ มีทองคลัง. "การวิเคราะห์วาทกรรมจากการถ่ายทอดการแข่งขันกีฬาซีเกมส์ครั้งที่ 19
ทางโทรทัศน์" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย 2541.

ภาษาอังกฤษ

Alba, R. *Ethnic Identity*. New Haven, Connecticut: Yale University, 1990

Althusser, L.. "Ideology and Ideological State Apparatuses," in L. Althusser (ed.)

Lenia and Philosophy and Other Essays. London: New Left Books, 1971.

Atkinson, J.M. and J.Heritage. *Structures of Social Action*. Cambridge: Cambridge University
Press, 1984.

Austin, John. L.. *How to do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press, 1962.

Blum-Kulka, S. "Playing it Safe: the Role of Conventionality in Indirectness,"
in S. Blum-Kulka, J. House and K. Kapper (eds.) *Cross-Cultural Pragmatics:
Requests and Apologies*. Norwood, N.J. : Ablex, 1989.

- Bakhtin, M. The Dialogical Imagination. Austin, Texas: The University of Texas Press, 1981.
- Bakhtin, M. Speech Genres and Other Late Essays. Austin, Texas: The University of Texas Press, 1986.
- Brewer, M. and Miller, N. Intergroup Relations. Pacific Grove, CA.: Brooks/Cole, 1996.
- Brown, P. and Levinson, S.. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Campbell, C.,P.. Race, Myth and the News, US: Sage, 1995.
- Chen, R., "Responding to Compliments: A Contrastive Study of Politeness Strategies between American English and Chinese Speakers," Journal of Pragmatics, 20, 1993.
- Chilten, P. and Christina S.. "Discourse and Politics" in Teun van Dijk (ed.) Discourse as Social Interaction (Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction, vol.2), London: Sage Publications, 1997.
- Coulmas, F., "poison to you Soul : Thanks and Apologies Contrastively Viewed," in F. Coulmas (ed.) Conversational Routines. The Hague : Mouton, 1981.
- Courtine, J.J.. "Analyse du Discours Politique" (Le Discours Communiste Adress aux Chretiens) Langages, 62 (whole vol.) 1981.
- Derrida, J. Positions. Chicago: University of Chicago Press, 1972.
- Downes, W.. Language and Society. London Foxtana, 1984.
- Drew, P. and M.L. Sorjonen. Institutional Dialogue. In Teun van Dijk (ed.) Discourse as Social Interaction. London : Sage Publications, 1997.
- Dreyfus, H. and Rabinow, P. Beyond Structuralism and Hermeneutics. Chicago, University of Chicago Press, 1982.
- Duranti, A. and Goodwin C. (eds.) Rethinking Context: Language as an Interactive Phenomenon. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Forgacs, D. A Gramsci Reader. Lonson : Lawrence and Wishart, 1988.
- Foucault, M. The Archaeology of Knowledge. Trans. Alan Sheridan. London: Vintage, 1972.
- Foucault, M. Discipline and Punish : Birth of the Prison. Trans. Alan Sheridan. London Pelican, 1977.
- Foucault. M. History of Sexuality, vol. I : An Introduction. Trans. R. Harley. New York, 1978.

- Foucault, M. Madness and Civilization : A History of Insanity in the Age of Reason, trans. Richard Howard. London: Tavistock, 3rd Impression, 1965.
- Foucault, M. "Neitzsche, Genealogy, History" in P. Rabinow (ed.) The Foucault Reader. Harmondsworth: Penguin, 1984.
- Foucault, M. "The Order of Discourse" in M. Shapiro (ed.) Language and Politics. Oxford: Basil Blackwell, 1984.
- Foucault, M. Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977, ed. by Colin Gordon. New York : Pantheon, 1980.
- Fowler, R., B. Hodge, G. Kress, and T. Trew. Language and Control. London: Routledge, 1979.
- Fowler, R. Language in the News: Discourse and Ideology in the Press. Ok: Routledge, 1991.
- Goffman, E., Interaction Ritual : Essays on Face to Face Behavior. New York : Doubleday, 1967.
- Goodwin, C. and A. Duranti. "Rethinking Context: An Introduction," in A Duranti and C. Goodwin (eds.) Rethinking Context: Language as an Interactive Phenomenon. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Gramsci, A., Selections from the Prison Notebooks. Q. Hoare and G. Nowell Smith. (ed. and trans.) London: Lawrence and Wishart, 1971.
- Hall, S. "Cultural Identity and Diaspora," in J. Rutherford (ed.) Identity : Community, Culture, Difference. London: Lawrence & Wishart, 1990.
- Hall, S. et. al. Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies 1972-1979 London: Hutchinson, 1980.
- Hall, S. "The Toad in the Garden : Thatcherism Among the Theorists" in Nelson and Grossberg (eds.) Marxism and the Interpretation of Culture. London: MacMillan, 1988.
- Hall, S. "Who Needs Identity?" in Questions of Cultural Identity eds. by Stuart Hall and Paul Du Gay. London : Sage Publications, 1996.
- Halliday, M.A.K. Explorations in the Functions of Language. London: Edward Arnold, 1973.
- Harre, Rom. "Language Games and Text of Identity," in J. Shoter and K.J. Garden (eds.) Texts of Identity. Sage, 1990.
- Hart, R. Modern Rhetorical Criticism. Illinois: Scott, Foresman and Company, 1997.
- Hawkes, T. Structuralism and Semiotics. London: Methuen, 1977.

- Hogg, M.S. and Abrams, D. Social Identification. London: Routledge, 1988.
- Hoy, D.C. ed. Foucault: A Critical Reader. Oxford and New York: Basil Blackwell, 1986.
- Keenan, E. Ochs, "Norm-Makers and Norm-Breakers: Uses of Speech by Men and Women in Malagasy Community;" in R. Bauman and J. Sherzer (eds.) Explorations in the Ethnography of Speaking. New York: Cambridge University Press, 1974
- Kress, G.. Linguistic Processes in Sociocultural Practice. Oxford: Oxford University Press, 1988.
- Kristeva, J. "Word, Dialogue and Novel," in T. Moi (ed.) The Kristeva Reader. Oxford: Blackwell, 1986.
- Kurzweil, E.. The Age of Structuralism: From Levi-Strauss to Foucault. New York: Columbia University Press, 1986.
- Lacan, J. Ecrits, A Selection. London: Tavistock, 1977.
- Langer, S.. Philosophy in a New Key. US.: Harvard University Press, 1942.
- Leach, E., Levi-Strauss. London: Fontana, 1970.
- Lemert, and Gillan, Michel Foucault: Social Theory and Transgression. New York: Columbia University Press, 1982.
- Littlejohn, S., Theories of Human Communication. Wadsworth Publishing Co., 1999.
- Pêcheux, M.. Language, Semantics and Ideology London: MacMillan, 1982.
- Pêcheux, M., P. Henry, J.P.Poitou and C. Haroche. "Un Exemple d'Ambiguité Ideologique Le Rapport Mansholt," Technologies, Ideologies, et Pratiques, 1.2.1-83.
- Pomerantz, Ao and Fehr, B.J. "Conversation Analysis: An Approach to the Study of Social Action as Sense Making Practices" in T. Van Dijk (ed.) Discourse as Social Interaction. London: Sage Publications, 1997.
- Roosens, E. Creating Ethnicity. Newbury Park, CA: Sage Publications, 1989.
- Sacks, H., Schegloff, E.A. and Jefferson, G. W."A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking in Conversation," Language, 50(4): 696-735.
- Sarup, M. Identity, Culture and the Postmodern Word. Athens: University of Georgia Press, 1996.
- Saussure, F. de. Course in General Linguistics. London: Fontana, 1974.
- Searle, J.R. "The Classification of Illocutionary Acts," Language in Society, 5 1979: 1-24.
- Searle, J.R. Speech Act. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.

- Shapiro, M., Language and Political Understanding. Yale: Yale University Press, 1981.
- Sperber, D. and Wilson, D., Relevance: Communication and Cognitive. Cambridge: MA: Harvard University Press, 1986.
- Sturrock, J. ed. Structuralism and Since: From Levi-Strauss to Derrida. New York: Oxford University Press, 1979.
- Tajfel, H. "Experiments in a Vacuum," in J. Israel and H. Tajfel (eds.) The Context Of Social Psychology. London : Academic Press, 1972.
- Tajfel, H. "Social Catagorization, Social Identity, and Social Comparisons," in H. Tajfel (ed.) Differentiation Between Social Groups. London: Academic Press, 1978.
- Tajfel, H. Social Identity and Intergroup Behavior. Social Science Information, 1974.
- Tajfel, H. "Social Stereotypes and Social Groups," in J Turner and H. Giles (eds.) Intergroup Behavior. Chicagos: University of Chicago Press, 1981.
- Tajfel, H. and Turner, J. "The Social Ideatity Theory of Intergroup Relations," in S. Worchel And W. Austin, (eds.) Psychology of Intergroup Relation. Monterey, CA. : Books/Cole, 1986
- Van Dijk. T.. Discourse and Communication: New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourses and Communication. Berlin: Walter de Gruyter and Co., 1985.
- Van Dijk, T. (ed). Discourse as Social Interaction (Discourse Studies: A Multidisciplning Introduction) vol.2. London: Sage Publications, 1997.
- Van Dijk, T. (ed.) Discourse as Structure and Process. London: Sage Publications, 1997.
- Van Dijk. T. "Principles of Critical Discourse Analysis" Discourse and Society vol. 4(2) 249-283. Sage: London, Newbury Park and New Delhi, 1993
- Watson, J. and A. Hill. Dictionary of Media & Communication Studies. London: Arnold, 2000.
- Weizman, E., "Interlanguage Requestive Hints," in G. Kasper and S. Blum-Kulka (eds.) Interlanguage Pragmatics. New York: Oxford University Press, 1993.
- Whalen, J. et.al. "When Words Fail : A Single Case Analysis," Social Problems, 35: 335-52.
- White, H.. "Michel Foucault, in Sturrock, *ibid* : pp.81-115.
- Woodward, K. Identity and Difference London: Sage Publications, 1997.

ภาคผนวก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวกที่ 1
วิธีคิดเชิงโครงสร้างนิยมของ Levi-Strauss*

ภาพแสดงตัวอย่างการผ่า/แบ่งนิทานปรัมปราเรื่องอติปัส
ของเลวี-สโตรสอออกเป็นโครงเรื่องย่อย

I	II	III	IV
แคดมอสตามหาน้อง สาวชื่อยุโรปาที่ถูกซี อุสลักพาตัวไป			
		แคดมอสฆ่ามังกร	
	พวกสปาร์ทอย ฆ่ากันเอง		
			แลบดาคอส (บิดาของไลออส) = ซาพิการ (?)
		อติปัสฆ่าไลออส บิดาของตัวเอง	ไลออส (บิดาของอติปัส) = ซ่างซ่าย (?)
		อติปัสฆ่าตัวสฟิงซ์	
			อติปัส = เहांที่ถูกกลิ้น (?)
อติปัสแต่งงานกับ โจคาสทามารดา ของตัวเอง			
	เอีททีโอคลีสฆ่าโพ ลีนิสพี่ชายของตัวเอง		
แอนทิกอนฝังศพ พี่ชายโพลีนิส ทั้ง ๆ ที่ถูกห้ามไม่ให้ทำ			

ที่มา : Levi-Strauss. 1963a : 214

แถวนอน = diachronic : แถวตั้ง = synchronic

* จากหนังสือสัญวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษารัฐศาสตร์ ของ
ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร.

เทคนิค/วิธีการในการอ่านนิทานปรัมปราแบบโครงสร้างนิยมของเลวี-สโตรส อยู่
 ที่การผ่า/แบ่งนิทานที่จะอ่านออกเป็นประโยคสั้น ๆ เพื่อหาโครงเรื่องย่อยหรือ mythemes โดย
 การโยงโครงเรื่องย่อยเหล่านี้เข้ากับนิทานทั้งเรื่อง นั่นคือ โครงเรื่องย่อยจะมีความหมายก็ใน
 ความสัมพันธ์กับนิทานทั้งเรื่อง และกับนิทานปรัมปราเรื่องอื่น ๆ ไม่แตกต่างไปจากความหมาย
 ของสัญลักษณ์ในทรรคนะของโซซูร์ที่ผู้เขียน(ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร)ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 1
 แต่ปัญหาหลักของวิธีการอ่านนิทานปรัมปราแบบโครงสร้างนิยมของเลวี-สโตรส ข้างต้นอยู่ที่
 (1) ไม่สามารถบอกถึงความสัมพันธ์ระหว่างโครงเรื่องย่อยด้วยกันเองว่าเป็นอย่างไร บอกได้แต่
 ความสัมพันธ์ของโครงเรื่องย่อยเหล่านี้กับนิทานปรัมปราทั้งเรื่อง ขณะเดียวกัน (2) ก็บอกไม่ได้
 ถึงระบบคิดแบบเวลาของนิทานปรัมปรา (mythological time) ที่ไม่แยกแยะระหว่างอดีต ปัจจุบัน
 และอนาคตออกจากกันเด็ดขาดอย่างวิธีคิดเกี่ยวกับเวลาของคนสมัยใหม่ ในการไขปริศนา 2
 ประการนี้ เลวี-สโตรส นำความคิดเรื่องบทบาทของตัวเชื่อม (mediator) เข้ามาใช้ พร้อมเสนอ
 ให้อ่านหน่วยย่อยของนิทานปรัมปรา หรือ mythemes ในฐานะที่เป็นชุดหรือกลุ่มของความ
 สัมพันธ์ของบรรดาโครงเรื่องย่อยเหล่านี้ และจากชุดของความสัมพันธ์ของโครงเรื่องย่อยนี้เอง
 ที่ทำให้เราสามารถมองเห็นโครงสร้างที่เป็นตัวกำหนด ร้อยรัด หรือตรึงสิ่งที่ดูแตกต่าง สิ่งที่ไม่
 เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ในรูปของนิทานปรัมปรา ยิ่งไปกว่านั้น วิธี
 การอ่านนิทานปรัมปราแบบโครงสร้างนิยมของเลวี-สโตรส ยังไม่สนใจเรื่องของความถูกต้อง
 ความเก่า หรือความจริงแท้ของนิทานปรัมปราแต่ละสำนวน หรือหลายสำนวนในเรื่องเดียวกัน
 แต่เห็นว่าสำนวนไหนก็ใช้ได้ทั้งสิ้น เพราะต่างก็มีโครงสร้างของนิทานปรัมปราแบบเดียวกัน
 ประเด็นนี้ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างที่สำคัญประการหนึ่งระหว่างวิธีการหาความรู้แบบโครงสร้าง
 นิยมของเลวี-สโตรส กับศาสตร์แห่งการตีความ กล่าวคือศาสตร์แห่งการตีความ ยังให้ความสำคัญ
 สำคัญกับสิ่งที่เรียกว่าสำนวนที่ถูกต้อง หรือสำนวนอันเป็นที่ยอมรับกันของตัวบทที่อ่าน เพราะ
 ยังเชื่อว่ามี ความหมายที่ถูกต้องที่คนส่วนใหญ่ยอมรับร่วมกันอยู่ แต่สำหรับวิธีการหาความรู้
 แบบโครงสร้างนิยมของเลวี-สโตรสแล้ว ทุกสำนวนต่างมีฐานะเสมอกันหมด เพราะต่างก็เป็น
 ส่วนหนึ่งของนิทานปรัมปราด้วยกันทั้งสิ้น ไม่มีสำนวนใดเหนือกว่า ดีกว่า จริงแท้กว่า เก่าแก่
 หรือถูกต้องสมบูรณ์กว่าเพียงสำนวนเดียว อย่างกรณีของศาสตร์แห่งการตีความ ที่เป็นเช่นนี้
 เนื่องจากเป้าหมายของวิธีการหาความรู้แบบโครงสร้างนิยมมิได้ต้องการหาความหมายอย่าง
 ศาสตร์แห่งการตีความ แต่ต้องการมองหาโครงสร้างที่เป็นตัวกำหนดความหมาย ในกรณีนี้คือ
 ความเป็นนิทานปรัมปรามากกว่า เลวี-สโตรสเองพูดไว้อย่างชัดเจนว่า เราจำเป็นต้องแยก
 ระหว่างการพูดถึงนิทานปรัมปรา (to tell the myth) ซึ่งเป็นเรื่องของเนื้อเรื่องกับการเข้าใจ
 นิทานปรัมปรา (to understand the myth) ซึ่งเป็นเรื่องของโครงสร้าง

ในการสาธิตวิธีการอ่าน การทำความเข้าใจนิทานปรัมปราในแบบโครงสร้างนิยม
 นั้น เลวี-สโตรส ยกตัวอย่างเทพนิยายกรีก (Greek mythology) เรื่องอิดิปัส (the Oedipus
 myth : pp.213-18) มาแสดงประกอบการอธิบายของเขา อิดิปัสเป็นหนึ่งในเทพนิยายกรีกที่รู้

จักกันอย่างแพร่หลาย รากศัพท์ของ Oedipus ในภาษากรีกมาจากคำว่า oidein ซึ่งหมายถึง “กลืน” ส่วน pouos หมายถึง “เท้า” ฉะนั้นทั้งคำ Oedipus จึงมีความหมายว่า “เท้าที่ถูกลืน” ส่วนเรื่องย่อของนิทานมีว่าอติปัสเป็นบุตรของกษัตริย์ไลออสกับพระราชินีโจคาสทาผู้ครองเมืองธีบส์ แต่ถูกลี้นดูโดยกษัตริย์เมืองโครินส์ เนื่องจากเมื่อแรกเกิดมีโหรทำนายว่าจะเป็นผู้ฆ่าบิดา จึงถูกนำไปปล่อยทิ้งไว้บนภูเขาให้ตายด้วยการตอกข้อเท้าไว้กับพื้นดิน ต่อมาอติปัสกลับมายังเมืองธีบส์ และฆ่าบิดาของตัวเอง พร้อมกับแต่งงานกับมารดาของตน เมื่อรู้ความจริงในภายหลัง พระราชินีโจคาสทาจึงฆ่าตัวตาย ส่วนอติปัสศวกถูกหนัชนดาและกลายเป็นคนตาบอด ใช้ชีวิตสันโดษในฐานะนักบวช เลวี-สโตรส ฝ่า/แบ่งนิทานเรื่องอติปัสในส่วนของตัวอย่างที่เขาต้องการสาธิตออกเป็น 11 โครงเรื่องย่อย หรือ mythemes แล้วจัดเป็น 4 แถวแนวตั้ง (column) และ 10 แถวแนวนอน (row) ดูภาพในหน้า 160 (สำหรับรายละเอียดการอ่านโครงเรื่องย่อยเหล่านี้ ดู Levi-Strauss. Pp.213-18, Leach, 1970 : 62-66. และปริตดา 1990 : 62-67) และเสนอว่าถ้าหากจะอ่านเนื้อเรื่องก็ต้องอ่านจากแถวในแนวนอน อ่านจากซ้ายไปขวาและจากแถวบนลงล่าง แต่ถ้าต้องการอ่านเพื่อหาโครงสร้างของนิทานปรัมปรา จะต้องอ่านจากแถวในแนวตั้ง และอ่านจากซ้ายไปขวา จากแถวบนลงล่าง เพื่อดูลักษณะร่วมหรือความสัมพันธ์ของโครงเรื่องย่อยเหล่านี้ เลวี-สโตรส ชี้ให้เห็นว่าแถวในแนวตั้งแถวที่ 1 ทางด้านซ้ายมีลักษณะร่วมกับประการหนึ่งคือ พุดถึงความสัมพันธ์แบบเครือญาติ หรือความสัมพันธ์ทางสายโลหิตที่มีลักษณะค่อนข้างเกินเลย แถวที่ 2 ก็เช่นกัน เป็นการพุดถึงความสัมพันธ์ทางสายโลหิต แต่ในลักษณะที่ตรงกันข้ามกับแถวที่ 1 คือ เป็นการตัดสายสัมพันธ์ทางสายโลหิต แถวที่ 3 พุดถึงการฆ่าสัตว์ประหลาด/สัตว์ลึกลับ ส่วนแถวที่ 4 พุดถึงความยากลำบากในการเดินหรือยีน

ในการฝ่า/แบ่งนิทานออกเป็นโครงเรื่องย่อยดังกล่าวข้างต้น อย่างน้อยที่สุดแต่ละโครงเรื่องย่อยจะต้องประกอบไปด้วยตัวละคร (character) และเหตุการณ์ (incident) เพื่อชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครในเรื่อง หรือสถานภาพ/ฐานะของตัวละครนั้นกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ส่วนการจัดลำดับของโครงเรื่องย่อยก็ไม่แตกต่างไปจากการจัดลำดับของภาษาในรูปของวากยสัมพันธ์ (a syntagmatic chain) คือ เรียงในแนวนอน แต่เวลาอ่านเพื่อหาโครงสร้างของนิทานปรัมปราจะอ่านในแบบของความสัมพันธ์เชิงกระบวนทัศน์ (an associative/paradigmatic relation) คือ อ่านในแนวตั้ง ส่วนโครงสร้างหลักที่ร้อยรัดบรรดาส่งที่ดูเหมือนว่าขัดแย้งกัน สิ่งที่ได้ด้วยกันไม่ได้ เข้าไว้ด้วยกันก็คือวิธีคิดแบบคู่ตรงข้าม (binary opposition) ฉะนั้น แถวในแนวตั้งแถวที่ 1 และ 2 จึงเป็นคู่ตรงข้ามกัน แถวที่ 1 พุดถึงระบบเครือญาติ แถวที่ 2 เป็นด้านกลับของระบบเครือญาติ คือ ตัดสายสัมพันธ์ทางสายโลหิต/เครือญาติ และแถวที่ 3 กับแถวที่ 4 ก็เป็นคู่ตรงข้ามกัน แถวที่ 3 พุดถึงการฆ่าสัตว์ประหลาดโดยมนุษย์ เป็นการสื่อถึงการปฏิเสธต้นกำเนิดของมนุษย์ว่ามาจากสัตว์ลึกลับ (a chthonian being) ซึ่งมนุษย์จำเป็นต้องฆ่าเพื่อให้มนุษย์ได้กลับมาเกิดใหม่ ในขณะที่แถวที่ 4 กลับสื่อให้ว่ามนุษย์เองมีฐานะเป็นสัตว์ประหลาด คือเกิดมาจากดิน เป็นการยืนยันแหล่งกำเนิด ต้นตอของ

มนุษย์ ปริศนาแถวที่ 4 เริ่มคลี่คลายให้เห็นเมื่อเราเข้าใจว่ามนุษย์เกิดมาจากดิน เพราะฉะนั้น เมื่อแรกเกิดจึงยังไม่แข็งแรงพอ การเดิน/ยืนจึงไม่มั่นคง นั่นคือแถวที่ 4 คือด้านกลับของแถวที่ 3 ในขณะที่แถวที่ 2 คือ ด้านกลับของแถวที่ 1 และถ้าเขียนเป็นสมการในเชิงพีชคณิตก็จะได้ดังนี้ : I/II: :III/IV

แม้ว่านิทานปรัมปราจะไม่สามารถไขปริศนา หรือแก้ปัญหาคความขัดแย้งต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ได้ แต่สิ่งหนึ่งที่นิทานปรัมปราทำได้คือ ทำให้สิ่งที่ขัดแย้งกัน สิ่งที่ไม่ไปด้วยกันไม่ได้ สามารถอยู่ด้วยกันได้ นิทานปรัมปราไม่สามารถบอกได้ว่าคนเกิดจากอะไรกันแน่? ไม่สามารถแก้ปัญหาคความขัดแย้งระหว่างข้อเท็จจริงประสบการณ์จริงกับเนื้อเรื่องในนิทานปรัมปรา กล่าวคือ โดยข้อเท็จจริงจากประสบการณ์ของมนุษย์ คนเกิดจากคน คือเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างผู้ชายกับผู้หญิง แต่ในนิทานปรัมปรากลับบอกว่าคนเกิดจากดิน อย่างไรก็ตาม สิ่งที่นิทานปรัมปราทำได้ในทฤษฎีของเลวี-สโตรสคือ ให้เครื่องมือเชิงตรรกะ (a kind of logical tool : Levi-Strauss, p. 216) ที่สามารถเชื่อมโยงสิ่งที่ตรงข้ามกัน สิ่งที่ไม่ไปด้วยกันไม่ได้ไว้ด้วยกัน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวกที่ 2

ทฤษฎีวิพากษ์ (Critical Theory) (กาญจนา แก้วเทพ, 2543)

เริ่มรู้จักกันในนามของทฤษฎี Marxist หรือทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง (Political Economy) ทฤษฎีนี้ได้ผ่านการทดสอบโดยการนำมาใช้ในภาคปฏิบัติที่เป็นจริงและมีชนบในการวิพากษ์วิจารณ์เพื่อพัฒนาปรับปรุงทฤษฎีอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นจากทฤษฎีที่ Karl Marx ได้เริ่มต้นวางพื้นฐานเอาไว้ จึงแตกแยกกิ่งก้านสาขาออกเป็นอีกหลายทฤษฎีย่อยๆ กล่าวคือ D.McQuail (1987) ได้แบ่งทฤษฎีวิพากษ์ออกเป็น 3 รุ่น รุ่นแรกคือทฤษฎีมาร์กซ์ฉบับคลาสสิก รุ่นสองประกอบด้วย 3 ทฤษฎีคือ Political Economic Media Theory, The Frankfurt School และ Hegemonic Theory of Media และรุ่นสาม Critical Cultural Study

ทฤษฎีวิพากษ์ที่จะนำมาใช้ในการศึกษาสื่อมวลชนมักจะอยู่ในรุ่นที่สองและสาม ซึ่งมีหลักการและวิธีการวิเคราะห์บางอย่างที่สืบทอดมาจากทฤษฎีมาร์กซ์ฉบับคลาสสิก ส่วนจุดเน้นและแง่มุมบางประการของทฤษฎีย่อยเหล่านี้จะให้คำอธิบายที่แตกต่างกันออกไป คือ Political Economic Media Theory จะสนใจมิติด้านเศรษฐกิจการเมืองที่เข้ามามีส่วนกำหนดกระบวนการทำงานของสื่อมวลชน ในขณะที่สำนัก Frankfurt จะลดความสนใจในเรื่องเศรษฐกิจการเมืองลง ไปโดยจะสนใจการทำงานของสื่อมวลชนที่มีอยู่ในวัฒนธรรมแบบ Culture industry ส่วนกลุ่ม Hegemonic Theory of Media มีประเด็นหลักที่ศึกษาคือการต่อสู้ด้านความคิดและอุดมการณ์ในสังคม โดยพิจารณาสื่อมวลชนในฐานะกลไกทางอุดมการณ์ซึ่งเป็นสนามของสงครามแย่งชิงพื้นที่ทางอุดมการณ์และวัฒนธรรม เหล่านี้เป็นที่มาของคำถามกับปรากฏการณ์ทางสังคมว่า สิ่งที่เป็นอยู่นั้นเป็นมาได้อย่างไร แต่ทฤษฎีวิพากษ์จะตั้งคำถามว่า ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น และทำไมจึงไม่เป็นเช่นนั้น เช่น ทำไมนายกรับมนตรีจึงมีอารมณ์ฉุนเฉียวเมื่อนักวิชาการคิดต่างจากเขา

วิธีการเข้าสู่ปัญหาของทฤษฎีวิพากษ์จะใช้การวิเคราะห์ในลักษณะองค์รวม (holistic) กล่าวคือพิจารณาความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างปัจจัยต่างๆ ในกรณีของกระบวนการหนึ่งของระบบการสื่อสาร ทฤษฎีวิพากษ์มีแนวคิดพื้นฐานว่าระบบดังกล่าวไม่เคยเกิดขึ้นอย่างตัดขาดจากบริบททางสังคม ไม่ว่าจะเป็นมิติเศรษฐกิจ การเมือง สังคมหรือวัฒนธรรม ทฤษฎีวิพากษ์มีความเห็นว่า การศึกษาแต่ตัวการสื่อสารอย่างเดียวโดดๆ โดยละเลยบริบททางสังคมของการสื่อสาร เช่น แนวทางของประจักษ์นิยมนั้นให้ผลเสียทั้งในระดับวิชาการ และ ระดับปฏิบัติในเชิงคุณค่าทางวิชาการ นอกจากนี้ยังได้ให้ความสำคัญกับปัจจัยทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าอิทธิพลของตัวสื่อสาร

แนวคิดของกลุ่ม Hegemonic Theory of Media

Gramsci เป็นผู้ที่ให้ความสนใจกับการวิเคราะห์ด้านวัฒนธรรมเชิงวิพากษ์เป็นอย่างมากอย่างไรก็ตาม Gramsci ก็ได้ปฏิเสธคำนิยามของคำว่า “วัฒนธรรม” ที่นักวิชาการด้านสังคมศาสตร์รุ่นโบราณเคยได้ให้ไว้ โดยเขาได้นำเอามุมมองแบบทฤษฎีวิพากษ์ไปจับประเด็นวัฒนธรรม ทำให้มองเห็นว่าวัฒนธรรมมีลักษณะเป็นพลวัต (dynamic) ที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง

แปลงอยู่ตลอดเวลาในสังคมหนึ่งวัฒนธรรมมีได้มีอยู่เพียง “หนึ่งเดียว” เท่านั้น(ไม่ได้มี Culture) หากแต่มีอยู่ “หลายวัฒนธรรม” (cultures) ที่ล้วนต่อสู้ช่วงชิงพื้นที่ทางวัฒนธรรมในสังคมอยู่ตลอดเวลา และวัฒนธรรมไม่ได้เป็นเพียงคุณค่าเท่านั้น หากแต่วัฒนธรรมเป็นเรื่องที่ต้องมีการผลิต (production) และต้องมีการผลิตซ้ำอย่างสม่ำเสมอ (reproduction) หากต้องการมีความอยู่รอดทางวัฒนธรรม แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมในแบบฉบับของ Gramsci นี้เป็นจุดเริ่มต้นของกลุ่มวัฒนธรรมศึกษา (Cultural Studies) ในรุ่นหลังต่อมา โดยเฉพาะกลุ่มที่ศึกษางานสื่อสารมวลชนอันเป็นรูปแบบวัฒนธรรมหลักของสังคมสมัยใหม่ (กาญจนา แก้วเทพ, 2543:141)

แนวคิดเรื่อง Hegemony

Hegemony ตามแนวคิดของ Antonio Gramsci

คำศัพท์คำว่า “Hegemony” นี้ Gramsci เป็นผู้ให้นำเอามาใช้โดยได้ใช้ใน 2 ประเด็นหลักคือ

-Political hegemony อันหมายถึงความถึงการสถาปนาระบบการเมืองระบบหนึ่งให้กลายเป็นระบบหลักของสังคม เช่น ระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทน (representative democracy) ก็จะใช้รูปแบบการเลือกตั้งตัวแทน สส. ผ่านพรรคการเมืองเป็นรูปแบบที่มีความชอบธรรม และปฏิเสธประชาธิปไตยในรูปแบบอื่นๆ เป็นต้น

-Cultural hegemony อันหมายถึงการสถาปนาระบบคิด ระบบอุดมการณ์ ระบบวัฒนธรรมอันหนึ่งให้กลายเป็นระบบคิดหลักและวัฒนธรรมหลักของสังคม แล้วก็ดักกันระบบคิดอื่นๆ วัฒนธรรมแบบอื่นๆ ให้กลายเป็นสิ่งที่ไม่ชอบธรรมไป ตัวอย่างเช่น ระบบคิดอันหนึ่งที่ว่า “คนเราทุกคน ย่อมเห็นแก่ตัวเองเป็นธรรมดาและเป็นธรรมชาติของมนุษย์ “คนที่มัวแต่เห็นแก่คนอื่นนั้นเป็นคนโง่” หรือ “เป็นกฎธรรมชาติที่ว่า ปลาใหญ่ย่อมกินปลาเล็ก คนโง่ย่อมเป็นเหยื่อของคนฉลาด” ในชีวิตประจำวันทุกวัน เราได้พบเห็นได้ยินได้ฟังบรรดาว่าทรรท (discourse) เหล่านี้เผยแพร่ผ่านสื่อมวลชนประเภทต่างๆ หรือสื่อบุคคลในการพรรณนาระหว่างผู้มีอำนาจและผู้ด้อยอำนาจอยู่แล้วครั้งเล่า (กาญจนา แก้วเทพ, 2543:141-142)

การวิเคราะห์สื่อ

Gramsci เสนอว่าการที่สังคมทุกวันนี้ยังคงสามารถสืบทอดตัวเองต่อไปได้(reproduce) จำเป็นต้องอาศัยกลไกสังคมมาทำงานธำรงรักษาเอาไว้ โดยที่กลไกนั้นสามารถแยกออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือกลไกด้านการปราบปราม (Repressive Apparatus) เช่น กฎหมาย ตำรวจ ศาล และกลไกด้านอุดมการณ์ (Ideological Apparatus) เช่น โรงเรียน ครอบครัว ศาสนา และสื่อมวลชน จากกลไกทั้ง 2 นี้ Gramsci ให้ความสนใจกับกลไกด้านอุดมการณ์มากกว่า เพราะเป็นกลไกที่ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพทำงานอยู่ตลอดเวลาในชีวิตประจำวัน มีลักษณะเป็นไม้หนมมากกว่าเป็นไม้แข็งและทำให้ผู้คนสามารถยอมรับได้อย่างยินยอมพร้อมใจ

Hegemony ของการสื่อสารมวลชน ในทัศนะ Gramsci ก็คือการนำวัฒนธรรมของชาวสารไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของข่าว ความบันเทิง เรื่องแต่ง ฯลฯ มาดำรงรักษาสภาพสังคมที่มีการแบ่งแยกและการครอบงำทางชนชั้นให้คงอยู่ไปนั่นเอง

กระบวนการทำงานของสื่อ มักไปตามหลักการทำงานของกลไกด้านอุดมการณ์อื่นๆ กล่าวคือ จะสอดแทรกความคิดต่างๆ ให้แทรกซึมอยู่ตามส่วนต่างๆ ของเนื้อหาสื่อไม่ว่าจะเป็นพาดหัวข่าว การบรรยายภาพการให้สัมภาษณ์ในข่าว ค่านิยมในรายการเกมโชว์ บมสนทนา หรือฉากของละครโทรทัศน์ ฯลฯ อันมีผลทำให้โครงสร้างอำนาจต่างๆ และค่านิยมดังกล่าวของสังคมเป็นธรรมชาติ สามารถยอมรับได้โดยปริยาย และดูเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ เช่น เป็นคนรวยทำอะไรก็ไม่น่าเกลียด

แม้ว่า Gramsci จะค้นคิดแนวคิดเรื่อง Hegemony ขึ้นมา แต่ทว่า เขาก็ได้สร้างแนวคิดนี้ อย่างมีพลวัต คือเขาเห็นว่าที่ใดมีการครอบงำ ที่นั่นก็ย่อมมีการต่อสู้ดิ้นรนอยู่เสมอ และเนื่องจาก Gramsci มีแนวทางแบบนักมนุษยนิยม (Humanism) มีความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ที่จะกระทำการเปลี่ยนแปลงสภาพชีวิตและโครงสร้างสังคมของตนเอง จึงสนใจวิเคราะห์กระบวนการต่อสู้และต่อต้านครอบงำ ดังนั้น hegemony จึงมีลักษณะ 2 ด้านอยู่เสมอคือมี counter hegemony กล่าวคือ ในขณะที่ด้านหนึ่ง ก็จะมีอุดมการณ์ต่อต้านอื่น ๆ ขึ้นมาให้เห็นอยู่ตลอดเวลา

เนื่องจากอุดมการณ์เหล่านี้มีลักษณะขัดแย้งกัน อาจจะเป็นเพราะรากฐานความขัดแย้งทางผลประโยชน์หรือฐานความรู้ที่ต่างกัน ทำให้ทุกกลุ่มต้องปฏิบัติการต่อสู้ทางอุดมการณ์ทาง/วัฒนธรรมเพื่อให้อุดมการณ์/วัฒนธรรมของตนเองมีความชอบธรรม ดังนั้น ทุกครั้งที่เราอ่านข่าวในหนังสือพิมพ์ ฟังคำให้สัมภาษณ์ทางโทรทัศน์ ฯลฯ จึงล้วนแต่เป็นการช่วงชิงพื้นที่ทางวัฒนธรรม/อุดมการณ์ที่ไม่เคยว่างเว้นจากการต่อสู้เลย กลุ่มใดที่มีโอกาสช่วงชิงได้มากกว่าหรือมีชัยชนะก็สามารถทำให้อุดมการณ์ของชนชั้น/กลุ่มตนกลายเป็น “อุดมการณ์หลัก” (dominant ideology) ของสังคม การต่อสู้ทางวัฒนธรรม/อุดมการณ์จึงต้องมีกระบวนการผลิตซ้ำอยู่เสมอ (cultural production & reproduction)

Hegemony ตามแนวคิดของ Stuart Hall

จากวัฒนธรรมศึกษากับการศึกษาวัฒนธรรมมวลชนแสดงให้เห็นว่า ข้อจำกัดอันมีอยู่ในท่ามกลางพลังในการอธิบายปรากฏการณ์ทั้งในเชิงโครงสร้างและเชิงวัฒนธรรมนี้เป็นที่มาของแนวทางใหม่ๆ ในการศึกษาวัฒนธรรมมวลชน ซึ่งพยายามลดทอนความเป็นชั่วคราวข้ามระหว่างวัฒนธรรมดั้งเดิมกับวัฒนธรรมใหม่ ระหว่างการต่อต้านกับครอบงำ เพิ่มความสำคัญของการเปลี่ยนผ่านในชีวิตประจำวัน กระบวนการรับรู้ และการบริโภคซึ่งสัมพันธ์อยู่กับกระบวนการผลิต ความพยายามที่จะผสมผสานโน้ตทัศน์ในการศึกษาทั้งสองแนวทางนี้ ได้รับการพัฒนาให้ชัดเจนขึ้นในแนววิเคราะห์แบบวัฒนธรรมศึกษา (cultural studies) ซึ่งเริ่มบทบาทชัดเจนในอังกฤษผ่านการทำงานของศูนย์เพื่อการศึกษาวัฒนธรรมร่วมสมัย (Centre for Contemporary Cultural Studies: CCCS) ที่มหาวิทยาลัยแห่งเบอร์มิงแฮม งานศึกษาเชิง

ประจักษ์จำนวนมากของศูนย์ดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่าแม้มวลชนจะไม่ได้มีฐานะเป็นฝ่ายรับ การกระทำอยู่ฝ่ายเดียว แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่ารูปแบบต่างๆทางวัฒนธรรมนั้นอยู่ในท่ามกลางแรง ผลักดันของความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการครอบงำทางวัฒนธรรม สจวร์ต ฮอลล์ เสนอ ว่าทฤษฎีจำนวนมากที่อธิบาย “มวลชน(popular)” มักนำเสนอความแตกต่างระหว่างรูปแบบที่ เป็นและไม่เป็นมวลชน ในฐานะที่เป็นเงื่อนไขของตัวบทและกิจกรรมบางอย่าง มากกว่าจะมอง ว่ามันเป็นผลผลิตของวิถีทางที่ตัวบทและกิจกรรมเหล่านั้นสัมพันธ์หรือถูกเลือกโดยกลุ่มทาง สังคมกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง จริงๆแล้วไม่น่าจะมีตัวบทใดๆที่เราจะบอกได้ชัดเจนว่ามีคุณสมบัติของ ความเป็นชนชั้นนำหรือของประชาชน สถานภาพของตัวบทสามารถเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงได้ เมื่อปัจจัยทางประวัติศาสตร์เปลี่ยนไป และเพราะหลักฐานเชิงประจักษ์ได้แสดงให้เห็นหลาย ครั้งว่ามีหลายสิ่งที่สามารถเปลี่ยนสถานภาพจากความเป็นชั้นสูงไปสู่ความเป็นมวลชน หรือใน ทางกลับกันได้เราจึงไม่สามารถมองวัฒนธรรมมวลชนในฐานะที่เป็นเครื่องมือของชนชั้นครอบ ครอบงำ ซึ่งนำความคิดลงไปสู่ชนชั้นถูกครอบงำ หรือในทางกลับกันมองว่าเป็นกระบวนการต่อต้าน ของชนชั้นถูกครอบงำเพียงอย่างเดียวได้

การอธิบายระบบวัฒนธรรมผ่านกระบวนการทางประวัติศาสตร์จากมุมมองที่เห็นการ เปลี่ยนแปลงและพัฒนาการมากเพิ่มมากยิ่งขึ้นของกลุ่มวัฒนธรรมศึกษานี้ สัมพันธ์กับแนวคิด เรื่อง hegemony ของอันโตนิโอ กรัมชี่ ซึ่งเสนอว่าการที่คนบางบางกลุ่มสามารถสร้างและรักษา สถานภาพครอบงำเหนือกลุ่มอื่นๆ ได้ก็เพราะสามารถแสดงตัวว่าเป็นกลุ่มที่มีความสามารถสูง สุดในการตอบสนองความสนใจและความปรารถนาของชนชั้นหรือกลุ่มทางสังคมอื่นๆ ทรรศนะ ดังกล่าวมีส่วนทำให้การศึกษาประเด็นการครอบงำของ CCCS เป็นไปอย่างเปิดกว้างมากขึ้น ไม่ มองกลุ่มที่ไม่ใช่ชนชั้นครอบงำ (subordinate group) เป็นเพียงผู้รับการกระทำของอุดมการณ์ นอกจากนั้น กรัมชี่ยังเห็นว่า hegemony นั้นไม่คงที่ และชนชั้นครอบงำไม่สามารถจะตอบสนอง ความต้องการของชนชั้นถูกครอบงำได้เสมอไป การครอบงำนั้นขึ้นอยู่กับการถูกครอบงำของอีก ฝ่าย และฝ่ายครอบงำก็ต้องมีการปรับเปลี่ยนอยู่เสมอเพื่อจะคงอำนาจครอบงำนั้นได้ ฮอลล์ เองก็ได้เขียนเอาไว้ในหนังสือ *Resistance through Rituals* ว่า hegemony นั้นไม่เป็นสากล และ ไม่สำเร็จรูปเฉพาะชนชั้นใดชนชั้นหนึ่ง

แนวคิดเรื่อง hegemony ไม่เพียงแสดงให้เห็นความสนใจและความปรารถนาของชนชั้น ต่างๆและกลุ่มทางสังคมในสังคมและช่วงเวลาหนึ่งในประวัติศาสตร์ แต่ยังแสดงให้เห็นว่า ความสนใจและความปรารถนาเหล่านี้เป็นผลผลิตของการต่อสู้ระหว่างกลุ่มเหล่านี้ อย่างไรก็ตาม อาจจะถือได้ว่าเป็นทางออกของการศึกษารูปแบบที่เป็นมวลชนทั้งหลาย เพราะเป็นแนวที่ไม่ทั้ง สรรเสรีและเหยียดหยามความเป็นมวลชน แต่สนใจว่าวัฒนธรรมเหล่านี้ถูกสร้างผ่านกระบวนการ ต่อสู้ระหว่างชนชั้นที่ด้อยกว่าอย่างไร